

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМ
ЗЛОЧИННОСТІ імені АКАДЕМІКА В. В. СТАШИСА

Питання боротьби зі злочинністю

Збірник наукових праць

Видається з 1997 року

Випуск 33

Харків
«Право»
2017

*Рекомендовано до друку вченою радою Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса
Національної академії правових наук України
(постанова № 3/1 від 24.05.2017 р.)*

*Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 15928-4400ПР
від 02.11.2009 р.*

*Згідно з наказом Міністерства освіти і науки України від 13.07.2015 р. № 747
збірник наукових праць «Питання боротьби зі злочинністю»
включено до переліку фахових видань України*

Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. / редкол.: В. І. Борисов та ін. — Харків : Право, 2017. — Вип. 33. — 324 с.

Засновники

Національна академія правових наук України
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Видавець

Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Редакційна колегія:

В. І. Борисов (головний редактор), В. С. Батиргарєєва (заст. головного редактора), П.-А. Альбрехт (Німеччина), К. Аплетон (Велика Британія), Ю. В. Баулін, Л. Бахмайєр Вінтер (Іспанія), І. І. Бондаренко (Словакія), К. Віак (Польща), В. В. Голіна, Б. М. Головкін, Л. М. Демидова, В. А. Журавель, Н. В. Нетеса, Б. М. Нургалієв (Казахстан), С. Райс (Сполучені Штати Америки), А. Х. Степанюк, В. П. Тихий, О. Тудор (Молдова), В. Ю. Шепітько, О. Г. Шило, І. С. Яковець

Редакційна колегія Збірника не завжди поділяє думки авторів наукових публікацій

Відповідальна за випуск *А. Є. Сімкіна*

Адреса редакційної колегії: 61002, Харків, вул. Пушкінська, 49,
тел.: 715-62-08, 700-65-81

UDC 343.131

PROBLEM QUESTIONS OF THE REALIZATION BY THE LAW-COURT OF THE APPEAL INSTANCE PRINCIPLES OF THE DIRECT EVIDENCES INVESTIGATION

L. M. Loboyko, Doctor of Law, Professor, head of department of the investigation of problems of a criminal process, criminalistics and judicial system Research institute of the investigation of criminal problems named by academic V. V. Stashys of the National academy of law sciences of Ukraine

The Problem. The problem situation was appeared in a judge practice, the content of which is in the dissimilar usage by the law-court of the appeal instance principle, which is formulated in the article 23 of the Criminal code of practice of Ukraine (hereinafter CCPU) «The research directness of the implicating evidences, objects and documents»¹. In some chancery cases, these law-courts, those are changing the conclusion of the inferior law-court, examine all evidences with a usage of the directness principle. And in other cases, they do nothing for it.

The analysis of the recent researches and publications. The problems of realization in a criminal proceeding of the research directness principles of the implicating evidences, objects and documents after the attachment of CCPU in 2012 were the subjects of the research of some scientists. The scientific interest of the previous is directed mostly on

¹ The legislator does not differentiate between concepts «the directness research of the implicating evidences, objects and documents» and «the directness of evidences». In this article they will be used as identical.

ascertainment or on the main questions of the legal regulation and realization of the outlined principle (Dekhthiar O. H.) [1], or on the content of the first instance law-court activity with the direct research of the implicating evidences, objects and documents (L. V. Karabut) [2]. Among the dissertation works, which were done by 2012, but after becoming the independence of Ukraine, It is worth to outline the candidate dissertation of Katkova T. V. [3], but it is dedicated to the research directness of evidences at the stage of pre-trial investigation.

Dekhthiar O. H. particularly touched the outlined problem, but contented herself just with a statement of that is «in the course of the proceeding in the law-court of the appeal instance the direct research of the implicating evidences, objects and documents as an element of the directness principle is realized in conditions of the research fulfillment by the court of the appeal instance evidences (hereinafter our italics L. L.)» [1, p. 15]. A question about the reasons of such research of the evidences in a criminal process science was not viewed. Such scientific researches state from the indicated problem does not satisfy needs of the judicial practice, which requires exact unambiguous scientific warranted recommendations about the realization at the stage of the appeal review of the directness research principle of the implicating evidences, objects and documents, in case of the criminal-law qualification activity change, in which was accused a person at the first instance law-court.

Problem statement. To define the content of the question that was submitted to the heading of this article, one must perform such tasks: to ascertain if the appeal law-court has a right, when it agrees with indicated by the local law factual circumstances of the case and do not carry out the judicial enquiry, to give another juridical qualification of the convicted person actions; to indicate if such actions of the appeal instance law-court make an revaluation of the evidences in the case of the view at the statement of the article 23 of CCPU.

Statement of the main research material.

1. A question about that, that if the appeal instance law-court has a right, when it agreed with indicated by the first instance law-court factual circumstances and did not carry out the judicial enquiry, to give another judicial qualification of the convicted person actions, and also if such actions of the appeal law-court make an revaluation of the

evidences in a case of the view at the statement of the article 23 CCPU, is already decided by the Supreme Law-Court of Ukraine (regulation of 21 January 2016 [4]). In this regulation the conclusion is made about that the appeal instance law-court does not have a right to overestimate *evidences* without carrying out a judicial enquiry. The Supreme Law-Court of Ukraine noted in the regulation, that a breach ECHR will be there, where witness, whose testimony has a significant meaning for the case solution, *could not be interviewed*, or because of circumstances, when there were a queue of such witnesses, but anyone of them *could not be interviewed*.

The Supreme Law-Court of Ukraine argued its action also with a law position of ECHR, which was pronounced by it in the Conclusion «Jukovskii against Ukraine» of 3 March 2011, in which is stressed that per the main rule points 1 and 3 «d» the article 6 of the Convention require giving a criminal defendant of the corresponding and applicable opportunity to *deny the implicating evidences of a witness, charges and to interview him during the giving of his implicating evidences or later* [5].

The Supreme Law-Court of Ukraine also appointed, that as per the article 2 of the Protocol # 7 to ECHR, which was confirmed by the Law of Ukraine of 17 July 1997, everybody that was returned guilty by the law-court of the commission of crime, has a right of the revise by the supreme instance law-court of the admission fact of guilty or the imposition to him of sentence. The adduced regulations of the Protocol are agreed with requires of the law about the right to the fair proceeding, adversarial character of parties, the directness of the research of the evidences, their permissibility. The observance of these rules requires: if the appeal law-court factual is the last instance at the realization of this person right, then, apparently, *in the appeal procedure the simplification are not allowed, and proof standards must be at the highest level*; if at the appeal law-court arise a question about the ascertain of the exact *fact* in a different way, than it was fulfilled at the first instance law-court, in that case *the plenitude of the evidences research about this fact* has to be carried out in corpore. Every incident of the breach of these regulations is a right breach of the person to the fair judicature in a meaning of the article 6 ECHR, and consequently is an essential breach

of the requirements of the criminal procedural law which interrupted to the law-court to make a legal and warrant conclusion.

In a criminal case, in which the Supreme Law-Court of Ukraine adopted a regulation [4] on 21 January 2016, one has to overestimate evidences because of that some witnesses, despite the motion of parties, were not interviewed at the appeal law-court, and others were interviewed and gave the implicating evidences, that were different per the content from the implicating evidences, which were given by them at the trial court. The Supreme Law-Court of Ukraine decided that the case must be directed to the new revision to the court of the appeal instance, neither cassation, as it was announced about the revision, when the court canceled the conclusion of the cassation instance. Such decision was pronounced by the need of the evidence research.

2. In science of the criminal process and criminal procedural law there are concepts of the «proof» and «circumstances» («facts»).

Proofs are in a criminal proceeding the factual data, which was received in a created CCPU order, which serve as the ground for the court that ascertains a presence or absence of *facts and circumstances*, that mean for the criminal proceeding and have to be proved (part 1 article 84 CCPU). A term «factual data», which was used in this norm-definition, is interpreted as «*data (information about facts)*».

Circumstances, which have to be proved in a criminal proceeding, are formulated by the legislator in part 1 article 91 CCPU (event of the criminal misdeed is a time, place, way and other *circumstances* of the criminal misdeed commission); a guilt of the convicted person in a criminal delinquency commission, the form of guilty, reason and aim of the criminal misdeed commission and so on). In a science these circumstances are indicated by the established term «the subject of proving». According to the part 2 article 91 CCPU «the proving is confined in a collection, checking and estimation of *proofs* with a goal of the ascertain of the *circumstances*, which mean a lot for the criminal proceeding».

Therefore, proofs cannot be identified with circumstances, which have to be proved in a criminal proceeding. On the ground of estimation results of *the same evidences (their totality)* about the presence of some circumstances, or at all, the absence of the event. Thus, if the court of

the appeal instance does not have doubts in results of the proofs estimation at the trial court, makes the conclusion about the presence of another circumstances, than those, which were ascertained by the previous, then it is not about the revaluation of proofs, but about the revaluation (another interpretation, including the law interpretation) of the event circumstances. Visually it can be observed in cases about the actions, objective (object and objective party) and subjective (subject, subjective party) signs (circumstances) whose are identic. For example, the criminal misdeeds which are created by the articles 115 (willful homicide) and 118 (willful homicide by the excess of the necessary defence limits or in case of the excess of ways, which are necessary for the apprehension) of the criminal codex of Ukraine (hereinafter CC), are similar by the signs. As opposed to the willful homicide, the necessary sign of the murder, that was committed with the excess of the necessary defence limits or in case of the excess of ways which are necessary for apprehension, is just a sign of the subjective party- motive.

In case, when the law-court of the appeal instance does not deny results of the evidences estimation, which was given by the court of the first instance on all grounds: permissibility, accessories, authenticity, sufficiency (the last one is about the body), this court has a right to make another conclusion about the circumstances of the crime and its criminal-law qualification. Here it is about the *revaluation* of the proofs, but *requalification* of the crime (for example, from p. 1 a.118 CC to p.1 a.115 CC).

If the conclusions of the appeal instance court that is different from the conclusions of the court of the first instance, touched the essence of the proofs signs- permissibility, accessories, authenticity, sufficiency (the last one is about the body), and exactly this could involve the requalification of the person actions to another article (a part of the article) CC (regardless of whether it makes a state of person better or worse). Then the court of the appeal instance must research proofs with a require compliance of the article 23 CCPU. For Instance, in the determination of 25 October 2016 [6], the court of the cassation instance stated right the breach of the requirements of CCPU because of the limitation of the appeal instance court of the interrogation at the session just of the accused and complainant and did not investigate directly other

proofs, which were basis for the conviction. And it came up into the belief about the absence of the ample evidences of the guilty and necessity of the criminal proceeding close because of the absence of the guilty content. «That means that it gave another estimation of the investigation of the first instance law-court to evidences without direct investigation of them at the appeal instance». In the mentioned determination, as well as in the mentioned above regulation of the Supreme Law-Court of Ukraine of 21 January 2016, is about direct research of the evidences parts, that led the revaluation of these evidences considering the accordance to their requirements of the permissibility, accessory, authenticity. The estimation of the separate evidences (which were researched at the appeal court revise) involved the revaluation of the evidence totality from the viewpoint of their sufficiency: the court of the appeal instance acknowledged «new» evidence totality insufficient for the conclusion about the guilty, and hence decided to close a criminal proceeding because of the absence of the guilty content. That is why, the court of the cassation instance noted in its determination of 25 October 2016 right, that the appeal instance court gave another estimation to the researches of the court of first instance to evidences without their direct investigation at the appeal instance. This means that it revaluated proofs, but neither circumstances of the criminal proceeding.

The court of the appeal instance has a right to make its own conclusions on the ground of the same evidence totality, if it investigated all proofs, which were mentioned by the court of the first instance and agreed with them. The last of them, at that, have to be researched directly in the court of the first instance and checked by the appeal instance court. In this way, the evidence totality is firm and steady in the courts of the first and appeal instances. That is why, a change of the action qualification of the person by the court of the appeal instance is not a reason for the conclusion about the revaluation of it evidences of the court of the first instance.

3. A change of the sentence by the appeal court does not create for this court an obligation to research all evidence totality with the observance of the directness principle, if it does not explain in new fashion (different) evidences, which were received in the court of the first instance. In p. 2 a.23 CCPU is indicated that «evidences of intelligence cannot be acknowledged that contain in the implicating

evidences, objects and documents, which were not the subject of the direct investigation of the court». But in case when the court of the first instance researched all possible evidences with observance of the directness principle, but court of the appeal instance agreed with them, then the last one does not need to reinvestigate these evidences in such order as it was done in the court of the first instance. For making a conclusion of the appeal court, it is enough to check evidences of the inferior court, also to listen to the recording of the session in the court of the first instance. A change of the sentence of the appeal court is not a necessary ground for the automatic reinvestigation of all evidences in the case. Because it would mean the substitution of the appeal court of the first instance court without any reasons.

4. The requalification by the appeal court of the convicted person actions is not a consequence of the breach by the court of its rights to the protection, if the last one is at the stage of the pre-trial investigation and judicial revise defended from accusation in a criminal misdeed commission as per the article CC, which court has «switched» by the results of the appeal revise. The factual circumstances of the events are investigated at these two stages and at the stage of the appeal revise. And accused has enough time and opportunities for the denial of these circumstances. Therefore, the person is defending from the accusation with the same arguments and with the same result of the factual circumstances of the case at the stage of the court handling and appeal review.

5. The court of cassation has no rights to collect and estimate proofs, but it has right to gibe another qualification to the crime and to make a conclusion about the impropriety of the standard usage of CC. It also has a right to change the court conclusion (paragraph 4 art 1, article 436 of CCPU), indicating in the motive part of the determination *neither arguments, but circumstances*, which were ascertain by the courts of the first and appeal instances (sub-paragraph 4 paragraph 2 part 1 article 442 of CCPU). A change of the court conclusions of the inferior courts by the superior is possible without the reiterated research by the last one of all evidences.

6. The legislator did not determine the obligation for the appeal instance in every case of the change of the judicial decision in a way of revaluation of the factual circumstances and giving them another

criminal-law qualification than in the court of the first instance to make a judicial investigation. In a part 3 of the article 404 of CCPU is determined a rule about that, the court of the appeal instance for the motion of the judicial proceeding members is *obliged* to research iteratively circumstances, which were established during the criminal proceeding in condition, that they are researched by the court of the first instance incompletely or with a breach, and *maybe (has a right to)* investigate evidences, which were not investigate by the court of the first instance, only if members of the criminal proceeding announced about the investigation of such evidences the motion during the investigation in the court of the first instance or if they became reputed after the determination of the judicial decision, that is appealed. Due to requirements of the research directness of the evidences and considering the law conclusion of the Supreme Law-Court of Ukraine, which was made by it in the determination of 21 January 2016, one can draw a conclusion, that the realization by the appeal court of the indicated right and obligation involves a necessary research by it of all evidences in the case with observing of the article 23 of CCPU.

According to the results of the investigation of the question about the realization of the principle of the research directness of evidences in the court of the appeal instance, one can draw such **conclusion**: if the court of the appeal instance revalues only one evidence, that was received in the court of the first instance, so that is a reason for the directness research by it of all other evidences with the observing of the requirements of the article 23 of CCPU; the revaluation of the court of the appeal instance of the circumstances that were established by the court of the first instance and change according to this of the criminal-law activity qualification is not a revaluation of the evidences and does not involve the obligation of the court of the appeal instance iteratively (after the court of the first instance) to make the directness research of all evidences in the case.

Further researches' prospects. The topic, which was researched in this article, is pretty great. One must to carry out a further research for its whole treatment in such ways: to ascertain a question about the permissibility of the particular research of the evidences by the court of the appeal instance according to the requirements of the directness principle; to learn the peculiarities of the directness research of the evidences by the court of the appeal instance.

Sources

1. Дехтяр О. Г. Засада безпосередності дослідження показань, речей і документів та її реалізація у кримінальному провадженні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2014. 22 с.
2. Карабут Л. В. Кримінальна процесуальна діяльність із безпосереднього дослідження в суді першої інстанції показань, речей і документів за новим КПК. *Вісн. Запоріж. нац. ун-ту*. 2012. №3. С. 273–276.
3. Каткова Т. В. Проблеми реалізації принципу безпосередності дослідження доказів на досудовому слідстві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 1997. 17 с.
4. Постанова Верховного Суду України від 21 січня 2016 р. у справі 5-249кc15. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/E84BAE31236A51A1C2257F7D00414217](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/E84BAE31236A51A1C2257F7D00414217) (дата звернення: 10.03.2017).
5. Рішення ЄСПЛ «Жуковський проти України» від 3 березня 2011 р. *Офіц. вісн. України*. 2012. №27. Ст. 1032.
6. Ухвала від 25 жовтня 2016 р. у справі №717/1765/15-к колегії суддів судової палати у кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ. 3 с.

References

1. Dextyar O. G. Zasada bezposerednosti doslidzhennya pokazan', rechej i dokumentiv ta yiyi realizaciya u kry'minal'nomu provadzhenni [A principle of the directness research of the implicating evidences, objects and documents and it realization in the criminal proceeding: dissertation for the obtaining of the candidate of law science]. – Odesa: 2014, 231 p. [in Ukrainian].
2. Karabut L. V. Kry'minal'na procesual'na diyal'nist' iz bezposeredn'ogo doslidzhennya v sudi pershoyi instanciyi pokazan', rechej i dokumentiv za novy'm KPK/ [The criminal processual activity from the directness activity in the court of the first instance of the implicating evidences, objects and documents as per new CCPU]. *Zaporizhzhya: Visny'k Zaporiz'kogo nac. un-tu*, 2012, no. 3, pp. 273–276 [in Ukrainian].
3. Katkova T. V. Problemy' realizaciyi pry'ncy'pu bezposerednosti doslidzhennya dokaziv na dosudovomu slidstvi [Problems of the realization of the principle of the directness research of the evidences at the court investigation]. – Kharkiv: 1997, 17 p. [in Ukrainian].
4. Postanova Verxovnoho Sudu Ukrayiny vid 21 sichnya 2016 r. u spravi 5-249ks15 [The determination of the Supreme Law Court of Ukraine of 21

January 2016 in the case 5-249cs15], Retrieved from [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/E84BAE31236A51A1C2257F7D00414217](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/E84BAE31236A51A1C2257F7D00414217) [in Ukrainian].

5. Rishennya YeSPL «Zhukovs'ky'j proty' Ukrayiny» vid 3 bereznya 2011 r. [The conclusion of the ECHR «Jukovskii against Ukraine» of 3 March 2011]. Ky'yiv: Ofic. visny'k Ukrayiny', 2012, no. 27, st. 1032 [in Ukrainian].

6. Uxvala vid 25 zhovtnya 2016 r. u spravi # 717/1765/15-k kolegiyi suddiv sudovoyi palaty' u kry'minal'ny'x spravax Vy'shhogo specializovanogo sudu Ukrayiny' z rozglyadu cy'vil'ny'x i kry'minal'ny'x sprav [The determination of 25 October 2016 in the case # 717/1765/15-k a collegium of courts of the appellate court in the criminal cases of the Supreme specialized court of Ukraine for the investigation of the civil and criminal cases] [in Ukrainian].

Loboyko L. M. Problem questions of the realization by the law-court of the appeal instance principles of the direct evidences investigation

The article is about the problem questions that appears in the judicial practice in case of the change by the court of the appeal instance of the criminal breach qualification without carrying out of the pre-trial investigation and realization in connection with this the principles of the directness research of evidences. The conclusions was made that in case when the court of the appeal instance revalues only one of the evidences, which was received in the court of the first instance, so this is a reason for the directness research by it of all other evidences; the revaluation of the court of the appeal instance of the factual circumstances, which were established by the court of the first instance, and a change because of this of the criminal-law activity, is not a revaluation of the evidences and does not give an obligation for the court of the appeal instance iteratively to make the directness research of all evidences in the criminal case.

Key words: *the court of the appeal instance, evidences, the circumstances of the criminal proceeding, the directness research.*

Лобойко Л. М. Проблемні питання реалізації судом апеляційної інстанції засади безпосереднього дослідження доказів

У статті розглянуто проблемні питання, що виникають у судовій практиці в разі зміни судом апеляційної інстанції кваліфікації кримінального правопорушення без проведення досудового слідства і реалізації у зв'язку з цим засади безпосередності дослідження доказів. Зроблено висновки про те, що в разі, коли суд апеляційної інстанції переоцінює хоча б один доказ, здобутий у суді першої інстанції, то це є підставою для безпосереднього дослідження ним усіх інших доказів; переоцінка судом апеляційної інстанції фактичних обставин, встановлених судом першої інстанції, і зміна у зв'язку з цим кримінально-правової кваліфікації діяння не є переоцінкою доказів і не породжує для суду апеляційної інстанції обов'язку повторно здійснити безпосереднє дослідження всіх доказів у кримінальній справі.

Ключові слова: суд апеляційної інстанції, докази, обставини кримінального провадження, безпосереднє дослідження.

Лобойко Л. М. Проблемные вопросы реализации судом апелляционной инстанции принципа непосредственного исследования доказательств

В статье рассматриваются проблемные вопросы, возникающие в судебной практике при изменении судом апелляционной инстанции квалификации уголовного правонарушения без проведения судебного следствия и реализации в связи с этим принципа непосредственности исследования доказательств. Сделаны выводы о том, что в случае, если суд апелляционной инстанции переоценивает хотя бы одно доказательство, полученное в суде первой инстанции, то этот факт является основанием для непосредственного исследования судом всех доказательств; переоценка судом апелляционной инстанции фактических обстоятельств, установленных судом первой инстанции, и изменение в связи с этим уголовно-правовой квалификации деяния не является переоценкой доказательств и не порождает для суда апелляционной инстанции обязанности повторно осуществить непосредственное исследование всех доказательств по уголовному делу.

Ключевые слова: суд апелляционной инстанции, доказательства, обстоятельства уголовного производства, непосредственное исследование.

Рекомендовано до опублікування на засіданні відділу дослідження проблем кримінального процесу, криміналістики та судоустрою НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (протокол № 3 від 17.03.2017 р.).

UDC 343.85

CORRUPTION IN LOCAL GOVERNMENT AND ITS PREVENTION IN UKRAINE

O. S. Sheremet, Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor, Professor of criminal law Volodymyr Stashys Classical private University, deputy of Chernihiv City Council

The Problem definition and its connection with relevant scientific and practical tasks. The essence of any state that seeks the path of democracy is manifested in one of the fundamental rights of the society which is democracy [1, p. 518]. Through the relevant state authorities and local self-government bodies the society can and has to overcome the crisis in the political, economic, social and spiritual spheres. It's well-known that a lot of corruption schemes have been exposed lately, which confirms the fact that corruption in one way or another has infected all levels of state government and management. The most corrupted structures turned out to be those related to the spheres of targeted funding, privatization, licensing, gas transmission sector, control and audit activities, as well as structures in the judicial and law enforcement authorities. Corruption, its measures and dynamics, is a consequence of the general economic, political and social problems that occur in the state. Corruption that is progressing at the local government level leads to the complete discrediting of local authorities, to the collapse of local and regional government, to the loss of trust in government in general.

The analysis of recent research and publications. The problem of fighting against corruption is not new. A lot of works [2, 3, etc.] are devoted to this issue. They study the essence of corruption, specific offenses and countermeasures in detail. For centuries there have been attempts to overcome this shameful phenomenon through various punitive measures, but the desired effect has not been achieved yet. The topicality of the issue is in the importance of preventing corruption in

local government bodies as a criminal phenomenon, which leads to the violation of personal rights and freedoms and results in the loss of authority by the state and local government as well as by the representative government bodies.

Setting the goals of the article and problem definition. The aim of the article is to analyse the situation with corruption offences in local government bodies and to improve anti-corruption policy of the state and local governments today.

The main research material. Corruption is an international problem. The head of the Chamber of Deputies Luciano Violante pointed in 1997 at the conference of the heads of parliaments of Central Europe that corruption is inherent in all countries, regardless of their economic levels or political systems. No nation can consider itself safe from this phenomenon. The difference is only in its scale. Corruption as he said is the problem of national security of every state [4, p. 27].

The opportunity that the local government officials have to manage resources and take decisions not in the interest of the community but in their own interests can lead to corruption acts on their side. Thus, the process of preventing corruption acts should clearly define the stages of the fight against various forms of corruption. In addition to traditional official abuse of authority like forgery and bribery there appear new forms of corruption like patronizing friends, acquaintances and relatives, receiving «kickbacks» from budget orders for chores, receiving undue rewards for the right to additional information during the tender procedures. We must point out that corruption at the local level implies direct interaction between a citizen and an official of the local government. It usually concerns the decisions of granting ownership or leasing of land, as well as issues related to the change of ownership, building permits and the placement of temporary facilities for trade and services. The nature of the corruption at the local level is very peculiar – all parties get benefit from illegal actions. There aren't usually any complaints, because local corruption acts are specific and confusing to the citizens.

In order to prevent corruption practices local governments should adopt targeted programs for the prevention of this crime, conduct anti-corruption expertise of local regulations and draft decisions, inform citizens of corruption acts and measures taken to fight against corruption,

create community advisory bodies to combat corruption. All this is supposed to create intolerance to the corrupted behavior within the society. For example, in the Chernihiv City Council, there's a Deputy Committee on the regulations, the rule of law, human rights and freedoms and prevention of corruption which in its turn is supposed to track the facts of conflict of interests involving local deputies and officials of the local government, and then to work out procedural mechanisms and order of registration of identified corruption acts with the afterward appeal to the relevant law enforcement authorities.

The new stage of fight against corruption at the state level is characterized by a number of governmental initiatives adopted as laws of Ukraine or CMU's decisions, UNO Conventions ratified by the Verkhovna Rada of Ukraine and anti-corruption recommendations of international organizations. For example, the State program for the implementation of state anti-corruption policy in Ukraine (the Anti-Corruption Strategy) for 2015–2017 approved by the Cabinet of Ministers of 29.04.2015 № 265 [5] states that its main purpose is to create an effective national system of prevention and fight against corruption based on new principles of formation and implementation of anti-corruption policies. In fact, the process of creating legal instruments to prevent corruption in our country has been launched. This program together with the Laws of Ukraine «On the Prevention of Corruption» and «On the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine» have provided an opportunity to eliminate imperfect and fragmented legislative base, which in its course can eliminate one of the main causes of the unsatisfactory state of affairs in the field of anti-corruption policy in Ukraine, at least in its legal part. Thus, the Law of Ukraine «On the Prevention of Corruption» determined the basis for the formation, monitoring, and implementation of anti-corruption policy. The involvement of institutions and organizations of civil society, representatives of small and medium businesses to such processes can regulate the preventive activities of the state aimed at eliminating the opportunities and stimuli for corruption behavior both in public and private sectors [6]. The formation of the National Agency for the Prevention of Corruption has become a key element of the institutional support for the state anti-corruption policy. The Law of Ukraine «On the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine» and changes to criminal

law provide legitimate legal grounds for prosecuting the most dangerous acts of corruption.

It should be noted that coordination of efforts of all law enforcement agencies at the local level is vital for the effective fight against corruption. According to the information presented by the head of Chernihiv City Prosecutor's Office at the session of the City Council of February 28, 2017 the interdepartmental working groups for the detection and investigation of certain crimes (including corruption) were created, a number of additional measures to strengthen law and order, to prevent and combat crime in the region were taken. Considering the fact that corruption is too versatile phenomenon and needs a comprehensive approach to overcome it, the Chernihiv city Prosecutor's Office pays special attention to the detection of crimes in this category. Consequently, as the result of work in that sphere, the court directed the indictment to verify the subsidiary of National JSC «Nadra of Ukraine» «Chernihivnaftohazheolohiya» which by the abuse of its official duties by prior agreement with an unidentified person and the director of a private enterprise committed embezzlement of funds of the subsidiary of National JSC «Nadra of Ukraine» in the amount of 185 000. 616 USD. In addition, specially authorized agents against corruption during the period of 11 months in 2016 compiled six protocols of administrative offenses related to corruption.

Measures to eliminate violations in the field of communal property are also taken. Thus, in the city of Chernihiv eight municipal property claims in the amount of 922 000 UAH were filed, they all have been satisfied by the court. The cost of the judgments executed this year is 1.4 mln UAH including the cost of the returned property. The claim was satisfied by the decision of the Economic Court of Chernihiv region of 10.05.2016.

This statistical evidence from the Chernihiv Prosecutor's Office shows numerous instances of violations of citizens' rights and interests of local communities, and strengthens the need for the preventive measures including anti-corruption measures.

In practice, the legal base is not sufficient to effectively combat corruption within the state and local governments. It is necessary to reduce the influence of corruption risks on the activities of the legislative

and executive authorities, to strengthen public control over their activities. As for the local governments it's important to increase the role of mechanisms of collegial, transparent and public decisions concerning property, land issues, financing budget programs.

For the managers of communal companies, communal institutions and establishments it's necessary to introduce the practice of public reports of their economic activities, and for the heads of educational institutions, medical and health institutions the practice of contracts for executives should be introduced. There must be a strict control over budget spending and full compliance with the law in the financial and economic activities. It's necessary to create an effective mechanism to prevent corruption, conflict of interest, breach of ethical standards of conduct and to ensure control over the rules on charity to persons authorized to perform state or local government functions.

Local governments need to widen the opportunities for the access to socially important information in the administration and architectural and land resources departments, also they need to help eliminate corruption preconditions for doing business, forming intolerant attitude to corruption on the side of small and medium businesses. We must recognize that the idea of intolerance to corruption formed within the society will increase the level of trust to local authorities.

An important feature of the social and psychological public attitude to corruption is the double standard. On the one hand the government is publicly demonstrating fight against corruption through the media, law enforcement, anti-corruption rhetoric of political and civil society activists. On the other hand, so-called local corruption has become a normal part of life which in some way everybody has «used» to and public corruption charges against politicians have become so commonplace that they are not perceived by ordinary citizens as something extraordinary. Electronic declarations submitted by the officials at all levels, including officials of the local government have become a new, important and effective step to eliminate corruption acts.

According to the Law of Ukraine «On the Prevention of Corruption», the National Agency for Combating Corruption reported that since 1.01.2017 the range of e-declaration subjects has been widened. According to this law, the second stage of e-declaration concerns all

officials authorized to manage state and local governments. According to the Law of Ukraine «On the Prevention of Corruption» it concerns the officials of public law and legal persons of public law who permanently or temporarily occupy positions related to the execution of organizational and regulatory or administrative and economic responsibilities. The law also applies to members of academic and educational institutions.

It should be noted that the process of electronic declaration, as well as other anti-corruption measures was provided by the state program of the Cabinet of Ministers of Ukraine to ensure the implementation of recommendations of international anti-corruption organizations, such as the monitoring mechanism of the UNO Convention against corruption, the Group of States against Corruption (GRECO), the Anti-Corruption Network of economic development and cooperation for Eastern Europe and Central Asia, the implementation of the criteria in the framework of the Action Plan on visa liberalization with the European Union and the Agreement on Association between Ukraine and the European Union.

As for local governments, the list of persons who have to submit e-declarations includes the deputies of local councils, village, town and city mayors, officials of the local government. Also, this list should include officials of local governments that perform administrative and supply functions or officials who manage or are responsible for the disposal of municipal property, excluding managers of economic planning, procurement, financial departments and their assistants. Managers of municipal enterprises, institutions, schools and their assistants should be the subjects to the declaration of income as well, because they perform organizational and administrative functions and thus directly affect the financial and economic activities of companies headed by them.

It is obvious that it is impossible to fight corruption only by adopting «narrow» political decisions. It's even more obvious (taking into account the historical experience) that it's impossible to root out corruption by harassment and all kinds of repressive measures only. For a lot of public officials corruption behavior has become quite normal. It's become the main source of their income, which is many times higher than their salary.

They created special schemes and protection systems that prevent the criminal prosecution of those responsible.

The conclusions of this study and further research in this direction. Effective fight against corruption is only possible when it's done within the whole country using systematic, comprehensive approach. The latest legislation provides enough real levers for tracking down the income and expenses of the civil servants, local government officials and deputies of all levels. It's possible now to watch the way of their life, give their public activities full transparency and openness. The control over their property and the property of their close relatives provide a real picture of the life of an official. Proposals, worked out in the regulations on the prevention of corruption in local government should be used in all structural departments of local councils, as well as at enterprises and institutions of communal ownership. We believe that local governments should take the burden of resistance to corruption, and we consider the task of fighting against corruption to be our priority. The first step should be to take effective regional economic and social measures. The implementation of anti-corruption measures by the local communities should be adequately financed.

Sources

1. Погорілко В. Ф. Народовладдя. *Великий енциклопедичний юридичний словник* / за ред. Ю. С. Шемшученка. Київ: Юрид. думка, 2012. 1020 с.
2. Мельник М. І. Корупція: сутність, поняття, заходи протидії: монографія. Київ: Атіка, 2001. 304 с.
3. Бантишев О. Ф. Злочини у сфері службової діяльності (питання кваліфікації): навч. посіб. Київ: МАУП, 2002. 128 с.
4. Денисова Т. А. Характеристика коррупции: исследования в Украине. URL: <http://law.edu.ru/doc/document.asp?docid=122467808> (дата звернення: 10.02.2017).
5. Державна програма щодо реалізації засад державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційної стратегії) на 2015–2017 роки: постанова Каб. Міністрів України від 29 квіт. 2015 р. № 265. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/265-2015-%D0%BF> (дата звернення: 10.02.2017).

6. Про запобігання корупції: Закон України: прийн. Верхов. Радою України від 14.10.2014 № 1700-VII: в ред. від 05.01.2017. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/1700-18> (дата звернення: 10.02.2017).

References

1. Pohorilko V. F. Narodovladdia. Velykyj entsyklopedychnyj iurydychnyj slovnyk [Great Encyclopedic Dictionary of Law] Za red. akad. NAN Ukrainy Yu. S. Shemshuchenka., 2-he vyd., pererob. i dopovn. [Ed.by acad. NAS of Ukraine Shemshuchenko Y. S., 2nd ed., revised. and fulfill] Kyiv: Yurydychna dumka, 2012, 1020 p. [in Ukrainian].

2. Mel'nyk M. I. Koruptsiia: sutnist', poniattia, zakhody protydivi [Corruption: nature, concepts, countermeasures] Monohrafiia Kyiv: Atika, 2001., 304 p. [in Ukrainian].

3. Bantyshev O. F. Zlochyny u sferi sluzhbovoi diial'nosti (pytannia kvalifikatsii) [Crimes in the sphere of official service (the problems of qualification)] Navchal'nyj posibnyk Kyiv: MAUP, 2002, 128 p. [in Ukrainian].

4. Denysova T. A. Kharakterystyka korruptsyy: yssledovanyia v Ukrainie [Characteristics of corruption: research in Ukraine]. Retrieved from <http://law.edu.ru/doc/document.asp?docid=122467808>. [in Ukrainian].

5. Derzhavna prohrama schodo realizatsii zasad derzhavnoi antykoruptsijnoi polityky v Ukraini (Antykoruptsijnoi stratehii) na 2015–2017 roky: postanov. KM Ukrainy vid 29 kvitnia 2015 r. № 265 [State program for the implementation of state anti-corruption policy in Ukraine (the Anti-Corruption Strategy) for 2015–2017: resolution of the Cabinet of Ministry of 29 April 2015 № 265]. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/265-2015-%D0%BF> [in Ukrainian].

6. Pro zapobihannia koruptsii: Zakon Ukrainy, pryjn. VR Ukrainy vid 14.10.2014 № 1700-VII, v red. vid 05.01.2017 [On the prevention of corruption: The Law of Ukraine, accept. by VR of Ukraine of 14.10.2014 № 1700-VII, amended of 01.05.2017]. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/1700-18> [in Ukrainian].

Sheremet O. S. Corruption in local authorities and its prevention in Ukraine

The article is devoted to the analysis of corruption practices between a citizen and an official of the local government. It studies scientific views on general issues of legal regulations of the corruption crime prevention. It's stated in the article that the most effective element in fighting against corruption is the coordination of efforts of all

law enforcement agencies at the local level. The role of e-declaration in the prevention of corruption offenses committed by local authorities is determined.

Key words: *community, local authorities, corruption, crime prevention.*

Шеремет О. С. Коррупция в органах местного самоуправления и ее предупреждение в Украине

Статья посвящена анализу коррупционных деяний, происходящих при непосредственном взаимодействии гражданина и должностного лица органа местного самоуправления в Украине, а также исследованию научных взглядов по общим проблемам правового регулирования предотвращения коррупционной преступности. Отмечено, что эффективной в противодействии коррупции является координация усилий всех правоохранительных органов на местном уровне. Определена роль электронного декларирования в предотвращении коррупционных преступлений, совершаемых в органах местного самоуправления.

Ключевые слова: *община, органы местного самоуправления, коррупция, предупреждение преступности.*

Шеремет О. С. Корупція в органах місцевого самоврядування та її запобігання в Україні

Статтю присвячено аналізу корупційних діянь, що відбуваються при безпосередній взаємодії громадянина та посадової особи органу місцевого самоврядування в Україні, а також дослідженню наукових поглядів із загальних проблем правового регулювання запобігання корупційній злочинності. Зазначено, що ефективною у протидії корупції є координація зусиль всіх правоохоронних органів на місцевому рівні. Визначено роль електронного декларування у запобіганні корупційним злочинам органів місцевого самоврядування.

Ключові слова: *грумада, органи місцевого самоврядування, корупція, запобігання злочинам.*

Рекомендовано до опублікування на засіданні відділу кримінологічних досліджень НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Стайуса НАПрН України (протокол № 5 від 15.05.2017 р.).

УДК 343.31

УДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ДЕРЖАВНОГО ДІЯЧА

В. В. Кузнецов, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри гуманітарних та загальноправових дисциплін Інституту Управління державної охорони України Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Постановка проблеми. Анексія Автономної Республіки Крим і проведення антитерористичної операції на сході країни дали певний поштовх до перегляду основ національної безпеки України. Реформування національної безпеки України неможливе без його належного кримінально-правового забезпечення. Одним із таких аспектів національної безпеки України є кримінально-правова охорона життя, здоров'я, свободи, честі, гідності окремих представників держави. Як відомо, статті 5, 6, 12 Закону України «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб» від 4 березня 1998 р. визначили окремими завданнями Управління державної охорони (УДО) України – забезпечення безпеки конкретних посадових осіб: Президента України; Голови Верховної Ради (ВР) України; Прем'єр-міністра України; Голови Конституційного Суду (КС) України; Голови Верховного Суду (ВС) України; Першого заступника Голови ВР України; Першого віце-прем'єр-міністра України; Міністра закордонних справ України; Генерального прокурора [1]. Згідно з ч. 2 ст. 7 вказаного Закону державна охорона в разі наявності загрози життю чи здоров'ю може здійснюватися щодо народних депутатів України, членів Кабінету Міністрів (КМ) України, керівників центральних органів виконавчої влади, які не є членами КМ України, суддів КС України та ВС України, Голови Національного банку (НБ) України, Голови ВР Автономної

Республіки Крим, Голови Ради міністрів Автономної Республіки Крим [1].

Таким чином законодавець визначив певну категорію посадових осіб, які потребують особливої державної охорони. Однак цей перелік не зовсім відповідає кримінально-правовому визначенню державного діяча. Пригадаймо, що перелік державних діячів, які потребують кримінально-правової охорони, був уперше передбачений 17 червня 1992 р. Законом України «Про внесення змін та доповнень до Кримінального кодексу України» (у ст. 112 Кримінального кодексу України визначені конкретні потерпілі при вчиненні злочину: Президент України, Голова, заступник Голови ВР України, народний депутат України, Прем'єр-міністр України, член Уряду України, Голова чи суддя КС України або ВС України, Генеральний прокурор України (відповідно до Закону України від 21 грудня 2016 р. – Генеральний прокурор)). У прийнятому Верховною Радою України 5 квітня 2001 р. Кримінальному кодексі (КК) України та наступних змінах до нього цей перелік доповнено такими посадовими особами: Голова чи член Вищої ради правосуддя, Голова чи член Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Голови та судді вищих спеціалізованих судів України, Уповноважений ВР України з прав людини, Голова Рахункової палати або інший член Рахункової палати, Голова НБ України, Директор Національного антикорупційного бюро України (НАБУ).

Різна правова регламентація поняття «державний діяч» не сприяє адекватній кримінально-правовій охороні такого потерпілого від злочину. Отже, видається актуальним з урахуванням сучасних потреб реформування національної безпеки України переглянути зміст такого поняття й удосконалити окремі кримінально-правові норми, які передбачають відповідальність за злочини проти державного діяча.

Метою статті є дослідження окремих аспектів кримінально-правового регулювання відповідальності за злочини проти державного діяча.

Ступінь наукової розробки проблеми. Питання кримінальної відповідальності за злочини проти державного діяча викликало наукові дискусії в роботах відомих вчених: П. П. Андрушка, Г. В. Ан-

друсiва, О. Ф. Бантишева, О. О. Дудорова, О. Ю. Звонарьова, Ю. В. Луценка, Л. В. Мошняги, В. О. Навроцького, О. В. Сотули, А. А. Стрижевської, Є. В. Фесенка, М. І. Хавронюка, О. В. Шамари, В. М. Шлапаченка та ін. Однак наявність сучасних змін до КК України та необхідність узгодження поняття «державний діяч» з іншими нормативними актами потребують самостійного наукового дослідження.

Виклад основного матеріалу. Проведений аналіз норм КК України дозволив виявити три статті, які встановили кримінальну відповідальність за протиправний вплив на державного діяча (ст. 112 «Посягання на життя державного чи громадського діяча»; ст. 344 «Втручання у діяльність державного діяча»; ст. 346 «Погроза або насильство щодо державного чи громадського діяча»). Відзначимо, на нашу думку, окремі недоліки в кримінально-правовій охороні вказаних потерпілих.

По-перше, розміщення таких статей свідчить про різний родовий об'єкт злочинів (ст. 112 КК України – національна безпека; статті 344, 346 КК України – авторитет органів державної влади). Оскільки протиправний вплив на державного діяча здійснюється у зв'язку з його державною діяльністю, то насамперед завдається шкода державній безпеці. Інше питання, чи доцільно виокремлювати серед потерпілих від злочинів поряд із державним діячем і громадського діяча. Цікаво, що в ст. 344 КК України взагалі не згадується громадський діяч. На нашу думку, відповідальність за протиправний вплив на громадського діяча (керівника політичної партії) повинна бути закріплена саме в розд. V Особливої частини КК України «Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина». Тому що вплив на громадського діяча (керівника політичної партії) насамперед спрямований на завдання шкоди політичним правам громадян, а не національній безпеці України.

По-друге, категорії потерпілих від злочинів не мають однакового змісту. Так, статті 112 та 346 КК України передбачають тотожні переліки посадових осіб, які віднесені до державних діячів (Президент України, Голова ВР України, народний депутат України, Прем'єр-міністр України, член КМ України, Голова чи член Вищої

ради правосуддя, Голова чи член Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Голови КС України або ВС України, або вищих спеціалізованих судів України, Генеральний прокурор, Директор НАБУ, Уповноважений ВР України з прав людини, Голова або інший член Рахункової палати, Голова НБ України). Більш широкий перелік таких потерпілих від злочину передбачає ст. 344 КК України (окрім згаданих посадових осіб вказані: представник Уповноваженого ВР України з прав людини, Голова або член Центральної виборчої комісії, член Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення, Голова Антимонопольного комітету України, Голова Фонду державного майна України, Голова Державного комітету телебачення і радіомовлення України, член Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг).

Як справедливо зазначає О. С. Сотула, у кримінально-правовій літературі немає належного обґрунтування, чому саме ці посадові особи віднесені до державних діячів, якими нормативними актами керувалися законодавці та вчені-юристи, складаючи цей перелік [2, с. 54].

Цікаво, що в сучасному законопроекті «Про Національну секретну службу України», підготовленому УДО України, визначено такий перелік посадових осіб, що потребують державного захисту: 1) Голова ВР України; 2) Прем'єр-міністр України; 3) Голова КС України; 4) Голова ВС України; 5) Перший заступник Голови ВР України; 6) Перший віце-прем'єр-міністр України; 7) Міністр закордонних справ України; 8) Міністр фінансів України; 9) Секретар Ради національної безпеки та оборони України; 10) Генеральний прокурор України; 11) Директор НАБУ; 12) Голова НБ України (ч. 1 ст. 8). Також державний захист у разі наявності загрози життю може здійснюватися щодо народних депутатів України, членів КМ України, керівників центральних органів виконавчої влади, які не є членами КМ України, суддів КС України та ВС України (ч. 3 ст. 9). Окремо визначено захист Президента України та членів його сім'ї (ст. 7).

Таким чином, ми бачимо, що цей перелік розширює коло відповідних посадових осіб (за рахунок посад Міністра фінансів України;

Секретаря Ради національної безпеки та оборони України; Директора НАБУ; Голови НБ України), які знаходяться під безпосередньою державною охороною згідно з вказаним Законом України від 4 березня 1998 р.

Отже, напрошується висновок, що практично всі наведені переліки державних діячів не є тотожними. Така проблема потребує наступних рішень. По-перше, слід запропонувати нормативне визначення державного діяча; по-друге, передбачити єдиний перелік державних діячів, які знаходяться під державною охороною.

У теорії кримінального права існують різні позиції щодо вказаного поняття [2, с. 51–53]. Наприклад, О. С. Сотула пропонує визначити державного діяча як «вищу посадову особу держави або члена вищих органів державної влади, що користується правом ухвального голосу в усіх питаннях, що розглядаються на засіданнях цих органів, якщо це прямо вказано у законах України» [2, с. 62]. Не вдаючись до полеміки з науковцем щодо такого дискусійного поняття, підтримуємо його позицію закріпити окремі ознаки державного діяча в кримінально-правовій нормі (ст. 112 КК України).

Щодо змісту переліку державних діячів є різні позиції як науковців, так і військовослужбовців УДО України. Одна з позицій полягає в тому, що такий перелік може бути значно ширший, ніж це передбачено Законом України від 4 березня 1998 р. Це, як вже було зазначено, впливає зі змісту законопроекту «Про Національну секретну службу України» та окремих норм КК України. З одного боку, в сучасних умовах існує певна потреба захистити більш широке коло державних діячів. З другого – автоматично відбудеться розпорошення сил УДО України, що призведе до зниження ефективності такої охорони. Збільшення фінансування та розширення штату УДО України – можливо, це й перспектива розвитку, однак ми усвідомлюємо, що в сучасних важких умовах, в яких перебуває Україна, є дефіцит фінансових ресурсів.

Більш реальний інший шлях – це скорочення таких посад, які перебувають під державною охороною, до необхідного адекватного мінімуму. Пригадаймо, що Федеральний закон США 91–217, прийнятий у 1970 р., надає повноваження секретній службі щодо забезпечення охорони таких посадових осіб: президента і членів його сім'ї;

віце-президента і членів його сім'ї; колишніх президентів, їх подружжя та їх неповнолітніх дітей у віці до 16 років; кандидатів у президенти і віце-президенти США від Республіканської та Демократичної партій на час передвиборної кампанії та їх подружжя; іноземних глав держав і їх подружжя, які відвідують США [3]. Тому, на нашу думку, до кола таких осіб слід віднести главу держави (Президента України), керівників законодавчої (Голова ВР України), виконавчої (Прем'єр-міністр України) та судової влади (Голова ВС України), які легітимно, на постійній основі чи тимчасово виконують обов'язки таких осіб. Окремо державний захист здійснюється також щодо глав іноземних держав, парламентів та урядів, керівників міжнародних організацій, які прибувають в Україну чи перебувають на її території під час державних, офіційних та робочих візитів. Одразу ж постає питання, а як бути з охороною інших державних діячів? Відповідь на це питання нескладна: якщо виникає загроза для життя чи здоров'я таких осіб або членів їхніх сімей, то відповідні органи державної влади замовляють відповідні послуги в поліції охорони.

Визначивши цей перелік, перейдемо до питання узгодження його з переліком потерпілих при протиправному впливі на державного діяча. На нашу думку, особлива кримінально-правова охорона повинна стосуватися лише тих державних діячів, які перебувають під державною охороною. До кола потерпілих слід включити й членів сім'ї таких державних діячів (чоловік або дружина, діти), які проживають разом з ним або супроводжують його. Між іншим, ст. 346 КК України, на відміну від статей 112, 344 КК України, визначає потерпілим від злочину й близьких родичів державного діяча. Однак так довільно розширювати цей перелік родичів, на нашу думку, не є доцільним. Слід обмежитися тими членами сім'ї державних діячів, які перебувають під державною охороною.

Висновки. На підставі викладеного пропонуємо:

1. Передбачити норми про відповідальність за протиправний вплив на державного діяча (посягання на життя державного чи громадського діяча; втручання у діяльність державного діяча; погроза або насильство щодо державного чи громадського діяча) в розд. I Особливої частини КК України «Злочини проти основ національної безпеки України». Об'єднати ці норми в межах ст. 112

КК України, назву якої змінити на «Протиправний вплив на державного діяча». Виключити статті 344 та 346 з КК України.

2. Визначити потерпілого від цього злочину в примітці до ст. 112 КК України в такій редакції: «До державних діячів належать посадові особи, які підлягають державній охороні: 1. Президент України, Голова Верховної Ради України, Прем'єр-міністр України, Голова Верховного Суду України. 2. Особи, які тимчасово виконують обов'язки Президента України, Голови Верховної Ради України, Прем'єр-міністра України, Голови Верховного Суду України. 3. До членів сім'ї державного діяча належать чоловік або дружина, діти, які проживають разом з ним або супроводжують його».

3. Передбачити норми про відповідальність за протиправний вплив на громадського діяча в розд. V Особливої частини КК України «Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина».

4. Внести такі зміни до ч. 1 ст. 6 Закону України «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб» від 4 березня 1998 р.: «1. У місцях постійного і тимчасового перебування державною охороною забезпечуються: Президент України, Голова Верховної Ради України, Прем'єр-міністр України, Голова Верховного Суду України. 2. Особи, які тимчасово виконують обов'язки Президента України, Голови Верховної Ради України, Прем'єр-міністра України, Голови Верховного Суду України».

5. Виключити частини 2, 3 ст. 7 Закону України «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб» від 4 березня 1998 р.

Перелік літератури

1. Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб: Закон України від 4 берез. 1998 р. № 160/98-ВР. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/160/98-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 15.03.2017).

2. Сотула О. С. Кримінальна відповідальність за посягання на життя державного чи громадського діяча: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2003. 201 с.

3. The Protective Mission. *Official website of the Department of Homeland Security*. URL: <https://www.secretservice.gov/protection/> (дата звернення: 15.03.2017).

Транслітерація переліку літератури

1. Pro derzhavnu okhoronu orhaniv derzhavnoyi vlady Ukrainy ta posadovykh osib: Zakon Ukrainy vid 4 bereznya 1998 r. № 160/98-VR. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/160/98-%D0%B2%D1%80>.

2. Sotula O. S. (2003). Kryminal'na vidpovidal'nist' za posyahannya na zhyttya derzhavnoho chy hromads'koho diyacha. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv. [in Ukrainian].

3. The Protetstive Mission [Elektronnyy resurs] / Offitsial website of the Department of Homeland Setsurity. Retrieved from: <https://www.setsretservitse.gov/protetstion/>.

Кузнецов В. В. Удосконалення кримінально-правового регулювання відповідальності за злочини проти державного діяча

У статті висвітлено проблеми дослідження кримінально-правового регулювання відповідальності за злочини проти державного діяча. Зокрема, проведений аналіз норм КК України дозволив виявити три статті, які встановили кримінальну відповідальність за протиправний вплив на державного діяча (ст. 112 «Посягання на життя державного чи громадського діяча»; ст. 344 «Втручання у діяльність державного діяча»; ст. 346 «Погроза або насильство щодо державного чи громадського діяча»). Встановлено окремі недоліки в кримінально-правовій охороні державного діяча. По-перше, розміщення таких статей свідчить про різний родовий об'єкт таких злочинів. По-друге, категорії потерпілих від злочинів не мають однакового змісту. Визначено основні напрями вдосконалення кримінально-правового регулювання відповідальності за злочини проти державного діяча: запропоновано нормативне визначення державного діяча; передбачено єдиний перелік державних діячів, які перебувають під державною охороною.

Ключові слова: державний діяч, злочин, кримінальна відповідальність, кримінально-правове регулювання, потерпілий від злочину, посягання на життя.

Кузнецов В. В. Совершенствование уголовно-правового регулирования ответственности за преступления против государственного деятеля

В статье освещаются проблемы исследования уголовно-правового регулирования ответственности за преступления против государственного деятеля. В частности, анализ норм УК Украины позволил выявить три статьи, предусматривающие уголовную ответственность за противоправное влияние на государственного деятеля (ст. 112 «Посягательство на жизнь государственного или

общественного деятеля», ст. 344 «Вмешательство в деятельность государственного деятеля», ст. 346 «Угроза или насилие в отношении государственного или общественного деятеля»). Установлены отдельные недостатки в уголовно-правовой охране государственного деятеля. Во-первых, размещение таких статей свидетельствует о разном родовом объекте указанных преступлений. Во-вторых, категории потерпевших от преступлений толкуются по-разному. Определены основные направления совершенствования уголовно-правового регулирования ответственности за преступления против государственного деятеля: предложено нормативное определение государственного деятеля; предусмотрен единый перечень государственных деятелей, находящихся под государственной охраной.

Ключевые слова: государственный деятель, преступление, уголовная ответственность, уголовно-правовое регулирование, потерпевший от преступления, посягательство на жизнь.

Kuznetsov V. Regulation Improvement of Criminal and Legal Liability for Crimes against Statesman

The article highlights the research issues of criminal and legal regulation of liability for crimes against statesman. In particular, the regulations analysis of the Criminal Code of Ukraine has revealed three articles, which established criminal liability for unlawful influence on a statesman (Art. 112. Attempt on the life of a statesman or public official; Art. 344. Interference in a statesman's activity, Art. 346. Threats or violence against a statesman or public official). Certain shortcomings in the criminal protection statesman have been established. First, such articles' arrangement demonstrates the different generic object of such crimes. Second, categories of victims have a different meaning. The basic directions of regulation improvement of criminal and legal liability for crimes against statesman have been defined, and a regulatory definition of a statesman has been suggested as well as a single list of statesmen who are under state protection has been stipulated.

Key words: statesman, crime, criminal liability, criminal and legal regulation, a victim, attempt on a life.

Рекомендовано до опублікування на засіданні кафедри гуманітарних та загальноправових дисциплін Інституту Управління державної охорони України Київського національного університету імені Тараса Шевченка (протокол № 7 від 27.04.2017 р.).

УДК 343.375; 347.2/3

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ ВЛАСНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

В. Б. Харченко, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін факультету №6 Харківського національного університету внутрішніх справ

Виходячи із соціально-політичного устрою нашої країни за часів СРСР, система Особливої частини Кримінального кодексу Української РСР 1960 р. [1] містила дві окремі глави, в яких встановлювалися самостійні підстави кримінальної відповідальності за злочини проти державної та колективної власності (гл. II) та злочини проти особистої (індивідуальної) власності громадян (гл. V). Така диференціація підстав кримінальної відповідальності за злочини проти власності обумовлювала як більш широке коло посягань, які могли бути вчинені щодо державної та колективної (соціалістичної) власності, так і більш суворі види та строки покарання у разі їх вчинення. Крім того, земля, її надра, води, ліси та їхні окремі складові були визначені предметом економічних (господарських) злочинів, передбачених гл. VI Особливої частини КК 1960 р. (ст. 159 «Потрава посівів і пошкодження насаджень», ст. 160 «Незаконна порубка лісу», ст. 162 «Незаконне заняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом», ст. 162¹ «Незаконне видобування корисних копалин», ст. 163 «Проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів» тощо).

Для соціалістичної доби розвитку нашої держави зазначене було цілком природним, виходячи із положень Конституції (Основного Закону) Української РСР 1937 р. [3]. Відповідно до ст. 5 цієї Конституції соціалістична власність в УРСР має або форму державної власності (всенародне добро), або форму кооперативно-колгоспної власності (власність окремих колгоспів, власність кооперативних

об'єднань). Крім того, ст. 6 закріплювала положення, що земля, її надра, води, ліси, заводи, фабрики, шахти, рудні, залізничний, водний і повітряний транспорт, банки, засоби зв'язку, організовані державою великі сільськогосподарські підприємства (радгоспи, машинно-тракторні станції тощо), а також комунальні підприємства і основний житловий фонд у містах і промислових пунктах є державною власністю, тобто всенародним добром (курсив мій. – В. Х.). Право особистої власності громадян на їхні трудові прибутки та заощадження, на житловий будинок і підсобне хатнє господарство, на предмети хатнього господарства і вжитку, на предмети особистого споживання та комфорту, так само як право спадкування особистої власності громадян, охороняються законом (ст. 10 Конституції). Наведені положення, по-перше, ототожнювали форму державної власності з власністю всього народу (всенародне добро). По-друге, характеризували землю, її надра, воду та ліси виключно як частину, необхідну для здійснення індустріальної діяльності (засоби виробництва), наводячи їх у одному рядку (переліку) із заводами, фабриками, шахтами, рудниками, залізничним, водним і повітряним транспортом, банками, засобами зв'язку тощо. По-третє, поширювали відносини особистої (індивідуальної) власності виключно на трудові прибутки та заощадження, житловий будинок і підсобне хатнє господарство, предмети хатнього господарства і вжитку, предмети особистого споживання та комфорту, успадковані предмети. Відповідно до Основного Закону Цивільний кодекс Української РСР 1963 р. [7] в цілому відображав наведені положення, а ст. 90 цього Кодексу визначала, що земля, її надра, води і ліси є у виключній власності держави і надаються тільки в користування. Цією ж нормою встановлювалося, що державі належать основні засоби виробництва в промисловості, будівництві і сільському господарстві, засоби транспорту і зв'язку, банки, майно організованих державою торговельних, комунальних та інших підприємств, основний міський житловий фонд, а також інше майно, необхідне для виконання завдань держави.

Саме ці положення й обумовлювали завдання Кримінального кодексу 1960 р. (охорону суспільного ладу, його політичної і економічної систем, власності, особи, прав і свобод громадян від зло-

чинних посягань), а також наведену вище систему побудови Особливої частини кримінального закону. Проте 7 лютого 1991 р. Верховною Радою Української РСР був прийнятий Закон № 697-ХІІ «Про власність» [2], згідно з ч. 5 ст. 2 якого було визначено, що власність в Україні існує в різних формах і держава створює рівні умови для розвитку всіх форм власності та їх захисту. Положення ч. 1 ст. 9 наведеного Закону визначали, що земля, її надра, повітряний простір, водні та інші природні ресурси її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони є об'єктами права виключної власності народу України. Окрім права виключної власності народу України, в Законі певні розділи були присвячені іншим формам власності: 1) право приватної власності (розд. ІІІ); 2) право колективної власності (розд. ІV); 3) право державної власності (розд. V). Відповідно до цього суб'єктами права власності визнавалися: народ України, громадяни, юридичні особи та держава (ч. 1 ст. 3 Закону).

Якщо не враховувати зазначені у наведеному нормативно-правовому акті підходи до відносин права інтелектуальної власності, що базувалися на засадах проприетарної концепції (домінувала на початку 90-х рр. минулого століття) [4, с. 40–41], Закон УРСР «Про власність» був значним кроком на шляху побудови цивілізованого цивільного законодавства нашої держави. Незважаючи на те, що сьогодні наведений Закон втратив чинність, визначений його положеннями напрям розвитку цивільного законодавства та регулювання в цілому правовідносин щодо різних форм власності залишився незмінним та отримав розвиток у Конституції України [13] та Цивільному кодексі України 2003 р. [5] (далі – ЦК України).

Відповідні зміни щодо встановлення рівності всіх форм власності були враховані при розробці конструкції системи Особливої частини Кримінального кодексу України 2001 р. [6] (далі – КК України), що сьогодні містить єдиний розділ, в якому об'єднана група злочинів проти власності (розд. VI). Крім того, наведені трансформації цивільно-правового регулювання відносин права власності на речі (речового права власності) обумовили і зміну підходів до визначення предмета злочинів цієї групи. Сьогодні визначальним для предмета переважної більшості корисливих і некорис-

ливих злочинів проти власності є те, що майно повинно бути чужим для винного, тобто не належати йому на праві власності.

Водночас підходи до визначення ознак предмета злочинів проти власності в кримінальному праві України залишилися незмінними ще з радянських часів. Типовим для класифікації такого предмета є виокремлення юридичної, фізичної та економічної його ознак. Саме зміст юридичної ознаки обумовлює віднесення до предмета злочинів проти власності виключно такого майна, що для винного є чужим, тобто право на майно належить певному власнику або особі, якій воно на законній підставі ввірено, знаходиться в її віданні чи під її охороною. Для характеристики фізичної ознаки предмета злочинів проти власності ustalеним у науці кримінального права України є її визначення як майна, що може бути вилучено, привласнено, спожито, пошкоджено, знищено тощо.

Економічна ознака майна як предмета злочинів проти власності полягає в тому, що такі речі повинні мати певну матеріальну цінність. Окремі науковці іноді називають цю ознаку соціальною, оскільки, на їхню думку, вона містить працю людини: «Цінність, вартість майна саме і вимірюється цією працею» [8, с. 162]. З наведеними підходами не можна погодитися з двох підстав. По-перше, виходячи з основних положень економічної теорії, ціну майна вимірюють не вкладеною працею людини, яка становить лише частину собівартості такого майна, а визначають наявними попитом та пропозицією щодо такого майна. По-друге, соціальна ознака є окремою самостійною ознакою предмета злочинів проти власності. Так, О. О. Дудоров та Є. О. Письменський, характеризуючи соціальну ознаку предмета злочинів проти власності, наголошують на тому, що за допомогою праці така річ має бути створена або відокремлена від природного середовища [9, с. 352].

Наведені підходи є такими, що історично склалися в науці кримінального права і вже тривалий час не тільки повторюються майже всіма науковцями, а й сприймаються ними як певна аксіома. М. Й. Якубович зазначає: «Предметом злочину при крадіжці є державна або суспільна власність, тобто предмети та речі матеріального світу, у яких уречевлюється людська праця і які внаслідок цього мають певну матеріальну цінність» [10, с. 121]. М. І. Загородников

стверджує: «Під власністю розуміють предмети (речі) матеріально-го світу, в яких уречевлено працю людини і які внаслідок цього мають певну матеріальну цінність» [11, с. 303]. Характеризуючи предмет розкрадань, М. Й. Коржанський також указує, що майно повинно бути вилучено із природного стану із застосуванням і витратами праці, що має грошову вартість та ціну (видобуте з надр, виготовлене, вирощене тощо). **Не можуть бути** (виділення автора, що цитується) предметом розкрадання дикорослі рослини та їхні плоди, не вилучені з природного стану корисні копалини, дикі тварини, птахи [12, с. 90].

Водночас основним завданням КК України є забезпечення охорони правовідносин, урегульованих іншими галузями права, від злочинних посягань. Стосовно ж регулювання майнових відносин (цивільних відносин), заснованих на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їхніх учасників, якими і є відносини права власності особи на річ (майно), таке завдання покладене на ЦК України і саме ним визначається зміст наведених правовідносин. Зазначене необхідно враховувати при визначенні сутності родового об'єкта злочинів, передбачених розд. VI Особливої частини КК України, та змісту майна (речі) як предмета відповідних суспільно небезпечних посягань. Базисом встановлення підстав кримінальної відповідальності за злочини проти власності є положення ст. 41 Конституції України та ст. 321 ЦК України щодо непорушності права власності.

Наведене у повному обсязі відобразилося в теорії кримінального права України, адже будь-які правовідносини можливі лише з приводу спільного, єдиного для них предмета, який завжди входить до кола людських потреб, а ця обставина саме і зумовлює виникнення і функціонування самих відносин (природні об'єкти, різні товари чи предмети, що мають ознаки товару) [14, с. 83]. У злочинах проти власності (розд. VI Особливої частини КК України) родовим об'єктом виступають правовідносини власності, а майно (речі) одночасно є як предметом цих правовідносин, так і предметом більшості складів злочинів цієї групи. Майно в речовому його розумінні є необхідною (обов'язковою) ознакою складів злочинів проти власності, адже безпосередньо зазначена в самому законі про кримінальну відповідальність.

В. Я. Тацій наголошує, що в багатьох випадках законодавець указує в кримінальному законі тільки на певний вид предметів, визначаючи таким чином, що будь-який із предметів цього виду має однакове значення для кримінальної відповідальності [14, с. 93]. Такими предметами для групи злочинів, що розглядається, є майно¹, адже саме на таку ознаку вказують у законі про кримінальну відповідальність. Водночас, враховуючи, що майном як особливим об'єктом вважають окрему річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки (ч. 1 ст. 190 ЦК України), жодної необхідності виокремлення в науці кримінального права України такого самостійного альтернативного предмета злочинів, передбачених статтями 189 та 190 КК України, як «право на майно», немає через його співвідношення з поняттям «майно» як частини і цілого.

Як вже зазначалося, сьогодні наукою кримінального права та чинним КК України у повному обсязі враховані конституційні зміни (ст. 13 Конституції) та зміни у цивільному законодавстві України щодо рівності перед законом усіх суб'єктів права власності (всі форми власності є рівноправними, а Україна створює рівні умови для розвитку всіх форм власності та їх захисту). Водночас кримінальне законодавство фактично залишило поза увагою законодавче закріплення крім приватної, державної та комунальної форм власності ще й четвертої її форми – власності Українського народу. Наведена форма власності не тільки прямо передбачена ст. 13 Конституції, а й врегульована ст. 324 ЦК України. Розкриваючи об'єкти права власності Українського народу (предмети злочину у кримінальному праві), ч. 1 ст. 324 ЦК України фактично відтворює положення ст. 13 Конституції та визначає, що ними є: земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони.

Безумовно, віднесення наведених об'єктів права власності Українського народу до предметів злочинів проти власності може бути

¹ Автор навмисно залишив поза розглядом передбачений ст. 189 КК України такий альтернативний предмет злочину, як «дії майнового характеру», через дискусійний характер їх визнання предметом правовідносин власності згідно з цивільним правом України.

піддано критиці з трьох основних підстав. По-перше, земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, природні ресурси континентального шельфу не мають необхідних ознак предмета злочину проти власності, а саме соціальної ознаки, пов'язаної з її створенням працею людини або виокремленням з природного середовища. У зв'язку з цим необхідно наголосити на відсутності будь-яких нормативних підстав виокремлення так званої соціальної ознаки та її існування взагалі. Відповідно до ч. 1 ст. 190 ЦК України річчю є предмет матеріального світу, щодо якого можуть виникати цивільні права та обов'язки. Зазначене повною мірою стосується і речі як предмета злочинів проти власності. Без жодного сумніву, такі права та обов'язки можуть виникати як щодо явищ навколишнього світу, у які була вкладена праця людей (зматеріалізована людська праця), так і щодо подібних явищ (речей), що належать на праві власності і мають відповідну цінність, яка не обумовлена людською працею.

Наявність сьогодні в науці кримінального права України соціальної ознаки предмета злочинів проти власності обумовлена певним атавізмом розвитку інституту права власності часів СРСР. Як зазначалось, відповідно до ст. 6 Конституції УРСР 1937 р. земля, її надра, води та ліси знаходилися виключно у власності держави, а Конституція УРСР 1978 р. [15] (ст. 11) безпосередньо відносила зазначені правовідносини до економічної системи побудови нашої держави (гл. 2). Тобто посягання на зазначені об'єкти (предмети у кримінальному праві) утворювали не злочин проти власності, а відповідний економічний злочин, що і знайшло своє відображення в положеннях КК України 1960 р. Але в разі вкладення в зазначені предмети людської праці (наприклад, видобутку корисних копалин або заготовлення деревини) вони набували ознак предмета правовідносин власності.

Отже, сьогодні для характеристики предмета злочинів проти власності необхідною та достатньою є сукупність трьох ознак: 1) юридичної (предмет злочину належить на праві власності іншій особі); 2) економічної (предмет злочину має відповідну вартість (ціну), яка й обумовлює розмір збитків, що завдається власникові); 3) фізичної (зазначені предмети можна вилучити, привласнити,

спожити, пошкодити, знищити). Необов'язковість так званої соціальної ознаки предмета злочинів проти власності де-юре вже визнана в чинному кримінальному законі України. Встановлюючи підстави кримінальної відповідальності за самовільне зайняття земельної ділянки (ст. 197¹ КК України), закон про кримінальну відповідальність жодним чином не визначає умовою наявності або відсутності складу цього злочину попереднє вкладення в цю земельну ділянку людської праці.

По-друге, недоцільність віднесення до злочинів проти власності відповідних суспільно небезпечних посягань щодо землі, її надр, атмосферного повітря, водних та інших природних ресурсів, природних ресурсів континентального шельфу може бути обґрунтована наявними сьогодні підставами кримінальної відповідальності, передбаченими окремими нормами розд. VIII Особливої частини КК України «Злочини проти довкілля» (статті 239, 239¹, 239², 240, 241, 242 та ін.). Проте критерії побудови системи Особливої частини КК України, як правило, обумовлені відповідним родовим об'єктом тієї чи іншої групи посягань. Родовим об'єктом вищенаведеної групи посягань типово визнають суспільні відносини з охорони довкілля як сукупність об'єктивних умов існування людства і джерел життя людини, її благополуччя та розвитку [8, с. 266]. Завдання шкоди (або створення загрози її заподіяння) зазначеним правовідносинам у разі незаконного (протиправного) вилучення, привласнення, споживання, пошкодження або знищення землі, її надр, атмосферного повітря, водних та інших природних ресурсів, природних ресурсів континентального шельфу жодним чином не виключає і не поглинає завдання відповідної шкоди відносинам власності на зазначені об'єкти. На нашу думку, такі дії повинні утворювати ідеальну сукупність злочинів проти власності та злочинів проти довкілля.

По-третє, є очевидним, що предмет охоронюваних правовідносин власності як родовий об'єкт відповідної групи злочинів і предмет злочинів проти власності в характеристиці злочинів, передбачених розд. VI Особливої частини КК України, повністю збігаються. Водночас поряд з предметом суспільних відносин і предметом злочину необхідно виокремлювати й предмет злочинного впливу – той елемент

охоронюваних кримінальним законом суспільних відносин, який піддається безпосередньому злочинному впливу і якому в першу чергу завдається шкода [14, с. 103]. Аналіз механізму заподіювання шкоди в разі вчинення злочинів проти власності дозволяє стверджувати, що відповідна протиправна поведінка щодо об'єктів права власності жодним чином не знищує і не пошкоджує відносини власності. Тому сміливо можна стверджувати, що назва розд. VI Особливої частини КК України є не зовсім вдалою і не відображає реального механізму злочинного впливу і завдання шкоди в разі незаконного (протиправного) вилучення, привласнення, споживання, пошкодження або знищення чужого майна. Право власності (володіння, користування та розпоряджання своїм майном) у разі вчинення протиправної поведінки, передбаченої відповідним розділом Особливої частини КК України, жодним чином не порушується. Зазначене обумовлене як положеннями ч. 2 ст. 317 ЦК України (на зміст права власності не впливає місцезнаходження майна), так і позицією провідних вчених-цивілістів. Але внаслідок такої суспільно небезпечної поведінки власник обмежується в реалізації свого права користування та розпоряджання своїм майном, тобто реалізувати зміст відносин власності, певний вид діяльності. Саме соціальний зв'язок, зміст відносин права власності на речі в разі вчинення злочинів відповідної групи і становить предмет злочинного впливу.

Разом з тим, визначаючи зміст відносин власності, ч. 1 ст. 317 ЦК України вказує, що ним є право володіння, право користування та право розпоряджання майном. Щодо права володіння як змісту відносин власності Українського народу жодних питань не виникає. І ст. 13 Конституції України, і ст. 324 ЦК України містять тотожні положення про належність права володіння відповідними об'єктами саме народу України. Але стосовно права користування та розпоряджання таким майном будь-якого зрозумілого механізму їх реалізації на законодавчому рівні не існує. У Конституції зазначається, що кожний громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону. Положення ч. 2 ст. 324 ЦК України містять вказівку, що від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, встановлених Конститу-

цією України. Такий механізм здійснення права власності фактично ототожнює реалізацію права користування та розпоряджання об'єктами права власності Українського народу з об'єктами, щодо яких здійснюються повноваження органами державної влади та органами місцевого самоврядування і які їм належать на праві державної або комунальної власності.

Водночас передбачене ст. 10 Закону України «Про власність» право народу України шляхом референдуму вирішувати питання щодо правового стану природних об'єктів, їх використання та охорони, а також право громадянин України особисто та через громадські організації, трудові колективи, органи територіального громадського самоврядування брати участь у розгляді питань, пов'язаних з використанням та охороною природних ресурсів, і вимагати від інших громадян та організацій додержання правил природокористування, а також вимагати накладення заборони на діяльність підприємств, установ, організацій, громадян, що завдають шкоди навколишньому середовищу, сьогодні не можуть бути реалізовані через втрату чинності цим Законом.

Проте наведені проблеми визначення порядку користування і розпоряджання об'єктами права власності Українського народу в конституційному та цивільному праві нашої держави жодним чином не є перешкодою для віднесення протиправних посягань щодо таких об'єктів до групи злочинів проти власності у кримінальному праві України.

Перелік літератури

1. Кримінальний кодекс Української РСР: Закон від 28.12.1960. *База даних «Законодавство України»* / Верхов. Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2001-05/2002-05> (дата звернення: 15.03.2017).

2. Про власність: Закон від 07.02.1991 № 697-XII. *База даних «Законодавство України»* / Верхов. Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/697-12> (дата звернення: 14.03.2017).

3. Конституція (Основний Закон) Української РСР: Закон від 30.01.1937. *База даних «Законодавство України»* / Верхов. Рада України. URL: <http://static.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1937.html> (дата звернення: 16.03.2017).

4. Гальперин Л. Б., Михайлова Л. А. Интеллектуальная собственность: сущность и правовая природа. *Сов. государство и право*. 1991. № 12. С. 37–42.
5. Цивільний кодекс України: Закон від 16.01.2003 № 435-IV. *База даних «Законодавство України»* / Верхов. Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 14.03.2017).
6. Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 № 2341-III. *База даних «Законодавство України»* / Верхов. Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 10.02.2017).
7. Цивільний кодекс Української РСР: Закон від 18.07.1963 № 1540-06. *База даних «Законодавство України»* / Верхов. Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1540-06/ed19630718> (дата звернення: 12.03.2017).
8. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2015. 680 с.
9. Кримінальне право (Особлива частина): підручник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. Луганськ: Елтон – 2, 2012. Т. 1. 780 с.
10. Уголовное право. Часть Особенная: учебник / под общ. ред. Н. И. Загородникова и В. Ф. Кириченко. М.: Юрид. лит., 1968. 584 с.
11. Загородников Н. И. Советское уголовное право. Общая и Особенная части. М.: Юрид. лит., 1976. 568 с.
12. Коржанський М. Й. Кваліфікація злочинів проти особи і власності. Київ: Юрінком, 1996. 144 с.
13. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *База даних «Законодавство України»* / Верхов. Рада України. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/254k/96-вр> (дата звернення: 16.03.2017).
14. Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві: монографія. Харків: Право, 2016. 256 с.
15. Конституція (Основний Закон) Української РСР: Закон від 20.04.1978. *База даних «Законодавство України»* / Верхов. Рада України. URL: <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1978.html> (дата звернення: 16.03.2017).

Транслітерація переліку літератури

1. Kryminal'nyi kodeks Ukrainiskoi RSR – Criminal code Ukrainian SSR (1960): Zakon vid 28.12.1960 // URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2001-05/2002-05> (15.03.2017).

2. Pro vlasnist' (1991): Zakon vid 07.02.1991 № 697-XII // URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/697-12> (14.03.2017).

3. Konstitutsiia (Osnovnyi zakon) Ukrainiskoi RSR – Constitution Ukrainian SSR (1937): Zakon vid 30.01.1937 // URL: <http://static.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1937.html> (16.03.2017).

4. Gal'perin L. B., Mihailova L. A. (1991) Intelektualnaia sobstvennost': sushchnost' i pravovaia priroda // Sovetskoe gosudarstvo i pravo – Soviet state and right, 12, 37–42 [in Russian].

5. Tsyvil'nyi kodeks Ukraini – Civil code Ukraine (2003): Zakon vid 16.01.2003 № 435-IV // URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (14.03.2017).

6. Tsyvil'nyi kodeks Ukrainiskoi RSR – Civil code Ukrainian SSR (1963): Zakon vid 18.07.1963. № 1540-06 // URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1540-06/ed19630718> (12.03.2017).

7. Kriminal'ne pravo Ukraini: Osoblyva chastyna (2015) [Criminal law of Ukraine: Special part]. Kharkov: Pravo [in Ukrainian].

8. Kriminal'ne pravo (Osoblyva chastyna) (2012). [Criminal law (Special part)]. Lugansk: «Elton – 2» [in Ukrainian].

9. Ugolovnoe pravo. Chast' Osobennaia (1968.) [Criminal law. Part is Special]. Moscow: Uridicheskaiia literatura [in Russian].

10. Zagorodnikov N. I. (1976). Sovetskoe ugolovnoe pravo. Obshchaia i Osobennaia chasti [Soviet criminal law. General and Special parts]. Moscow: Uridicheskaiia literatura [in Russian].

11. Korzhans'kyi M. Y. (1996). Kvalifikatsiia zlochyniv proty osoby i vlasnosti [Qualification of crimes is against a person and propert]. Kyiv: Yurinkom [in Ukrainian].

12. Konstitutsiia Ukrainy – Constitution of Ukraine (1996): Zakon vid 28.06.1996 № 254к/96-BP // URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/254к/96-вр> (16.03.2017).

13. Tatsii V. Ya. (2016). Ob'iekt i predmet zlochinu v kryminal'nomu pravi [An object and article of crime is in a criminal right]. Kharkov: Pravo [in Ukrainian].

14. Konstitutsiia (Osnovnyi zakon) Ukrainiskoi RSR – Constitution Ukrainian SSR (1978): Zakon vid 20.04.1978 // URL: <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1978.html> (16.03.2017).

15. Kryminal'nyi kodeks Ukraini – Criminal code Ukraine (2001): Zakon vid 05.04.2001 № 2341-III // URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (10.02.2017).

Харченко В. Б. Кримінально-правове забезпечення охорони власності Українського народу

У статті розглянуто питання кримінально-правового забезпечення охорони права власності Українського народу. Констатується наявність в Україні чотирьох форм власності (приватної, державної, комунальної власності та власності Українського народу), що обумовлює необхідність однакового кримінально-правового забезпечення охорони прав усіх суб'єктів права власності, які є рівними перед законом. Проаналізовано ознаки предмета злочинів проти власності, який є одночасно предметом правовідносин права власності на речі, стверджується, що соціальна ознака є певним атавізмом розвитку інституту права власності ще радянських часів. Зроблено висновок, що земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, природні ресурси континентального шельфу мають усі необхідні ознаки предмета злочинів проти власності, а їх неправне вилучення, привласнення, споживання, пошкодження, знищення тощо завдають відповідної шкоди не лише відносинам з охорони довкілля, а й відносинам власності. Водночас існуюча сьогодні проблема визначення порядку користування і розпоряджання об'єктами права власності Українського народу в конституційному та цивільному праві України жодним чином не є перешкодою для віднесення протиправних посягань щодо таких об'єктів до групи злочинів проти власності у кримінальному праві України.

Ключові слова: власність Українського народу, предмет злочинів проти власності, ознаки злочинів проти власності, кримінально-правове забезпечення охорони власності.

Харченко В. Б. Уголовно-правовое обеспечение охраны собственности Украинского народа

В статье рассматриваются вопросы уголовно-правового обеспечения охраны права собственности Украинского народа. Констатируется наличие в Украине четырех форм собственности (частной, государственной, коммунальной собственности и собственности Украинского народа), что обуславливает необходимость одинакового уголовно-правового обеспечения охраны прав всех субъектов права собственности, равных перед законом. Анализируются признаки предмета преступлений против собственности, являющегося одновременно предметом правоотношений права собственности на вещи, утверждается, что социальный признак является определенным атавизмом развития института права собственности еще советских времен. Делается вывод, что земля, ее недра, атмосферный воздух, водные и другие природные ресурсы, природные ресурсы континентального шельфа имеют все необходимые признаки предмета преступления против собственности, а их противоправное изъятие, присвоение, потребление, повреждение, уничтожение и т. п. причиняют соответствующий вред не только отношениям по охране окружающей среды, но и отношениям собственности. В то же время существующая на сегодня проблема определения порядка пользования и распоряжения объектами права собственности Украинского народа в конституционном и гражданском праве Украины никоим образом не является препят-

ствием для отнесения противоправных посягательств на такие объекты к группе преступлений против собственности в уголовном праве Украины.

Ключевые слова: *собственность Украинского народа, предмет преступлений против собственности, признаки преступлений против собственности, уголовно-правовое обеспечение охраны собственности.*

Kharchenko V. B. Penal providing of guard of ownership of the Ukrainian people

The questions of the penal providing of guard of right of ownership of the Ukrainian people are examined in the article. A presence is established in Ukraine of four patterns of ownership (private, state, communal ownership and right of ownership of the Ukrainian people rights), that stipulates the necessity of the identical penal providing of guard of rights for all subjects ownership rights which are even before a law. The signs of the article of crimes are analysed against property, which is simultaneously the article of legal relationships of right of ownership on a thing, it becomes firmly established that a social sign (by their creation labour of man or selection from a natural environment) is the certain atavism of development of institute of right of ownership yet soviet times. Drawn a conclusion, that earth, its bowels of the earth, atmospheric air, water and other natural resources, the natural resources of continental shelf have everything the signs of the article of crime are needed against property, and their illegal withdrawal, appropriation, consumption, damage, elimination etc. causes the proper harm not only relations on the guard of environment but also relations of property. At the same time, existing for today problem of determination of order of the use and disposing of objects of right of ownership of the Ukrainian people in a constitutional and civil right for Ukraine, in no way is an obstacle for taking of the illegally trenching upon such objects to the group of crimes against property in the criminal law of Ukraine.

Key words: *property of the Ukrainian people, article of crimes against property, signs of crimes against property, penal providing of guard of property.*

Рекомендовано до опублікування на засіданні кафедри кримінально-правових дисциплін факультету №6 Харківського національного університету внутрішніх справ (протокол №3 від 06.04.2017 р.).

УДК 349.6

ПРОБЛЕМИ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ НОРМ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ДЛЯ ЗАХИСТУ ДОВКІЛЛЯ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ ЄС

С. В. Грищак, кандидат юридичних наук, декан юридичного факультету Державного вищого навчального закладу «Національний гірничий університет»;

М. В. Бабенко, аспірант кафедри цивільного, господарського та екологічного права Державного вищого навчального закладу «Національний гірничий університет»

Постановка проблеми. Проблема застосування норм кримінального права для захисту довкілля є досить обговорюваною, проте до теперішнього часу в теорії екологічного права, а також у правозастосовній практиці не сформовано єдиної думки щодо підходу до розуміння питання актуальності застосування кримінальної відповідальності як основних превентивних та каральних заходів щодо охорони довкілля і забезпечення екологічних прав громадян в Україні. Тому актуальність питання щодо подальшого проведення досліджень для з'ясування ступеня ефективності застосування норм кримінального права для захисту довкілля в Україні, країнах Європейського Союзу (далі – ЄС) та пошуку шляхів підвищення ефективності застосування норм кримінального права в екологічній сфері не викликає сумнівів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблеми використання механізмів кримінальної відповідальності для захисту навколишнього природного середовища та ефективності застосування норм кримінального права в еколого-правовій науці здійснювались багатьма науковцями та тривають досі. Так, у юридичній літературі різні аспекти екологічної злочинності, удоскона-

лення механізмів боротьби з нею, засобів та заходів її профілактики розглядаються у працях багатьох вітчизняних та закордонних вчених у галузі кримінології, кримінального та екологічного права, криміналістики тощо, зокрема В. І. Андрейцева, О. В. Виноградової, С. Б. Гавриша, А. П. Гетьмана, Т. В. Корнякової, В. В. Костицького, В. К. Матвійчука, А. М. Притули, Б. Г. Розовського, О. В. Скворцової, В. Я. Тація, М. І. Хавронюка, Ю. С. Шемчушенка, А. М. Шульги. Однак ця тема в умовах сьогодення, коли суспільний вектор орієнтований на сталий розвиток, є, як ніколи, актуальною і такою, що потребує подальшого детального дослідження. З огляду на вже існуючий науковий доробок вважаємо за доцільне доповнити його результатами проведеного аналізу ефективності застосування норм кримінального права для захисту довкілля в Україні та країнах ЄС.

Постановка завдання. Ціллю статті є дослідження проблеми ефективності застосування норм кримінального права для захисту довкілля в Україні та країнах ЄС з метою з'ясування ступеня актуальності щодо використання кримінальної відповідальності за порушення норм екологічного законодавства в Україні та визначення шляхів підвищення ефективності застосування норм кримінального права в природоохоронній діяльності й удосконалення механізмів превентивних і каральних заходів щодо охорони довкілля та забезпечення екологічних прав громадян України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Україна має партнерські стосунки з ЄС у галузі охорони довкілля. Базовим документом двостороннього співробітництва у природоохоронній сфері є Угода «Про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами» від 16 червня 1994 р., метою якої є спільна боротьба учасників угоди з погіршенням стану довкілля [1]. В Україні та країнах ЄС визнаються і законодавчо закріплюються екологічні права людини. Уперше у вітчизняному законодавстві право громадянина на безпечне для його життя та здоров'я навколишнє природне середовище було закріплено в Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 р., який досі є основним законом, що регулює суспільні відносини щодо охорони довкілля і забезпечення екологічних прав громадян України [2]. Але термін «довкіл-

ля» легітимізований у вітчизняному законодавстві лише з ухваленням у 1996 р. Конституції України, якою відповідно до норм ст. 50 були задекларовані основні права громадян України щодо довкілля: «Кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля... а також право на її поширення...» [3].

Зрозуміло, що покладатись у вирішенні питань охорони довкілля і забезпечення екологічних прав громадян України, сподіваючись тільки на сумлінне виконання всіма членами суспільства вимог щодо дотримання екологічних прав та обов'язків громадян, задекларованих основними нормативно-правовими актами вітчизняного екологічного законодавства, було б необачно. Саме тому ефективність дій еколого-правових норм має бути тісно пов'язана із засобами юридичної відповідальності за порушення вимог екологічного законодавства. В Україні за галузевою ознакою розрізняють такі види юридичної відповідальності: конституційна, кримінальна, адміністративна, цивільна, дисциплінарна та матеріальна [4].

Особливе місце в системі еколого-правової відповідальності посідають екологічні злочини або злочини проти довкілля. Екологічна злочинність являє собою один із найнебезпечніших проявів злочинної поведінки в суспільстві, тяжкі наслідки якої можуть мати непрогнозований та невідновлювальний характер. Розділ VIII Особливої частини Кримінального кодексу України містить 21 статтю, якими встановлюється відповідальність за екологічні злочини [5]. Головною функцією цих статей Кримінального кодексу України є охорона довкілля та забезпечення екологічної безпеки як умов нормального існування та життєдіяльності людини. Указівка в Кримінальному кодексі на те, що кримінальне законодавство має своїм завданням охорону довкілля та запобігання злочинам (ст. 1 Кримінального кодексу України), підкреслює його екологічну спрямованість.

Однак суспільна небезпека екологічних злочинів в Україні є недооціненою. Статистика розкриття злочинів цієї категорії справ свідчить про негативну тенденцію в цій галузі. Так, у 2014 р. в Україні зареєстровано всього 2 624 злочини проти довкілля, з яких не-

розкритими є понад 60%. Рівень розкриття злочинів проти довкілля в 2015 р. взагалі склав лише 25% від зареєстрованих 3 181 злочину. У 2016 р. ситуація у боротьбі з екологічною злочинністю не зазнала змін на краще: було зареєстровано 3 905 злочинів проти довкілля, з яких розкрито тільки 671. Станом на квітень 2017 р. зберігається негативна тенденція збільшення злочинів проти довкілля та зменшення питомої ваги їх розкриття. Зараз статистика є такою: з початку року вже зареєстровано 1 805 злочинів проти довкілля; з них розкрито тільки 265 [6]. Це свідчить про низьку якість розслідування досліджуваної категорії справ, що пов'язано з відсутністю ефективних диференційованих методик розслідування злочинів проти довкілля. Значну частку злочинів проти довкілля в Україні складають екологічні правопорушення, які відбуваються у сфері лісокористування, захисту рослин і тваринного світу, а також екологічні правопорушення у сфері землекористування, охорони надр та атмосферного повітря. Зокрема, із загальної кількості зафіксованих в Україні злочинів проти довкілля значну частину складають злочини, пов'язані з порушеннями охорони або використання надр. Проте абсолютними переможцями за кількістю врахованих злочинів і сумою завданих збитків були і лишаються злочини, пов'язані з незаконною порубкою лісу. Тільки за період 9 місяців 2016 р. статистика свідчить про таке: всього зареєстровано злочинів проти довкілля 3 357, з яких за ст. 246 Кримінального кодексу України «Незаконна порубка лісу» – 1 828 (з них розкрито 142 злочини), за ст. 240 Кримінального кодексу України «Порушення правил охорони або використання надр» – 579 (розкрито – 126) [6].

Причин для такого стану речей є декілька. Передусім це певна байдужість до екологічної проблематики значної частини нашого суспільства, обумовлена відсутністю екологічного виховання та елементарних азів екологічної грамотності населення. Крім того, значного негативного впливу на ситуацію завдає виробнича політика підприємств, які скорочують витрати на охорону навколишнього середовища або нехтують вимогами природоохоронного законодавства. На незадовільний стан у сфері охорони довкілля також впливає низький рівень екологічного контролю та відсутність сучасних методик оцінки шкоди, завданої довкіллю.

Тобто пріоритетними є завдання вдосконалення вітчизняного екологічного законодавства, яке потребує змін у сфері державного екологічного контролю та подальшої розробки і конкретизації механізмів державного правового регулювання як превентивного, так і карального характеру. Першочерговим у цьому процесі повинно бути посилення впливу кримінальної відповідальності за скоєння екологічних правопорушень, збалансування і приведення до симетричності мір покарання за вчинення екологічних правопорушень, підвищення штрафних санкцій і врахування всіх можливих аспектів під час встановлення завданих збитків та пріоритетність їх повного відшкодування. Лише виконання цих першочергових завдань сприятиме зменшенню кількості злочинів проти довкілля та допоможе спрямувати кошти на подолання їхніх наслідків і змістити основний акцент у сфері екологічного захисту з каральних мір на превентивні, як це практикується в країнах ЄС.

Щодо політики самого ЄС у галузі навколишнього середовища, то вона є спрямованою на досягнення високого рівня захисту та базується на принципах превентивних дій і компенсації шкоди, завданої довкіллю, переважно шляхом усунення джерел шкоди й оплати збитків за рахунок осіб, якими вона була заподіяна [7].

Проте, розглядаючи відповідальність за порушення екологічного законодавства у країнах ЄС, слід зауважити, що в умовах сьогодення жодна з держав – членів ЄС не нехтує застосуванням мір кримінального покарання щодо порушників екологічного законодавства, але у рамках спільної екологічної програми питання кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища в кожній окремій європейській державі вирішуються досить різноманітно.

Наприклад, у Бельгії істотну роль у вирішенні проблем охорони навколишнього середовища і забезпечення екологічної безпеки відіграє жандармерія. Завдяки доступу до інформаційних баз інших урядових відомств і використання вимірювальних приладів жандармерія виявляє велику кількість екологічних правопорушень.

У Нідерландах одночасно з Кримінальним кодексом діє значна кількість спеціальних кримінальних законів, які регулюють питання охорони навколишнього середовища. Першим актом законодавства про охорону навколишнього природного середовища Нідер-

ландів став закон про шкідливість (Nuisance Act) 1875 р., який і зараз є основою природоохоронної політики регіональної влади. Також у Нідерландах значний вплив у справі охорони довкілля мають громадські природоохоронні та екологічні організації, які знаходять підтримку серед населення. Ці організації беруть участь у найважливішому дорадчому органі уряду – SER (суспільно-економічна рада).

У галузі охорони навколишнього природного середовища Литви діють чотири основних принципи: «той, хто забруднює, платить»; «принцип сталого розвитку», який декларує, що економічна діяльність повинна враховувати природоохоронні вимоги; «принцип джерела» – встановлює, що будь-яка форма забруднення навколишнього середовища повинна усуватися в межах його джерела та все, що може бути перероблене, має бути використано; «принцип нульової толерантності», що затверджує неможливість прояву поблажливості до забруднення навколишнього середовища [8].

У Кримінальному кодексі Данії містяться лише кілька норм про екологічні злочини, передбачені у гл. 20 «Злочини, що викликають небезпеку для суспільства» і в гл. 21 «Різні діяння, які заподіюють суспільну шкоду» [9].

Кримінальний кодекс Польщі розглядає екологічні злочини у самостійній гл. XXII «Злочини проти довкілля». Особливу увагу приділено злочинним порушенням правил поведження з небезпечними відходами та речовинами, радіоактивними матеріалами та іншими джерелами іонізуючого випромінювання (статті 183, 184) [10].

Розмірковуючи щодо доцільності застосування саме норм кримінального права для підвищення ефективності заходів з охорони довкілля і забезпечення екологічних прав громадян, на наш погляд, слід звернути увагу на такі об'єктивні аспекти: «економічний аспект», який полягає в тому, що компенсація шкоди, наприклад через цивільне право, не є повною. Тому що повна компенсація означала б повне відновлення стану, що передував завданню шкоди. Проте це було б можливим, тільки якщо компенсація шкоди здійснювалася би повною мірою. Однак грошове відшкодування шкоди, відповідно до цивільного права України, заздалегідь занадто низьке для того,

щоб гарантувати ефективне стримування від злочинних посягань з економічної точки зору. Тому мета кримінального права полягає не в компенсації, а перш за все в утриманні осіб від скоєння злочинів. Наступний «юридичний аспект» полягає в цілком імовірній ситуації, яка б об'єднувала одночасно обидва існуючих негативних сценарії її розвитку, такі як високий рівень пошкодження стану довкілля та низькі шанси затримання злочинців. Тому, погрожуючи потенційному злочинцю суворим покаранням, можна утримати його від реалізації планів протиправних дій. Ще один «соціальний аспект» полягає у використанні, відповідно до норм кримінального права, максимально суворих санкцій для захисту загально визнаних людських цінностей. Тобто життя та здоров'я людей або їхня власність не можуть знаходитись у безпеці, якщо в суспільстві не дотримуються основні вимоги до охорони довкілля.

Слід зазначити, що зараз кримінальне право у справі охорони довкілля і забезпечення екологічних прав громадян в Україні не відіграє своєї ролі. Ефективність застосування кримінального права в природоохоронній діяльності, у порівнянні з іншими видами юридичної відповідальності, майже не викликає сумнівів, однак, незважаючи на це, багато європейських країн найчастіше застосовують саме інші види відповідальності у сфері охорони довкілля. Зокрема, частіше використовують адміністративні заходи впливу.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Використання позитивного європейського досвіду, без сумніву, має позначитися на рівні правового регулювання відповідальності за скоєння екологічних правопорушень в Україні. Але слід зазначити, що на відміну від законодавства ЄС, яке не надає пріоритету використанню кримінального права для захисту довкілля, законодавча система нашої країни для виходу з нагальної екологічної кризи та забезпечення наближення до європейських екологічних стандартів у майбутньому потребує якісного вдосконалення, у тому числі за допомогою таких заходів:

- значне посилення ролі саме кримінальної відповідальності за порушення екологічного законодавства;
- кількісне та якісне збільшення санкцій, котрі застосовуються як превентивні та каральні міри до порушників екологічного зако-

нодавства. Упровадження принципу їх диференційованості, тобто приведення міри покарання до симетричності завданям збиткам у кожному конкретному випадку.

Перелік літератури

1. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/998_012 (дата звернення: 05.03.2017).
2. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України. *Відом. Верхов. Ради України*. 1991. № 41. Ст. 546. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1264-12> (дата звернення: 05.03.2017).
3. Конституція України. *Відом. Верхов. Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 05.03.2017).
4. Зайчук О. В., Оніщенко Н. М. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2006. URL: http://www.ebk.net.ua/Book/law/zauchuk_tdp/part3/2404.htm (дата звернення: 05.03.2017).
5. Кримінальний кодекс України. *Відом. Верхов. Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/page7> (дата звернення: 05.03.2017).
6. Оновлений портал Генеральної прокуратури України. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html> (дата звернення: 05.03.2017).
7. Директива 2004/35/ЄС Європейського Парламенту та Ради «Про екологічну відповідальність за попередження та ліквідацію наслідків завданої навколишньому середовищу шкоди» від 21 квітня 2004 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_965 (дата звернення: 05.03.2017).
8. Конституція Республіки Литва. URL: www.legislationline.org (дата звернення: 05.03.2017).
9. Кримінальний кодекс Данії. URL: www.legislationline.org (дата звернення: 05.03.2017).
10. Кримінальний кодекс Республіки Польща. URL: www.legislationline.org (дата звернення: 05.03.2017).

Транслітерація переліку літератури

1. Agreement on Partnership and Cooperation between Ukraine and the European Communities and their Member States [electronic resource]. – Daily Access: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/998_012. – Heading from the screen.

2. Law of Ukraine «On Environmental Protection» (Supreme Council of Ukraine (VVR), 1991, number 41, st.546) [electronic resource]. – Access: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>. – Heading from the screen.
3. The Constitution of Ukraine (Verkhovna Rada of Ukraine (VVR), 1996, №30, p. 141)) [electronic resource]. – Access: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>. – Heading from the screen.
4. O. V. Zaychuk, N. M. Onischenko «theory of law» Kyiv Academic Course Textbook Inter Yurinkom 2006 [electronic resource]. – Access: http://www.ebk.net.ua/Book/law/zaychuk_tdp/part3/2404.htm. – Heading from the screen.
5. The Criminal Code of Ukraine (Verkhovna Rada of Ukraine (VVR), 2001, number 25–26, Article 131) [electronic resource]. – Access: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/page7>. – Heading from the screen.
6. The updated portal Prosecutor General of Ukraine [electronic resource]. – Access: <http://www.pg.gov.ua/ua/stat.html>. – Heading from the screen.
7. Directive 2004/35 / EC of the European Parliament and the Council «On environmental responsibility for Disasters and caused environmental damage» from April 21, 2004. [Electronic resource]. – Access: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_965. – Heading from the screen.
8. The Constitution of the Republic of Lithuania [electronic resource]. – Access: www.legislationline.org. – Heading from the screen.
9. The Criminal Code of Denmark [electronic resource]. – Access: www.legislationline.org. – Heading from the screen.
10. The Criminal Code of the Republic of Poland [electronic resource]. – Access: www.legislationline.org. – Heading from the screen.

Грищак С. В., Бабенко М. В. Проблеми ефективності застосування норм кримінального права для захисту довкілля в Україні та країнах ЄС

Статтю присвячено теоретичному дослідженню проблеми застосування норм кримінального права для захисту довкілля в Україні та країнах ЄС. Розглянуто питання актуальності застосування кримінальної відповідальності як превентивних та каральних мір щодо охорони довкілля і забезпечення екологічних прав громадян в Україні та європейських країнах. Приділено увагу питанню ефективності застосування норм кримінального права для захисту довкілля і забезпечення екологічних прав громадян України.

Ключові слова: екологічне правопорушення, довкілля, навколишнє природне середовище, кримінальне право, юридична відповідальність.

Грицак С. В., Бабенко Н. В. Проблемы эффективности применения норм уголовного права для защиты окружающей среды в Украине и странах ЕС

Статья посвящена теоретическому исследованию проблемы применения норм уголовного права для защиты окружающей среды в Украине и странах ЕС. Рассмотрен вопрос актуальности применения уголовной ответственности в качестве превентивных и карательных мер по охране окружающей среды и обеспечения экологических прав граждан в Украине и европейских странах. Уделено внимание вопросу эффективности применения норм уголовного права для защиты окружающей среды и обеспечения экологических прав граждан Украины.

Ключевые слова: экологическое правонарушение, окружающая среда, уголовное право, юридическая ответственность.

Grishak S. V., Babenko M. V. The problems of the effectiveness of criminal law to protect the environment in Ukraine and the European Community

The article is a theoretical study of the problem of application of criminal law to protect the environment in Ukraine and the EU. The question of the relevance of the use of criminal responsibility as preventive and punitive measures for environmental protection and environmental rights in Ukraine and European countries. Attention is paid to the question of the effectiveness of criminal law is to protect the environment and environmental rights of citizens of Ukraine.

Key words: environmental violations, the environment, the environment, criminal law, legal responsibility.

Рекомендовано до опублікування на засіданні кафедри цивільного, господарського та екологічного права Державного вищого навчального закладу «Національний гірничий університет», м. Дніпро (протокол №9 від 14.04.2017 р.).

УДК 343.9:34.028

УЧАСТЬ ГРОМАДСЬКОСТІ В ЗАПОБІГАННІ ТА ПРОТИДІІ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

В. В. Голіна, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, головний науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України;

С. С. Шрамко, науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України;

А. В. Калініна, молодший науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Постановка проблеми. Одним із завдань сучасної кримінологічної науки є пошук дієвих заходів, здатних зупинити надмірну криміналізацію суспільства, що спостерігається останнім часом. Ученими-кримінологами постійно звертається увага на пріоритетність недопущення вчинення злочинів саме шляхом їх запобігання.

Дослідження системи суб'єктів запобігання злочинності не може бути повним без визначення ролі громадських інституцій у такій діяльності. Необхідність участі громадськості в запобіжній діяль-

ності вже стала своєрідною аксіомою. Тому переоцінити цю участь дійсно важко. До того ж індикатором ефективності запобігання злочинності є, з одного боку, уповільнення темпів зростання кількості злочинів, стабілізація чи зниження рівня злочинності, а з другого – відчутне підвищення соціально-профілактичної активності населення.

Метою статті є аналіз сутності участі громадськості в запобіганні злочинності, форм і методів її діяльності, а також практики запобіжного впливу на злочинність.

Ступінь наукової розробки проблеми. За різних часів питання використання громадського запобіжного впливу на злочинність були предметом уваги багатьох провідних вітчизняних і зарубіжних учених. Серед них слід назвати О. М. Бандурку, В. С. Батиргарєєву, А. Б. Благу, В. І. Борисова, О. М. Ведернікову, В. В. Голіну, І. М. Гальперіна, О. М. Гаврилова, Б. М. Головкіна, Т. А. Денисову, А. І. Долгову, А. П. Закалюка, В. Ф. Захарова, Д. С. Каблова, О. М. Литвинова, В. І. Московця, О. М. Музичука, О. Б. Сахарова, К. Є. Ігошева, В. І. Шакуна, В. О. Уткіна, І. С. Яковець та ін. Деякі із зазначених науковців розглядали залучення громадськості як перспективний напрям у сфері запобігання окремим злочинним проявам, інші – здійснювали ретельне дослідження правового статусу громадськості як суб'єкта запобігання злочинності, її організаційних форм та практики участі. Але попри це залишається багато питань, що потребують вирішення. І насамперед це проблема визначення ролі громадськості у сфері запобігання та протидії злочинності на теперішній час.

Виклад основного матеріалу. Світовий досвід у сфері протидії злочинності свідчить про неможливість її здійснення без участі громадськості. Україна в цьому питанні не є винятком, тому на законодавчому рівні закріпила можливість залучення громадськості до запобігання окремим злочинним проявам. Основними законодавчими актами, що регулюють можливість громадськості брати участь у запобіганні злочинності, є: Закон України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р., Закон України «Про протидію торгівлі людьми» від 20 вересня 2011 р., Закон України «Про боротьбу з тероризмом» від 20 березня 2003 р., Закон України «Про по-

передження насильства в сім'ї» від 15 листопада 2001 р. тощо. Проте, на жаль, значна частина регламентованих законодавством положень використовуються обмежено, оскільки норми законів мають декларативний характер і не наділені практичним змістом. Майже єдиною і чинною на теперішній час в Україні спеціалізованою формою участі громадськості в запобіганні злочинності є громадські формування з охорони громадського порядку, які діють на підставі Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» від 22 червня 2000 р.

Щодо їх кількості, то за останні десять років вона знизилася майже на 75% (з 16,1 тис. у 2003 р. до 3,3 тис. у 2015 р.). Такий стан легко пояснити. Незважаючи на те, що потреба в участі громадськості в протидії злочинності невинно зростала, зниження рівня довіри населення до органів кримінальної юстиції, низький організаційний рівень та слабка державна підтримка звели діяльність багатьох таких формувань до формалізму. Утім проведене нами дослідження громадської думки щодо ролі та форм участі громадськості в запобіганні злочинності показало, що 83% громадян вважають участь громадськості в запобіганні злочинності необхідною, а 68% осіб навіть готові залучитися до такої діяльності [1, с. 346]. Отже, проблема полягає в тому, що громадяни не розуміють, як цю готовність реалізувати на практиці та в якій формі може реалізуватися їх участь.

У свою чергу, положення, закріплені в рекомендаціях Конгресів ООН із запобігання злочинності та кримінального правосуддя, свідчать про результативність громадської протидії злочинності. Неодноразово учасники спеціальних сесій Конгресів відзначали важливість та ефективність залучення громадськості до запобіжної діяльності, особливо на її початковому етапі. На цих форумах ішлося не лише про успішність запровадження ідеї організації асоціацій громадян із запобігання злочинності (асоціації помічників поліції, комітети із запобігання злочинності та захисту дітей, спільні формування приватної охорони та поліції), а навіть ця діяльність визнавалась окремою стратегією запобігання злочинності.

Перспективи та межі приватнопублічного партнерства у сфері запобігання і протидії злочинності закладено в Законі України

«Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 р. У ньому взаємодія з населенням на засадах партнерства розглядається як один із принципів діяльності поліції. У п. 1 ст. 11 зазначеного Закону закріплено, що діяльність поліції здійснюється у тісній співпраці та взаємодії з населенням, територіальними громадами та громадськими об'єднаннями на засадах партнерства і спрямована на задоволення їхніх потреб. Також статтями Закону передбачено спільні проекти поліції з громадськістю (ст. 89), спрямовані на задоволення потреб населення, виявлення та усунення проблем, пов'язаних зі здійсненням поліцейської діяльності та покращенням ефективності виконання поліцією покладених на неї завдань. Очевидно, що вказаний нормативно-правовий акт є сучасною законодавчою підвалиною для запровадження так званої соціально обслуговуючої функції поліції, здійснення якої в подальшому має посприяти активізації діяльності громадськості у сфері запобігання злочинності [2, с. 7].

Аналіз залучення громадськості до запобігання злочинності, форм та методів її участі у радянський період виявив, що стрижнем розглядуваного інституту на той час були члени партії, комсомолу, інший громадський актив, діяльність яких координувалася КПРС. Однак зміна засад діяльності системи кримінальної юстиції України за всією вертикаллю, низькі показники ефективності їх діяльності та інше вимагають кардинального перегляду застарілих підходів радянського зразка у сфері приватнопублічного партнерства, співробітництва та взаємодії органів кримінального переслідування із громадськістю. Тому наразі розуміння громадського впливу на злочинність змінилося. Це стосується як принципів, так і форм указаної діяльності.

Основними ознаками громадськості як суб'єкта запобігання злочинності нами визначені: соціальна активність; зацікавленість в участі в заходах із запобігання злочинності; спрямованість на захист громадян від злочинних посягань та представництво їхніх інтересів; здійснення своєї діяльності в межах суворого дотримання чинного законодавства та засад моралі; визначена організація та співпраця з іншими суб'єктами запобігання. Таким чином, дослідження громадськості як суб'єкта запобігання злочинності дає підстави дати таке визначення – це соціально активна частина суспіль-

ства (окремі громадяни та їх об'єднання), зацікавлена в участі в заходах із запобігання злочинності, яка добровільно спрямовує свою діяльність на захист будь-якого члена спільноти від злочинних посягань та інших правопорушень та діє в межах суворого дотримання законодавства та засад моралі.

Основні об'єкти запобіжного впливу розглядуваного напряму боротьби зі злочинністю знаходяться у сферах громадського порядку і громадської безпеки, у тому числі в разі виникнення надзвичайних ситуацій, адміністративних правопорушень і злочинності, дорожнього руху, дитячої бездоглядності і правопорушень неповнолітніх, державного кордону і прикордонного режиму тощо. Установлено, що коло об'єктів запобіжного впливу громадськості в зазначених та інших сферах життєдіяльності людей на різні потенційні загрози в сучасних умовах майже необмежене. Об'єкти запобіжного впливу громадськості знаходяться у сферах людської моралі і правопорядку.

Проведений аналіз діяльності громадських формувань з охорони громадського порядку дозволив установити, що основними завданнями цих формувань є: патрулювання територій відповідно до зазначеного маршруту; виставлення постів; проведення рейдів щодо виявлення правопорушників; здійснення індивідуальних профілактичних заходів; огляд місць скупчення осіб із відхиляючою поведінкою; виявлення причин й умов, що сприяють вчиненню злочинів; проведення агітаційно-пропагандистської роботи тощо. Також застосовуються такі форми діяльності громадян та їх об'єднань, спрямовані на випередження, відвернення та припинення злочинних намірів, як: самостійне розслідування фактів учинення злочинних діянь та оприлюднення доказів; доведення до відома вищого керівництва держави випадків порушення чинного законодавства; висування вимог щодо відкритості використання бюджетних коштів на державному та місцевих рівнях; перевірка або навіть втручання в обставини, що потенційно мають загрозливі злочинні наслідки; контроль за діяльністю органів влади, зокрема правоохоронних; участь у законотворчому процесі.

Слід зазначити, що форми участі громадян у запобіганні злочинності різноманітні. Серед них можна виокремити такі: інфор-

мування (повідомлення про факти злочинів, що готуються, вчиняються та вже вчинені); здійснення комплексу заходів виховного, навчального характеру, спрямованих на створення належних умов для набуття громадянами своїх прав і свобод, а також виконання покладених на них обов'язків; забезпечення певної рівноваги в суспільстві шляхом створення атмосфери стабільності, впливаючи на чинники негараздів в економічній, політичній, духовній, сімейно-побутовій та інших сферах. Перелічені завдання виконуються неспеціалізованими суб'єктами запобігання злочинності. Це громадські об'єднання, волонтерські рухи, благодійні фонди, релігійні організації, жіночі рухи, окремі громадяни тощо. Окремі завдання вирішують також вуличні, квартальні, домові комітети, батьківські ради шкіл, а також приватні медико-психологічні, соціальні, кризові центри, сімейні дитячі будинки, що діють на громадських засадах. Вони здійснюють суспільно корисну діяльність, спрямовану на формування моральних позицій, орієнтованих на базові загальнолюдські цінності, підвищення загальної побутової культури, розвиток культурно-виховної, спортивної інфраструктури, що, у свою чергу, допомагає усуненню або послабленню криміногенних чинників [2, с. 113].

Розглядаючи можливості участі громадськості в запобіганні конкретним злочинним проявам, необхідно зазначити, що громадяни (як у складі об'єднань, так й індивідуально) можуть впливати на такі види злочинності: злочини, що вчиняються у громадських місцях; злочини проти власності; злочинність неповнолітніх; пенітенціарний та постпенітенціарний рецидив злочинів; фонові для злочинності явища (алкоголізм, наркоманія, проституція, безпритульність, бездоглядність та ін.) тощо. Тобто це саме ті сфери, які є найближчими до життя пересічного громадянина. Кожний із зазначених напрямів запобігання злочинності втілюється у властивих йому індивідуальних та групових формах. Ефективність діяльності громадськості в запобіганні злочинам залежить від раціонального та своєчасного поєднання їх різних видів. Ключовим моментом форм участі громадськості в запобіжній діяльності є взаємодія з представниками правоохоронних органів. Зближення держави та громадськості, інституційне взаємопроникнення, створення широ-

кої платформи спільних нерепресивних методик нейтралізації потенціалу криміналізації суспільства має стати одним із головних завдань держави на найближчий час.

Діяльність громадськості щодо запобігання злочинності вимагає дотримання певних правил або принципів, що гарантують неухильне додержання законності та забезпечення прав особи. Слід визнати, що, з одного боку, державні інституції не повинні нав'язувати громадськості готові форми участі в запобіжній діяльності, вони мають спрямовувати, стимулювати, заохочувати та розвивати громадську активність, яка ґрунтується передусім на природному прагненні людей об'єднуватися для особистого захисту, захисту близьких, свого майна, інтересів та іншого від злочинних посягань. Така участь має стати частиною повсякденного життя громадян, а не здійснюватися за якихось особливих обставин або бути стихійним явищем. При дослідженні сутності вимог, що ставляться до громадськості як суб'єкта запобігання злочинності, слід виходити із базових принципів суспільного буття людини. Це дотримання правових і моральних норм, правил, загальнолюдської культури, послідовності та вимогливості у вирішенні поставлених завдань. Такі якості є підґрунтям для уникнення або зведення до мінімуму супутніх небажаних результатів, що можуть настати під час громадського запобіжного впливу.

Разом із тим діяльність громадськості щодо запобігання злочинності має бути організаційно забезпеченою, а саме потребує інформаційного забезпечення, належної взаємодії та правового регулювання. Залучення представників громадськості до діяльності із запобігання злочинності та організація їх участі головним чином покладаються на органи державної влади, у першу чергу правоохоронні. Це стосується насамперед громадських формувань правоохоронної спрямованості, які створюються та діють відповідно до чинного законодавства України. Щодо окремих громадян або їх самоорганізацій, то їх запобіжна діяльність також має координуватися та певним чином узгоджуватися.

Серед актуальних питань, що виникають у процесі дослідження громадськості як суб'єкта запобігання злочинності, велике значення має оцінка ефективності її діяльності. Це природно, адже оцінка досягнутих результатів на відповідність установленим критеріям

сприяє підвищенню функціональної ефективності та результативності діяльності громадськості, дає змогу формувати систему мотивації та поведінкові стратегії, є дієвим засобом забезпечення належної взаємодії суб'єктів запобігання злочинності різних рівнів.

Зазвичай на практиці ефективність запобіжної діяльності громадськості майже не співвідноситься з досягнутими позитивними змінами в запобіганні злочинності, оскільки переважно оцінюються тільки кількісні показники (кількість громадських формувань та їх чисельність, проведені за їх участю рейди та інші профілактичні заходи, виявлені адміністративні та кримінальні правопорушення). На нашу думку, не слід спиратися лише на такі показники, оскільки вони не можуть повною мірою відобразити реального стану справ у сфері запобігання злочинності.

Також необхідно зазначити, що статистичних даних щодо діяльності деяких форм участі окремих громадян та їх об'єднань не існує, а тому виміряти їхню ефективність у кількісних показниках неможливо. Так, наприклад, важко порахувати, скільки злочинних намірів не вдалося втілити завдяки своєчасному громадському впливу або наскільки підвищився стан правосвідомості населення, знизився рівень віктимізації населення чи ступінь його страху перед злочинністю.

Методологія оцінки ефективності запобіжної діяльності громадськості має виходити із розуміння й урахування організації й управління запобіжної діяльності громадськості та діяльності громадськості щодо запобігання злочинності. На нашу думку, критеріями оцінки ефективності діяльності громадськості щодо запобігання злочинності слід вважати: а) поширеність участі та якісний склад залучених осіб; б) мету запобіжного впливу; в) організаційно-управлінське забезпечення такої діяльності; г) відповідність установленим вимогам (законності) при використанні певних засобів і методів; д) ступінь досягнення поставлених завдань; е) стійкість отриманого запланованого результату та ставлення суспільства до результатів діяльності [1, с. 347].

Висновки. Підсумовуючи викладене, зазначимо, що залучення громадськості до запобігання злочинності є одним із пріоритетних шляхів протидії злочинності, зменшення масштабів її поширення,

покращення криміногенної обстановки. Вагомі переваги більш широкого, ніж існує на теперішній час, залучення громадських формувань правоохоронної спрямованості або окремих громадян до сфери запобігання і протидії злочинності полягають у: 1) можливості заощадження значних фінансових ресурсів від використання безоплатної добровільної допомоги громадськості у профілактиці злочинів; 2) оптимізації сил, часу та засобів поліцейських, що дозволяє концентрувати їхню увагу на основних виробничих питаннях правоохоронної діяльності; 3) поглибленій взаємодії різних соціальних інститутів та суб'єктів запобігання злочинності; підвищенні довіри громадян до правоохоронних органів.

Перелік літератури

1. Шрамко С. С. Оцінка ефективності діяльності громадськості щодо запобігання злочинності в Україні. *Часопис Київ. ун-ту права*. 2016. Вип. 2. С. 344–348.
2. Громадськість у запобіганні і протидії злочинності: вітчизняний та міжнародний досвід: монографія / В. В. Голіна, М. Г. Колодяжний, С. С. Шрамко та ін.; за заг. ред. В. В. Голіни, М. Г. Колодяжного. Харків: Право, 2017. 284 с.

Транслітерація переліку літератури

1. Shramko S. S. (2016). Otsinka efektyvnosti diial'nosti hromads'kosti schodo zapobihannia zlochynnosti v Ukraini [The assessment of performance of the public activity on crime prevention in Ukraine]. *Chasopys Kyivs'koho universytetu prava – Chronicles of KUL*, 2, 344–348 [in Ukrainian].
2. Holina V. V., Kolodiazhnyj M. H., Shramko S. S., Lukashevych S. Yu., Samojlova O. M., Kalinina A. V. et al. (2017). *Hromads'kist' u zapobihanni i protydii zlochynnosti: vitchyznianyj ta mizhnarodnyj dosvid: monohrafiia* [Public in crime prevention and combating: native and foreign experience: monograph]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

Голіна В. В., Шрамко С. С., Калініна А. В. Участь громадськості в запобіганні та протидії злочинності в Україні

У статті розглянуто головні аспекти участі громадськості в запобіганні злочинності в Україні. Авторами зазначено, що, незважаючи на значний теоре-

тичний доробок науковців у цій сфері, проблема визначення ролі громадськості в запобіганні та протидії злочинності на теперішній час залишається остаточно не визначеною.

Метою статті є аналіз сутності участі громадськості в запобіганні злочинності, форм і методів її діяльності, а також практики запобіжного впливу на злочинність.

Нормативне регулювання зазначеної діяльності є недосконалим, застарілим і потребує змін. Регламентовані законодавством права громадськості використовують обмежено, оскільки норми законів мають декларативний характер і не наділені практичним змістом. Єдиною в Україні спеціалізованою формою її участі в запобіганні злочинності є громадські формування з охорони громадського порядку, однак і їхня кількість за останні десять років знизилася майже на 75%.

Узагальнення вітчизняного і світового досвіду запобігання злочинності свідчить, що досягти позитивних результатів у цій сфері можливо, використовуючи, крім антикриміногенного потенціалу стратегії участі громадськості в запобіганні злочинності, ще й запобіжні можливості таких стратегій, як: зменшення можливостей вчинення злочинів і правопорушень; втручання у кризові ситуації; виховно-запобіжної та інформаційної роботи серед населення; віктимологічного захисту населення.

Установлено, що коло об'єктів запобіжного впливу громадськості в зазначених та інших сферах життєдіяльності людей на різні потенційні загрози в сучасних умовах майже необмежене. Об'єкти запобіжного впливу громадськості знаходяться у сферах людської моралі і правопорядку.

За своєю сутністю участь громадськості в запобіганні злочинності є процесом, що відбувається в межах громади і полягає в організації зусиль громадян у досягненні їх цілей через діяльність недержавних організацій для здійснення впливу на процес стримування злочинності. Діяльність громадськості щодо запобігання злочинності являє собою широкий спектр прямих і непрямих форм участі.

Розглядаючи можливості участі громадськості в запобіганні конкретним злочинам, необхідно зазначити, що громадяни (як у складі об'єднань, так й індивідуально) можуть впливати на такі види злочинності: злочини, що вчиняються у громадських місцях; злочини проти власності; злочинність неповнолітніх; пенітенціарний та постпенітенціарний рецидив злочинів; фонові для злочинності явища (алкоголізм, наркоманія, проституція, безпритульність, бездоглядність та ін.) тощо.

Ключові слова: громадськість, запобігання злочинності, участь громадськості в запобіганні злочинності.

Голина В. В., Шрамко С. С., Калинина А. В. Участие общественности в предупреждении и противодействии преступности в Украине

В статье рассматриваются основные аспекты участия общественности в предупреждении преступности в Украине. Авторы отмечают, что, несмотря на значительные теоретические наработки ученых в этой сфере, проблема определения роли общественности в предупреждении и противодействии преступности в настоящее время остается окончательно не решенной.

Целью статьи является анализ сущности участия общественности в предупреждении преступности, форм и методов ее деятельности, а также практики предупредительного воздействия на преступность.

Нормативное регулирование указанной деятельности является несовершенным, устаревшим и нуждается в изменениях. Регламентированные законодательством права общественности используются ограниченно, поскольку нормы законов носят декларативный характер и не наделяются практическим содержанием. Единственной в Украине специализированной формой ее участия в предупреждении преступности являются общественные формирования по охране общественного порядка, однако и их количество за последние десять лет уменьшилось почти на 75%.

Обобщение отечественного и мирового опыта предупреждения преступности свидетельствует о том, что достигнуть позитивных результатов в этой сфере возможно, используя, кроме антикриминогенного потенциала стратегии участия общественности в предупреждении преступности, еще и предупредительные возможности таких стратегий, как: уменьшения возможностей совершения преступлений и правонарушений; вмешательства в кризисные ситуации; воспитательно-предупредительной и информационно-образовательной работы среди населения; виктимологической защиты населения.

Установлено, что круг объектов предупредительного воздействия общественности в указанных и иных сферах жизнедеятельности людей на различные потенциальные угрозы в современных условиях практически не ограничен. Объекты предупредительного воздействия общественности находятся в сферах человеческой морали и правопорядка.

Участие общественности в предупреждении преступности – это процесс, происходящий в пределах общества и состоящий в организации усилий граждан в достижении их целей путем деятельности негосударственных организаций для осуществления влияния на процесс сдерживания преступности. Деятельность общественности в предупреждении преступности представляет собой широкий спектр прямых и непрямых форм участия.

Рассматривая возможности участия общественности в предупреждении конкретных преступлений, необходимо отметить, что граждане (как в составе объединений, так и индивидуально) могут влиять на такие виды преступности: преступления, совершаемые в общественных местах; преступления против собственности; преступность несовершеннолетних; пенитенциарный и постпенитенциарный рецидив преступлений; фоновые для преступности явления (алкоголизм, наркомания, проституция, беспризорность, безнадзорность и др.) и т. п.

Ключевые слова: общественность, предупреждение преступности, участие общественности в предупреждении преступности.

Holina V. V., Shramko S. S., Kalinina A. V. Public participation in crime prevention and combating

The scientific article is devoted to the main aspects of public's participation in crime prevention in Ukraine. The authors highlighted, that regardless of significant theoretical scientists' groundwork in this sphere, the problem of definition of the public's role in crime prevention finally haven't been solved at the present day.

The paper's goal is to analyze the essence of public's participation in crime prevention, forms and methods of its activity and the practice of prevention influence on crime.

The statutory regulation of such activity is uncommitted, obsolete and needs developments. The public's rights, which are regulated by current legislation, use restrictedly because of declaration character of statutory regulation and absence of its practice scope. The one special purpose form of public participation in crime prevention in Ukraine is public units of enforcement of public order, but their number during last decade decreased near 75 per cent.

The generalization of domestic and world crime prevention experience testify, that the achievement of positive results in this sphere is real using besides anti-criminogenic potential of the strategy of public participation in crime prevention preventive possibilities of such strategies as: decrease of capabilities of crime and delict committing; interference in crisis situations; educational-preventive and informational activity among population; victimological protection of population.

It was established, that the range of objects of public's preventive influence on various potential dangers in different spheres of life-sustaining activity nowadays, in actual fact, doesn't limit. The objects of public's preventive influence are in directions of human morality and public order.

Public's participation in crime prevention in substance is a process, which descend onside society and consist in organization of citizens' efforts in achieving their goals by the way of nonstate organizations work for influence on the process of crime control. Public crime prevention activity is a variety of direct and indirect forms of participation.

Citizens (like participants of public units, like individually) can influence on the next types of crime: crimes, which commits in public places; crimes against property; juvenile delinquency; penitentiary and postpenitentiary repetition of crimes; crime background developments (alcoholism, drug addiction, prostitution, homelessness, neglect etc.) and others.

Key words: *the public, crime prevention, public's participation in crime prevention.*

Рекомендовано до опублікування на засіданні відділу кримінологічних досліджень НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (протокол № 5 від 15.03.2017 р.).

УДК 343.431

ТОРГІВЛЯ ЛЮДЬМИ В УКРАЇНІ: ПОГЛЯД ІЗ СЬОГОДЕННЯ

В. С. Батиргарєєва, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, заступник директора з наукової роботи Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Постановка проблеми. Протягом майже 20 років у висвітленні проблеми торгівлі людьми в Україні простежується певна однобокість. Справа в тому, що за констатацією якогось чергового кроку щодо приведення положень вітчизняних нормативних актів у цій сфері у відповідність до норм міжнародних документів, а так само за бажанням драматизувати наявну в країні ситуацію втрачаються об'єктивна оцінка й тверезий погляд на те, що ми називаємо сьгодні торгівлею людьми. Трапляється й так, що нерідко до торгівлі людьми «приписуються» й ті випадки протиправної діяльності, які не мають жодного відношення до неї. Але насамперед слід розібратися з тим, що насправді відбувається з торгівлею людьми в Україні в тому розумінні, яке надає відповідним діям кримінальний закон.

Аналіз наукових досліджень та публікацій. Свого часу Україна стала однією з небагатьох країн, що передбачили у 1998 р. у своєму кримінальному законодавстві відповідальність за торгівлю людьми. Від того часу розпочалися серйозні дослідження цього явища як кримінально-правової, кримінологічної та соціологічної проблеми. Вагомий внесок у розв'язання зазначеної проблеми був зроблений, зокрема, такими вітчизняними вченими-правниками, як В. І. Борисов, В. В. Голіна, Н. О. Гуророва, В. О. Івашенко, К. Б. Левченко, О. М. Лемешко, Я. Г. Лизогуб, О. В. Наден, В. І. Олефір, А. М. Орлеан, В. М. Підгородинський, Ю. В. Раковиська та ін. Дослідники, як правило, наголошували, що за своєю природою тор-

гівля людьми є сферою інтересів транснаціональної організованої злочинності, оскільки до відповідного процесу переміщення «живого товару» долучаються представники злочинного світу тих чи інших країн, а потерпілим доводиться долати не один державний кордон. Разом із тим чимало уваги в ці роки приділялося сферам, в яких відбувається експлуатація потерпілих, а так само шляхам викриття каналів переправлення потерпілих, заходам їх соціальної реабілітації після повернення на батьківщину тощо. Не залишилися без уваги й складні питання кримінально-правової оцінки подібних діянь, у тому числі й тих, що вчинялися організованими злочинними групами. Проте згодом склалася свого роду матриця постановки проблеми та дослідницького процесу у відповідній сфері, а так само вибудувався певний алгоритм шляхів розв'язання цієї проблеми. На жаль, такі «консервативні» уявлення дедалі не дозволяли неупереджено ставитися до цієї проблеми та відійти від поширених штампів і помилок в оцінці природи походження протиправної поведінки та її відмежуванні від суміжних проблем злочинних діянь проти свободи і волі людини. Унаслідок такого обмеженого ракурсу погляду на проблему все частіше стали з'являтися факти спекуляції цією темою. Особливо останнім часом, коли на Сході країни проводиться антитерористична операція. Отже, саме через цю причину потребують ревізії деякі погляди на торгівлю людьми в Україні в теперішній час.

Мета статті. Для вирішення питання, що є предметом цієї статті, необхідно, по-перше, проаналізувати кількісно-якісні показники торгівлі людьми в Україні; по-друге, визначити ті проблеми, що є суміжними з торгівлею людьми; по-третє, зробити спробу встановити нові тенденції в цьому явищі, зокрема довести наявність впливу відомих суспільно-політичних подій, що відбуваються в Україні останніми роками, або відсутність такого впливу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні, мабуть, в Україні немає таких населених пунктів, де не знали б про таку проблему, як торгівля людьми. За «популярністю» наведена тема протягом багатьох років посідала позиції лідера в «чатах» кримінальних подій, хоча, наприклад, кількість лише офіційно облікованих злочинів проти власності в кілька сотень раз перебільшує

число випадків торгівлі людьми. У свою чергу, кількість потерпілих від корисливих та корисливо-насильницьких злочинів з урахуванням їх латентної частини так само перевищує злочини, передбачені ст. 149 Кримінального кодексу України (далі – КК України), у тисячі разів. Однак попри це торгівлі людьми громадськістю приділяється значно більше уваги, ніж будь-яким іншим злочинним проявам.

Тепер наведемо деякі цифри офіційної статистики. У 2013 р., за даними Генеральної прокуратури України, обліковано 131 випадок торгівлі людьми, у 2014 р. – 118 випадків, у 2015 р. – 110, у 2016 р. – 115. Як бачимо, наочною є навіть певна стабілізація в динаміці цього явища. Отже, цифри говорять про те, що події останніх років, пов'язані з конфліктом на Сході країни та проведенням там анти-терористичної операції, а так само пов'язані з анексією Автономної Республіки Крим, не вплинули на офіційний рівень торгівлі людьми в Україні. Ось і перша омана, сутність якої саме і полягає в тому, що ці події нібито істотно відбилися на динаміці (звісно ж, зростанні) злочинів, передбачених ст. 149 КК України. Зазначимо ще раз, офіційна статистика – а це реальність – свідчить про достатньо стабільну картину із цим видом злочинних проявів у нашій країні.

Слід з'ясувати ще один аспект, пов'язаний з явищем торгівлі людьми, а саме: чи впливають згадані події на причинний комплекс існування цього явища? Іншими словами, чи з'явилися серед причин, за якими відбуваються ці випадки, детермінанти, яких принаймні раніше в ньому не було. На наш погляд, цього не відбулося. Жодних нових причин, крім соціально-економічних та особистісних, у детермінаційному комплексі торгівлі людьми не виникло. Як і раніше, жертвами торгівлі людьми найчастіше стають жінки. Схема пошуку довірливих громадян, а іншими словами, схема «приманок» і «гачків», така сама, якою вона була й десять – двадцять років тому. Ніхто не примушує особу до виїзду доти, доки вона сама не погодилася з тими умовами виїзду фінансового посередника, які згодом виявляються для неї кабальними. Тобто насильницький вивіз майбутньої жертви практично виключається. За весь час вивчення проблеми нам зустрівся лише один випадок, коли особу в насильницький спосіб перемістили з однієї області України до іншої з метою подальшого продажу для сексуальної експлуатації. Напев-

но, вибору жертві не залишається, коли йдеться про торгівлю дітьми. Але таких випадків в Україні, на щастя, дуже і дуже мало. Таким чином, відповідальність за свою подальшу долю цілком лежить на потенційній жертві. Це, як правило, розплата за її власну дурість, довіру, корисливість, бажання в будь-який спосіб покинути країну. Тому поведінка потенційних потерпілих від торгівлі людьми в багатьох випадках відіграє провідну роль у відтворенні та існуванні цього соціального явища. До того ж дуже часто перебування у тентах торгівців людьми все одно нічому не вчить потерпілих, навіть і тоді, коли їх залучали до секс-індустрії. Майже 15 років тому автор цієї публікації писала, що жінки, яких було втягнуто, наприклад, до секс-бізнесу обманним шляхом уперше, згодом адаптуються до такої діяльності і часто повертаються в Україну зі зміненою психологією, вважаючи, що робота повії – це цілком нормальна можливість заробити гроші. Після повернення на батьківщину вони, як правило, знову намагаються виїхати, але вже самостійно. Цей феномен навіть отримав власну назву «друга хвиля» [1, с. 263]. До того ж такі жінки тепер самі намагаються вивезти нових жінок, бо мають необхідні знання про те, як краще пристосуватися до життя за кордоном, як і де знайти «нормальну» роботу, отримувати за неї непогані гроші та ін. Крім того, вони розраховують, що зможуть тепер працювати без посередників, самостійно підшукувати житло, оренду за яке легше сплачувати разом із компаньйонами. Цікаво зауважити, що головною причиною викриття торгівців людьми з боку потерпілих, яку нам вдалося встановити за результатами вивчення матеріалів кримінальних справ, дуже часто було банальне бажання цих потерпілих покарати посередників за неотримання обіцяного прибутку. З того часу, коли писалися ці строки, майже нічого не змінилося. Додалися лише нові тенденції в розвитку цього явища.

Одна з таких тенденцій полягає в тому, що торгівлю людьми згодом повністю витіснить проблема самостійної трудової міграції, частина з якої залишатиметься, на жаль, нелегальною. При цьому слід застерегти тих фахівців, які ототожнюють торгівлю людьми з нелегальною трудовою міграцією. Не треба підмінювати одну проблему іншою. Це омана, оскільки йдеться про різні проблеми,

хоча й тісно пов'язані між собою. Єдине, що їх поєднує, так це бажання особи отримати за кордоном роботу, яку «нормально» оплачують. Проте ризики тут різні, шляхи наразитися на небезпеку так само різні. Дійсно, і далі за кордоном буде існувати секс-бізнес (причому цілком легальний), який як вид діяльності нерідко обирають наші громадянки, і далі будуть існувати кабальні умови їх експлуатації, проте торгівля людьми (відповідно й фігура покупця) відійде на другий план, оскільки єдиний інформаційний простір світу (маються на увазі Інтернет та інші засоби масової інформації) сьогодні є доступним для будь-якої людини в нашій країні. Отже, шлях між особою, яка бажає отримати за кордоном роботу, та потенційним роботодавцем виключатиме зайві ланки (читай – торговця людьми). Зважаючи на це, ще раз наголосимо, не слід ототожнювати проблему трудових мігрантів, які опинилися в трудовому рабстві і є окремою групою ризику, із проблемою торгівлі людьми.

Крім того, є ще одна тенденція, яка сьогодні практично виключає будь-які «зайві» ланки для тих, хто бажає виїхати за межі України, а отже, знижує ризики торгівлі людьми. Ідеться про формування на початку XXI ст. так званої соціальної мережі за кордоном. Так, наприклад, коли в особи, яка бажає відправитися на заробітки, за кордоном уже хтось працює із родичів, знайомих чи друзів, то це сприяє непоганій поінформованості майбутнього заробітчанина про можливості та умови працевлаштування, до того ж значно спрощує процес пристосування до життя на новому місці. Сьогодні все частіше стосовно українців говорять про наявність у них психології заробітчанина. І як образливо це не звучало б, але цей феномен є запобіжником щодо випадків торгівлі людьми, оскільки заробітчани воліють їхати за відомими їм адресами, до відомих їм людей. Зняти напругу з проблемою торгівлі людьми допоможе й введення безвізового режиму для України.

Таким чином, сьогодні єдиним джерелом небезпеки для трудових мігрантів з України залишається звернення з метою працевлаштування до посередника, який бере на себе зобов'язання щодо фінансування поїздки, як-от: придбання квитків, оформлення віз, закордонних паспортів тощо. Адже такі витрати виявляються до-

датковою мотивацією, що не дозволяє від'їжджаючому відмовитися від поїздки в разі виникнення в нього будь-яких сумнівів у її безпеці.

За даними Міжнародної організації з міграції, у 2016 р. в Україні питома вага чоловіків від торгівлі людьми, порівняно із 2004 р., збільшилася в чотири рази, випередивши навіть кількість жінок, постраждалих від цього лиха. Таке зростання на перший погляд зумовлюється суспільно-політичними подіями на Сході країни та в АРК. Проте це омана. Реальність дещо інша: кількісний стрибок почався аж у 2010 р. У 2015 р., навпаки, спостерігалось навіть зниження їх кількості, до речі, вперше за багато років.

Слід підтвердити або спростувати ще одне припущення, сутність якого полягає в тому, що громадян України нібито продають з метою подальшого їх використання у збройних конфліктах (звісно ж, йдеться про чоловіків із підконтрольної державі території). Що це – реальність чи омана? Знову ж таки звернемося до інформації поважної Міжнародної організації з міграції. За її даними, основними формами експлуатації є трудова й сексуальна. Причому починаючи з 2010 р. трудова форма експлуатації стає абсолютним «лідером» (у 2016 р. 93% потерпілих піддавалися саме цій формі експлуатації) [2]. На жебрацтво та інші форми експлуатації припадає зараз лише 2%. Причому про продаж чоловіків із метою їх примушування до участі у збройних конфліктах так само не може йтися, оскільки у 2011–2013 рр. відповідний показник склав 5–7%. Тут існує інша проблема – підміна поняттям «торгівля людьми» інших протиправних дій стосовно українських військовополонених та цивільних осіб. Мають на увазі випадки вимоги грошей за звільнення цих військовополонених або цивільних осіб. Контент-аналіз українського медіапростору свідчить, що саме такі випадки сьогодні чомусь усе частіше називають торгівлею людьми. Проте з позиції кримінального права подібні дії необхідно кваліфікувати як захват заручників чи(та) незаконне позбавлення волі або викрадення людини. Разом із тим моніторинг матеріалів ЗМІ не дозволив виявити згадувань про очевидні факти продажу людей у зоні АТО.

Ще деякий час тому в багатьох академічних, публіцистичних та аналітичних виданнях констатувалося, що основними країнами

призначення «живого товару» з України є Туреччина, Сербія, Хорватія, Македонія, Греція, Кіпр, Німеччина, Голландія. Сьогодні чомусь стверджується, що основною країною, до якої постачали й продовжують постачати жертв, є Російська Федерація. Звернення до матеріалів Міжнародної організації з міграції свідчить про те саме. Якщо залишити осторонь усі інші причини, за якими РФ раптом виявилася країною-реципієнтом «живого товару», то зазначимо, що єдиною причиною, за якою вона стала «лідером» принаймні у статистиці, є підміна явища торгівлі людьми знову ж таки явищем незаконної трудової міграції.

Якщо взяти до уваги, що Україна налічує 28 млн громадян працездатного віку, то кожен п'ятий українець працює в іншій державі [3]. Дійсно, за неофіційними даними, лише в РФ на теперішній час працюють близько 4 млн українців [4]. Проте це не означає, що переважну більшість наших громадян – жертв торгівлі людьми – було продано саме туди. Як свідчить слідчо-судова практика, й дотепер абсолютна більшість потерпілих продається з метою сексуальної експлуатації. Однак, як відомо, до країн із розвинутою індустрією сексуальних послуг належать насамперед країни Західної Європи, а так само Туреччина, Кіпр та ОАЕ. Тому цей факт входить у суперечність із тією інформацією, яку нерідко подають ЗМІ та громадські організації і на яку посилаються недалекоглядні вчені й практики.

Висновки. Наприкінці ще раз необхідно наголосити, що будь-яка проблема, а надто така гостра, як торгівля людьми, має висвітлюватися об'єктивно та всебічно. Перш за все це повинні робити фахівці в галузі протидії злочинності. Представники засобів масової інформації, громадських організацій, політики та інші не можуть підмінювати авторитетну думку професіоналів, що базується на знанні та аналітиці статистики та слідчо-судової практики в комплексі із соціально-економічними та суспільно-політичними подіями, своєю власною. Адже непрофесійний підхід може призвести лише до нагнітання обстановки в суспільстві та внесення дестабілізуючого чинника в справу протидії дійсним фактам торгівлі людьми та іншим правопорушенням, що межують з нею, але не є такими.

Перелік літератури

1. Батыргареєва В. С. Торговля людьми: уголовно-правовые и криминологические проблемы. *Зб. наук. пр. Харків. Центру по вивч. організ. злочинності спільно з Америк. Ун-том у Вашингтоні*. Харків: Харків. Центр по вивч. організ. злочинності спільно з Америк. Ун-том у Вашингтоні, 2002. Вип. 4. С. 254–270.
2. Протидія торгівлі людьми в Україні. *Міжнародна організація з міграції*. URL: http://www.iom.org.ua/sites/default/files/iom_vot_statistics_ukr_jun2016.pdf (дата звернення: 07.03.2017).
3. Єдиний урок «Протидії торгівлі людьми» до Міжнародного дня боротьби за скасування рабства. URL: <https://docviewer.yandex.ua/view/95432581> (дата звернення: 07.03.2017).
4. За длинным рублем. Почему миллионы украинцев продолжают ездить в Россию. URL: http://kompromat1.info/articles/41665za_dlinnym_rublem_pochemu_milliony_ukraintsev_prodolzhajut_ezditj_v_rossiju (дата звернення: 07.03.2017).

Транслітерація переліку літератури

1. Batyrgareeva, V. S. (2002) *Torgovlya lyudmi: ugovovno-pravovyie i kriminologicheskie problemyi* [Human Trafficking: Criminal-legal and Criminological Problems] *Zb. nauk. pr. Hark. Tsentru po vivch. organiz. ZlochinnostiI Spilno z Amerikanskim Universitetom u Vashingtoni – Collection of Scientific Works of the Kharkiv Center for the Study of Organized Crime in Conjunction with the American University in Washington, issue 4. Kharkiv: Hark. Tsentr po vivch. organiz. ZlochinnostiI Spilno z Amerikanskim Universitetom u Vashingtoni, 254–270* [in Russian].
2. Protidiya torgivli lyudmi v Ukraini [The counter-trafficking in Ukraine] // *Mizhnarodna organizatsiya z migratsiyi*. URL: http://www.iom.org.ua/sites/default/files/iom_vot_statistics_ukr_jun2016.pdf [in Ukrainian].
3. Ediniy urok «Protidiyi torgivli lyudmi» do Mizhnarodnogo dnya borotbi za skasuvannya rabstva [A Single Lesson «Combating Human Trafficking» to the International Day for the Abolition of Slavery]. URL: <https://docviewer.yandex.ua/view/95432581> [in Ukrainian].
4. Za dlinnym rublem. Pochemu millionyi ukrainsev prodolzhayut ezdit v Rossiyu [For the Big Money. Why Millions of Ukrainians Continue to Travel to Russia]. URL: http://kompromat1.info/articles/41665-za_dlinnym_rublem_pochemu_milliony_ukraintsev_prodolzhajut_ezditj_v_rossiju [in Russian].

Батиргарєєва В. С. Торгівля людьми в Україні: погляд із сьогодення

Стаття присвячена виявленню та аналізу сучасних тенденцій розвитку такого негативного явища, як торгівля людьми, та доведенню того факту, що події, які відбуваються на Сході України, а так само анексія Автономної Республіки Крим, не вплинули на рівень та динаміку злочинів, передбачених ст. 149 КК України. При цьому наголошується, що в останні роки у висвітленні проблеми торгівлі людьми намітилася деяка однобокість. Це призводить до втрачання неупередженого ставлення до оцінки аналізованого явища. До того ж стало майже нормою «приписувати» до торгівлі людьми й ті випадки протиправної діяльності, що не мають жодного відношення до неї.

Офіційна статистика правоохоронних органів свідчить про достатньо стабільну картину із цим видом злочинних проявів у нашій країні. Більше того, введення для українців безвизового режиму, непогана поінформованість населення щодо наслідків необережної поведінки під час реалізації свого бажання виїхати за кордон та поширення практики так званої соціальної мережі за кордоном у подальшому знижуватимуть ризики наших громадян стати жертвою торгівлі людьми. У статті зроблено висновок, що згодом проблема торгівлі людьми трансформуватиметься в проблему ризиків українських громадян від самостійної (часто нелегальної) трудової міграції за кордоном. Крім того, у статті констатується, що непрофесійний підхід в оцінці явища торгівлі людьми в Україні може призвести лише до нагнітання обстановки в суспільстві та внесення дестабілізуючого чинника у справу протидії дійсним фактам торгівлі людьми та іншим правопорушенням, що межують з нею, але такими справді не є.

Ключові слова: торгівля людьми, незаконна трудова міграція, група ризику, трудове рабство, протидія торгівлі людьми.

Батиргарєєва В. С. Торговля людьми в Украине: взгляд из настоящего

Статья посвящена выявлению и анализу современных тенденций развития такого негативного явления, как торговля людьми, и доказательству того факта, что события, происходящие на Востоке Украины, а также аннексия Автономной Республики Крым, не повлияли на уровень и динамику преступлений, предусмотренных ст. 149 УК Украины. При этом подчеркивается, что в последние годы в освещении проблемы торговли людьми наметилась некоторая однобокость. Это приводит к предвзятому отношению в оценке рассматриваемого явления. К тому же стало почти нормой «приписывать» к торговле людьми и те случаи противоправной деятельности, которые не имеют никакого отношения к ней.

Официальная статистика правоохранительных органов свидетельствует о достаточно стабильной картине в этом виде преступных проявлений в нашей стране. Более того, введение для украинцев безвизового режима, неплохая осведомленность населения относительно последствий неосторожного поведения во время реализации своего желания уехать за границу и распространение практики так называемой социальной сети за рубежом в дальнейшем снизят риски наших граждан стать жертвой торговли людьми. В статье делается вывод, что со временем проблема торговли людьми трансформируется в проблему рисков укра-

инских граждан от самостоятельной (часто нелегальной) трудовой миграции за рубежом. Кроме того, в статье констатируется, что непрофессиональный подход к оценке явления торговли людьми в Украине может привести лишь к нагнетанию обстановки в обществе и внесению дестабилизирующего фактора в дело противодействия действительным фактам торговли людьми и другим правонарушениям, граничащим с ней, но таковыми в действительности не являющимися.

Ключевые слова: торговля людьми, незаконная трудовая миграция, группа риска, трудовое рабство, противодействие торговле людьми.

Batyrgareieva V. S. Human Trafficking in Ukraine: a View from the Present

The article is devoted to the identification and analysis of contemporary trends in the development of such negative phenomena as human trafficking, and the proofed of the fact that the events in Eastern Ukraine and the annexation of the Autonomous Republic of Crimea has not affected the level and dynamics of crimes under Article 149 of the Criminal Code of Ukraine. It is emphasized that in recent years in addressing the problem of trafficking, there has been some one-sidedness. This leads to a biased evaluation of this phenomenon. Beside it is became almost normal «attributed» to human trafficking and cases of illegal activities that have nothing to do with her.

The official statistics of law enforcement agencies indicates a fairly stable pattern in this kind of criminal acts in our country. Moreover, the introduction for Ukrainians visa-free regime, a good awareness of the population about the consequences of careless behavior during the realization of his desire to go abroad and spread the practice of the so-called social networks abroad will further reduce the risks of our citizens to become a victim of human trafficking. The article concludes that over time, the problem of human trafficking will be transformed into the problem of risks of Ukrainian citizens from their own (often illegal) labour migration abroad. In addition, the article stated that the unprofessional approach to the assessment of the phenomenon of trafficking in Ukraine can only lead to tensions in society and the introduction of a destabilizing factor in the fight against actual cases of trafficking in persons and other offences bordering on it, but they actually are not. .

Key words: human trafficking, illegal labor migration, risk, labor slavery, combating human trafficking.

Рекомендовано до опублікування на засіданні відділу кримінологічних досліджень НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (протокол № 5 від 15.05.2017 р.).

УДК 343.9

ВІКТИМОЛОГІЧНЕ ЗАПОБІГАННЯ ГРАБЕЖАМ І РОЗБОЯМ

Б. М. Головкін, доктор юридичних наук, головний науковий співробітник сектору дослідження проблем злочинності та її причин Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса

Постановка проблеми. Грабежі і розбійні напади – найпоширеніші види корисливих насильницьких злочинів. У середньому щороку обліковується 20–22 тис. грабежів і 2,8–3,5 тис. розбоїв. Більшість цих злочинів учиняється в темну пору доби в умовах неочевидності. А тому понад половина грабежів і розбоїв залишається латентною. Підвищена суспільна небезпечність корисливих насильницьких злочинів полягає в застосуванні різних форм насильства проти жертви з метою заволодіння майном або його утримання. Здебільшого злочинці вдаються до фізичного впливу на тіло і внутрішні органи жертви; у понад третині посягань – обмежуються погрозами. Нерідко має місце комбінований спосіб впливу на тіло і психіку жертви, що підвищує ефективність досягнення злочинного результату. Разом з тим інтенсивність застосованого насильства та його наслідки багато в чому залежать від характеру поведінки жертви перед і в момент злочинного посягання. Практика показує, що при вчиненні 44% грабежів і 68% розбійних нападів проти жертв використовують спеціальні знаряддя для нанесення тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості. Близько 15% розбійних нападів супроводжується застосуванням вогнепальної зброї [1, с. 99–100]. Кожна четверта жертва розбоїв, поєднаних з проникненням у житло, була вбита [2, с. 47]. З наведеного можна припускати, що в багатьох випадках небезпечна поведінка жертви в ситуації взаємодії із злочинцем призводить до тяжких наслідків. Це викликає підвищену агресію в злочинців та зумовлює надмірне застосування насильства, його більш тяжких форм.

Проте, незважаючи на постійний науковий інтерес вчених до проблеми запобігання корисливим насильницьким злочинам кримінально-правовими, криміналістичними і кримінологічними засобами, рівень наукової розробки віктимологічного напрямку дослідження грабежів і розбоїв залишається невисоким. У літературних джерелах можна зустріти неоднозначні судження щодо ролі віктимної поведінки жертви при вчиненні грабежів і розбоїв, бракує рекомендацій як не стати жертвою цих злочинів і як поводитися під час злочинних посягань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Спеціальних віктимологічних досліджень проблеми жертви грабежів і розбійних нападів в Україні не проводилося. Окремі її аспекти висвітлювалися в роботах В. В. Василевича, В. С. Батиргарєєвої, В. В. Голіни, О. М. Джужи, М. О. Маршуби, А. В. Півня, Д. В. Петрова, В. В. Тищенко та ін.

Метою статті є встановлення основних тенденцій вчинення грабежів і розбоїв, створення уявлення про контингент жертв цих злочинів, вивчення ставлення до них злочинців та розроблення віктимологічних рекомендацій щодо запобігання їм.

Виклад основного матеріалу. З'ясування основних тенденцій вчинення грабежів і розбоїв підпорядковане дослідницькому завданню встановлення зв'язку між місцем, часом, обстановкою та способами вчинення цих злочинів, між поведінкою жертви і характером заподіяної їй шкоди. З цього приводу В. А. Журавель зазначає існування різного ступеня кореляції зв'язків між відносно сталими способами вчинення злочинів і відповідними типами злочинців, їх злочинним досвідом та професійними навичками [3, с. 244].

У віктимологічних цілях грабежі і розбої доцільно класифікувати за місцем, часом та іншими елементами обстановки злочинного посягання. Вивчення умов, в яких відбулася подія злочину, наблизить нас до розуміння причин поведінки її обов'язкових учасників.

За місцем вчинення (у порядку поширеності) переважають посягання в громадських місцях – 60–66% (вулиці, парки, сквери, площі, провулки, двори, зупинки транспорту, під'їзди). На вулицях та в інших громадських місцях досліджувані злочини вчиняють

молоді особи віком 18–29 років, серед яких майже половина наркомани. Жертвами «вуличних» злочинів стають одинокі перехожі. Дехто з них привернув увагу злочинців своїм нетверезим станом, дорогим одягом, престижними речами. Хоча значно частіше це випадкові перехожі, які опинилися в безлюдному місці в темний час доби. Пояснення такої тенденції досить просте: злочинці першочергово зосереджені на досягненні швидкого результату, а саме: негайно заволодіти будь-яким цінним майном, яке виявиться при жертві, і мати можливість уже зараз розпорядитися ним на власний розсуд. Виходячи з цього, підшукується жертва, яка виявилася вразливою саме на момент злочинного посягання. Звичайно, розмір злочинного доходу береться до уваги, однак вирішального значення при прийнятті рішення про вчинення злочину в умовах вулиці не має. Злочинці вмотивовані на пошук будь-якої вигоди матеріального характеру, яку можна швидко отримати насильницьким шляхом. Сам по собі розмір злочинного доходу прямо залежить від складності досягнення цілі, вибору належного об'єкта злочинного впливу та ступеня ризику не досягти бажаного результату. Важко собі уявити, щоб у темний час доби на вулицях люди переносили великі суми готівкових коштів або інше цінне майно і при цьому не дбали про свою особисту безпеку. У зв'язку із цим значний розмір злочинного доходу скоріше розцінюється винними як везіння, збіг обставин, ніж закономірний результат планування і підготовки злочину. Існують всі підстави вважати, що на вулицях жертви обираються за зовнішніми ознаками, які, з одного боку, свідчать про наявність більш-менш вартісного майна, а з другого – дозволяють оцінити фізичні можливості жертви для самозахисту. Серед психологів з цього приводу побутує думка, що злочинці здійснюють вибір майбутньої жертви на основі збирального образу ідеальної жертви, що існує в їх уяві, який включає набір віктимогенних рис та особливостей поведінки за конкретних обставин [4, с. 54]. Помічено, що злочинці досить точно, хоча і не завжди усвідомлено відзначають усі особливості зовнішнього вигляду, психоемоційного стану, фізіологічні вади, індивідуально-психологічні якості потенційної жертви [4, с. 60]. Напевно, уявлення про ідеальний типаж жертви грабежу і розбійного нападу певним чином допомагає злочинцям виріз-

нити її серед натовпу. Американські психологи Бетті Грейсон і Моріс Стейн експериментальним шляхом довели, що більшість насильницьких злочинців обирали жертву вуличних пограбувань упродовж семи секунд за фізичними даними, особливостями рухів і ходи, прогнозованою здатністю чинити опір [5]. На наш погляд, поведінкою жертв певним чином керує природний страх перебування в темний час доби в малолюдних місцях. Людина, яка боїться, починає сутулитися, опускає голову, ховає погляд, почувається невпевнено, пришвидшує крок, підозріло озирається, а при раптовій зустрічі з незнайомцями може поводитися неадекватно (зупинитися, завмирати, виявляти агресію або втікати), тим самим привертаючи увагу нападників [6, с. 131].

Другу позицію займають посягання із проникненням у житло – 18–27%. При виборі жертв цих злочинів ураховується зовнішній вигляд домогосподарства (приблизна вартість будинку, прибудинкових споруд та їхнє облаштування, вартість транспортних засобів), що вирізняється серед інших ознаками матеріального благополуччя. Також беруть до уваги інформацію про рівень матеріальних доходів родини, соціальний статус її членів, спосіб життя, наявність великих сум готівкових коштів. Іноді нападники виходять із припущення про наявність грошових заощаджень у осіб похилого віку.

На третьому місці йдуть посягання на транспорті (5%). Їх жертвами стають водії таксі, працівники автотранспортних підприємств, що займаються вантажними перевезеннями, а також власники транспортних засобів. Предметами злочинних посягань частіше за все стають суми добової виручки грошових коштів, готівкові кошти та інше цінне майно, яке перевозять транспортні засоби. Іноді грабіж або розбій виступають способом заволодіння самим транспортним засобом.

Останнім часом фіксують посягання, поєднані з проникненням у приміщення фінансово-кредитних установ (1,5–2%) – банків та їх філій, пунктів обміну валют, кредитних спілок, ломбардів. Їх жертвами стають розпорядники й отримувачі грошових коштів і валютних цінностей, а також працівники, у віданні яких вони перебувають (касири, фінансові оператори, листоноші та ін.).

Уявлення про контингент жертв грабежів і розбоїв пропонуємо скласти на підставі узагальнення їх соціально-демографічних і рольових ознак. За даними авторського дослідження понад 1 000 кримінальних справ (2012 р.), статевіковий розподіл потерпілих від корисливих насильницьких злочинів відображений у табл. 1.

Таблиця 1

Статевіковий розподіл жертв грабежів і розбійних нападів

Стать / Вік	Ст. 186 КК України (грабіж)	Ст. 187 КК України (розбій)
Чоловіки	53,7%	62,8%
Жінки	46,3%	37,2%
До 18 років	19%	15,4%
18–24 років	29,2%	26,3%
25–29 років	14,3%	12,5%
30–39 років	17%	17,6%
40–49 років	11,6%	16,1%
50–59 років	6,1%	9,1%
60 років і старші	2,9%	3%

Спільною тенденцією для всіх видів посягань є переважання серед потерпілих чоловіків, що зумовлено трьома головними причинами: 1) чоловіки мають порівняно ширший діапазон рольової вкритимності, пов'язаної з ризиконебезпечними професіями (працівники охоронних структур, таксисти, водії автотранспортних підприємств, інкасатори, оператори автозаправних станцій та ін.); 2) вони більше займаються підприємницькою діяльністю як у легальному, так і нелегальному секторах економіки; 3) чоловіки традиційно менше приділяють уваги особистій і майновій безпеці (більш схильні до випадкових знайомств під час проведення дозвілля, частіше перебувають у пізній час у потенційно вкритимогенних місцях, користуються нелегальними послугами, вступають у конфлікти та ін.).

Розподіл потерпілих за соціальним становищем та родом занять відображено у табл. 2.

Таблиця 2

**Соціальне становище і рід занять жертв грабежів
та розбійних нападів**

Соціальне становище і рід занять	Ст. 186 КК України (грабіж)	Ст. 187 КК України (розбій)
Робітники	11,5%	12,3%
Службовці і керівники	2%	4,6%
Учні і студенти	30,6%	20,7%
Незайняті трудовою діяльністю	23,8%	17,6%
Пенсіонери	3,4%	3,1%
Підприємці	6,8%	9,9%
Працівники фінансових установ	2%	2,6%
Працівники сфери торгівлі і послуг	12,2%	20,1%
Власники та користувачі транспортних засобів	6,1%	5,5%
Інше	1,6%	3,6%

За результатами вивчення матеріалів кримінальних справ (проваджень) встановлено нерівномірну представленість різних соціальних груп населення в контингенті жертв злочинів. Це пов'язано не тільки із соціально-демографічними відмінностями населення, але й з несприятливими середовищними умовами проживання та небезпечною поведінкою за конкретних обставин. На перший погляд до групи віктимогенного ризику першочергово мають належати матеріально забезпечені і високостатусні члени суспільства, а також особи, діяльність яких пов'язана із професійним ризиком. Насправді ж, значно частіше жертвами злочинів стають соціально вразливі і фізично мало захищені на момент злочинного посягання особи, а саме: діти, молодь, жінки, особи похилого віку. Отже, ризик віктимізації залежить не стільки від соціального становища і рівня доходів жертв, скільки від повсякденної моделі їхньої поведінки,

безпе́чності району проживання, характеру взаємодії з іншими людьми, а також від зовнішніх обставин, в яких відбувається подія злочину.

Як бачимо, 20–30% потерпілих від розбоїв та грабежів були учнями і студентами навчальних закладів різних ступенів акредитації. А значить, жертви і злочинці приблизно одного віку, мають схожі матеріальні інтереси, уявлення про престижні речі. Не випадково предметами таких злочинних посягань здебільшого стають мобільні телефони та готівкові кошти, що були в розпорядженні потерпілих.

Другу позицію в структурі потерпілих посідають працівники сфери торгівлі і послуг (12–20%). Такий результат є більш логічним. Усі знають, що у цих людей є готівкові кошти, добова виручка та інші товарно-матеріальні цінності, до речі, не завжди легального походження. Представники зазначених професій приваблює як жертви ще і тому, що звикли до викрадення товару і недостачі грошей, а тому рідко звертаються до правоохоронних органів. З урахуванням латентної складової чисельність представників торговельної сфери в дійсності є набагато більшою.

Третє рейтингове місце посідають не зайняті трудовою діяльністю особи. Сюди належать домогосподарки, безробітні, а також відверті маргінали, у яких відбирають будь-яке майно, що має певну вартість.

За ними йдуть робітники, на яких найчастіше вчиняються напади в день виплати заробітної плати внаслідок відвідування розважальних закладів.

Окрему групу становлять особи, які займаються підприємницькою діяльністю. Зазначена категорія населення найбільш приваблює для вибору на роль жертви грабежів і розбоїв. Проте підприємці здебільшого дбають про свою безпеку, а тому є складнодоступною ціллю. Зазвичай нападами на підприємців займаються організовані злочинні групи.

Вивчення психічного стану жертв грабежів і розбоїв засвідчило, що на момент злочинного посягання вони перебували в задовільному стані. Однак це мало про що говорить. Підвищена вразливість більшості з них пов'язана з місцем і часом перебування, нездатніс-

тю правильно визначити джерела кримінальної небезпеки. Отже, основна маса жертв не очікує злочинного посягання, виявляється неготовою адекватно реагувати на кримінальні загрози і неправильно поводить під час злочинного посягання.

Деяка частина жертв перебували в стані алкогольного або наркотичного сп'яніння, тим самим привернули увагу злочинців та полегшили реалізацію злочинного наміру. Певного поширення набули посягання з використанням злочинної хитрості і слабкості чоловіків до прекрасної статі.

Краще зрозуміти критерії вибору певних осіб на роль потерпілих допоможуть результати інтерв'ювання засуджених за вчинення корисливих насильницьких злочинів. На питання: «З чого Ви виходили при виборі потерпілого?» – отримано такі відповіді: з достовірної інформації «навідників» – 26,8%; вибір здійснювався спонтанно за візуальною оцінкою зовнішності та враховуючи відсутність свідків – 24,0%; потерпілий публічно вихвалявся багатством і показово витрачав великі суми грошей – 15,2%; орієнтувалися на рід занять – 14,9%; були впевнені в наявності значних коштів – 8,0%; керувалися чутками – 7,5%; виходили з неспроможності жертви чинити опір (одиноке проживання, похилий чи неповнолітній вік) – 3,6%. Із наведеного можна зробити загальний висновок: злочинці намічають жертв із числа осіб, які мають грошові кошти або за родом занять дають підстави припускати про їх наявність. Буває й так, що жертва своєю необачною чи навіть провокаційною поведінкою полегшує досягнення злочинного результату. За нашими даними, 15,2% нападників розцінювали передзлочинну поведінку потерпілих як провокаційну, коли останні ніби експонували себе злочинцям, які були поряд. Зазвичай ідеться про нетверезе позерство у розважальних закладах, надмірне витрачання грошей на пригостання нових знайомих, у тому числі жінок «легкої поведінки», демонстрація фінансових можливостей, запрошення додому для спільного вживання спиртних напоїв та наркотичних засобів.

Суттєво доповнюють відомості про жертв корисливих насильницьких злочинів, а також ставлення до них злочинців результати опитування 150 засуджених за розбій. За даними О. В. Барданової,

48% опитаних байдуже ставилися до жертв у момент посягання, 47% – безжалісно, 5% – поблажливо. Випадковий вибір жертви здійснювали 57% злочинців, 42% – цілеспрямовано підшукували людей на цю роль тривалий час. При вчиненні розбійних нападів 65% злочинців використовували прийоми розсіювання уваги, 35% – цього не робили. Вважають, що жертва сама спровокувала вчинення злочину, 60% опитаних, 40% – вважають інакше. До вчинення злочину 80% злочинців не були раніше знайомі із жертвами, 20% опитаних підтвердили факт знайомства. Домінуючими особливостями потенційної жертви злочинці назвали: наївність і дурість – 30%, агресивність – 27,2%, жадібність – 9,2%, необачливість – 7,6%, довірливість – 7,6%, зловживання алкогольними напоями або наркотичними засобами – 7,6%, ризикованість – 7,6%, допитливість – 1,6%, неправомірні вчинки – 1,6%. Переважна більшість злочинців (75%) вважають, що жертви могли уникнути злочинного посягання, 25% – заперечують таку можливість [7, с. 20].

За результатами авторського формалізованого інтерв'ювання 362 засуджених за вчинення корисливих насильницьких злочинів (2012 р.) вдалося встановити деякі особливості поведінки жертв безпосередньо під час злочинного посягання. Як впливає із слів засуджених, жертви на момент злочинного посягання поведилися по-різному: чинили активний опір – 35,6%, істерично благали прощення – 24,6%, звали на допомогу і погрожували – 12,9%, виявляли реакцію ступору і заціпеніння – 20,4%, хитрували і намагалися тікати – 6,5% [1, с. 288].

Із усього вищевикладеного можна зробити загальний висновок: щонайменше кожна третя жертва грабежів і розбоїв поведилася віктимно. Це зумовило вибір злочинцями конкретних осіб на роль жертви і сприяло реалізації злочинного умислу за конкретних обставин.

Запобігання віктимній поведінці при вчиненні грабежів і розбоїв передбачає заходи загальносоціального, спеціально-кримінологічного та індивідуального характеру. При цьому об'єктом запобіжного впливу виступають віктимність, віктимна поведінка та сукупність зовнішніх обставин і умов, які сприяють вчиненню грабежів і розбійних нападів.

Загальносоціальний рівень віктимологічного запобігання включає заходи зі зниження віктимогенного потенціалу суспільства, виявлення та обмеження дії детермінант масової віктимізації. Зокрема, це мають бути заходи, спрямовані на віктимологічну освіту населення, формування культури особистої і майнової безпеки, проведення просвітницької роботи серед соціально вразливих верств населення. На рівні державної політики серйозна увага має приділятися розробленню та впровадженню цільових програм щодо подолання проявів дискримінації і нетерпимості за соціальною і майновою ознаками, зниження рівня стихійної урбанізації, упорядкування архітектурного планування і містозабудови, а також зниження рівня вживання спиртних напоїв і поширення наркотизму та ін.

Спеціальний рівень віктимологічного запобігання включає заходи, спрямовані на зниження рівня віктимності найбільш вразливих груп населення, а також зменшення можливостей для вчинення грабежів і розбоїв.

До заходів спеціально-віктимологічного запобігання зазначених злочинів належать такі:

- моделювання цільової групи віктимогенного ризику як об'єкта запобіжного впливу;

- проведення тренінгів з особистої і майнової безпеки серед осіб, які займають матеріально відповідальні посади або виконують обов'язки, пов'язані з професійним ризиком;

- навчання громадян правилам безпечної поведінки у громадських місцях через соціальну рекламу, пам'ятки та іншу друковану продукцію;

- започаткування циклу телепередач «Як не стати жертвою злочину», спрямованих на формування у широкої аудиторії знань і практичних навичок щодо розпізнавання джерел кримінальної загрози; уникнення створення і недопущення потрапляння у віктимогенні ситуації внаслідок власних необачних дій; навчання правильному реагуванню на ймовірний розвиток ситуації та розпочате злочинне посягання;

- проведення благоустрою і освітлення занедбаних місць, затемнених вулиць, прохідних дворів, спортивних майданчиків, входів до під'їздів з боку вулиць тощо;

- заохочення громадян на встановлення індивідуальних засобів технічної безпеки для свого житла;
- оснащення найбільш імовірних місць вчинення грабежів і розбоїв засобами електронного контролю та забезпечення цілодобового спостереження за оперативною обстановкою;
- створення інтерактивної карти вчинення грабежів і розбоїв та оповіщення місцевих жителів про місця та обставини, що призвели до таких подій;
- посилена охорона громадського порядку в криміногенно неблагополучних районах і місцях;
- роз'яснення постраждалим від грабежів і розбоїв необхідності звернення до правоохоронних органів.

На особливу увагу заслуговує система заходів запобігання грабежам і розбійним нападам за допомогою ІТ-технологій. Давно назріла потреба створення на місцевому рівні системи віктимологічної безпеки, що передбачає мережу електронного та іншого інформування про високий рівень загрози вчинення грабежів і розбоїв у конкретних місцях та проміжках часу. На основі спеціальних програм комп'ютерного моделювання і прогнозування ймовірності настання події злочину фахівці з ІТ-технологій можуть більш-менш точно вирахувати вказані обставини і застерегти громадян уникати найбільш імовірних місць і часу їх вчинення, не допускати деяких варіантів поведінки, що призводять до таких наслідків. Локальні мережі віктимологічної безпеки можуть будуватися спільними зусиллями відповідних підрозділів національної поліції з операторами мобільного зв'язку та інтернет-провайдерами. Для поширення віктимологічної інформації доцільно використовувати системи мобільного зв'язку та інформаційно-телекомунікаційні мережі. Через смс-повідомлення або повідомлення на електронну пошту користувач локальної мережі може щоденно отримувати інформацію про оперативну обстановку за добу за місцем проживання, а також прогноз щодо високої ймовірності стати жертвою грабежів і розбоїв у конкретних місцях та проміжках часу.

У сільській місцевості поряд із впровадженням ІТ-технологій доцільно обладнати всі домогосподарства лінією телефонного зв'язку, щоб місцеві жителі за необхідності мали можливість опе-

ративно звернутися до дільничних інспекторів поліції, територіальних відділів поліції за захистом і допомогою. У віддалених населених пунктах доцільно створювати систему сусідського нагляду і взаємодопомоги на випадок злочинних посягань, а також формувати загони самооборони і територіальні об'єднання з охорони громадського порядку.

Індивідуальний рівень охоплює інформаційний вплив на людей, особисті риси і віктимна поведінка яких свідчать про високу ймовірність стати жертвою злочину, а також роботу з особами, схильними до вчинення грабежів та розбійних нападів.

Індивідуальне запобігання включає комплекс превентивних заходів та рекомендацій потенційним жертвам. У широкому розумінні йдеться про проведення профілактичних бесід і винесення застережень щодо недопущення проявів віктимної поведінки з боку осіб, схильних стати жертвою злочинів за певних обставин.

Рекомендації щодо правил поведінки у віктимогенних ситуаціях і при взаємодії із злочинцем залежать від змісту цих ситуацій та характеру поведінки нападника. Умовно ситуації вчинення грабежів і розбоїв можна поділити на два типи: 1) ті, що дозволяють жертві завчасно розпізнати злочинний намір нападників; 2) ті, що ускладнюють або унеможливають розпізнати злочинний намір нападників. Імовірний сценарій розвитку першого типу ситуацій передбачає прояви агресії, хуліганські дії, провокування конфлікту з боку злочинців, штучне створення приводу для вчинення злочину. За таких умов нескладно спрогнозувати подальший розвиток подій, що супроводжуватиметься насильницьким заволодінням майном жертви. Імовірний сценарій розвитку другого типу ситуацій не містить зовнішніх орієнтирів або індикаторів, за якими можна спрогнозувати вчинення грабежу або розбійного нападу.

У межах виникнення та розвитку віктимогенних ситуацій першого типу рекомендуємо таке. При зустрічі в малолюдних місцях у темний час доби з агресивно налаштованими групами молодих людей, які розпивають спиртні напої, порушують громадський порядок, висловлюють образи на адресу перехожих, провокують на грубість або в інший спосіб виявляють агресивні наміри, не слід вступати з ними в діалог, робити зауваження, закликати до порядку,

погрожувати поліцією, оскільки така поведінка розцінюється як виклик або «образа» і стає сигналом для групової агресії, що, серед іншого, може супроводжуватися заволодінням майном жертви. Для зниження ризику втрати здоров'я та відвернення загрози для життя не рекомендується за власною ініціативою вступати в бійку з групою людей, які неадекватно себе поведуть. Шансів відбити груповий напад небагато, натомість отримати серйозні тілесні ушкодження і при цьому втратити майно – цілком очевидна перспектива. У момент виникнення очевидної загрози для життя і здоров'я з метою відбиття нападу слід застосувати будь-які наявні засоби самозахисту. Це дозволить виграти декілька секунд і спробувати втекти. Якщо не вдалося негайно покинути місце події до моменту нападу, то радимо не дозволяти нападникам вас оточувати і заходити зі спини, а також збивати з ніг. Коли напад розпочався, необхідно згрупуватися, закрити руками голову та інші життєво важливі органи і силовим шляхом здійснити прорив із оточення злочинців. Позитивний ефект дають також гучні крики про допомогу.

Для завчасно спланованих грабежів і розбійних нападів, що вчиняються в громадських місцях, характерним є штучне створення подій і ситуацій, які містять привід для насильницького заволодіння майном жертви. Злочинці шляхом створення необхідної обстановки та умов прагнуть «увігнати особу в роль жертви», викликати в неї почуття страху і надуманої провини, змусити підкорятися їхнім незаконним вимогам. Про високу ймовірність вчинення грабежів і розбоїв свідчать такі обставини: перетинання шляху групою незнайомих, які цікавляться про мету вашого перебування на «їхній території», запитують «котра година?», пропонують пригостити їх алкогольними напоями та цигарками за власний рахунок, дати скористатися мобільним телефоном, висувають надумані претензії щодо неввічливого тону спілкування та проявів неповаги, запитують про наявне майно і кишенькові гроші та вимагають «добровільно ними поділитися», погрожують фізичною розпорою з метою заволодіння вказаним майном. Будь-яка ваша відповідь наперед розцінюється як «неправильна та образлива», що спричиняє негайне «фізичне покарання», за яким насправді приховується запланований грабїж чи розбійний напад. На етапі ви-

словлювання погроз можна спробувати домовитися із нападниками, задовольнити їхні вимоги, передати майно та гроші і тим самим уникнути нанесення тілесних ушкоджень. Іноді позитивний ефект дають доброзичлива розмова і відволікання уваги, прохання відпустити, демонстрація відсутності скільки-небудь цінного майна. Дієвим заходом припинення початого посягання вважається нанесення ударів на випередження найбільш агресивному члену злочинної групи, у тому числі застосування засобів самозахисту і будь-яких підручних предметів.

Набагато складніше розпізнати наміри злочинців, які вчиняють грабежі та розбійні напади, поєднані з проникненням у житло та інше приміщення. До їх вчинення злочинці готуються, вивчають місцевість, спосіб життя і розпорядок дня господарів, збирають інформацію про рівень їхніх доходів, вичікують слушної нагоди для раптового нападу. При проникненні в житло злочинці одразу застосовують насильство різного ступеня суспільної небезпеки до осіб чоловічої статі, потім зв'язують усіх присутніх, вчиняють тортури, а іноді й умисні вбивства. Такої участі можна уникнути за умови дотримання правил елементарної безпеки, а саме: не запрошувати до свого житла малознайомих осіб, у тому числі різного роду майстрів та найманих працівників; не позичати гроші особам із сумнівною репутацією; не поширювати інформацію про рівень своїх доходів, грошові заощадження, вартісні покупки, отримані кошти від продажу майна та ін. У разі нападу на житло рекомендується подавати гучні шумові сигнали будь-яким доступним способом, за наявності застосовувати зброю та інші засоби самозахисту, наносити тілесні ушкодження нападникам колючо-ріжучими предметами широкого господарського вжитку під час спроби проникнення в житло, а якщо ситуація загострюється – намагатися втекти в будь-який спосіб. У разі коли злочинцям все-таки вдалося проникнути в житло або інше приміщення, слід виконувати їхні вимоги, указати місця збереження грошових заощаджень, передати майно і цінності. Категорично забороняється намагатися впізнати нападників за голосом і зовнішністю, називати по іменах, прізвищах або «кличках», зривати маски та інші засоби маскуванню, погрожувати зверненням до поліції тощо. Такі дії ставлять потерпілих

у смертельну небезпеку і можуть призвести до вбивства при розбійному нападі.

Віктимологічне запобігання корисливим насильницьким злочинам навряд матиме позитивний ефект, якщо не проводити профілактичну роботу з особами, схильними до їх вчинення. Ідеться про виявлення таких осіб, постановку їх на профілактичний облік та здійснення комплексу заходів переконання, допомоги і примусу з метою відвернення загрози становлення на шлях вчинення грабежів та розбійних нападів. Це можуть бути профілактичні бесіди, відвідування за місцем проживання, здійснення спостереження і контролю за способом життя, колом спілкування, викриття намірів, застосування заходів подвійної превенції тощо [8, с. 3].

Висновок. Наукові рекомендації щодо запобігання грабежам і розбоям мають будуватися на основі даних про обстановку вчинення цих злочинів, а також відомостей про контингент жертв та особливості їхньої поведінки перед і в момент злочинного посягання. Заходи віктимологічного запобігання цим злочинам спрямовані на зниження віктимогенного потенціалу окремих категорій населення, зменшення можливостей для вчинення таких злочинів у певних місцях, а також дотримання правил особистої і майнової безпеки при взаємодії з незнайомими людьми, що викликають підозру.

Перелік літератури

1. Головкін Б. М. Корислива насильницька злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання: монографія. Харків: Право, 2011. 432 с.
2. Батиргареева В. С. Кримінологічна характеристика та попередження розбоїв, поєднаних з проникненням у житло. Харків: Одиссей, 2003. 256 с.
3. Журавель В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції: монографія. Харків: Апостіль, 2012. 304 с.
4. Барданова Е. В. Особенности выбора жертвы преступником. *Практ. психология та соціал. робота*. 2010. № 5. С. 54–60.
5. Grayson B. and Stein M. I. Attracting Assault: Victims' Nonverbal Cues. *Journal of Communication*. 1981. № 31. P. 68–75.

6. Головкін Б. М. Віктимна поведінка жертв злочинів. *Проблеми законності*. 2016. № 135. С. 124–135. URL: <http://dx.doi.org/10.21564/2414-990x.135.83130> (дата звернення: 13.03.2017).

7. Барданова Е. В. Что думают преступники о своих жертвах? *Практ. психологія та соціал. робота*. 2010. № 2. С. 19–25.

8. Головкін Б. М. Віктимізація населення в Україні: стан, детермінанти, запобігання. *Теорія і практика правознавства*. 2013. Вип. 2. С. 1–12. URL: http://nauka.jur-academy.kharkov.ua/download/el_zbirmik/2.2013/33_1.pdf (дата звернення: 13.03.2017).

Транслітерація переліку літератури

1. Holovkin, B. M. (2011). Koryslyva nasyt'nyts'ka zlochynnist' v Ukraini: fenomen, determinatsiia, zapobihannia. [Lucrative violent crime in Ukraine: phenomenon, determination, prevention]. Kharkiv: Pravo. [in Ukrainian].

2. Batoryhareieva, V. S. (2003). Kryminolohichna kharakterystyka ta poperedzhennia rozboiv, poiednanykh z pronykenniam u zhytlo. [Criminological characteristics and prevention of robbery, combined with penetration into housing]. Kharkiv: «Odisej». [in Ukrainian].

3. Zhuravel', V. A. (2012). Kryminalistychni metodyky: suchasni naukovi kontseptsii [Criminalistic techniques: current scientific concepts]. Kharkiv: «Apostil'». [in Ukrainian].

4. Bardanova, E. V. (2010). Osobennosty vybora zhertvy prestupnykom [Peculiarities of choosing a victim by a criminal]. *Praktychna psykholohiia ta sotsial'na robota – Practical Psychology and Social Work.*, 5, 54–60. [in Russian].

5. Grayson, B. and Stein, M. I. Attracting Assault: Victims' Nonverbal Cues. *Journal of Communication* (1981), 31, 68–75.

6. Holovkin, B. M. (2016). Viktymna povedinka zhertv zlochyniv. [Victimize behavior of victims of crime]. *Problemy zakonnosti – Problems of legitimacy*, 135, 124–135. Retrieved from: <http://dx.doi.org/10.21564/2414-990x.135.83130>. [in Ukrainian].

7. Bardanova, E. V. (2010). Chto dumajut prestupniki o svoih zhertvah? [What do criminals think about their victims?]. *Praktychna psykholohiia ta sotsial'na robota – Practical Psychology and Social Work*, 2, 19–25. [in Russian].

8. Holovkin, B. M. (2013). Viktymizatsiia naseleennia v Ukraini: stan, determinanty, zapobihannia. [Victimization of the population in Ukraine: state, determinants, prevention]. *Teoriia i praktyka pravознавства. – Theory and Practice of Law*, 2, 1–12. Retrieved from: http://nauka.jur-academy.kharkov.ua/download/el_zbirmik/2.2013/33_1.pdf. [in Ukrainian].

Головкін Б. М. Віктимологічне запобігання грабежам і розбоям

У статті розглянуто основні тенденції вчинення грабежів і розбоїв, дано віктимологічну характеристику жертв цих злочинів, проаналізовано особливості їхньої віктимної поведінки за конкретних обставин та запропоновано комплекс заходів віктимологічного запобігання. Установлено, що переважна більшість грабежів і розбоїв учиняються в громадських місцях злочинними групами в умовах неочевидності. Жертвами таких посягань стають одинокі перехожі в темний час доби. Частина з них поводиться віктимно. Більшість завчасно не розпізнає злочинні наміри нападників за характерними жестами, агресивною манерою поведінки або характером обстановки, що склалася на момент вчинення злочину. Віктимологічні рекомендації щодо зниження ризику стати жертвою злочину та відвернення загрози заподіння тяжких наслідків для здоров'я залежать від обстановки, яка склалася на момент злочинного посягання, і поведінки учасників події злочину. Доводиться, що коли члени злочинної групи зовні виявляють ознаки агресії, провокують конфліктні ситуації, то іншій стороні взаємодії не слід піддаватися на провокації, йти на ескалацію конфлікту, вдаватися до агресивних дій. У разі розпочатого групового нападу рекомендується гучно звати на допомогу або спробувати здійснити силовий прорив та негайно покинути місце події. Звертається увага на те, що коли члени злочинної групи зовні агресії не виявляють, однак при цьому застосовують характерні прийоми відволікання уваги або шукають надуманий привід для нападу, то необхідно вступити з ними у вербальний контакт, спробувати переконати у відсутності цінного майна, а за потреби наносити удари на випередження найбільш агресивно налаштованому учаснику нападу, використовуючи при цьому будь-які доступні засоби самозахисту.

Застерігається про смертельну небезпеку, яку несуть розбійні напади, поєднані з проникненням у житло та інше приміщення. Наголошується на необхідності виконувати всі вимоги злочинців та спробувати в будь-який спосіб негайно покинути місце події. Для відбиття нападу на житло рекомендується застосовувати всі доступні засоби самозахисту в межах необхідної оборони.

На особливу увагу заслуговує система заходів запобігання грабежам і розбійним нападам за допомогою ІТ-технологій. Пропонується створення на місцевому рівні системи віктимологічної безпеки, що передбачає мережу електронного та іншого інформування громадян про високий рівень загрози вчинення грабежів і розбоїв у конкретних місцях і проміжках часу. Локальна система віктимологічної безпеки потребує відповідного програмного забезпечення, що дозволить аналізувати поточну оперативну обстановку, моделювати типові ситуації, ймовірний сценарій розвитку подій і прогнозувати ймовірність вчинення грабежів та розбоїв у конкретний проміжок часу та визначених місцях.

Ключові слова: жертва злочину, грабежі і розбійні напади, обстановка вчинення злочину, віктимологічна безпека.

Головкин Б. Н. Виктимологическое предотвращение грабежей и разбоев

В статье рассмотрены основные тенденции совершения грабежей и разбоев, охарактеризованы жертвы этих преступлений, проанализированы особен-

ности их виктимного поведения в конкретных обстоятельствах и предложен комплекс мер виктимологического предупреждения. Установлено, что подавляющее большинство грабежей и разбоев совершаются в общественных местах преступными группами в условиях неочевидности. Жертвами таких посягательств становятся одинокие прохожие в темное время суток. Часть из них ведет себя виктимно. Большинство же не может распознать преступные намерения нападающих по характерным жестам, агрессивной манере поведения или особенностям сложившейся обстановки. Виктимологические рекомендации по снижению риска стать жертвой преступления и предотвращению угрозы наступления тяжких последствий прямо зависят от обстановки, сложившейся на момент преступного посягательства, и поведения участников преступления. Доказывается, что когда члены преступной группы внешне проявляют признаки агрессии, провоцируют конфликтные ситуации, то другой стороне взаимодействия не следует поддаваться на провокации, идти на эскалацию конфликта, прибегать к агрессивным действиям. В случае начавшегося группового нападения рекомендуется громко звать на помощь или попробовать осуществить силовой прорыв из окружения преступников, после чего немедленно покинуть место происшествия. Обращается внимание на то, что когда члены преступной группы внешне агрессии не проявляют, однако при этом применяют характерные приемы отвлечения внимания или ищут надуманный повод для нападения, то необходимо вступить с ними в вербальный контакт, попытаться убедить в отсутствии ценного имущества, а при необходимости наносить удары на опережение наиболее агрессивно настроенному участнику нападения, используя при этом любые доступные средства самозащиты.

Предостерегается о смертельной опасности, которую несут разбойные нападения, с проникновением в жилище или иное помещение. Подчеркивается необходимость выполнять все требования преступников, а также попробовать любым способом немедленно покинуть место происшествия. Для предотвращения нападения на жилье рекомендуется применять все доступные средства самозащиты в пределах необходимой обороны.

Особого внимания заслуживает система мер предупреждения грабежей и разбойных нападений с помощью IT-технологий. Предлагается создание на местном уровне системы виктимологической безопасности, предусматривающей сеть электронного и другого информирования граждан о высоком уровне угрозы совершения грабежей и разбоев в конкретных местах и промежутках времени. Локальная система виктимологической безопасности требует соответствующего программного обеспечения, что позволит анализировать текущую оперативную обстановку, моделировать типичные ситуации, вероятный сценарий развития событий и прогнозировать вероятность совершения грабежей и разбоев в конкретный промежуток времени и в определенных местах.

Ключевые слова: жертва преступления, грабежи и разбойные нападения, обстановка совершения преступления, виктимологическая безопасность.

Holovkin B. N. Victimological prevent looting and robberies

The article examines the main trends of committing robberies and robberies provided victimological characteristics of the victims of these crimes, peculiarities of

provocative behavior in the particular circumstances and offered set of measures victimological prevention. It is established that the vast majority of looting and robberies committed in public crime groups in terms of non-obviousness. The victims of such attacks are lonely pedestrians in the dark. Some of them looked victim. Most of the advance does not recognize the criminal intentions of attacking the characteristic gestures, aggressive demeanor, or the nature of the situation prevailing at the time the offense was committed. Victimological recommendations to reduce the risk of becoming a victim of crime and the that prevention serious health effects depend on the circumstances prevailing at the time of assault and criminal behavior of a crime. It is proved that when members of criminal groups apparently show signs of aggression, provoking conflict, the other side of the interaction should not succumb to provocations, go to escalate the conflict to resort to aggressive actions. When the group started attacking recommended loud call for help or try to make a breakthrough power and immediately leave the scene. Attention is drawn to the fact that when the members of a criminal group of foreign aggression did not show but it used typical methods of distraction or looking contrived pretext for an attack, you need to join with them in verbal contact, try to persuade the lack of valuable property, and the need to strike to advance the most aggressive participant, using any available means of self-defense. Warns of the mortal danger posed by robbery, combined with penetration into housing and other facilities. The necessity to fulfill all the requirements and try criminals in any way to immediately leave the scene. To repel the attack on the house is recommended to use all available means of self within self-defense. Particular attention should be paid system of measures to prevent looting and robbery with IT technology. The creation of locally victimological security system that provides network and other electronic information to citizens on the high level of threat of looting and robberies in a particular place and time. Local victimological security system requires appropriate software that will analyze the current operational environment to simulate typical situations likely scenario and predict the likelihood of committing robberies and robberies in a specific period of time and designated places.

Key words: *victim of crime, looting and robbery, the crime situation, victimological safety.*

Рекомендовано до опублікування на засіданні відділу кримінологічних досліджень НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (протокол № 7 від 26.04.2017 р.).

УДК 342.951:351.746.1(477)

ВЗАЄМОДІЯ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ З ІНШИМИ ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ В ПРОТИДІЇ НЕЛЕГАЛЬНІЙ МІГРАЦІЇ

А. Ф. Мота, кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Нелегальна міграція є явищем, яке зумовлює спільну діяльність та реакцію багатьох державних органів. Особливо це є характерним для охорони кордону, яка в сучасних умовах передбачає взаємодію на основі послідовного контролю міграційних потоків. Так, у минулому році органами Державної прикордонної служби України (далі – Держприкордонслужба України) затримано 2 632 нелегальних мігранти, серед них: за незаконне перетинання кордону – 1 040 осіб; за порушення правил перебування на території України – 1 528 осіб; за інші правопорушення – 64 особи. Відмовлено в пропуску 3 349 іноземцям – потенційним нелегальним мігрантам. Лише протягом першого кварталу 2017 р. органами Державної міграційної служби України виявлено 1 935 нелегальних мігрантів, з яких 30 передано органам охорони державного кордону [1].

Складне та динамічне безпекове середовище навколо України вимагає створення концептуально нової моделі інтегрованого управління кордонами шляхом удосконалення співпраці визначених суб'єктів, більшість серед яких є правоохоронними органами. Центром взаємодії в процесі охорони державного кордону залишається Держприкордонслужба України, яка відповідно до положень ч. 3 ст. 2 та ст. 27¹ Закону України «Про державний кордон України»

здійснює координацію діяльності військових формувань та правоохоронних органів держави із захисту державного кордону, а також координує діяльність державних органів, що здійснюють різні види контролю при перетинанні державного кордону України або беруть участь у забезпеченні режиму державного кордону, прикордонного режиму і режиму в пунктах пропуску через державний кордон України [2].

Крім того, слід ураховувати транскордонний характер нелегальної міграції. Діяльність правоохоронних органів у сучасних умовах з протидії цьому негативному явищу не може бути ефективною без міжнародного співробітництва. Зважаючи на це, взаємодія під час охорони державного кордону України з відповідними органами іноземних держав у порядку, який устанавлюється міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, визначена як обов'язок Держприкордонслужби України (п. 26 ст. 19 Закону України «Про Державну прикордонну службу України») [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми. Взаємодія органів охорони державного кордону протягом тривалого часу розглядалася як військова категорія. Пов'язано це було з її розумінням як принципу військового мистецтва, з дотриманням якого виконувалися завдання військ (сил) для досягнення мети бою (операції) [4; 5]. Після проголошення незалежності Україною діяльність з охорони державного кордону набула яскраво вираженого правоохоронного характеру, що в першу чергу було пов'язано з необхідністю протидії нелегальній міграції. Проте навіть за таких умов взаємодія Держприкордонслужби України з іншими суб'єктами розглядалася на основі розуміння військових закономірностей [6]. Лише протягом останнього часу з'явилися наукові дослідження, присвячені аналізу правоохоронної складової взаємодії Держприкордонслужби України з різними державними органами України та інших держав. До числа таких слід віднести дисертації В. Л. Зьолки, І. П. Кушнір, Б. М. Марченка, Р. М. Ляшука, В. В. Половнікова, Л. В. Серватюк, а також публікації в періодичних виданнях М. О. Короля, В. О. Назаренка, І. М. Пастернака, В. В. Чумака тощо. Крім того, теоретичною основою до-

сліджень взаємодії Держприкордонслужби України з іншими правоохоронними органами є праці таких вчених і практиків, як Д. Е. Аблязов, А. І. Білас, В. І. Василичук, В. Я. Горбачевський, С. К. Гречанюк, В. І. Дубина, О. Ф. Кобзар, М. М. Орлов, І. В. Чигирин, В. Х. Ярмакі та ін.

Окреслення невиділених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Участь у боротьбі з організованою злочинністю та протидія незаконній міграції на державному кордоні України та в межах контрольованих прикордонних районів є однією з основних функцій Держприкордонслужби України [3]. Однак її реалізація можлива лише у взаємодії з іншими правоохоронними органами. Особливості такої діяльності потребують ґрунтового наукового осмислення, що є важливим також з огляду на нові завдання, пов'язані з діяльністю органів охорони державного кордону на адміністративній межі з Автономною Республікою Крим та в районі проведення антитерористичної операції.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Стаття має на меті встановити особливості діяльності Держприкордонслужби України з протидії нелегальній міграції у взаємодії з іншими правоохоронними органами. Правове регулювання в цьому напрямі зазнає суттєвих перетворень, зумовлених рядом чинників, переважно управлінського характеру, а також необхідністю юридичної реакції на нові виклики із забезпечення національної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Взаємодія є полігалузевою категорією. З філософської точки зору, що забезпечує універсальне розуміння, взаємодія розглядається як «особливий тип відношення між об'єктами, при якому кожний з об'єктів діє (впливає) на інші об'єкти, приводячи до їх зміни, і водночас зазнає дії (впливу) з боку кожного з цих об'єктів, що, у свою чергу, зумовлює зміну його стану» [7, с. 77].

Особливого поширення взаємодія набула в процесі державного управління. «Змістом управлінських відносин є особливого роду діяльність людей, що виступає у вигляді взаємодії сторін відносин (суб'єктів і об'єктів управління)» [8, с. 38].

Поряд із цим простежується використання взаємодії як елементу управління правоохоронними органами. Сьогодні правовою

основою, яка визначає координаційний центр такого різновиду державного управління, є підзаконний нормативно-правовий акт – Схема спрямування і координації діяльності центральних органів виконавчої влади Кабінетом Міністрів України через відповідних членів Кабінету Міністрів України, затверджена постановою Кабінету Міністрів України №442 від 10 вересня 2014 р. Відповідно до п. 4 розд. III цього документа через Міністра внутрішніх справ спрямовується і координується діяльність: Адміністрації Державної прикордонної служби України, Державної міграційної служби України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій та Національної поліції України [9].

У сучасних умовах управлінські аспекти взаємодії у сфері охорони державного кордону набули нової якості. У діяльність уповноважених органів уведено поняття «інтегроване управління кордонами». Такий підхід став відображенням європейської практики організації співпраці в реалізації державної політики у сфері безпеки державного кордону. Разом з тим інтегроване управління кордонами розглядають як комплексну відповідь на глобальні, регіональні, національні виклики безпеці в прикордонній сфері, до яких віднесено комплекс питань імміграції (нелегальної, трудової або економічної, соціальна адаптація) [10, с. 12].

Однак протидія нелегальній міграції, як і будь-який інший різновид правоохоронної діяльності, передбачає обов'язковий процесуальний аспект. Еволюційний розвиток Держприкордонслужби України засвідчує намагання сформуванню завершеного комплексу повноважень цього правоохоронного органу спеціального призначення з протидії нелегальній міграції. Зокрема, посадові особи органів та підрозділів охорони державного кордону уповноважені складати протоколи та розглядати справи про адміністративні правопорушення за ч. 2 ст. 203 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) – недодержання іноземцями та особами без громадянства встановленого порядку реєстрації або порушення встановленого терміну перебування в Україні, виявлені в пунктах пропуску через державний кордон України. Крім того, вказані посадові особи складають протоколи про незаконне перетинання або спробу незаконного перетинання

державного кордону України (ст. 204¹ КУпАП), порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї (ст. 204² КУпАП), а також про значну кількість інших правопорушень, пов'язаних з нелегальною міграцією [11]. Повний цикл процесуальних повноважень – від виявлення правопорушення до застосування стягнення – передбачено для органів Держприкордонслужби України за Законом України «Про відповідальність перевізників під час здійснення міжнародних пасажирських перевезень» [12].

Проте Держприкордонслужба повинна взаємодіяти з іншими правоохоронними органами, які мають слідчий апарат або здійснюють нагляд за додержанням законів при застосуванні адміністративно-примусових заходів. На виконання завдань на державному кордоні та адміністративній межі з Автономною Республікою Крим органи і підрозділи охорони державного кордону України виявляють злочинні діяння, що можуть сприяти нелегальній міграції. У 2016 р. ними зафіксовано 1 981 кримінальне правопорушення (у 2015 р. – 1 974), зокрема: за ст. 358 Кримінального кодексу України (далі – КК України) (підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів) – 709 випадків, збільшення на 3% (2015 р. – 686); за ст. 332 КК України (незаконне переправлення осіб через державний кордон України) – 139 випадків, збільшення на 25% (2015 р. – 111); за ст. 149 КК України (торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини) – 19 випадків, збільшення на 46% (2015 р. – 13).

Оперативно-розшукові підрозділи Держприкордонслужби здатні не лише суттєво впливати на стан транскордонної злочинності, але й припиняти правопорушення, що не становлять суспільної небезпеки, та забезпечувати інших суб'єктів інтегрованого управління кордонами необхідною інформацією. Проте основне їхнє призначення – процесуальна взаємодія з органами безпеки та Національної поліції. Саме слідчі органів Національної поліції провадять досудове розслідування вказаних вище кримінальних правопорушень. Оперативні співробітники здійснюють слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії в кримінальному провадженні за письмовим дорученням слідчого, прокурора. Вони не мають права здійснювати

процесуальні дії в кримінальному провадженні за власною ініціативою [13].

У процесі процесуальної взаємодії з прокуратурою можуть бути реалізовані важливі повноваження Держприкордонслужби України адміністративно-правового характеру. Так, на строк до трьох діб з письмовим повідомленням прокурора протягом 24 годин з моменту затримання органами прикордонної служби може бути затримано нелегальних мігрантів, які незаконно перетнули або зробили спробу незаконно перетнути державний кордон України, порушили порядок в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї, порушили правила перебування в Україні або транзитного проїзду через територію України, та в разі вчинення такими особами деяких інших адміністративних правопорушень [11].

Така взаємодія нормативно регламентована у випадках прийняття органом охорони державного кордону рішення про примусове повернення в країну походження або третю країну іноземців та осіб без громадянства, затриманих у межах контрольованих прикордонних районів під час спроби або після незаконного перетинання державного кордону України. Відповідно до ч. 1 ст. 26 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» про підстави прийняття такого рішення протягом 24 годин повинен бути повідомлений прокурор [14].

Висновки і перспективи подальших розвідок. Взаємодія Держприкордонслужби України з іншими правоохоронними органами щодо протидії нелегальній міграції має управлінський та процесуальний характер. Вона заснована на підходах у спрямуванні та координації діяльності центральних органів виконавчої влади, а також повинна враховувати чинники, що впливають на безпеку в прикордонній сфері. Крім того, органи охорони державного кордону, що взаємодіють, мають можливість реалізувати процесуальні повноваження як реакцію на дії нелегальних мігрантів та осіб, які організують або сприяють незаконному перетинанню кордону. Перспективно можуть бути досліджені міжнародні аспекти взаємодії органів прикордонної охорони, а також взаємодія з іншими державними, зокрема судовими, органами в процесі протидії порушенням у міграційній сфері.

Перелік літератури

1. Інформація щодо виявлених нелегальних мігрантів за 3 місяці 2017 року: стат. форма ММ_2. URL: http://dmsu.gov.ua/images/stat/stat_1kvart_2017.zip.
2. Про державний кордон України: Закон України від 4 листоп. 1991 р. *Відом. Верхов. Ради України*. 1992. №2. Ст. 5 (з наступ. змін. та допов.).
3. Про Державну прикордонну службу України: Закон України від 3 квіт. 2003 р. *Уряд. кур'єр*. 2003. 7 трав. (з наступ. змін. та допов.).
4. Сорокин М. И. Взаимодействие – один из основных факторов достижения успеха в операции. *Воен. мысль*. 1979. №3. С. 23–31.
5. Колибаба В. Г. О содержании взаимодействия в операции и бою. *Воен. мысль*. 1993. №3. С. 39–46.
6. Потомський Ю. В. Методологічний апарат координації дій правоохоронних органів, військових формувань та органів виконавчої влади під час проведення спільних операцій протидії незаконній міграції та контрабандній діяльності на державному кордоні: дис. ... канд. військ. наук: 21.02.02. Хмельницький, 2007. 182 с.
7. Філософський енциклопедичний словник: довідк. вид. / редкол.: В. І. Шинкарук (голова редкол.) та ін. Київ: Абрис, 2002. 744 с.
8. Державне управління в Україні: наукові, правові, кадрові та організаційні засади: навч. посіб. / В. Т. Білоус, С. Д. Дубенко, М. Я. Задорожна та ін.; за заг. ред. Н. Р. Нижник, В. М. Олуйка. Львів: Вид-во Нац. ун-ту «Львів. політехніка», 2002. 352 с.
9. Схема спрямування і координації діяльності центральних органів виконавчої влади Кабінетом Міністрів України через відповідних членів Кабінету Міністрів України: затв. постановою Каб. Міністрів України №442 від 10 верес. 2014 р. *Офіц. вісн. України*. 2014. №74. Ст. 2105.
10. Шаму Иштван. Интегрированное управление границами. *Интегрированное управление кордонами. Теорія і практика*: міжнар. наук.-практ. конф. (21–22 трав. 2013 р.). Хмельницький: Вид-во НАДПСУ, 2013. С. 11–13.
11. Кодекс України про адміністративні правопорушення. *Відом. Верхов. Ради УРСР*. 1984. Дод. до №51. Ст. 1122 (з наступ. змін. та допов.).
12. Про відповідальність перевізників під час здійснення міжнародних пасажирських перевезень: назва Закону України в ред. від 2 груд. 2010 р. *Офіц. вісн. України*. 2010. №101. Ст. 3615.

13. Кримінальний процесуальний кодекс України: від 13 квіт. 2012 р. *Відом. Верхов. Ради України*. 2013. №9–10, 11–12, 13. Ст. 88 (з наступ. змін. та допов.).
14. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства: Закон України від 22 верес. 2011 р. *Відом. Верхов. Ради України*. 2012. № 19–20. Ст. 179 (з наступ. змін. та допов.).

Транслітерація переліку літератури

1. Informatsiya shchodo vvyavlenykh nelegal'nykh mihrantiv za 3 misyatsi 2017 roku: Statystychna forma MM_2 [Information on detected illegal migrants for 3 months 2017: Statistical form MM_2]. Available at: http://dmsu.gov.ua/images/stat/stat_1kvart_2017.zip.
2. The Law of Ukraine 'On State Border of Ukraine' on November 4, 1991. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny, 1992, №2. st. 5 (z nastupnymy zminamy ta dopovnennyamy) (In Ukr.).
3. The Law of Ukraine 'On State Border Guard Service of Ukraine', on April 3, 2003. Uryadovyy kur»yer, 2003, 7 travnya (z nastupnymy zminamy ta dopovnennyamy) (In Ukr.).
4. Sorokin M. Y. Vzaymodeystvye – odin iz osnovnykh faktorov dostizhenya uspekha v operatsii [The interaction – one of the main factors for achieving success in the operation]. *Voennaya mysl'*, 1979, №3, pp. 23–31.
5. Kolibaba V. H. O soderzhanii vzaymodeystvia v operatsii i boyu [On the content of the interaction in the operation and combat]. *Voennaya mysl'*, 1993, №3, pp. 39–46.
6. Potoms'kyi Yu. V. Metodolohichnyy aparat koordynatsiyi diy pravookhoronnykh orhaniv, viys'kovykh formuvan' ta orhaniv vykonavchoyi vlady pid chas provedennya spil'nykh operatsiy protydyi nezakonnii mihratsiyi ta kontrabandniy diyal'nosti na derzhavnomu kordoni [The methodological unit of coordination of law enforcement, military formations and executive agencies during joint operations to combat illegal migration and smuggling activities at the state border], dys. ... kand. viys'kovykh nauk, 21.02.02; Natsional'na akademiya Derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby Ukrayiny imeni B. Khmel'nyts'koho, Khmel'nyts'kyy, 2007, 182 p.
7. Filosofs'kyi entsyklopedychnyy slovnyk [Encyclopedic Dictionary of Philosophy]. dovidkove vydannya. Redkol.: V. I. Shynkaruk (holova redkol.) [ta in.]. K., Abrys, 2002. 744 p.
8. Derzhavne upravlinnja v Ukraini: naukovi, pravovi, kadrovi ta organizacijni zasady [The public administration in Ukraine: scientific, legal, staff and organizational principles] / Bilous V. T., Dubenko S. D., Zadorozhna M. Ja. [ta in.]; za zag. red. N. R. Nyzhnyk, V. M. Olujka. L'viv, L'vivs'ka politehnika, 2002, 352 p.

9. The scheme direction and coordination of the central executive authorities by Cabinet of Ukraine through the relevant members of the Cabinet of Ministers of Ukraine approved. post. Cabinet of Ministers of Ukraine № 442 of September 10, 2014. *Ofitsiynyy visnyk Ukrainy*, 2014, № 74, st. 2105.

10. Shamu Yshtvan. *Yntehryrovannoe upravlenye hranytsamy* [Integrated Border Management]. *Intehrovane upravlinnya kordonamy. Teoriya i praktyka: Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiya (21–22 travnya 2013 roku). Derzhavna prykordonna sluzhba Ukrainy, Natsional'na akademiya Derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby Ukrainy imeni Bohdana Khmel'nyts'koho. Khmel'nyts'kyu, V-vo NADPSU, 2013, pp. 11–13.*

11. Code on Administrative Offences of Ukraine of December 7, 1984. *Vidomosti Verhovnoi' Rady URSR, 1984, dodatok do № 51, st. 1122 (z nastupnymy zminamy ta dopovnennjamy) (In Ukr.)*.

12. The Law of Ukraine 'On Liability of Carriers During International Passenger Transportation' on December 2, 2010. *Ofitsiynyy visnyk Ukrainy, 2010, № 101, st. 3615. (In Ukr.)*.

13. The Criminal Procedural Code of Ukraine on April 13, 2012. *Vidomosti Verhovnoi' Rady Ukrainy, 2013, № 9–10, № 11–12, № 13, st. 88 (z nastupnymy zminamy ta dopovnennjamy) (In Ukr.)*.

14. The Law of Ukraine 'On the Legal Status of Foreigners and Stateless Persons' on September 22, 2011. *Vidomosti Verhovnoi' Rady Ukrainy, 2012, № 19–20, st. 179 (z nastupnymy zminamy ta dopovnennjamy) (In Ukr.)*.

Мота А. Ф. Взаємодія Державної прикордонної служби України з іншими правоохоронними органами в протидії нелегальній міграції

У статті розглянуто взаємодіючу діяльність Державної прикордонної служби України в протидії нелегальній міграції. Здійснено аналіз нормативних основ співпраці у сфері охорони державного кордону. Автор зосереджує увагу на дослідженні окремих аспектів взаємодії органів, призначених для охорони державного кордону, з іншими правоохоронними органами.

Актуальність обраного для дослідження напряму обґрунтовано статистичними даними оперативно-службової діяльності Державної прикордонної служби України.

Насамперед взаємодія охарактеризована як категорія, що має значення для управління правоохоронною системою. З'ясовано, що координація діяльності правоохоронних органів заснована на нормативній регламентації діяльності центральних органів виконавчої влади. Поряд із цим на взаємодію в протидії нелегальній міграції впливає інтегроване управління кордонами.

Окремо проаналізовано здійснення повноважень різними правоохоронними органами з притягнення до відповідальності нелегальних мігрантів. Незважаючи на

завершений комплекс повноважень з протидії окремим правопорушенням, пов'язаним з нелегальною міграцією, Державна прикордонна служба України повинна взаємодіяти з іншими органами, які мають слідчий апарат або здійснюють нагляд за додержанням законів при застосуванні адміністративно-примусових заходів.

Зроблено висновок про те, що взаємодія органів охорони державного кордону з іншими правоохоронними органами щодо протидії нелегальній міграції має управлінський та процесуальний характер.

Ключові слова: взаємодія, прикордонна служба, нелегальна міграція, правоохоронний орган.

Мота А. Ф. Взаимодействие Государственной пограничной службы Украины с другими правоохранительными органами в противодействии нелегальной миграции

В статье рассмотрена взаимодействующая деятельность Государственной пограничной службы Украины в противодействии нелегальной миграции. Осуществлен анализ нормативных основ сотрудничества в сфере охраны государственной границы. Автор сосредоточивает внимание на исследовании отдельных аспектов взаимодействия органов, предназначенных для охраны государственной границы, с другими правоохранительными органами.

Актуальность выбранного для исследования направления обоснована статистическими данными оперативно-служебной деятельности Государственной пограничной службы Украины.

Прежде всего взаимодействие характеризуется как категория, имеющая значение для управления правоохранительной системой. Установлено, что координация деятельности правоохранительных органов основана на нормативной регламентации деятельности центральных органов исполнительной власти. Наряду с этим на взаимодействие в противодействии нелегальной миграции влияет интегрированное управление границами.

Отдельно проанализировано осуществление полномочий различными правоохранительными органами по привлечению к ответственности нелегальных мигрантов. Несмотря на завершённый комплекс полномочий по противодействию отдельным правонарушениям, связанным с нелегальной миграцией, Государственная пограничная служба Украины должна взаимодействовать с другими органами, имеющими следственный аппарат или осуществляющими надзор за соблюдением законов при применении административно-принудительных мер.

Сделан вывод о том, что взаимодействие органов охраны государственной границы с другими правоохранительными органами по противодействию нелегальной миграции имеет управленческий и процессуальный характер.

Ключевые слова: взаимодействие, пограничная служба, нелегальная миграция, правоохранительный орган.

Mota A. F. Interaction of the State Border Guard Service Ukraine and other law enforcement agencies in counteraction illegal migration

Interacting activities of the State Border Guard Service of Ukraine in counteraction illegal migration are considered in the article. Normative bases of cooperation in the

sphere of state border protection are analyzed. The author focuses attention on the research of certain aspects of interaction designed to protect the state border with other law enforcement agencies.

Actuality of the chosen research direction proved statistics of operational activity of the State Border Guard Service of Ukraine.

First of all, the interaction is described as a category that is important for the management the law enforcement system. Coordination of activity of law enforcement agencies is based on normative regulation of the central executive authorities. In addition, the integrated border management commits an impact on cooperation in combating illegal migration.

Exercise of the different powers of law enforcement agencies from prosecution illegal immigrants is analyzed separately. The State Border Guard Service of Ukraine has to cooperate with other bodies which are investigating unit or exercising supervision the observance of laws at application of administrative and enforcement measures, despite the completed set of powers to counteract certain offences connected with illegal migration. The conclusion has been done about the interaction of border protection agencies with other law enforcement agencies as for counteraction illegal migration has management and procedural nature.

Key words: *interaction, Border Service, illegal migration, law enforcement agency.*

Рекомендовано до опублікування на засіданні кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (протокол № 14 від 28.04.2017 р.).

УДК 343.982

ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СЛІДЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

В. М. Шевчук, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, старший науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального процесу, криміналістики та судоустрою Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Постановка проблеми. Оптимізація та підвищення ефективності слідчої діяльності зумовлюються складним комплексом чинників, серед яких вагомим значення набувають належне науково-технічне забезпечення, своєчасне теоретичне осмислення нових напрямів удосконалення слідчої діяльності та оновлення існуючих криміналістичних досліджень з урахуванням сучасних потреб практики. Тому в умовах реформування кримінального процесуального законодавства та структурно-функціональної перебудови системи органів досудового розслідування особливої уваги потребує проблематика розробки нових та вдосконалення існуючих методів науково-технічного забезпечення розслідування злочинів, а також формування чітких рекомендацій з їх запровадження в практичну діяльність.

Водночас вивчення, аналіз та подальше опрацювання результатів сучасних наукових досліджень цієї проблематики свідчать, що на сьогодні в криміналістиці недостатньо приділяється уваги аналізу теоретичних положень науково-технічного забезпечення слідчої

діяльності, зокрема пошуку напрямів оптимізації діяльності органів досудового розслідування в протидії злочинності за рахунок упровадження досягнень науково-технічного прогресу. Наукового розроблення потребують проблеми використання окремих теоретичних концепцій у практичній діяльності слідчих, зокрема системно-діяльнісного, евристичного та технологічного підходів, які потребують більш інтенсивного впровадження в практичну діяльність слідчих підрозділів. Особливої актуальності набувають проблеми вдосконалення науково-технічного забезпечення слідчої діяльності, які пов'язані із розробленням новітніх інформаційних технологій та впровадженням їх у практику.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розроблення теоретико-прикладних засад науково-технічного забезпечення слідчої діяльності внесли відомі вчені-криміналісти: В. П. Бахін, Р. С. Белкін, П. Д. Біленчук, В. Г. Гончаренко, В. А. Журавель, А. В. Іщенко, Є. П. Іщенко, Н. І. Клименко, В. О. Коновалова, В. К. Лисиченко, В. Г. Лукашевич, Є. Д. Лук'янчиков, М. В. Салтєвський, В. В. Тищенко, В. Ю. Шепітько, М. П. Яблоков та ін. Разом із тим існує ряд теоретичних та практичних проблем науково-технічного забезпечення слідчої діяльності, які залишаються нерозробленими або належать до дискусійних. Крім того, простежуються тенденції відставання теоретичних розробок від практики застосування новітніх інформаційних технологій, науково-технічних засобів, можливостей удосконалення вже існуючих методів, засобів і методик їх застосування в досудовому розслідуванні, спрямованих на оптимізацію слідчої діяльності. Викладене й визначило вибір теми дослідження та дозволило віднести розглядувані проблеми до актуальних.

Метою статті є дослідження питань удосконалення науково-технічного забезпечення слідчої діяльності, які пов'язані із розробленням новітніх інформаційних технологій та упровадженням їх у практику. Створення та запропонування модуля «Тактичні операції» сприятиме вдосконаленню інформаційно-технологічного програмного комплексу «Автоматизоване робоче місце слідчого “Інсайт”», розширить межі реалізації в практичній діяльності слідчого сучасних інноваційних проектів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із найбільш перспективних напрямів оптимізації слідчої діяльності є застосування автоматизованих інформаційних систем, створення різноманітних програмно-технічних продуктів, спрямованих на підвищення ефективності розкриття, розслідування та профілактику злочинів. Запровадження й поширення такого роду інформаційних систем у першу чергу спрямовано на оптимізацію роботи слідчого, уніфікацію й автоматизацію документообігу, збереження документів. Серед таких проектів особливе місце посідає розроблення й використання системи «Автоматизоване робоче місце слідчого» (далі – АРМ слідчого), головним завданням якої є забезпечення підтримки в прийнятті рішень. До структури АРМ слідчого входять інформаційно-довідкові, інформаційно-пошукові й інформаційно-консультаційні системи [9, с. 125–128]. Застосування такого АРМ слідчого дає йому можливість використовувати інформацію: 1) нормативну, що міститься в кримінально-правовому і процесуальному законах, а також в інших нормативно-правових актах; 2) методичну, зосереджену в спеціальній літературі, що містить рекомендації з розслідування окремих видів злочинів; 3) доказову, яка надходить із процесуальних джерел і містить необхідні відомості про обставини розслідуваного злочину; 4) оперативну, що міститься в непроцесуальних джерелах; 5) довідкову, яка охоплює відомості про слідчу дільницю, район, область, а також певну інформацію про організацію й підприємства, правоохоронні органи, експертні установи тощо [3, с. 361].

Такого роду системи надають суб'єкту розслідування безліч переваг у виконанні його професійних функцій. Зокрема, істотно скорочують часові витрати слідчого на пошук необхідної інформації, значно мінімізують помилки. Вони оптимізують його роботу в цілому, підвищують її якість і тим самим сприяють виробленню і прийняттю своєчасних, обґрунтованих і найбільш раціональних рішень у ході розслідування злочинів. У зв'язку із цим, на нашу думку, подальше вивчення й розроблення такого АРМ слідчого, яке буде відповідати сучасним умовам всього процесу розслідування злочинів, убачається актуальним і необхідним. Основним призначенням програмного забезпечення АРМ слідчого повинна виступати

ти комплексна автоматизація діяльності слідчих органів, а головна мета його розробки, створення й використання полягає в наданні інформаційної підтримки слідчим при виконанні ними своїх функціональних обов'язків [2, с. 114–116].

АРМ слідчого можна визначити як сукупність інформаційно-програмно-технічних засобів, що надають слідчому підтримку в прийнятті рішень у процесі розслідування злочинів, автоматизують інформаційне забезпечення його процесуальної діяльності. Структура АРМ слідчого передбачає наявність таких систем: а) технічних засобів, що складаються із засобів обчислювальної, комунікаційної, організаційної техніки й технічних засобів спеціального призначення; б) програмних засобів, що складаються із системного (загального) і прикладного (спеціального) програмного забезпечення; в) техніко-криміналістичного, методичного й тактичного забезпечення; г) загальних і спеціальних інформаційно-довідкових баз знань та ін. Так, система технічних засобів АРМ слідчого складається з комп'ютера з периферійним обладнанням і відповідним програмним забезпеченням та комплексу техніко-криміналістичних засобів виявлення, дослідження й фіксації доказової інформації. Загальне програмне забезпечення «керує» роботою комп'ютера та його окремих частин, прикладне (спеціальне) – використовують для вирішення окремих завдань [8, с. 194–202].

Завдання АРМ слідчого охоплюють: 1) пошуки криміналістично значущої інформації з метою розкриття, розслідування й попередження злочинів; 2) формування й ведення баз даних, які містять різні відомості про події, осіб та організації, а також іншу необхідну інформацію, що стосується розслідуваних злочинів; 3) підвищення об'єктивності криміналістично значущої інформації, що міститься в базах даних; 4) налагодження єдиної технології обліку й накопичення слідчої інформації; 5) інформаційне забезпечення ведення кримінальних проваджень (пошуки необхідної інформації за різними критеріями й умовами, що вводяться слідчим, у взаємозалежних банках даних, а також видача відібраної інформації); 6) забезпечення захисту від несанкціонованого доступу та схоронності інформації; 7) постійне поповнення і своєчасне відновлення

інформаційних фондів користувачів; 8) максимальне спрощення процедури введення документів у базу даних (у тому числі і з паперових носіїв) з одночасною перевіркою й установкою зв'язків і залежностей між об'єктами, що вводяться, і вже занесеними об'єктами обліку; 9) проведення аналітичної роботи з виявлення прихованих зв'язків і залежностей, а також виявлення ланцюжків злочинних дій і подій по розслідуваних кримінальних провадженнях.

Серед функцій АРМ слідчого виокремлюють: 1) оргтехнічну, яка дозволяє: а) здійснювати планування розслідування по кримінальних справах, що перебувають у провадженні одного слідчого; б) найбільш оптимально розподілити навантаження слідчого протягом робочого дня, а також на перспективу; в) забезпечувати контроль за строками розслідування кримінальних проваджень. Виконання цієї функції відповідає підсистема АРМ слідчого «Поточний контроль». Крім того, оргтехнічна функція забезпечується також підсистемою «Документи», що містить зразки процесуальних документів, а також докази по кримінальних провадженнях; 2) довідкову, яка містить інформацію про: а) попереднє дослідження слідів злочину; б) методики розслідування; в) види експертиз; г) іншу додаткову інформацію, необхідність у якій може виникнути. Виконання цієї функції забезпечує підсистема «Довідка»; 3) контролюючу, що забезпечує автоматичну кваліфікацію злочинів і перевірку доказовості обставин, які підлягають установленню в процесі розслідування. За реалізацію цієї функції відповідає підсистема «Контроль за якістю розслідування»; 4) консультативну, що забезпечує слідчого програмами розслідування і алгоритмами дій у відповідних ситуаціях, рекомендаціями з тактики проведення окремих слідчих дій, відомостями з криміналістичних характеристик, системами типових версій та ін.; 5) пошукову, що надає можливість оперативного відшукування необхідної для розслідування інформації як довідкового, так і доказового значення за рахунок підключення АРМ до регіональної і єдиної відомчої інформаційної мережі.

Сьогодні науковцями-розробниками пропонуються різні модифікації АРМ слідчого. На окрему увагу заслуговує структура системи «Автоматизоване робоче місце слідчого "Розслідування"» [4,

с. 22–23], яка складається із сукупності елементів окремих криміналістичних методик розслідування конкретних видів злочинів (криміналістичних характеристик, типових слідчих ситуацій, типових слідчих версій). Система дозволяє автоматизувати процес складання (оформлення) процесуальних та інших документів, провести аналіз матеріалів кримінального провадження, їх систематизувати, здійснити пошуки й зіставлення епізодів, прізвищ, кличок, дат тощо.

Разом із тим, незважаючи на безсумнівні переваги впровадження зазначених систем АРМ у практику діяльності слідчого, при їх створенні і застосуванні мають місце певні складнощі та недоліки, про які зазначається у спеціальній літературі [5; 6, с. 63–65; 1, с. 98–100]. Указані недоліки певною мірою враховані при розробленні програмно-інформаційної системи «АРМ слідчого “Інсайт”», до структури якої входять такі 12 блоків: «Законодавство» – нормативно-правові акти, які регулюють діяльність слідчого; «Документ» – зразки процесуальних документів; «Слідчі дії» – процесуальна регламентація й тактика слідчих дій, зразки планів і схем місця події й умовні позначення об’єктів; «Науково-технічні засоби» – техніко-криміналістичне забезпечення органів досудового слідства; «Судові експертизи» – підготовка матеріалів для призначення судових експертиз і типові запитання; «Слідча практика»; «Криміналістичні методики» – методики розслідування окремих видів злочинів; «Навчання» – програми-тренажери, тести для перевірки рівня знань з криміналістики; навчальні відеофільми; «Словник термінів» – словник термінів з криміналістики, «Бібліографія»; «Правоохоронні органи й експертні установи» – основні відомості й адреси; «додаткова корисна інформація». Головне завдання цієї системи – забезпечення підтримки прийняття рішень [10, с. 252–264]. «АРМ слідчого “Інсайт”» розміщено в мережі Інтернет.

Створенню програмно-інформаційної системи «АРМ слідчого “Інсайт”» передували підготовка окремих модулів у вигляді баз знань та інформаційно-пошукових систем і побудова детального алгоритму, за яким у подальшому програмістами складався спеціальний програмний продукт, який і забезпечив роботу цього алгоритму в сучасних інформаційних системах. Автори-розробники – науковці лабораторії «Використання сучасних досягнень науки

й техніки у боротьбі зі злочинністю» Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України на підставі дослідження всього процесу створення інформаційних технологій для правоохоронних органів (у тому числі АРМ) та їх певних етапів виокремили ряд принципів, на яких ґрунтується запропонована система, а саме: 1) відповідність алгоритму, що є фундаментом для створення певної інформаційної технології; 2) модульність і системність (підсистеми створюють у вигляді окремих модулів за функціональним призначенням, які можуть використовуватися як самостійно, так і в комплексі); 3) адаптованість до сучасних операційних систем та інших програмних продуктів; 4) можливість переведення на іншу мову програмування (в тому числі на мову наступних поколінь); 5) простота у використанні й надійність, що дозволяє слідчому, який має навички користувача ПЕОМ середнього рівня, без сторонньої допомоги використовувати АРМ слідчого.

Системне і спеціальне програмне забезпечення «АРМ слідчого “Інсайт”» дозволяє слідчому додатково створювати власні бази даних, складати процесуальні документи і звіти (у тому числі з використанням графічного матеріалу), будувати плани і схеми, моделювати об’єкти і події, дуже швидко здійснювати запити й пошуки відомостей щодо окремих осіб, об’єктів і подій, досліджувати аудіо-й відеозаписи, фотознімки, графічні об’єкти та ін. [8, с. 194–202].

Незважаючи на достатньо позитивний досвід інформатизації слідчої діяльності останнім часом, необхідно констатувати нагальну потребу в подальшому вдосконаленні розроблених інформаційних систем і створенні належних умов для їхньої успішної реалізації. Виходячи з того, що «АРМ слідчого – це система відкритого типу, що дає можливість включати в базу даних нові відомості й коригувати існуючі» [11, с. 288–299], вважаємо за доцільне доповнити програмно-інформаційну систему «АРМ слідчого “Інсайт”» окремим модулем «Тактичні операції», передбачивши його в блоці «Криміналістичні методики». До того ж доцільним є створення АРМ судді, передбачивши в його структурі модуль «Тактичні операції». На підтримку викладеної пропозиції можна навести позитивні приклади щодо створення алгоритмізованих типових моделей ряду

тактичних операцій, окремі з яких уведені в пам'ять ЕОМ («Виявлення», «Атрибуція трупа», «Викриття», «Контрольна закупівля», «Розшук» та ін.) [12, с. 49].

На нашу думку, модуль «Тактичні операції» має складатися з двох рівнів, компонентів: 1) загальні тактичні операції, які можна застосовувати при розслідуванні будь-якого злочину: «Установлення способу вчинення кримінального правопорушення», «Установлення особи злочинця», «Установлення мотивів учинення злочину», «Установлення місця і часу вчинення кримінального правопорушення», «Установлення співучасників злочинця», «Затримання злочинця на місці злочину», «Розшук особи, яка зникла з місця події і переховується від слідства», «Перевірка алібі підозрюваного», «Установлення свідків», «Перевірка обмови», «Нейтралізація протидії розслідуванню з боку зацікавлених осіб» та ін.; 2) предметні тактичні операції, що провадяться при розслідуванні окремих видів злочинів. Так, приміром, при розслідуванні службових злочинів у митній сфері залежно від проміжних (локальних) завдань на початковому етапі можна виокремити такі тактичні операції: «Затримання злочинця на місці вчинення злочину з речовим доказом», «Викриття вимагання неправомірної вигоди за добровільною заявою особи, яка його дає», «Викриття неналежного проведення митного огляду службовою особою внутрішнього митного органу», «Викриття незаконного випуску у вільний обіг посадовою особою внутрішньої митниці товарів без митного оформлення», «Установлення й викриття незаконного випуску товарів зі складів тимчасового зберігання»; «Установлення й викриття фіктивного знищення товарів», «Установлення та викриття незаконного митного оформлення, вчиненого шляхом використання фіктивних сертифікатів на товари», «Виявлення зв'язків організованої злочинної групи», «Викриття злочинця», «Документ», «Контрольована поставка наркотиків» та ін. [7, с. 18–24].

Тактичні операції ситуативно зумовлені, тому слід ураховувати слідчі ситуації, що виникають у процесі розслідування службових злочинів у митній сфері. Залежно від обсягу і змісту даних, що послужили підставою для початку кримінального провадження, а також інформації про злочинця пропонуються три найбільш типові

слідчі ситуації початкового етапу розслідування: а) існують достатні дані про вчинення службового злочину в митних органах, відома особа, яка його вчинила; б) відомо, що вчинено службовий злочин у митних органах, але особа, яка його вчинила, невідома або інформація про неї обмежена; в) відомо, що вчинено службовий злочин у митних органах, є відомості про злочинця, але той зник з місця події. Стосовно вказаних слідчих ситуацій пропонують відповідні за змістом і специфікою тактичні операції.

При розробленні тактичних операцій стосовно розслідування окремих видів злочинів, їх апробації на практиці відповідну інформацію необхідно надавати до бази даних реєстратору, який і буде вносити запропоновані тактичні операції до модуля «Тактичні операції» в окремі криміналістичні методики з урахуванням таких елементів: а) етапи розслідування, б) слідчі ситуації, в) проміжні тактичні завдання, г) зміст тактичної операції, д) особи, які взаємодіють при проведенні тактичної операції, е) план тактичної операції. У запропонованій системі мають розміщуватися розроблені, апробовані на практиці тактичні операції. У даному разі йдеться не про науковий пошук або розроблені «навчальні продукти» криміналістики, а про апробовані та рекомендовані до практичного використання доробки, які адаптовані до практичних цілей слідчої діяльності.

Висновки. Дослідження, здійснене в межах цієї статті, дозволяє зробити висновки про те, що науково-технічне забезпечення слідчої діяльності як складова частина криміналістичного забезпечення має важливе значення для оптимізації діяльності органів досудового розслідування в протидії злочинності за рахунок упровадження досягнень науково-технічного прогресу. У зв'язку з цим особливо актуальними є питання розроблення новітніх інформаційних технологій, науково-технічних засобів, пропонування нових та удосконалення вже існуючих способів, методів і методик їх застосування. Упровадження сучасних інформаційних технологій у слідчу діяльність тісно пов'язане з використанням автоматизованих інформаційних систем. Зазначені системи забезпечують підтримку прийняття рішень та активізацію мисленневої і інтелектуальної діяльності слідчого щодо висунення та перевірки слідчих версій й обрання оптимальних систем слідчих (розшукових) та негласних слідчих

(розшукових) дій з вирішення слідчих ситуацій, розв'язання тактичних завдань і т. д., тобто сприяють раціоналізації слідчої діяльності та підвищенню ефективності досудового розслідування. Тому, з нашої точки зору, створення модуля «Тактичні операції» сприятиме вдосконаленню інформаційно-технологічного програмного комплексу «АРМ слідчого “Інсайт”», розширить межі реалізації в практичній діяльності слідчого сучасних інноваційних проєктів, послужить належним підґрунтям у прийнятті рішень відповідно до ситуацій розслідування окремих видів злочинів, зменшить імовірність допущення ним помилок, збільшить ефективність його праці, оптимізує таку діяльність.

Перелік літератури

1. Белов О. А. Принципы информационного обеспечения раскрытия и расследования преступлений. *Вестн. криминалистики*. М., 2006. Вып. 3 (19). С. 98–100.
2. Водянова Н. Б. Основы планирования и программирования следственной деятельности: монография. М.: Юрлитинформ, 2010. С. 114–116.
3. Караханьян А. К. Проблемы компьютеризации расследования. *Актуальные проблемы борьбы с преступностью*: материалы респ. науч.-практ. конф., 14–15 мая 1992 г. Екатеринбург, 1992. С. 361–363.
4. Криминалистика: учебник / А. Ф. Вольнский, Т. В. Аверьянова, И. Л. Александров и др.; под ред. А. Ф. Вольнского. М.: Закон и право: ЮНИТИ-ДАНА, 1999. 468 с.
5. Пацкевич А. П. Использование новейших технологий в работе следственных подразделений. *Юрист-онлайн*: электрон. юрид. журн., 2005. URL: <http://www.shkolny.com/ispolzovanie-noveyshih-tehnology-v-rabote-sledstvennyih-podrazdeleniy> (дата звернення: 02.11.2007).
6. Разумовская Е. А. Назначение и возможности программного комплекса «Автоматизированное рабочее место следователя». *Криминалисть*. 2008. № 1. С. 63–65.
7. Шевчук В. М. Проблеми тактичних операцій під час розслідування службових злочинів у митних органах. *Митна справа*. 2003. № 3. С. 18–24.
8. Шепітько В. Ю. Інформаційні технології в криміналістиці та слідчій діяльності. *Питання боротьби зі злочинністю*: зб. наук. пр. Харків, 2010. Вип. 19. С. 194–202.

9. Шепитько В. Ю. Проблемы разработки, внедрения и использования инноваций в следственной деятельности. *Использование современных информационных технологий в правоохранительной деятельности и региональные проблемы информационной безопасности*: материалы междунар. науч.-практ. конф. Калининград: Калининград. юрид. ин-т МВД России, 2006. Вып. 7, ч. 1. С. 125–128.

10. Шепитько В. Ю. Роль інформаційних технологій в підвищенні якості слідчої діяльності. *Питання боротьби зі злочинністю*: зб. наук. пр. Харків: Кроссруод, 2009. Вип. 17. С. 252–264.

11. Шепитько В. Ю. Роль інформаційних технологій у підвищенні якості слідчої діяльності. Теоретичні основи забезпечення якості кримінального законодавства та правозастосовчої діяльності у сфері боротьби зі злочинністю в Україні: монографія / за заг. ред. В. І. Борисова, В. С. Зеленецького. Харків: Право, 2011. С. 288–299.

12. Якушин С. Ю. Криминалистическая тактика: вопросы теории и практики: учеб. пособие. Казань: Казан. гос. ун-т, 2010. 178 с.

Транслітерація переліку літератури

1. Belov, O. A. (2006). Principy informacionnogo obespechenija raskrytija i rassledovanija prestuplenij [Principles of information provision of crimes detection and investigation]. *Vestnik kriminalistiki – Bulletin of Criminalistics*, 3 (19), 98–100. Moscow: Spark [in Russian].

2. Vodjanova, N. B. (2010) *Osnovy planirovanija i programirovanija sledstvennoj dejatel'nosti: monografija [Basis of planning and programming of investigative activities: monograph]*. Moscow: Jurlitinform [in Russian].

3. Karahan'jan, A. K. (1992). Problemy komp'juterizacii rassledovanija [Problems of investigation computerizing]. Proceedings from The urgent problems of crime combating '92: *Respublikanskaja nauchno-prakticheskaja konferencija (14–15 maja 1992 goda) – Republican Scientific and Practical Conference* (pp. 361–363). Ekaterinburg [in Russian].

4. Volynskij, A. F., Aver'janova T. V., Aleksandrov I. L. et al. (1999). *Kriminalistika: uchebnik [Criminalistics: textbook]*. A. F. Volynskij (Ed.) Moscow: Zakon i pravo, JuNITI–DANA [in Russian].

5. Packevich, A. P. (2005). Ispol'zovanie novejših tehnologij v rabote sledstvennyh podrazdelenij [Using the newest technologies in the work of investigative forces]. *Jurist-onlajn: Elektronnyj juridicheskij zhurnal – Lawer-online: Electronic juridical journal* [in Russian].

6. Razumovskaja, E. A. (2008). Naznachenie i vozmožnosti programmogo kompleksa «Avtomatizirovanoe rabochee mesto sledovatelja» [Appropriation

and possibilities of the complex IT system «Automated official place of investigator»]. *Kriminalist – Criminalist, 1*, 63–65 [in Russian].

7. Shevchuk, V. M. (2003). Problemy taktychnykh operatsij pid chas rozsliduvannia sluzhbovykh zlochyniv u mytnykh orhanakh [The problems of tactical operations on investigation of official crimes in customs agencies]. *Mytna sprava – Customs, 3*, 18–24 [in Ukrainian].

8. Shepit'ko, V. Yu., Avdieieva, H. K. (2010). Informatsijni tekhnolohii v kryminalistytsi ta slidchij diial'nosti [The information technologies in criminalistics and investigation activities]. *Pytannia borot'by zi zlochynnistiu: zb. nauk. pr. – Issues of crime prevention: collection of scientific papers, 19*, 194–202. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

9. Shepit'ko, V. Ju. (2006). Problemy razrabotki, vnedrenija i ispol'zovanija innovacij v sledstvennoj dejatel'nosti [Problems of development, implementation and usage of innovations in investigation activities].]. Proceedings from The usage of modern information technologies in law-enforcement activity and regional problems of the information security '06: Materialy mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii – *International Scientific and Practical Conference*. Kaliningrad: Kaliningradskij jurid. in-t MVD Rossii, 7 (part 1), 125–128 [in Russian].

10. Shepit'ko, V. Yu., Bilous, V. V., Keryk, L. I. (2009). Rol' informatsijnykh tekhnolohij v pidvyschenni iakosti slidchoi diial'nosti [The role of the information technologies in the refinement of investigation activities]. *Pytannia borot'by zi zlochynnistiu: zb. nauk. pr. – Issues of crime prevention: collection of scientific papers, 17*, 252–264. Kharkiv: Krossroud [in Ukrainian].

11. Shepit'ko, V. Yu., Bilous, V. V. (2011). The role of the information technologies in the refinement of investigation of activities. *Theoretical basis of quality assurance of criminal legislation and law-enforcement activity in the sphere of crime prevention in Ukraine: monograph*. V. I. Borysov, V. S. Zelenets'kyj (Ed.); Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

12. Jakushin, S. Ju. (2010). *Kriminalisticheskaja taktika: voprosy teorii i praktiki: ucheb. posobie* [Criminalistics tactics: issues of theory and practice: textbook]. Kazan': Kazan. gos. un-t [in Russian].

Шевчук В. М. Проблеми вдосконалення науково-технічного забезпечення слідчої діяльності

У статті досліджуються проблеми вдосконалення науково-технічного забезпечення слідчої діяльності, які пов'язані із розробленням новітніх інформаційних технологій та впровадженням їх у практику. Обґрунтовується, що одним із найбільш перспективних напрямів оптимізації слідчої діяльності є створення та

застосування автоматизованих інформаційних систем, спрямованих на підвищення ефективності розкриття, розслідування та профілактику злочинів. Запровадження й поширення такого роду інформаційних систем у першу чергу спрямовано на оптимізацію роботи слідчого, уніфікацію й автоматизацію документообігу, збереження документів. Серед таких проектів особливе місце посідає розроблена й використана система «Автоматизоване робоче місце слідчого».

Запропоновано доповнити програмно-інформаційну систему «АРМ слідчого "Інсайт"» окремим модулем «Тактичні операції», передбачивши його у блоці «Криміналістичні методики». Модуль «Тактичні операції» має складатися з двох рівнів, компонентів: 1) загальні тактичні операції, які можна застосовувати при розслідуванні будь-якого злочину; 2) предметні тактичні операції, що провадяться при розслідуванні окремих видів злочинів. Створення та запропоновання модуля «Тактичні операції» сприятимуть вдосконаленню інформаційно-технологічного програмного комплексу «АРМ слідчого "Інсайт"», розширять межі реалізації в практичній діяльності слідчого сучасних інноваційних проектів.

При розробленні тактичних операцій стосовно розслідування окремих видів злочинів, їх апробації на практиці відповідну інформацію необхідно вносити до модуля «Тактичні операції» в окремі криміналістичні методики з урахуванням таких елементів: а) етапи розслідування; б) слідчі ситуації; в) проміжні тактичні завдання; г) зміст тактичної операції; д) особи, які взаємодіють при проведенні тактичної операції; е) план тактичної операції. У запропонованій системі мають розміщуватися розроблені, апробовані на практиці тактичні операції. У даному разі йдеться не про науковий пошук або розроблені «навчальні продукти» криміналістики, а про апробовані та рекомендовані до практичного використання доробки, адаптовані до практичних цілей слідчої діяльності.

Ключові слова: науково-технічне забезпечення, слідча діяльність, інформаційні технології, тактичні операції, АРМ слідчого, оптимізація розслідування.

Шевчук В. М. Проблемы усовершенствования научно-технического обеспечения следственной деятельности

В статье исследуются проблемы усовершенствования научно-технического обеспечения следственной деятельности, связанные с разработкой новейших информационных технологий и внедрением их в практику. Обосновывается, что одним из наиболее перспективных направлений оптимизации следственной деятельности является создание и применение автоматизированных информационных систем, направленных на повышение эффективности раскрытия, расследования и профилактики преступлений. Внедрение и распространение такого рода информационных систем в первую очередь направлено на оптимизацию работы следователя, унификацию и автоматизацию документооборота, хранения документов. Среди таких проектов особое место занимает разработка и использование системы «Автоматизированное рабочее место следователя».

Программно-информационную систему «АРМ следователя "Инсайт"» предложено дополнить отдельным модулем «Тактические операции», предусмотрев его в блоке «Криміналістическіе методики». Модуль «Тактические операции»

должен состоять из двух уровней, компонентов: 1) общие тактические операции, которые можно применять при расследовании любого преступления; 2) предметные тактические операции, проводимые при расследовании отдельных видов преступлений. Создание и дальнейшее использование модуля «Тактические операции» будут способствовать совершенствованию информационно-технологического программного комплекса «АРМ следователя “Инсайт”», расширят возможности реализации в практической деятельности следователя современных инновационных проектов.

При разработке тактических операций по расследованию отдельных видов преступлений, их апробации на практике соответствующую информацию необходимо вносить в модуль «Тактические операции» в отдельные криминалистические методики с учетом следующих элементов: а) этапы расследования; б) следственные ситуации; в) промежуточные тактические задачи; г) содержание тактической операции; д) лица, взаимодействующие при проведении тактической операции; е) план тактической операции. В предлагаемой системе должны размещаться разработанные, апробированные на практике тактические операции. В данном случае речь идет не о научном поиске или разработке «учебных продуктов» криминалистики, а об апробированных и рекомендованных к практическому использованию разработках, адаптированных к практическим целям следственной деятельности.

Ключевые слова: научно-техническое обеспечение, следственная деятельность, информационные технологии, тактические операции, АРМ следователя, оптимизация расследования.

Shevchuk V. M. Problems of scientific and technical support's improvement of investigative activity

The problems of improvement of scientific and technical support investigation activities associated with the development of new information technologies and their introduction into practice. One of the most promising areas of investigative activity optimization is the use of automated information systems, creating a variety of software and hardware products designed to improve the efficiency of detection, investigation and prevention of crime. The introduction and spread of this kind of information systems, primarily aimed at optimizing the investigator, unify and automate workflow, saving documents. Among these projects special place is the development and use of «workstations investigator».

A complement of software and information system «ARM investigator» Insight «specific modulus» tactical operation, providing it in the block «Criminalistic techniques». Module «tactical operation» should consist of two levels of components: 1) general tactical operations that can be used in the investigation of any crime; 2) subject tactical operations that are carried out in the investigation of certain types of crimes. Creating and proposing module «tactical operation» will contribute to the improvement of information technology software system «ARM investigator» Insight expand the boundaries of implementation in practice of modern investigative innovative projects.

When developing tactical operations concerning the investigation of certain crimes and their testing in practice, relevant information necessary to make the proposed tactical operations module «tactical operation» in some forensic techniques with the following elements: a) stages of the investigation; b) investigating the situation; c) the intermediate tactical tasks; d) maintenance of tactical operations; e) persons who interact during tactical operations; f) plan tactical operations. In the proposed system are placed developed, tested in practice tactical operations. This case is not about scientific research or designed «training products» criminology, and the approved and recommended for practical use handling, adapted for practical purposes investigative activities.

Key words: *scientific and technical support, investigative activity, information technology, tactical operations, ARM investigator, optimization investigations.*

Рекомендовано до опублікування на засіданні відділу дослідження проблем кримінального процесу, криміналістики та судоустрою НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (протокол № 3 від 17.04.2017 р.).

УДК 343.01

СУСПІЛЬНІ ТА ПРИВАТНІ ІНТЕРЕСИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ: ДО ПИТАННЯ ПОШУКУ БАЛАНСУ

Н. В. Нетеса, кандидат юридичних наук, вчений секретар Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Постановка проблеми. Кримінальне право, як і будь-яка інша галузь права, є важливим регулятором суспільних відносин, у зв'язку з чим одним із його головних призначень є забезпечення інтересів різних учасників цих відносин. На це ще наприкінці ХІХ ст. вказував відомий правознавець Р. Ієринг, за словами якого інтереси – це суть життєвих потреб суспільства, їх охорона саме і становить головне призначення права [1, с. 83], яке, врешті-решт, є нормативним закріпленням різноманітних соціальних інтересів. За таких умов актуальності набуває питання про те, як мають співвідноситися між собою суспільні та приватні інтереси в правовому регулюванні тих чи інших суспільних відносин, адже сьогодні очевидним є той факт, що ці інтереси далеко не завжди можуть (і не повинні) визнаватися такими, що перебувають у стані рівноваги. Це залежить від низки чинників, серед яких не останнє місце належить особливостям галузі правового регулювання. Очевидно, що має свою специфіку співвідношення суспільних та приватних інтересів і в доктрині кримінального права, у зв'язку з чим актуальним стає питання пошуку оптимальної моделі їх взаємодії саме в цій галузі права, виходячи з тих завдань, які стоять перед законом про кримінальну відповідальність.

Аналіз наукових публікацій. Слід зазначити, що проблема визначення співвідношення соціальних інтересів у тих чи інших суспільних відносинах та їхнього нормативного закріплення є хоча й не новою, але все ж таки недостатньо розробленою в науковій

літературі. Найбільша кількість напрацювань у цьому напрямі на теперішній час є в загальній теорії права (С. П. Погребняк, П. М. Рабінович, С. В. Савченко), конституційному (В. А. Мальцев), цивільному та цивільному процесуальному праві (А. С. Довгерт, О. А. Підпригора, А. Ф. Пьянкова), а також у кримінальному процесуальному праві (Н. В. Глинська, І. А. Тітко). Що стосується доктрини кримінального права, то питання співвідношення суспільних та приватних інтересів не було предметом самостійного дослідження, хоча деякі напрацювання містяться в наукових працях Ю. В. Бауліна, присвячених методологічному значенню поділу права на приватне і публічне для кримінально-правових досліджень, а також у публікаціях міждисциплінарного характеру, присвячених, зокрема, розгляду інститутів примирення сторін (Я. А. Шараєва), угод про визнання винуватості (М. І. Хавронюк), захисту інтересів потерпілого від злочину (В. І. Борисов, А. А. Музика, М. І. Панов).

У зв'язку з цим **метою** цієї статті є з'ясування найоптимальнішої моделі співвідношення суспільних та приватних інтересів у кримінальному праві, характерною ознакою якого є встановлення балансу між ними, а так само визначення його сутності та прояву на законодавчому та правозастосовному рівнях.

Виклад основного матеріалу. У юридичній літературі для позначення форм поєднання суспільних та приватних інтересів у правовому регулюванні вживаються різні терміни, як-от: «рівновага», «баланс», «компроміс», «узгодження» тощо. Причому нерідко ці терміни застосовуються як синонім, з чим, на наш погляд, не завжди можна погодитися. Отже, спробуємо встановити співвідношення між зазначеними поняттями та в такий спосіб відшукати найбільш оптимальну термінологію в контексті досліджуваного питання.

Насамперед з'ясуємо зміст терміна «рівновага», адже саме за його допомогою нерідко розкривається значення інших із згаданих термінів. Традиційно під рівновагою розуміється стан нерухомості, спокою, у якому перебуває певне тіло під впливом рівних, протилежно спрямованих і таких, що взаємно знищують одна одну, сил; стан стійкого спокою, спокій внаслідок гармонійного поєднання явищ [2, с. 568]. Вочевидь, що цей стан не завжди може бути забезпечений, особливо в соціальних системах, і тому слід пого-

дитися з думкою С. В. Савченка про те, що встановлення рівноваги інтересів за будь-яких умов не може однозначно бути оптимальною формою, оскільки за певних обставин об'єктивно необхідно встановлювати пріоритет одного інтересу та обмеження іншого [3, с. 53].

Що стосується слова «баланс», то воно походить від французького *balance* і в більшості довідкових джерел буквально тлумачиться як рівновага, врівноваження [4, с. 94; 5, с. 35], що нерідко дає науковцям підстави розглядати їх як рівнозначні. Не заперечуючи в цілому проти можливості в окремих випадках буквального тлумачення терміна «баланс», вважаємо, що в площині кримінального права така позиція є свідченням спрощеного підходу до розв'язання проблеми впливу кримінального права на суспільні відносини, а отже, й на інтереси як їхнє ядро. Ми погоджуємося з думкою В. А. Мальцева про те, що звуження поняття «баланс» інтересів до поняття «стану рівноваги» позбавляє його повноти змісту, ігнорує соціально-політичне призначення, а також ускладнює встановлення критеріїв його досягнення та забезпечення в правовій державі [6, с. 6]. Крім того, підміна поняття «баланс» поняттям «рівновага» не відображає її специфіки предмета кримінально-правового регулювання, оскільки кримінальне право насамперед охороняє найбільш важливі суспільні інтереси щодо забезпечення національної, громадської, екологічної безпеки, здоров'я населення, безпеки миру та людства тощо, яким особа, що вчиняє злочин, протиставляє власний приватний інтерес. Більше того, навіть тоді, коли закон охороняє начебто приватний інтерес (наприклад, життя та здоров'я особи, її недоторканність), останній нерідко є настільки цінним, що набуває суспільної значущості, у зв'язку з чим породжений суспільно небезпечним посяганням конфлікт, умовно кажучи, «приватних інтересів», не може бути приведений у стан рівноваги, адже в такому разі шкода заподіюється абсолютним соціальним цінностям. Саме тому, на наш погляд, рівновага інтересів у кримінальному праві як така може бути забезпечена хіба що в окремих випадках посягань на відносні цінності, коли порушений інтерес може бути повністю відновлений, зокрема, у разі вчинення певних майнових посягань чи посягань у сфері господарської діяльності.

Щодо терміна «компроміс» та можливості його вживання як синоніма слова «баланс», що доволі часто зустрічається в галузі кримінального процесу, то в кримінальному праві його застосування є вкрай обмеженим. Очевидно, що поява компромісу в матеріальному праві пов'язана з проникненням до останнього елементів процесуального права, насамперед інституту угод про визнання винуватості та про примирення. Проте видається, що компроміс як угода між представниками різних інтересів на основі взаємних поступок [5, с. 446] може бути досягнутий лише у сфері конфлікту приватних інтересів і за жодних умов не може поширюватися на випадки посягань на суспільні інтереси або на випадки вчинення поліоб'єктних злочинів, коли разом із приватним інтересом ставиться під загрозу суспільний інтерес. По суті з тих самих підстав недоцільним видається й вживання для позначення соціального призначення кримінального права й категорії «узгодження інтересів» (або консенсус).

Викладене дозволяє дійти висновку, що, враховуючи особливості предмета кримінально-правової охорони, поняття «баланс інтересів» є найбільш оптимальним з точки зору його здатності відбити зміст та соціальне призначення кримінального права у сфері регулювання суспільних відносин.

Незважаючи на те, що кримінальне право традиційно вважається публічною галуззю права, яка покликана охороняти перш за все суспільні інтереси, слід визнати, що однією з тенденцій розвитку сучасної доктрини кримінального права є розширення в ньому приватноправових засад. У зв'язку з цим ще одним аспектом, що заслуговує на увагу в контексті дослідження питання про забезпечення кримінально-правовими засобами балансу соціальних інтересів, є виявлення межі між сферами суспільного та приватного інтересу. Відразу зазначимо, що, визначаючи взаємозв'язок між суспільним та приватним інтересом, ми виходимо з того, що суспільний інтерес, який є похідним від приватних інтересів, не зводиться до простої їх сукупності, а є певним інтегративним утворенням, яке, у свою чергу, набуває нової якості, порівняно з приватними інтересами, а отже, й робить можливим їх перебування в протиріччі. Так само не слід ототожнювати суспільний інтерес з державним (що іноді зустріча-

ється в юридичній літературі), адже державні інтереси – це окремий різновид публічних інтересів, який не підміняє собою суспільні інтереси, а, за справедливим твердженням В. В. Субочева, об'єднує кілька взаємовиключних начал: в одних випадках він суперечить приватним інтересам, відстоюючи суспільні, у других – суперечить суспільним, гарантуючи приватний інтерес, у третіх – взаємовключає як суспільний, так і приватний інтерес заради самого себе [7, с. 6]. Отже, суспільні та приватні інтереси в кримінальному праві перебувають у діалектичному взаємозв'язку, який виявляється в тому, що ці інтереси можуть не лише взаємозумовлювати один одного, а й у ряді випадків конфліктувати між собою, у зв'язку з чим одним із головних призначень кримінального права стає забезпечення за допомогою кримінально-правових засобів захисту найбільш уразливих соціальних інтересів (чи то приватних, чи то суспільних) шляхом знаходження балансу між ними.

Слід зазначити, що в будь-якому суспільстві залежно від рівня його соціально-економічного та історичного розвитку, традицій, які існують у ньому, національних особливостей, культурних, релігійних та моральних цінностей устанавлюються пріоритети в захисті суспільних або приватних інтересів. Сьогодні в умовах загроз для українського суспільства відбувається двосторонній процес: з одного боку, віддається пріоритет захисту публічних інтересів (загальнодержавних та суспільних), з другого – у світлі євроінтеграційних процесів (принаймні на законодавчому рівні) – пріоритет захисту приватних інтересів (зокрема, законодавчо закріплюється постулат примату життя і здоров'я людини, її честі і гідності, недоторканності і безпеки над корпоративними та державними інтересами) [8, с. 14]. За таких обставин цілком логічно постає питання про те, як узгоджуються між собою можливість устанавлення пріоритетності в кримінально-правовій охороні тих чи інших інтересів та забезпечення балансу між ними і чи не порушується останній у такому разі? Очевидно, що відповідь на це питання потребує розгляду балансу інтересів крізь призму певних взаємозв'язків та взаємозалежностей, а саме: врахування ступеня важливості тих чи інших інтересів та встановлення адекватних цьому ступеню важливості засобів їх кримінально-правового забезпечення.

Безумовно, що встановлення балансу суспільних та приватних інтересів у кримінальному праві вимагає дотримання низки базових конституційних принципів, зокрема рівноправності, домірності, неприпустимості надмірного й непропорційного обмеження прав і свобод особи, принципу соціальної справедливості, урахування рішень Європейського суду з прав людини [3, с. 55]. При цьому видається, що цілком виправданим є розгляд питання про баланс суспільних та приватних інтересів у кримінальному праві з позиції дворівневого підходу, тобто з точки зору його дотримання на рівні правотворення та правозастосування.

Не викликає сумнівів, що баланс інтересів в ідеалі має встановлюватися на рівні правотворення і передбачати такий спосіб формулювання законодавцем кримінально-правових норм, за якого останні відбивали б оптимальне поєднання суспільних та приватних інтересів і співрозмірність ступеня важливості інтересів та зусиль, що витрачаються на їх забезпечення. Як уже зазначалося, закон про кримінальну відповідальність охороняє лише найбільш важливі, найбільш значущі для інтересів держави і суспільства відносини. Однак ці відносини не є однорідними з точки зору їх правової природи. Одні з них мають суто публічно-правовий характер, і в разі посягання на них приватні інтереси окремих фізичних чи юридичних осіб, як правило, взагалі не страждають. Тут цілком виправданим видається пріоритет суспільних інтересів, забезпечення яких є умовою ефективного захисту прав кожної окремої особи (зокрема, відносини у сфері національної, громадської, екологічної безпеки тощо). Інші охоронювані кримінальним законом суспільні відносини мають, так би мовити, публічно-приватний характер, і в разі посягання на них поряд із суспільними інтересами порушуються ще й приватні інтереси (йдеться насамперед про комплексні суспільні відносини, що виникають на стику кількох сфер суспільного життя). Очевидно, що і тут перевага в охороні має залишатися за суспільними інтересами. І нарешті, що стосується визнання існування в кримінальному праві суспільних відносин, які мають приватноправову природу, то здається, що до них із певним застереженням можуть бути віднесені, наприклад, відносини власності, посягання на які за загальним правилом зачіпають інтереси лише

окремих фізичних та юридичних осіб, або ж окремі групи суспільних відносин у сфері господарської діяльності. Але чи свідчить це про те, що в захисті таких суспільних відносин домінують приватні інтереси над суспільними? Відповідь на це питання дати достатньо складно. Справа в тому, що будь-який злочин, навіть тоді, коли він спрямований проти приватної особи, є своєрідним викликом не лише цій особі, а й державі та її правоохоронній системі [9, с. 162], а також суспільству в цілому, оскільки створює в суспільстві стан неспокою та породжує потенційну загрозу для всіх інших членів суспільства. Тим більше коли злочин, що вчиняється, має підвищений рівень суспільної небезпечності.

До того ж слід погодитися з тим, що дієвий захист приватного інтересу у кримінальному праві залежить від можливості визнання на законодавчому рівні носія приватного інтересу (потерпілого) повноцінним учасником кримінально-правових відносин. На жаль, сьогодні, як справедливо наголошує А. А. Музика, чинне законодавство України, забезпечуючи права підозрюваних, підсудних і засуджених, майже не опікується правами потерпілого від злочину, який, відповідно до теоретичних положень кримінального права, фактично перебуває за межами кримінально-правових відносин, що виникають у зв'язку з учиненням злочину [10, с. 106]. За таких умов цілком логічно постає питання про підстави виникнення кримінально-правових відносин у разі посягання на приватний інтерес конкретної особи. Очевидно, що успішне вирішення цього питання можливе лише за рахунок включення його до складу кримінально-правових відносин на рівні з іншими двома учасниками – злочинцем та державою в особі уповноважених органів. Крім того, баланс інтересів з визначальною роллю приватного інтересу можливий за умови передбачення в законі про кримінальну відповідальність прямої вказівки на відшкодування потерпілому заподіяної шкоди.

Викладене зайвий раз доводить, що в ідеалі баланс інтересів має бути забезпечений на законодавчому рівні, а отже, якщо різні соціальні інтереси збалансовані на законодавчому рівні, то не виникає сумнівів у можливості збереження цього балансу й на рівні правозастосування. Проте можлива й інша ситуація, коли з певних причин не вдалося забезпечити баланс інтересів на законодавчому

рівні. Чи можливе за таких умов його відновлення на рівні правозастосування?

Дійсно, у законі про кримінальну відповідальність сьогодні наявні положення, які не забезпечують баланс різних соціальних інтересів. Як приклад можна навести положення ч. 5 ст. 72 Кримінального кодексу України в редакції від 26 листопада 2015 р., якою до недавнього часу передбачалося, що зарахування судом строку попереднього ув'язнення в разі засудження до позбавлення волі в межах того самого кримінального провадження, у межах якого до особи було застосовано попереднє ув'язнення, провадиться з розрахунку один день попереднього ув'язнення за два дні позбавлення волі. При цьому вказані законодавчі приписи мали імперативний характер і застосовувалися до всіх осіб, щодо яких на момент набуття чинності законом набрав законної сили обвинувальний вирок, покарання за яким не відбуто повністю, а у визначених законом випадках – навіть до винесення вироку. Крім того, ці правила застосовувалися без урахування ступеня тяжкості вчиненого злочину, а отже, й поширювалися на тих осіб, які вчинили тяжкі та особливо тяжкі злочини. За таких умов виникала суперечлива ситуація, за якої законодавець, прагнучи забезпечити оперативне здійснення необхідних процесуальних дій, пов'язаних із доведенням вини або невинуватості особи, чомусь поза полем зору залишив інтереси інших учасників суспільних відносин, як тих, яким була заподіяна шкода діянням засудженого, так й інших, котрі мають бути убезпечені від можливості вчинення такою особою злочинів у подальшому, особливо за теперішніх складних соціально-економічних та політичних умов, коли ризик того, що ці особи знову вчинять злочин, є занадто високим. Очевидно, що за такої редакції ч. 5 ст. 72 Кримінального кодексу України неможливо було відновити баланс суспільних та приватних інтересів на правозастосовному рівні. Саме тому з метою збалансування інтересів усіх сторін конфлікту та забезпечення додаткових гарантій захисту невизначеного кола осіб виникла нагальна потреба в удосконаленні положень норми, закріпленої в ч. 5 ст. 72 Кримінального кодексу України. На щастя, законодавець певною мірою виправив цю ситуацію, прийнявши Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо правила складання покарань та зарахування строку попереднього ув'язнення» № 2046-VIII від 18 трав-

ня 2017 р., який набрав чинності з 21 червня цього року, і повернувся до попередньої редакції ч. 5 ст. 72 Кримінального кодексу України, яка передбачає, що попереднє ув'язнення зараховується судом у строк покарання у разі засудження до позбавлення волі день за день. Хоча слід визнати, що і такий крок не дозволяє повністю нейтралізувати негативні наслідки чинності ч. 5 ст. 72 Кримінального кодексу України в редакції від 26 листопада 2015 р., оскільки остання ще певний час застосовуватиметься як більш м'який закон, що має зворотну дію у часі. Наведений приклад свідчить про те, що імперативний характер кримінально-правових приписів не дозволяє відновити порушений на законодавчому рівні баланс приватних та суспільних інтересів на рівні правозастосування, а потребує прийняття відповідного рішення на законодавчому рівні.

Водночас Кримінальний кодекс України містить і положення, які не позбавляють можливості забезпечити баланс інтересів саме на правозастосовному рівні. У кримінально-правовій літературі досить часто вживаються поняття типового та індивідуального ступеня тяжкості злочинів [11; 12; 13]. Перший із них установлюється законодавцем щодо тієї чи іншої групи злочинів і відбивається в положеннях кримінального законодавства, другий – визначає суспільну небезпечність конкретного злочину з урахуванням особливостей його об'єктивних та суб'єктивних ознак. Очевидно, що саме врахування індивідуального ступеня тяжкості злочину за умови, якщо законодавчі приписи дозволяють обирати варіант поведінки, є тим чинником, що дозволяє правозастосувачу обмежити приватний інтерес і в такий спосіб забезпечити (чи відновити) баланс між суспільними та приватними інтересами. Так, відповідно до ч. 5 ст. 65 Кримінального кодексу України у випадку затвердження вироком угоди про примирення або про визнання винуватості суд призначає покарання, узгоджене сторонами угоди. При цьому згідно з ч. 4 ст. 469 Кримінального процесуального кодексу України, наприклад, угода про визнання винуватості може бути укладена у провадженні щодо кримінальних проступків, злочинів невеликої чи середньої тяжкості, тяжких злочинів, а за певних умов й особливо тяжких злочинів. Отже, тут ідеться про типовий ступінь тяжкості злочину. Водночас відповідно до роз'яснень Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ

ступінь тяжкості вчиненого як показник індивідуального рівня суспільної небезпечності конкретного злочину, зумовленого його специфічними об'єктивними і суб'єктивними ознаками, згідно з п. 2 ч. 1 ст. 470 Кримінального процесуального кодексу України має враховуватися прокурором при укладенні угоди про визнання винуватості та судом, який перевіряє таку угоду на відповідність закону [14]. А це дає суду можливість відмовити в затвердженні угоди про визнання винуватості в разі, якщо узгоджене прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим покарання не відповідає саме індивідуальному ступеню тяжкості вчиненого ним злочину, й у такий спосіб забезпечити баланс суспільних та приватних інтересів.

Висновки. Підсумовуючи викладене, зазначимо, що баланс інтересів у кримінальному праві не означає абсолютної рівнозначності суспільних та приватних інтересів, а є оптимальним їх поєднанням, що допускає можливість встановлення пріоритету тих чи інших інтересів, виходячи зі ступеня їх важливості. При цьому вирішення питання про пріоритет суспільних чи приватних інтересів (а отже, і їх збалансування) багато в чому залежить від волі законодавця, який, формулюючи кримінально-правові норми, має прагнути відбити в них оптимальне поєднання суспільних та приватних інтересів шляхом встановлення співрозмірності ступеня важливості інтересів та зусиль, що витрачаються на їх забезпечення. Що стосується правозастосовного рівня, то його призначення полягає в тому, щоб не лише зберегти встановлений на законодавчому рівні баланс суспільних та приватних інтересів, а й відновити його у випадку, коли з певних причин не вдалося забезпечити баланс інтересів на законодавчому рівні.

Перелік літератури

1. Иеринг Р. Интерес и право. Приложения: 1. Пассивные действия прав. 2. Цель в праве. Ярославль: Тип. Губ. зем. управы, 1880. 300 с.
2. Ушаков Д. Н. Толковый словарь современного русского языка. М.: Аделант, 2013. 800 с.
3. Савченко С. В. Співвідношення приватних і публічних інтересів: досвід України. *Порівнял.-аналіт. право*. 2013. № 3–2. С. 53–57. URL: http://pap.in.ua/3-2_2013/1/Savchenko%20S.V.pdf (дата звернення: 13.02.2017).
4. Большой энциклопедический словарь / гл. ред. А. М. Прохоров. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Большая Рос. энцикл.; СПб.: Норинт, 2004. 1456 с.

5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2003. 1440 с.
6. Мальцев В. А. Баланс интересов в сфере обеспечения безопасности: понятие и механизм государственно-правового регулирования. *Конституц. и муницип. право*. М., 2007. № 18. С. 5–9.
7. Субочев В. В. Законные интересы: монография / под ред. А. В. Малько. М.: Норма, 2008. 359 с.
8. Баулін Ю. В. Принцип справедливості кримінального закону у правових позиціях Конституційного Суду України. *Соціальна функція кримінального права: проблеми наукового забезпечення, законотворення та правозастосування*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (12–13 жовт. 2016 р.) / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків: Право, 2016. С. 13–17.
9. Тітко І. А. Критерії обмеження сфери приватного інтересу в кримінальному процесуальному праві. *Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. Серія Право*. 2015. Вип. 33, т. 2. С. 161–164.
10. Музика А. А. Компенсаційна функція кримінального права. *Соціальна функція кримінального права: проблеми наукового забезпечення, законотворення та правозастосування*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (12–13 жовт. 2016 р.) / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків: Право, 2016. С. 104–109.
11. Яценко А. М. Типовий ступінь тяжкості вчиненого злочину як засіб індивідуалізації покарання. *Європ. перспективи*. 2014. № 3. С. 167–172.
12. Кривоченко Л. М. Класифікація злочинів за ступенем тяжкості у Кримінальному кодексі України: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2010. 120 с.
13. Трухин А. Тяжесть преступления как категория уголовного права. *Уголов. право*. 2005. № 2. С. 59–61.
14. Про деякі питання здійснення кримінального провадження на підставі угод: лист Вищ. спеціаліз. суду України з розгляду цивіл. і кримінал. справ від 15.11.2012 № 223-1679/0/4-12. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v1679740-12> (дата звернення: 13.02.2017).

Транслітерація переліку літератури

1. Ihering, R. (1880). *Interes i pravo*. Prilozheniya: 1. Passivnyie deystviya prav. 2. Tsel' v prave [Interest and law. Application: 1. Passive action of law. 2. The goal in law]. Yaroslavl: Tipografiya Gubernii zem. upravly [in Russian].
2. Ushakov, D. N. (2013). *Tolkovyii slovar sovremennogo russkogo yazyka* [Explanatory dictionary of modern Russian language]. Moscow: Adelant [in Russian].

3. Savchenko, S. V. (2013). Spivvidnoshennia pryvatnykh i publichnykh interesiv: dosvid Ukrainy [The ratio between private and public interest: experience of Ukraine]. *Porivnial'no-analitychne pravo – Comparative-analytical law*, 3–2, pp. 53–57. Retrieved from http://pap.in.ua/3-2_2013/1/Savchenko%20S.V..pdf [in Ukrainian].
4. Prokhorov, A. M. (2004). *Bolshoy entsiklopedicheskiy slovar* [Big encyclopaedic dictionary]. 2nd ed. Moscow: Bolshaya Ros. entsykl.; Sankt-Peterburg: Norint [in Russian].
5. Busel, V. T. (2003). *Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrains'koi movy* [Big explanatory dictionary of modern Ukrainian language]. Kyiv, Irpin': Perun [in Ukrainian].
6. Maltsev, V. A. (2007). *Balans interesov v sfere obespecheniya bezopasnosti: ponyatie i mehanizm gosudarstvenno-pravovogo regulirovaniya* [The balance of interests in the sphere of security: the concept and mechanism of state-legal regulation]. *Konstitutsionnoe i munitsipalnoe pravo – Constitutional and municipal law*, 18, pp. 5–9 [in Russian].
7. Subochev, V. V. (2008). *Zakonnyie interesy* [The legitimate interests]. Moscow: Norma [in Russian].
8. Baulin, Yu.V. (2016). *Pryncyp spravedlyvosti kryminal'noho zakonu u pravovykh pozytsiakh Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy* [The principle of fairness of criminal law in the legal standpoint of the Constitutional Court of Ukraine]. *Sotsial'na funktsiia kryminal'noho prava: problemy naukovoho zabezpechennia, zakonotvorennia ta pravozastosuvannia: materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii – The social function of criminal law: problems of scientific support, lawmaking and enforcement: Proceeding of the Conference*. V. Ya. Tacia, V. I. Borysov (Ed.) et al. Kharkiv: Pravo, pp. 13–17 [in Ukrainian].
9. Titko, I. A. (2015). *Kryterii obmezhenia sfery pryvatnoho interesu v kryminal'nomu procesual'nomu pravi* [The criteria limit the scope of private interests in criminal procedure law]. *Naukovyi visnyk Uzhgorods'koho natsional'noho universytetu – Scientific Herald of Uzhhorod national University*. *Seriia Pravo*, 33, Vol. 2, pp. 161–164 [in Ukrainian].
10. Muzyka, A. A. (2016). *Kompensatsiina funktsiia kryminal'noho prava* [The compensatory function of criminal law]. *Sotsial'na funktsiia kryminal'noho prava: problemy naukovoho zabezpechennia, zakonotvorennia ta pravozastosuvannia: materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii – The social function of criminal law: problems of scientific support, lawmaking and enforcement: Proceeding of the Conference*. V. Ya. Tacia, V. I. Borysov (Ed.) et al. Kharkiv: Pravo, pp. 104–109 [in Ukrainian].

11. Yashchenko, A. M. (2014). Typovyi stupin' tiazhkosti vchynenoho zlochynu yak zasib individualizatsii pokarannia [The typical degree of gravity of committed crime as a means of individualization of punishment]. Yevropeis'ki perspektyvy – European perspective, 3, pp. 167–172 [in Ukrainian].

12. Kryvochenko, L. M. (2010). Klasyfikatsiia zlochyniv za stupenem tiazhkosti u Kryminal'nomu kodeksi Ukrainy [The classification of crimes according to the degree of gravity of the Criminal code of Ukraine]. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].

13. Truhin, A. (2005). Tyazhest' prestupleniya kak kategoriya ugovornogo prava [The gravity of the offence as a category of criminal law]. Ugolovnoe pravo. – Criminal law, 2, pp. 59–61 [in Russian].

14. Pro deiaci pytannia zdiisnennia kryminal'noho provadzhennia na pidstavi ugod: lyst Vyshchoho specializovanoho sudu Ukrainy z rozghliadu tsyvil'nykh i kryminal'nykh sprav vid 15.11.2012 r. №223–1679/0/4–12 [Of some questions of criminal proceedings on the basis of agreements: letter of the High specialized court of Ukraine of trial of civil and criminal cases from 15.11.2012, № 223–1679/0/4–12]. rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v1679740–12> [in Ukrainian].

Нетеса Н. В. Суспільні та приватні інтереси в кримінальному праві: до питання пошуку балансу

Стаття присвячена дослідженню балансу суспільних та приватних інтересів у кримінальному праві. Зазначається, що в юридичній літературі для позначення форм поєднання суспільних та приватних інтересів у правовому регулюванні вживаються різні терміни («рівновага», «баланс», «компроміс», «узгодження»), які нерідко застосовуються як синоніми. При цьому доводиться, що саме термін «баланс» є найбільш оптимальним для потреб кримінального права, адже наповнює змістом співвідношення суспільних та приватних інтересів та відображає специфіку об'єкта кримінально-правової охорони, яким є найбільш важливі суспільні відносини щодо забезпечення національної, громадської, екологічної безпеки, здоров'я населення, безпеки миру та людства тощо. На підставі проведеного аналізу робиться висновок про те, що баланс інтересів у кримінальному праві не означає стану рівноваги суспільних та приватних інтересів, а є оптимальним їх поєднанням, що допускає можливість встановлення пріоритету в захисті найбільш уразливих соціальних інтересів (чи то приватних, чи то суспільних). У статті підкреслюється, що встановлення балансу суспільних та приватних інтересів у кримінальному праві вимагає дотримання низки базових конституційних принципів, таких як рівноправність, домірність, неприпустимість надмірного й непропорційного обмеження прав і свобод особи, соціальна справедливість, урахування рішень Європейського суду з прав людини. При цьому питання про баланс суспільних та приватних інтересів розглядається на двох рівнях – правотворення та правозастосування.

Зазначається, що в ідеалі баланс інтересів має встановлюватися на рівні правотворення і передбачати такий спосіб формулювання законодавцем кримінально-правових норм, за якого вони відбивали б оптимальне поєднання суспільних та приватних інтересів і співрозмірність ступеня важливості інтересів та зусиль, що витрачаються на їх забезпечення. Що стосується правозастосовного рівня, то його призначення полягає в тому, щоб не лише зберегти встановлений на законодавчому рівні баланс суспільних та приватних інтересів, а й відновити його у випадку, коли з певних причин не вдалося забезпечити баланс інтересів на законодавчому рівні. На прикладі аналізу конкретних кримінально-правових приписів демонструються випадки порушення балансу суспільних і приватних інтересів та аналізуються можливості його відновлення на рівні правозастосування.

Ключові слова: суспільний інтерес, приватний інтерес, рівновага, конфлікт інтересів, баланс інтересів, компроміс.

Нетеса Н. В. Общественные и частные интересы в уголовном праве: к вопросу поиска баланса

Статья посвящена исследованию баланса общественных и частных интересов в уголовном праве. Отмечается, что в юридической литературе для обозначения форм сочетания общественных и частных интересов в правовом регулировании используются различные термины («равновесие», «баланс», «компромисс», «согласование»), которые часто применяются как синонимы. При этом доказывается, что именно термин «баланс» является наиболее оптимальным для нужд уголовного права, поскольку наполняет содержанием соотношение общественных и частных интересов и отражает специфику объекта уголовно-правовой охраны, в качестве которого выступают наиболее важные общественные отношения по обеспечению национальной, общественной, экологической безопасности, здоровья населения, безопасности мира и человечества и т. д. На основании проведенного анализа делается вывод о том, что баланс интересов в уголовном праве не означает состояния равновесия общественных и частных интересов, а предполагает их оптимальное сочетание, допускающее возможность установления приоритета в защите наиболее уязвимых социальных интересов (будь то частных или общественных). В статье подчеркивается, что установление баланса общественных и частных интересов в уголовном праве требует соблюдения ряда базовых конституционных принципов, таких как равноправие, соразмерность, недопустимость чрезмерного и непропорционального ограничения прав и свобод человека, социальная справедливость, учет решений Европейского суда по правам человека. При этом вопрос о балансе общественных и частных интересов рассматривается на двух уровнях – правотворчества и правоприменения. Отмечается, что в идеале баланс интересов должен устанавливаться на уровне правотворчества и предусматривать такой способ формулирования законодателем уголовно-правовых норм, при котором они отражали бы оптимальное сочетание общественных и частных интересов и соразмерность степени важности интересов и усилий, затрачиваемых на их обеспечение. Что касается правоприменительного уровня, то его назначение состоит в том, чтобы не только сохранить установленный на законодательном уровне баланс общественных и частных

интересов, но и восстановить его в случае, когда по определенным причинам не удалось обеспечить баланс интересов на законодательном уровне. На примере анализа конкретных уголовно-правовых предписаний демонстрируются случаи нарушения баланса общественных и частных интересов и анализируются возможности его восстановления на уровне правоприменения.

Ключевые слова: общественный интерес, частный интерес, равновесие, конфликт интересов, баланс интересов, компромисс.

Netesa N. V. Public and private interests in criminal law: the question of finding a balance

The scientific article is devoted to the study of the balance of public and private interests in criminal law. It is noted that in the legal literature various terms («poise», «balance», «compromise», «harmonization») are used to describe the forms of combining public and private interests in legal regulation, which are often used as synonyms. It is proved that the term «balance» is the most optimal for the needs of criminal law, as it fills the content of the ratio of public and private interests and reflects the specifics of the object of criminal and legal protection, which is the most important public relations to ensure national security, public safety, the environment, public health, security of the peace and safety of mankind, etc. On the basis of the analysis, it is concluded that the balance of interests in criminal law does not mean a state of equilibrium between public and private interests, but suggests an optimal combination that allows the possibility of establishing a priority in protecting the most vulnerable social interests (whether private or public). The article emphasizes that the establishment of a balance of public and private interests in criminal law requires compliance with a number of basic constitutional principles, such as equality, proportionality, inadmissibility of excessive and disproportionate restriction of human rights and freedoms, social justice, taking into account the decisions of the European Court of Human Rights. At the same time, the issue of the balance of public and private interests is examined at two levels – lawmaking and law enforcement. It is noted that, ideally, the balance of interests should be established at the level of lawmaking and provide for such a way for the legislator to formulate criminal law norms in which they reflect the optimal combination of public and private interests and the proportionality of the importance of interests and efforts spent on securing them. As for the law enforcement level, its purpose is not only to maintain the balance of public and private interests established at the legislative level, but also to restore it in the event that for certain reasons it was not possible to ensure a balance of interests at the legislative level. On the example of some criminal and legal norms imbalance of public and private interests are demonstrated, and the possibilities of its restoration at the level of law enforcement are analyzed.

Key words: public interest, private interest, equilibrium, conflict of interests, balance of interests, compromise.

Рекомендовано до опублікування на засіданні сектору кримінально-правових проблем боротьби зі злочинністю НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (протокол № 3 від 01.03.2017 р.).

УДК 343.9

ПОЛІТИЧНА ЗЛОЧИННІСТЬ: ПОНЯТТЯ, СТРУКТУРА, НАСЛІДКИ ДЛЯ СУСПІЛЬСТВА

І. Б. Медицький, кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права навчально-наукового Юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Постановка проблеми. Анексія Криму та антитерористична операція на Сході свідчать про перетворення України на об'єкт геополітичного протистояння, вістря цілеспрямованої діяльності інших міжнародних суб'єктів із досягнення власних амбітних інтересів. Геополітичні сили визначають наявність або відсутність, загострення інших конфліктних ситуацій – етнічних, політичних, конфесіональних, є поштовхом до розвитку процесів регіоналізації і дезінтегрованості території України шляхом дестабілізації обстановки всередині країни [1, с. 260]. Утвердження України як арени протиборства конкуруючих геополітичних інтересів, ризик перетворення її на «сіру зону» містить серйозні криміногенні загрози, у структурі яких політична злочинність займає визначальне інструментальне становище, та водночас потужний фактор детермінації загальної (позаполітичної) кримінальної активності. У таких умовах формування ефективних механізмів протидії проявам політичної злочинності по суті означатиме створення дієвої системи блокування спроб втягнути Україну до необґрунтованих національними інтересами геополітичних зіткнень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тривалий час кримінологічні аспекти політичної злочинності не привертали до себе належної уваги. У Росії становлення політичної кримінології пов'язане з іменами В. Бурлакова, В. Вандишева, Б. Волженкіна, Я. Гилянського, Г. Горшенкова, С. Іншакова, П. Кабанова, В. Луне-

ева, Д. Шестакова та інших вчених. Різноманітні аспекти політичної злочинності досліджені також і в працях вітчизняних науковців: В. Антипенка, В. Глушкова, В. Дрьоміна, В. Ємельянова, А. Закалюка, Н. Зелінської, О. Костенка, О. Литвака, Г. Маляр, О. Орлова, В. Шакуна. Окремі аспекти характеристики та запобігання політичній злочинності залишаються недостатньо розкритими, особливо ця ремарка стосується її наслідків як конкретного інформаційного базису для вироблення ефективної системи протидії.

Стаття має **метою** розкрити на основі вивчення існуючих у кримінологічній науці підходів розуміння категорії «політична злочинність», окреслити її структуру, а також криміногенність її наслідків для суспільства.

Виклад основного матеріалу. Термін «політична злочинність» з'явився в науковому обігу для позначення деліктів, пов'язаних із боротьбою за владу, соціально-політичними, релігійними, етнічними, національними, сепаратистськими, зовнішньополітичними та іншими причинами. Політична злочинність являє собою специфічне, об'єктивно наявне в суспільстві явище. Сучасна юридична наука, визнаючи надзвичайну важливість політичних деліктів (з урахуванням наслідків, які є більш небезпечними за злочини, вчинені на побутовому чи корисливому підґрунті), усе частіше виокремлює цей напрям кримінології. Разом із тим багато національних законодавств не містять «політичних» статей: ряд юристів вважає, що їх відсутність не впливає негативно на процес удосконалення законодавства, крім того, далеко не всіх працівників органів кримінальної юстиції влаштовує перспектива на практиці зіштовхнутися зі звинуваченнями в «політичному переслідуванні».

Політичні відносини визначають, без перебільшення, сутність держави, напрями діяльності відповідних інститутів, становище особи в суспільстві та державі, їх взаємодію чи відторгнення. При цьому представники криміналітету досить чітко та оперативно реагують на політичні коливання, боротьбу за владу, конфлікти влади та опозиції. Усі ці моменти, безумовно, впливають на злочинний промісел, полегшуючи чи, навпаки, ускладнюючи його. Нерідко посад у вищих ешелонах влади прагнуть особи із кримінальним досвідом, а здобувши їх – використовують протиправні методи для

подальшого їх утримання. Лише за наявності влади з'являється можливість розпоряджатися матеріальними багатствами, державними ресурсами, а головне – керувати людьми. І не завжди боротьба за політичну владу в державі відбувається у цивілізованих рамках. Політична злочинність «верхів» і тих, хто безпосередньо виконує їх накази, нерозривно пов'язана із суто кримінальною злочинністю.

У розумінні конструкта політичної злочинності науковці не завжди дотримуються однакових позицій, що можна пояснити підвищеною складністю та багатогранністю досліджуваного феномену, різними цілями та завданнями, поставленими для реалізації в ході наукових пошуків.

У кримінологічній літературі загалом виокремлюють три основних підходи до тлумачення політичної злочинності: 1) йдеться про злочини в політичній сфері, пов'язані передусім з питаннями державної влади, устрою, політичного режиму; 2) одночасно підлягають застосуванню критерії вчинення злочинів у політичній сфері та з відповідною політичною мотивацією; 3) беруть до уваги тільки вказану мотивацію і презюмують, що вона може спричинити вчинення різних за своєю юридичною кваліфікацією діянь [2, с. 494].

На думку В. В. Лунєєва, «реальна політична злочинність являє собою суспільно небезпечну форму боротьби правлячих та опозиційних політичних еліт, інших політичних сил і окремих осіб за владу чи її неправомірне утримання шляхом насилля, обману, підкупу й інших злочинних дій» [3, с. 58]. Конкретизуючи цей різновид злочинності, Д. А. Шестаков веде мову про «властивість суспільства відтворювати небезпечні для його членів форми боротьби за встановлення, перерозподіл, підтримку й утримання державної, а також наддержавної (“світовий порядок”) влади» [цит. за: 4, с. 88]. П. А. Кабанов пропонує під політичною злочинністю розуміти «вид суспільно небезпечної поведінки, забороненої міжнародним та (або) національним кримінальним законодавством, вчинюваний суб'єктами політики (приватними чи посадовими особами, їх групами, спільнотами чи організаціями) з метою збереження, зміни чи припинення діяльності державних конституційних органів, політичних громадських об'єднань, вищих посадових осіб національної

або іноземної держави, або міжнародної спільноти, або громадських чи політичних діячів, або збереження чи зміни зовнішніх чи внутрішніх кордонів держави, а також повного чи часткового знищення людей, або їх витіснення з певної території за національними, расовими, етнічними, релігійними ознаками чи політичними переконаннями» [цит. за: 4, с. 92]. О. В. Зорін, формулюючи інструментальне визначення політичної злочинності як кримінологічної категорії, наголошує на «сукупності вчинених у сфері політики злочинів, спрямованих на досягнення політичних цілей на території певної держави або регіону в певний проміжок часу, яка має свої закономірності появи, існування і розвитку та залежить від різних факторів суспільного життя» [4, с. 93]. Ю. В. Орлов, урахуовуючи специфіку політичного злочину (його сутність, виміри), вважає можливим розуміти під політичною злочинністю історично мінливий, статистично стійкий, релятивний, соціальний феномен, що виявляється в масових суспільно небезпечних, предметно політичних практиках, форми прояву яких мають кількісно-якісний вираз у понадсумативній сукупності різнорідних злочинів, а також злочинній діяльності [5, с. 167–168].

Із урахуванням незначної варіативності є підстави акцентувати увагу на таких особливостях політичної злочинності, у виокремленні яких більшість дослідників демонструють свою одностайність: 1) йдеться про масив конкретних форм суспільно небезпечної та протиправної поведінки невизначеної кількості осіб (владних та опозиційних сил, об'єднань, окремих громадян); 2) указана поведінка має своєю метою здобуття/перерозподіл, утримання та подальше використання державної влади; 3) злочинне використання влади та отриманих у результаті можливостей відбувається на території окремого регіону, держави чи декількох державних утворень; 4) у процесі реалізації суспільно небезпечної та протиправної поведінки використовують різноманітні способи впливу: насильство, обман, підкуп тощо.

В. В. Лунєєв з урахуванням кримінально-правового, мотиваційного та оціночного підходів пропонує всі різновиди політичної злочинності умовно поділити на три види: злочини, які вчиняються з політичних мотивів окремими особами чи угрупованнями проти

легального конституційного ладу (держави) або її законних керівників; злочини, які вчиняються з політичних мотивів окремими особами чи групами осіб проти політичних конкурентів; злочини, які вчиняються правлячим угрупованням тоталітарних режимів у власних політичних цілях проти народу, окремих партій, груп і окремих осіб [6, с. 70–71].

У наведеній вище класифікації звертає на себе увагу обов'язкова присутність політичної мотивації деліктів, котра, як видається, не повинна використовуватись як єдино можливий та самодостатній критерій віднесення того або іншого правопорушення до категорії політичних. Переконливою вбачається позиція Н. Зелінської, яка виокремлює три альтернативних чинники: політичний контекст (злочин відбувається в руслі державної політики або політики будь-якої організації чи групи); політична мотивація індивідуальної чи групової поведінки; політична значущість корисливих і насильницьких злочинів з аполітичних мотивацій, зумовлена соціальним статусом злочинця або загальнонебезпечним способом вчинення злочину [7, с. 63]. Це дає можливість досліджувати політичні злочини не лише в контексті боротьби за владу або впливу на неї, а і в контексті її подальшого утримання чи зловживання нею. У системі політичної злочинності необхідно вирізняти й злочини, реалізація яких не зумовлена безпосередньо владними претензіями або ж перспективою використання вже здобутих можливостей. Ідеться про делікти, які настільки суттєво впливають на соціально-політичну ситуацію, що повинні вважатися політичними. Ці злочини пов'язані з ідеологічними, релігійними, національними, расовими чи іншими переслідуваннями та вчиняються без мети захопити чи утримати владу (за визначенням Н. Зелінської, йдеться про «дискримінаційну злочинність»). Зважаючи на багатоплановість політичної злочинності як явища, до цього поняття обґрунтовано відносити не тільки політично вмотивовані злочини, а й усі злочини, які вчиняються у сфері державного управління, тобто в політичній сфері, та суттєво впливають на соціально-політичну ситуацію.

Політичні злочини можуть бути засобом досягнення влади чи впливу на неї (опозиційна чи «антидержавна» політична злочинність – злочинність «знизу») або засобом утримання і зловживання

владою («державна» злочинність – злочинність «зверху» чи тоталітарна злочинність). На думку Н. Зелінської, «антидержавні» злочини можна умовно поділити на: 1) «зовнішньополітичні», спрямовані проти зовнішньої політики держави (держав) чи внутрішньої політики іноземної держави, на провокацію і перешкоду мирному врегулюванню міждержавних конфліктів; 2) «внутрішньополітичні», спрямовані на неконституційну зміну форми правління і/чи політичного режиму; неконституційну зміну державного устрою; екстремістські ідеологічні й деструктивні «протестні» злочини (радикально-релігійного, сектантського, так званого «світоглядного», месіанського чи ірраціонального характеру) [7, с. 62].

Г. В. Маляр поділяє політичні злочини на політичні злочини у сфері внутрішньої (електоральні і тоталітарні) та зовнішньої політики [8]. До політичних злочинів у сфері внутрішньої політики науковець відносить злочини: особи проти держави, громадянином якої він є або на території якої постійно проживає; представників вищої державної влади проти особи (групи осіб), яка є громадянином цієї держави або постійно проживає на її території; правлячої влади проти представників парламентської опозиції і навпаки («злочини влади проти влади»). Як приклад політичних злочинів у сфері зовнішньої політики названі злочини однієї держави проти іншої, злочини громадян однієї держави проти влади іншої держави, злочини однієї держави проти громадян іншої держави (політичний тероризм, агресія та посягання на територіальну цілісність іншої держави).

Досліджуючи природу політичного злочину, Ю. В. Орлов пропонує використовувати фасетну класифікацію, яка охоплює більшість кримінологічно значущих критеріїв. У цьому контексті науковець виокремлює та характеризує 24 види злочинів, а саме: насильницькі та ненасильницькі; спрямовані на досягнення стратегічного й тактичного результату у сфері політики; внутрішньо- та зовнішньополітичні; внутрішньодержавні й міжнародні; злочини-експансії і злочини-сепарації; електоральні, представницько-кон'юнктурні, контрольно-обструктивні, злочини узурпації, політичні диверсії та політико-дискримінаційні злочини; ідеологічно конфліктні й безконфліктні; лівоідеологічні, правоідеологічні, квазіліберально спря-

мовані, релігійно-фундаменталістські, протестно-ідеологічні, ідеологічно нейтральні [9, с. 392].

Окремий інтерес становить питання наслідків політичної злочинності – і як самостійний різновид, і в контексті характеристики загальних наслідків злочинності. Зважаючи на їх різноплановість й відповідну складність у обчисленні, дозволимо собі зупинитися на окремих соціальних наслідках збройного конфлікту, який перманентно триває на Сході нашої держави, та виокремити такі з них (за сферою дії / змістом прояву).

Соціально-економічні. Унаслідок бойових дій на території Луганської та Донецької областей, руйнувань транспортної й енергетичної інфраструктури багато підприємств змушені були зупинити або припинити виробничі процеси. Малі та середні підприємства зменшили економічну активність на 80–90%, а майже 40 тис. із них повністю припинили свою діяльність. За інформацією Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, економічна активність на тимчасово неконтрольованих Україною територіях зменшилася в 5 разів [10, с. 127–128].

За даними Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, станом на 1 листопада 2014 р. у Донецькій та Луганській областях пошкоджено або зруйновано 227 об'єктів освіти, 48 – охорони здоров'я, 56 – культурного і спортивного призначення, 91 адміністративну будівлю, 14 об'єктів торгівлі та 132 промислових об'єкти на загальну суму 5 млрд 788 млн грн. Без житла залишилось понад 710 тис. осіб. У результаті загальна сума економічних втрат України через бойові дії на Донбасі склала понад 30 млрд грн [11].

Втрати бюджету внаслідок воєнної агресії обчислюються мільярдами гривень, ліквідація підприємств призвела до зменшення доходів бюджетів усіх рівнів, зростання безробіття, посилення соціального напруження в регіоні. Нестабільність у суспільно-політичній площині та загроза масштабної збройної агресії зумовлюють зростання недовіри до банківської системи, погіршують інвестиційний клімат в Україні, що у коротко- та середньостроковій перспективі призведе до значних опосередкованих збитків. Загальні втрати банківської системи в Донецькій та Луганській областях за

період воєнних дій станом на 1 серпня 2015 р. становлять 47,0 млрд грн залучених коштів та 27,8 млрд грн кредитного портфеля [12, с. 150].

Соціально-гуманітарні. Йдеться передусім про появу в Україні категорії внутрішньо переміщених осіб, кількість яких, за офіційними даними на кінець жовтня 2015 р., сягнула 973,1 тис. осіб. Проте офіційна статистика не відображає реальних масштабів переселення, оскільки частина громадян покидає зону бойових дій самостійно (переїзд до родичів, знайомих тощо без проходження реєстрації). За даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, кількість українських громадян, які звернулися із клопотанням про визнання біженцем у семи країнах, з якими межує Україна (передусім у Російській Федерації, Білорусі та Польщі), становить 353,5 тис. осіб, ще 569,2 тис. осіб перебувають у цих країнах на інших підставах [12, с. 171].

Правові. Зміна політичної ситуації в країні протягом кінця 2013 р. та 2014 р., наслідки окупації Автономної Республіки Крим Російською Федерацією та ведення АТО на Донбасі, запровадження люстрації в Україні не могли не вплинути на посилення кримінальної відповідальності за окремі злочини проти основ національної та громадської безпеки, службові та військові злочини, що також позначилось на кількісних показниках злочинності.

У 2014 р. суттєво збільшилась, порівняно з 2013 р., кількість особливо тяжких злочинів – з 13 776 до 25 872 (темпи зростання становили +87,8%), коли за всіма іншими видами злочинів за ступенем тяжкості спостерігалась тенденція до зменшення. Відбулося збільшення кількості злочинів, які вчинялись з використанням вогнепальної зброї, – з 761 до 2 523 (+69,8%), а також таких груп злочинів, як: проти основ національної безпеки України – з 8 до 527 (+98,5%) (із врахуванням закритих у 2014 р. 64 кримінальних проваджень за пп. 1, 2, 4, 6 ч. 1 ст. 284 КПК України); проти волі, честі та гідності особи – з 483 до 2 202 (+78,1%); проти громадської безпеки – з 7 772 до 11 9472 (+34,9%) (із врахуванням закритих у 2014 р. 9 467 кримінальних проваджень за пп. 1, 2, 4, 6 ч. 1 ст. 284 КПК України); проти безпеки руху та експлуатації транспорту – з 19 722 до 24 700 (+20,1%); у сфері охорони

державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації – з 370 до 959 (+61,4%); проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) – з 369 до 4 153 (+91,1%); проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку – до 9 (+100%) [13, с. 55–56]. І це при тому, що офіційна статистика щодо стану кримінальних правопорушень в основному не відповідає їх реальному стану. Перш за все до статистики не включено повною мірою статистичні показники по Автономній Республіці Крим, яка залишається окупованою Російською Федерацією, і частині Донецької та Луганської областей, у яких запроваджено режим АТО.

Особливості злочинності в екстремальних ситуаціях (у тому числі й у зоні проведення АТО) визначають такі фактори: 1) безпорадність і вразливість людей, постраждалих в екстремальній ситуації; 2) дезорганізація представників державної влади та правоохоронних органів; 3) ослаблення факторів соціального контролю, поява безробіття дорослих і безпритульність дітей; 4) загострення потреби в продуктах харчування та речах першої необхідності (якщо екстремальна ситуація набуває затяжного характеру); 5) підвищення нервозності населення, зростання рівня конфліктності в міжособистісних стосунках; 6) вимушена міграція населення, що розриває усталені соціальні зв'язки й послаблює стримуючий вплив моральності та громадської думки [14, с. 28–29]. Війна й бойові дії радикально впливають на всі соціальні процеси, у тому числі криміногенні.

Висновки. Викладений матеріал засвідчує необхідність активізації державних зусиль у сфері протидії політичній злочинності, яка переслідує мету здобуття/перерозподілу, утримання та подальшого використання державної влади. Серед подальших перспективних пошуків, що матимуть як теоретичне, так і прикладне значення, слід указати вивчення категорії наслідків політичної злочинності як відповідного інформаційного базису для розробки та впровадження найбільш ефективних засобів реакції. Відсутність дієвих методик встановлення «ціни» політичної злочинності виступає додатковим аргументом на користь зазначеного.

Перелік літератури

1. Орлов Ю. В. Політико-кримінологічна теорія протидії злочинності: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2016. 477 с.
2. Криминология: учеб. для вузов / под общ. ред. А. И. Долговой. 3-е изд., перераб. и доп. М.: Норма, 2005. 912 с.
3. Лунеев В. В. Курс мировой и российской криминологии: учеб. для вузов: в 2 т. Т. II: Особенная часть. М.: Юрайт, 2013. 872 с. Серия: Магистр.
4. Зорин А. В. Криминология политической преступности как частная криминологическая теория. *Криминол. журн. ОГУЭП*. 2012. №1 (19). С. 88–94.
5. Орлов Ю. В. Політико-кримінологічна теорія протидії злочинності: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2016. 477 с.
6. Лунеев В. В. Курс мировой и российской криминологии: учеб. для вузов: в 2 т. Т. II: Особенная часть. М.: Юрайт, 2013. 872 с. Серия: Магистр.
7. Зелінська Н. Політична злочинність і політична криминологія: концептуальні підходи. *Право України*. 2009. №7. С. 58–65.
8. Маляр Г. В. Проблема політичної злочинності в зарубіжній криминології: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2010. 218 с. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe (дата звернення: 23.02.2017).
9. Орлов Ю. В. Політико-кримінологічна теорія протидії злочинності: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2016. 477 с.
10. Донбас і Крим: ціна повернення: монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна, О. С. Власюка, Е. М. Лібанової, О. М. Ляшенко. Київ: НІСД, 2015. 474 с.
11. Ціна війни: економічні і соціальні наслідки конфлікту на Донбасі URL: <http://mediarnbo.org/2014/09/17/tsina-viyni-ekonomichni-i-sotsialni-naslidki-konfliktu-na-donbasi/> (дата звернення: 23.02.2017).
12. Донбас і Крим: ціна повернення: монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна, О. С. Власюка, Е. М. Лібанової, О. М. Ляшенко. Київ: НІСД, 2015. 474 с.
13. Титаренко О. О. Сучасний стан злочинності в Україні: нові виклики. *Наук. вісн. Дніпропетров. держ. ун-ту внутр. справ*. 2014. №4. С. 53–66.
14. Джужа О. М., Гаркуша А. В. Актуальність криминологічного дослідження екстремальних умов (ситуацій), що сприяють злочинності під час проведення антитерористичної операції. *Юрид. часоп. Нац. акад. внутр. справ*. 2014. №2. С. 27–36.

Транслітерація переліку літератури

1. Orlov, Y. V. (2016) Polityko-kryminolohichna teoriya protydyi zlochynnosti [Politiko-criminology theory of counteraction criminality]: dys. ... dokt. yuryd. nauk : 12.00.08. Kharkivs'kyy natsional'nyy universytet vnutrishnikh sprav. Kharkiv. *[in Ukrainian]*.
2. Krymynolohyya: Uchebnyk dlya vuzov (2005) [Criminology: Textbook for the institutes of higher]. Pod obshch. red. d.yu.n., prof. A. Y. Dolhovoy. 3-e yzd., pererab. y dop. M.: Norma *[in Russian]*.
3. Luneev, V. V. (2013) Kurs myrovoi y rossyiskoi krymynolohyy v 2 t. T. II. Osobennaia chast : uchebnyk dlia vuzov. [Course of world and Russian criminology]. M. : Yzdatelstvo Yurait, Seryia : Mahystr *[in Russian]*.
4. Zoryn, A. V. (2012) Krymynolohyia polytycheskoi prestupnosti kak chastnaia krymynolohycheskaia teoriya [Criminology of political criminality as private criminology theory] // Krymynolohychesky zhurnal OHUЭP, 1(19), 88–94. *[in Russian]*.
5. Orlov, Y. V. (2016) Polityko-kryminolohichna teoriya protydyi zlochynnosti [Politiko-criminology theory of counteraction criminality]: dys. ... dokt. yuryd. nauk : 12.00.08 / Kharkivs'kyy natsional'nyy universytet vnutrishnikh sprav. Kharkiv. *[in Ukrainian]*.
6. Luneev, V. V. (2013) Kurs myrovoi y rossyiskoi krymynolohyy v 2 t. T. II. Osobennaia chast : uchebnyk dlia vuzov. [Course of world and Russian criminology]. M. : Yzdatelstvo Yurait, Seryia : Mahystr *[in Russian]*.
7. Zelinska, N. (2009) Politychna zlochynnist i politychna kryminolohiia: kontseptualni pidkhody [Political criminality and political criminology: conceptual approaches] Pravo Ukrainy – Law of Ukraine, 7, 58–65 *[in Ukrainian]*.
8. Maliar, H. V. (2010) Problema politychnoi zlochynnosti v zarubizhnii kryminolohii [A problem of political criminality is in foreign criminology]: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.08. Kyivskyi mizhnarodnyi universytet. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe *[in Ukrainian]*.
9. Orlov, Y. V. (2016) Polityko-kryminolohichna teoriya protydyi zlochynnosti [Politiko-criminology theory of counteraction criminality]: dys. ... dokt. yuryd. nauk : 12.00.08. Kharkivs'kyy natsional'nyy universytet vnutrishnikh sprav. Kharkiv *[in Ukrainian]*.
10. Donbas i Krym: tsina povnennia : monohrafiia (2015) [Donbas and Crimea: cost of returning]. za zah. red. V. P. Horbulina, O. S. Vlasiuka, E. M. Libanovoi, O. M. Liashenko. K. : NISD *[in Ukrainian]*.

11. Tsina viiny: ekonomichni i sotsialni naslidky konfliktu na Donbasi [Cost of war: economic and social consequences of conflict are on Donbas] [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://mediarnbo.org/2014/09/17/tsina-viyni-ekonomichni-i-sotsialni-naslidki-konfliktu-na-donbasi/> [in Ukrainian].

12. Donbas i Krym: tsina povnennia : monohrafiia (2015) [Donbas and Crimea: cost of returning]. za zah. red. V. P. Horbulina, O. S. Vlasiuka, E. M. Libanovoi, O. M. Liashenko. K. : NISD [in Ukrainian].

13. Tytarenko, O. O. (2014) Suchasnyi stan zlochynnosti v Ukraini: novi vyklyky [The modern consisting of criminality is of Ukraine: new calls]. Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav, 4, 53–66. [in Ukrainian].

14. Dzhuzha, O. M., Harkusha, A. V. (2014) Aktualnist kryminolohichnoho doslidzhennia ekstremalnykh umov (sytuatsii), shcho spriyaiu zlochynnosti pid chas provedennia antyterrorystychnoi operatsii [Actuality of research of criminology of extreme terms (situations) which are instrumental in criminality during the leadthrough of anti-terror operation]. Yurydychnyi chasopys natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, 2, 27–36. [in Ukrainian].

Медицький І. Б. Політична злочинність: поняття, структура, наслідки для суспільства

У статті на основі аналізу існуючих підходів розкрито розуміння політичної злочинності як відповідної кримінологічної категорії, також перераховані її характерні особливості. Приділено увагу класифікаційним схемам побудови політичної злочинності. Із використанням статистичної інформації здійснено аналіз соціально-економічних, соціально-гуманітарних, правових наслідків збройного конфлікту на Сході України та їх ціни для українського суспільства.

Ключові слова: політична злочинність, політичний злочин, антитерористична операція, ціна злочинності, наслідки злочинності.

Медицький І. Б. Политическая преступность: понятие, структура, последствия для общества

В статье на основе анализа существующих подходов раскрыто понимание политической преступности как соответствующей криминалогической категории, также перечислены ее характерные особенности. Уделено внимание классификационным схемам построения политической преступности. С использованием статистической информации осуществлен анализ социально-экономических, социально-гуманитарных, правовых последствий вооруженного конфликта на Востоке Украины и их цены для украинского общества.

Ключевые слова: политическая преступность, политическое преступление, антитеррористическая операция, цена преступности, последствия преступности.

Meditskii I. B. Political criminality: concept, structure, consequences for society

In article, on the basis of the analysis of existing approaches, the understanding of political criminality as corresponding criminological category, also are listed its prominent features is opened. The attention is paid to classification schemas of construction of political criminality. With use of the statistical information the analysis of social and economic, socially-humanitarian, legal consequences of a confrontation in the east of Ukraine and their price for the Ukrainian society is carried out.

Key words: *political criminality, political crime, antiterrorist operation, anti-terrorist operation, cost of crime, crime consequences.*

Рекомендовано до опублікування на засіданні кафедри кримінального права навчально-наукового Юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (протокол №8 від 20.02.2017 р.).

УДК 343.82:177–049.65

**ПРИНЦИП ПОВАГИ ДО ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ
В МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТАХ З ПРАВ ЛЮДИНИ
ТА ПОВОДЖЕННЯ ІЗ ЗАСУДЖЕНИМИ**

О. В. Гальцова, кандидат юридичних наук, молодший науковий співробітник сектору дослідження проблем кримінального та кримінально-виконавчого права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, асистент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Постановка проблеми. Зовнішня політика України спрямована на інтеграцію до Європейського Союзу. Це викликає необхідність імплементувати положення міжнародних договорів, а також дотримуватися взятих на себе міжнародних зобов'язань щодо поваги та захисту загальнолюдських прав і свобод людини, у тому числі й осіб, які відбувають покарання. Оскільки принципи права, що знайшли своє закріплення в кримінально-виконавчому законодавстві, стають підґрунтям, на якому повинна вибудовуватися вся діяльність із виконання кримінальних покарань, то проблематика сутності цих принципів викликає науковий інтерес, залишаючись актуальною в сучасній доктрині кримінально-виконавчого права України. Серед них особливо вирізняється такий принцип кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань, закріплений у ст. 5 Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК України), як повага до прав і свобод людини. Саме цей принцип покликаний забезпечити повагу до загальновизнаних між-

народною спільнотою прав і свобод людини, гуманне ставлення до засуджених та звести до мінімуму різницю між умовами життя в установах виконання покарання (далі – УВП) і на волі.

Принцип поваги до прав і свобод людини, крім міжнародних документів у сфері захисту прав людини, знайшов своє закріплення й у міжнародних актах спеціалізованого характеру. Серед науковців кримінально-виконавчого права вони отримали назву міжнародних стандартів поводження із засудженими (далі – МСП). Незважаючи на закріплення принципу поваги до прав і свобод людини у кримінально-виконавчому законодавстві, існує низка невирішених проблем щодо нього. Зокрема, втілення деяких положень міжнародних стандартів поводження із засудженими в національне законодавство, адже вони мають важливе значення не лише для науки кримінально-виконавчого права, а й для практики виконання покарань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні аспекти, а також проблеми втілення міжнародних стандартів поводження із засудженими та їх вплив на національне законодавство, теорію і практику виконання покарань досліджували такі науковці, як: А. П. Гель, В. А. Львовчкін, Т. В. Рудник, О. Б. Пташинський, А. Х. Степанюк, І. С. Яковець та ін.

Метою статті є дослідження міжнародних актів у сфері захисту прав людини та міжнародних стандартів поводження із засудженими, щоб максимально втілити їх у правозастосовну діяльність та наблизити чинне кримінально-виконавче законодавство України до загальноприйнятих стандартів більшості європейських держав.

Виклад основного матеріалу. Міжнародні правові акти у сфері захисту прав людини відіграють важливу роль у законодавстві України. У подальшому це обумовлює їх імплементацію та внесення низки змін до законів та нормативних актів, щоб національне законодавство (у тому числі й кримінально-виконавче як його частина) відповідало взятим на себе міжнародним зобов'язанням.

Слід указати, що після Другої світової війни почався процес щодо формування пріоритету прав і свобод людини. Відтоді у світі набула поширення концепція щодо необхідності міжнародного співробітництва у сфері загальної поваги та дотримання прав і осно-

воположних свобод людини [17, с. 8] та їх закріплення в низці міжнародних документів. Наприклад, у Загальній декларації прав людини, Декларації ООН про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Міжнародному пакті про громадянські і політичні права, Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права та ін. [3; 5; 8; 13; 14]. Указані міжнародні документи ратифікували понад 100 країн світу, у тому числі й Україна, яка на той час була у складі СРСР.

Загальна декларація прав людини є одним із перших міжнародних документів щодо прав людини, прийнятих Генеральною Асамблеєю ООН. У її Преамбулі проголошено, що одним із завдань Загальної декларації є поважання прав і свобод людини та їх забезпечення. Тому є слушним твердження вчених, що її норми перетворилися на загальновизнані звичасві норми міжнародного права, які визначають міжнародні стандарти прав людини, що їх повинні дотримуватися всі країни світу [11, с. 272].

Принцип поваги до прав і свобод людини закріплено, зокрема, у: ст. 1 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (зобов'язання поважати права людини) [8]; ст. 2 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (кожна держава, яка бере участь у цьому Пакті, зобов'язується поважати і забезпечувати всім особам, що перебувають у межах її території та під її юрисдикцією, права, визнані в цьому Пакті) [13]; Заключному акті наради з безпеки і співробітництва в Європі від 1 серпня 1975 р. (у розд. VII «Повага прав людини та основоположних свобод, включаючи свободу слова, совісті, релігії та переконання») [6] і ін.

Слід зазначити, що в цих міжнародних актах указано також на ті загальні права і свободи засуджених осіб, які повинні поважатися і забезпечуватися під час виконання кримінальних покарань та при поводженні з такими особами: кожна людина має право на життя, свободу та особисту недоторканність; ніхто не повинен зазнавати тортур або жорстокого, нелюдського чи такого, що принижує людську гідність, поводження чи покарання; усі позбавлені волі особи мають право на гуманне ставлення і повагу до гідності, притаманної людській особі.

У подальшому принцип поваги до прав і свобод людини, як ми зазначали раніше, знайшов своє закріплення й у МСП, під якими розуміють стандарти, прийняті на міжнародному рівні як норми, принципи й рекомендації у галузі виконання покарань і діяльності органів та установ виконання покарань [10, с. 48]. Слід наголосити, що, незважаючи на існування стандартів поведження із засудженими, у чинному кримінально-виконавчому законодавстві дотепер не закріплено термін «поведження із засудженими». На це неодноразово звертали увагу науковці кримінально-виконавчого права, зокрема Т. В. Рудник, яка запропонувала розуміти цей термін як спосіб чи характер застосування до засуджених різних заходів впливу, поведження з ними відповідно до загальноприйнятих правил [21, с. 15].

Не вдаючись до дискусій, лише зазначимо, що вказана проблема потребує відповідного вирішення. Крім того, слід визначитися зі змістом поняття «поведження із засудженими» в національному законодавстві. На нашу думку, закріплення в законодавстві цього поняття сприятиме, зокрема, безперечній повазі до прав і свобод людини під час виконання-відбування покарань, оскільки визначить межі дозволеної поведінки з боку адміністрації УВП.

До МСП, що були опрацьовані та погоджені міжнародною спільнотою, відносять: Мінімальні стандартні правила поведження з в'язнями [15]; Декларацію про захист всіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських чи таких, що принижують гідність, видів поведження і покарання [2]; Принципи медичної етики, що стосуються ролі працівників охорони здоров'я, особливо лікарів, у захисті ув'язнених чи затриманих осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських чи таких, що принижують гідність, видів поведження і покарання [19]; Основні принципи поведження із в'язнями [18]; Конвенцію проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження і покарання [9]; Звід принципів захисту всіх осіб, які піддаються затриманню та ув'язненню будь-яким чином [22]; Європейські пенітенціарні (в'язничні) правила [4]; Токійські правила та ін. У цих документах визначальною ідеєю є повага до прав і свобод людини під час виконання кримінальних покарань. Наприклад, у Зводі

принципів захисту всіх осіб, які піддаються затриманню та ув'язненню будь-яким чином, вказується: усі особи, які піддані затриманню чи ув'язненню будь-яким чином, мають право на гуманне ставлення та повагу, притаманну людській гідності (принцип 1); в інтересах осіб, які піддані затриманню чи ув'язненню будь-яким чином, не допускається обмеження чи применшення будь-яких прав людини, які визнаються державою відповідно до права, конвенцій, правил та звичаїв, на тій підставі, що ці права не визнаються або визнаються в зменшеному обсязі в указаному Зводі принципів (принцип 3); жодна особа, піддана затриманню чи ув'язненню, не повинна зазнавати катувань або інших нелюдських чи таких, що принижують гідність, видів поведження та покарання (принцип 6) [22].

У Мінімальних стандартних правилах поведження з в'язнями у розділі «Загальні правила» вказується, що мінімальні умови, які розглядаються Організацією Об'єднаних Націй, покликані забезпечувати захист в'язнів від поганого поведження [15]. В Основних принципах поведження із в'язнями стверджується: усі ув'язнені користуються повагою, бо в них є гідність і значимість як людей (принцип 1); за винятком тих обмежень, необхідність яких надто обумовлена фактом ув'язнення в тюрму, всі ув'язнені користуються правами людини і фундаментальними свободами, викладеними в Загальній декларації прав людини, Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права, Міжнародному пакті про громадянські і політичні права і Факультативному протоколі до них, а також іншими правами, що викладені в інших пактах Організації Об'єднаних Націй (принцип 5) [18].

Декларація про захист усіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських чи таких, що принижують гідність, видів поведження і покарання зазначає: будь-яка дія, що являє собою катування або інші жорстокі, нелюдські чи такі, що принижують гідність, види поведження і покарання, є образою людської гідності та повинна визнаватися як порушення прав людини та основних свобод, проголошених Загальною декларацією прав людини (ст. 2); підготовка персоналу, який забезпечує дотримання закону, і підготовка інших офіційних осіб, котрі можуть нести відповідальність за осіб,

позбавлених волі, повинна забезпечувати такий стан справ, за якого повністю враховувалася б заборона катувань й інших жорстоких, нелюдських чи таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання (ст. 5) [2].

У Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання міститься заборона катування, відповідно до якої жодні виключні обставини, якими вони не були б, стан війни чи загроза війни, внутрішня політична нестабільність або будь-яке інше надзвичайне становище, наказ вищестоящего начальника чи державної влади не можуть бути виправданням катувань (ст. 2) [9]. У Кодексі поведінки посадових осіб із підтримання правопорядку міститься таке положення: при виконанні своїх обов'язків відповідні посадові особи поважають та захищають людську гідність та захищають права людини щодо всіх осіб (ст. 2) [7]. В Європейських пенітенціарних правилах зазначено, що при поводженні з усіма особами, позбавленими волі, необхідно дотримуватись їхніх прав людини (ч. I принципу 1) [4].

Основними міжнародними нормативними актами, що регламентують діяльність УВП та поводження із засудженими, є Європейські пенітенціарні правила та Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями. Вони визнані вихідним документом для формування політики у сфері виконання покарань законодавчими органами, судами й тюремними адміністраціями та набули особливого статусу серед міжнародних кримінально-процесуальних інструментів [24, с. 86]. Вітчизняні науковці-фахівці в галузі кримінально-виконавчого права А. Х. Степанюк та І. С. Яковець наголошують, що закріплення цих положень у МСП має істотний вплив на національне законодавство, а також теорію і практику виконання покарань, і вказують, що Загальна декларація прав людини, МСП та національне законодавство співвідносяться між собою як загальне, особливе й окреме (одиничне) [23, с. 22].

В. А. Львовчкін слушно наголосив, що міжнародні правові документи з прав і свобод засуджених впливають на формування кримінально-виконавчого законодавства України [12, с. 2]. Підтримують указану точку зору й О. Б. Пташинський [20, с. 2] та інші

вчені, які вважають, що стандарти поведження із засудженими, розроблені міжнародною спільнотою, є результатом їх співробітництва; у подальшому вони дозволять якнайкраще забезпечити права і свободи людини у сфері виконання-відбування кримінальних покарань [20, с. 170]. За твердженням А. Х. Степанюка та І. С. Яковець, закріплення цих положень щодо поваги до прав і свобод людини є важливим для правозастосовної діяльності, оскільки вони набувають обов'язкової сили і таких об'єктивно-суб'єктивних характеристик, як нормативність, стабільність, незаперечність і неприпустимість відступу від них навіть у порядку винятку [23, с. 24]. Автори справедливо вважають, що в діяльності органів і установ виконання покарань необхідно створити такі умови, за яких принципи кримінально-виконавчого законодавства не повинні бути лише декларацією, формальною можливістю [23, с. 25].

Висновки. У міжнародних стандартах з прав людини і поведження із засудженими вказано на ті загальнолюдські права і свободи засуджених осіб, до яких з повагою має ставитися адміністрація УВП під час виконання-відбування покарань, а саме: право на життя та здоров'я; свободу й особисту недоторканність; нікого не може бути піддано катуванню чи жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поведженню чи покаранню; всі позбавлені волі особи мають право на гуманне ставлення і повагу до гідності, притаманної людській особі, а також на належні умови тримання. Це означає, що під час відбування покарання держава має створити такі умови тримання для засуджених осіб, котрі забезпечували б людяність, гідність людини та її честь, дотримання прав і свобод, що наближуватиме кримінально-виконавче законодавство України до загальноприйнятих стандартів більшості європейських держав.

Проаналізовані міжнародні акти вказують на те, що не всі положення стосовно поваги до прав і свобод людини під час виконання-відбування покарань, закріплені в чинному законодавстві України, відповідають МСП. Деякі з них, що хоча формально і відповідають таким стандартам, проте у практичній діяльності національних інституцій у сфері виконання-відбування покарань мають лише декларативний характер, оскільки не всі вони можуть бути втілени-

ми й реалізованими внаслідок існування чинників юридичного, економічного, соціального характеру, а також упередженого ставлення до засуджених з боку адміністрації УВП.

Створення в УВП належних умов тримання, якісного та достатнього харчування, надання кваліфікованої та своєчасної медичної допомоги і лікування є дуже важливим під час відбування покарань і потребує відповідного фінансування з боку держави, яке, на жаль, є недостатнім. Але не менш важливим є ввічливе ставлення до засуджених з боку адміністрації УВП. У цьому разі людське ставлення до засуджених не вимагає грошових вкладень з боку держави, а залежить виключно від адміністрації УВП. Тому під час здійснення своєї діяльності вона повинна усвідомлювати, що засуджена особа – це людина, і ставитися до неї як до особистості. У цьому й проявляється гуманізм, оскільки хоча така особа й припустилася помилки, проте на її повернення як законослухняного громадянина чекають не лише сім'я, а й суспільство та держава.

Перелік літератури

1. Гель А. П. Кримінально-виконавче право України: навч. посіб. / за ред.: А. Х. Степанюка. Київ: Юрінком Інтер. 2008. 624 с.

2. Декларация о защите всех лиц от пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания: принята резолюцией 3452 (XXX) Ген. Ассамблеи ООН от 9 дек. 1975 г. *Законодавство України*: база даних / Верхов. Рада України. Київ, 1994–2017. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_084 (дата звернення: 08.03.2017).

3. Декларация Организации Объединенных Наций о ликвидации всех форм расовой дискриминации: принята резолюцией 1904 (XVIII) Ген. Ассамблеи ООН от 20 нояб. 1963 г. *Законодавство України*: база даних / Верхов. Рада України. Київ, 1994–2017. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_338 (дата звернення: 08.03.2017).

4. Європейські пенітенціарні (в'язничні) правила: Рекомендація № R(2006)2 Комітету міністрів держав-учасниць: прийняті 11 січ. 2006 р. *Законодавство України*: база даних / Верхов. Рада України. Київ, 1994–2017. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_032 (дата звернення: 08.03.2017).

5. Загальна декларація прав людини: прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Ген. Асамблеї ООН від 10 груд. 1948 р. *Офіц. вісн. України*. 2008. №93. Ст. 3103.

6. Заключительный акт Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе (Хельсинки, 1 авг. 1975 г.). *Офіц. вісн. України*. 2005. №4. Ст. 266.

7. Кодекс поведения должностных лиц по поддержанию правопорядка: принят резолюцией 34/169 Ген. Ассамблеи ООН от 17 дек. 1979 г. *Законодавство України: база даних / Верхов. Рада України*. Київ, 1994–2017. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_282 (дата звернення: 08.03.2017).

8. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: прийнята 4 листоп. 1950 р. *Офіц. вісн. України*. 1998. №13. С. 270.

9. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання: прийнята 10 груд. 1984 р. *Законодавство України: база даних / Верхов. Рада України*. Київ, 1994–2017. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_085 (дата звернення: 08.03.2017).

10. Кримінально-виконавче право: підручник / за ред.: В. В. Голіна, А. Х. Степанюк. Харків: Право, 2011. 328 с.

11. Купакін О. М. Механізм імплементації новітніх міжнародних стандартів з прав людини в Україні. *Актуальні проблеми охорони громадського порядку та досудового провадження: матеріали наук.-практ. конф. і круглих столів* (м. Дніпропетровськ, 11 груд. 2009 р., 16 лют., 11 берез. та 28 трав. 2010 р.). Дніпропетровськ, 2010. С. 272–273.

12. Львовичкін В. А. Нормативно-правові та організаційні засади забезпечення реалізації в Україні міжнародних стандартів з прав і свобод заступлених до позбавлення волі: автореф. дис.... канд. юрид. наук. Київ, 2002. 18 с.

13. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права: прийнятий резолюцією 2200А (XXI) Ген. Асамблеї ООН від 16 груд. 1966 р. *Законодавство України: база даних / Верхов. Рада України*. Київ, 1994–2017. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 08.03.2017).

14. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права: прийнятий резолюцією 2200А (XXI) Ген. Асамблеї ООН від 16 груд. 1966 р. *Законодавство України: база даних / Верхов. Рада України*. Київ, 1994–2017. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_042 (дата звернення: 08.03.2017).

15. Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями: прийняті 30 серп. 1955 р. *Законодавство України: база даних / Верхов. Рада Укра-*

їни. Київ, 1994–2017. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_212 (дата звернення: 08.03.2017).

16. Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций в отношении мер, не связанных с тюремным заключением (Токийские правила): приняты резолюцией 45/110 Ген. Ассамблеи ООН от 14 дек. 1990 г. *Законодавство України*: база даних / Верхов. Рада України. Київ, 1994–2017. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_907 (дата звернення: 08.03.2017).

17. Німченко В. І. Законодавче визначення і реалізація міжнародних стандартів прав і свобод людини і громадянина в Україні. *Права людини і правова держава (до 50-ї річниці Загальної декларації прав людини)*: тези доп. та повідомл. наук. конф. проф.-викл. складу (10–11 груд. 1998 р.). Харків, 1998. С. 8–11.

18. Основні принципи поводження з в'язнями: прийняті резолюцією 45/111 Ген. Асамблеї ООН від 14 груд. 1990 р. *Законодавство України*: база даних / Верхов. Рада України. Київ, 1994–2017. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_230 (дата звернення: 08.03.2017).

19. Принципы медицинской этики: приняты резолюцией 37/194 Ген. Ассамблеи ООН от 18 дек. 1982 г. *Законодавство України*: база даних / Верхов. Рада України. Київ, 1994–2017. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_285 (дата звернення: 08.03.2017).

20. Пташинський О. Б. Правові проблеми реформування пенітенціарної системи в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2002. 18 с.

21. Рудник Т. В. Реалізація принципу гуманізму при виконанні і відбуванні покарання у виді позбавлення волі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2010. 21 с.

22. Свод принципов защиты всех лиц, подвергаемых задержанию или заключению в какой бы то ни было форме: принят резолюцией 43/173 Ген. Ассамблеи ООН от 9 дек. 1988 г. Киев, 1994–2017. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_206 (дата звернення: 08.03.2017).

23. Степанюк А. Х. Втілення міжнародних стандартів у практику діяльності кримінально-виконавчої системи України: монографія. Харків: Кроссрод, 2007. 184 с.

24. Яковець І. С. Теоретичні та прикладні засади оптимізації процесу виконання кримінальних покарань: монографія. Харків: Право, 2013. 392 с.

Транслітерація переліку літератури

1. Hel, A. P., Semakov, H. S., & Yakovets, I. S. (2008) *Kryminalno-vikonavche pravo Ukrainy: navchalnyi posibnyk [Criminal Executive Law of*

Ukraine: training manual]. A. Kh. Stepaniuk (Ed.). Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].

2. Deklaracija o zashhite vseh lic ot pytok i drugih zhestokih, beschelovechnyh ili unizhajushhiih dostoinstvo, vidov obrashhenija i nakazanija: prinjata rezoljuciej 3452 (XXX) General'noj Assamblei OON ot 9 dekabnja 1975 g. [Declaration on the Protection of All Persons from Being Subjected to Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment: adopted by UN General Assembly resolution 3452 (XXX) of 9 December 1975]. *zakon4.rada.gov.ua*. Retrieved from http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_084 [in Russian].

3. Deklaracija Organizacii Ob»edinennyh Nacij o likvidacii vseh form rasovoj diskriminacii: prinjata rezoljuciej 1904 (XVIII) General'noj Assamblei OON ot 20 nojabrja 1963 g. [United Nations Declaration on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination: adopted by UN General Assembly resolution 1904 (XVIII) of 20 November 1963]. Retrieved from http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_338 [in Russian].

4. Yevropeiski penitentsiarni (viaznychni) pravyla (Rekomendatsiia № R (2006) 2 Komitetu Ministriv derzhav-uchasnyts): pryiniato 11 sichnia 2006 r. [European Prison Rules (Recommendation № R (2006) 2 of the Committee of Ministers of the States Parties): adopted by 11 January 2006]. Retrieved from http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_032 [in Ukrainian].

5. Zahalna deklaratsiia prav liudyny: pryiniata i proholoshena rezoliutsiieiu 217 A (III) Heneralnoi Asamblei OON vid 10 hrudnia 1948 r. [Universal Declaration of Human Rights: Adopted and proclaimed by UN General Assembly resolution 217 A (III) of 10 December 1948]. (2008). *Ofitsijnyj visnyk Ukrainy – Official Gazette of Ukraine*, 93 [in Ukrainian].

6. Zakljuchitel'nyj akt Soveshhanija po bezopasnosti i sotrudnichestvu v Evrope: (Hel'sinki, 1 avgusta 1975 g.) [Final Act of the Conference on Security and Cooperation in Europe: (Helsinki, 1 August 1975)]. (2005). *Ofitsijnyj visnyk Ukrainy – Official Gazette of Ukraine*, 4 [in Russian].

7. Kodeks povedenija dolzhnostnyh lic po podderzhaniju pravoporjadka: prinjat rezoljuciej 34/169 General'noj Assamblei OON ot 17 dekabrja 1979 g. [Code of Conduct for Law Enforcement Officials: adopted by UN General Assembly resolution 34/169 of 17 December 1979]. Retrieved from http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_282 [in Russian].

8. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod: pryiniata 4 lystopada 1950 r. [European Convention on Human Rights: adopted by 4 November 1950]. (1998). *Ofitsijnyj visnyk Ukrainy – Official Gazette of Ukraine*, 13 [in Ukrainian].

9. Konventsiiia proty катуvan ta inshykh zhorstokykh, neliudskykh abo takykh, shcho prynyzhuit hidnist, vydiv povodzhennia i pokarannia: pryiniata 10 hrudnia 1984 r. [Convention against torture and other cruel, inhuman or degrading Degrading Treatment or Punishment: adopted by 10 December 1984]. *zakon4.rada.gov.ua*. Retrieved from: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_085 [in Ukrainian].

10. Holina, V. V., & Stepaniuk, A. Kh. (Eds.). (2011). *Kryminalno-vykonavche pravo: pidruchnyk [Criminal Executive Law: textbook]*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

11. Kupakin, O. M. (2010). Mekhanizm implementatsii novitnykh mizhnarodnykh standartiv z prav liudyny v Ukraini [The mechanism of implementation of new international standards on human rights in Ukraine]. Proceedings from *Aktualni problemy okhorony hromadskoho poriadku ta dosudovoho provadzhennia, materialy konferentsii i kruhlykh stoliv (11 hrudnia 2009 r., 16 liutoho, 11 bereznia ta 28 travnia 2010 r.) – Actual problems of public order and pre-trial, materials of conferences and round tables (11 December 2009, 16 February, 11 March and 28 May 2010)*. (pp. 272–273). Dnipropetrovsk: Dnepropetrovsk State University of Internal Affairs [in Ukrainian].

12. Lovochkin, V. A. (2002) Normatyvno-pravovi ta orhanizatsiini zasady zabezpechennia realizatsii v Ukraini mizhnarodnykh standartiv z prav i svobod zasudzhenykh do pozbavlennia voli [*Normative, legal and organizational principles of ensuring the realization of international standards on human rights and freedoms of persons deprived of their liberty in Ukraine*]. (Extended abstract of candidate's thesis). National Academy of Internal Affairs of Ukraine, Kyiv [in Ukrainian].

13. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski ta politychni prava: pryiniato rezoliutsiieiu 2200A (XXI) Heneralnoi Asamblei OON vid 16 hrudnia 1966 r. [International Covenant on Civil and Political Rights: adopted by UN General Assembly resolution 2200A (XXI) of 16 December 1966]. *zakon2.rada.gov.ua*. Retrieved from http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043 [in Ukrainian].

14. Mizhnarodnyi pakt pro ekonomichni, sotsialni i kulturni prava: pryiniato rezoliutsiieiu 2200A (XXI) Heneralnoi Asamblei OON vid 16 hrudnia 1966 r. [International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights: adopted by UN General Assembly resolution 2200A (XXI) of 16 December 1966]. *zakon2.rada.gov.ua*. Retrieved from http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_042 [in Ukrainian].

15. Minimalni standartni pravyla povodzhennia z viazniamy: pryiniati 30 serpnia 1955 r. [Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners: adopted by 30 August 1955]. *zakon4.rada.gov.ua*. Retrieved from http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_212 [in Ukrainian].

16. Minimal'nye standartnye pravila Organizacii Ob»edinennyh Nacij v otnoshenii mer, ne svjazannyh s tjuremnyim zakljucheniem (Tokijskie pravila): (prinjaty rezoljuciej 45/110 General'noj Assamblei OON ot 14 dekabrja 1990 g.) [United Nations Standard Minimum Rules for Non-custodial Measures (the Tokyo Rules): (adopted by UN General Assembly resolution 45/110 of 14 December 1990)]. *zakon2.rada.gov.ua*. Retrieved from http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_907 [in Russian].

17. Nimchenko, V. I. (1998). *Zakonodavche vyznachennia i realizatsiia mizhnarodnykh standartiv prav i svobod liudyny i hromadianyna v Ukraini* [Legal definition and implementation of international standards of human rights and citizen in Ukraine]. Proceedings from *Prava liudyny i pravova derzhava (do 50-yi richnytsi Zahalnoi deklaratsii prav liudyny), tezy dopovidei ta povidomlen naukovoï konferentsii, 10–11 hrudnia 1998 r. – Human rights and the rule of law (the 50th anniversary of the Universal Declaration of Human Rights), abstracts and reports of scientific conference, 10–11 December 1998*. (pp. 8–11). Kharkiv: Yaroslav the Wise National Law Academy of Ukraine [in Ukrainian].

18. Osnovni pryntsypy povodzhennia z viaznyamy: pryiniati rezoliutsiieiu 45/111 Heneralnoi Asamblei OON vid 14 hrudnia 1990 r. [Basic Principles for the Treatment of Prisoners: adopted by UN General Assembly resolution 45/111 of 14 December 1990]. *zakon4.rada.gov.ua*. Retrieved from http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_230 [in Ukrainian].

19. Principy medicinskoj jetiki: prinjaty rezoljuciej 37/194 General'noj Assamblei OON ot 18 dekabrja 1982 g. [Principles of Medical Ethics: adopted by UN General Assembly resolution 37/194 of 18 December 1982]. *zakon4.rada.gov.ua*. Retrieved from http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_285 [in Russian].

20. Ptashynskyi, O. B. (2002) *Pravovi problemy reformuvannia penitentsiarnoi systemy v Ukraini* [Legal problems of reforming the penitentiary system in Ukraine]. (Extended abstract of candidate's thesis). V. M. Koretsky Institute of state and law of National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv [in Ukrainian].

21. Rudnyk, T. V. (2010). *Realizatsiia pryntsypu humanizmu pry vykonanni i vidbuvanni pokarannia u vydi pozbavlennia voli* [The principle of humanity in the performance and execution of sentences of imprisonment]. (Extended abstract of candidate's thesis). Academy of Advocacy of Ukraine, Kyiv [in Ukrainian].

22. Svod principov zashhity vseh lic, podvergaemyh zaderzhaniju ili zakljucheniju v kakoj by to ni bylo forme: prinjat rezoljuciej 43/173 General'noj Assamblei OON ot 9 dekabrja 1988 g. [Body of Principles for the Protection of

All Persons under Any Form of Detention or Imprisonment: adopted by UN General Assembly resolution 43/173 of 9 December 1988]. *zakon4.rada.gov.ua*. Retrieved from: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_206 [in Russian].

23. Stepaniuk, A. Kh., & Yakovets, I. S. (2007). *Vtillennia mizhnarodnykh standartiv u praktyku diialnosti kryminalno-vykonavchoi systemy Ukrainy: monohrafiia* [The implementation of international standards in the practice of the penal system of Ukraine: monograph]. Kharkiv: Crossroad [in Ukrainian].

24. Yakovets, I. S. (2013). *Teoretychni ta prykladni zasady opytizatsii protsesu vykonannia kryminalnykh pokaran: monohrafiia* [Theoretical and applied principles of streamlining the process of execution of punishments: monograph]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

Гальцова О. В. Принцип поваги до прав і свобод в міжнародних стандартах з прав людини та поводження із засудженими

У статті досліджується принцип поваги до прав і свобод людини в кримінально-виконавчому законодавстві при виконанні і відбуванні покарань. Указується, що цей принцип знайшов своє закріплення в міжнародних стандартах з прав людини та міжнародних стандартах поводження із засудженими. Наголошується, що необхідно не тільки імплементувати його положення в чинне кримінально-виконавче законодавство, але й реально їх втілювати та дотримуватися під час відбування покарання.

Ключові слова: принцип, міжнародні стандарти з прав людини, міжнародні стандарти поводження із засудженими, імплементація, повага до прав і свобод людини.

Гальцова Е. В. Принцип уваження прав і свобод человека в международных стандартах прав человека и обращения с осужденными

В статье исследуется принцип уважения прав и свобод человека в уголовно-исполнительном законодательстве при исполнении и отбывании наказания. Указывается, что этот принцип также закреплен в международных стандартах прав человека и международных стандартах обращения с осужденными. Утверждается, что необходимо не только имплементировать его положения в действующее уголовно-исполнительное законодательство, но и реально воплощать и соблюдать во время отбывания наказания.

Ключевые слова: принцип, международные стандарты по правам человека, международные стандарты обращения с осужденными, имплементация, уважение к правам и свободам человека.

Haltsova O. V. The principle of respect for human rights and freedoms in human rights and treatment of convicts international standarts

The principle of respect for human rights and freedoms in Correctional Law, service of sentence is being studied. It is specified that this principle is enforced in human

rights and treatment of convicts international standards. A stress is made on the need of not only incorporation of this principle into existing Correctional Law but also of its actual implementation and compliance during service of sentence.

Key words: *principle, human rights international standards, treatment of convicts international standards, incorporation, respect for human rights and freedoms.*

Рекомендовано до опублікування на засіданні сектору дослідження проблем кримінального, кримінально-виконавчого права НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (протокол № 4 від 04.04.2017 р.).

УДК 343.8

МІСЦЯ НЕСВОБОДИ: ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ

А. І. Богатирьов, кандидат юридичних наук, помічник-консультант народного депутата Верховної Ради України

Постановка проблеми. Важливим кроком на шляху гуманізації діяльності системи державного примусу та забезпечення прав і свобод громадян стала ратифікація Верховною Радою України у 2006 р. Факультативного протоколу до Конвенції ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання [1]. Однак попри всі сподівання на зміни, зокрема створення національного превентивного механізму – незалежного органу, спрямованого на моніторинг місць несвободи та протидію тортурам і жорстокому поводженню, на жаль, фактично реформа закінчилася, навіть не розпочавшись.

При цьому науковій дискусії про необхідність і практичну значущість низки положень Конвенції тривають і донині. Окремі її нововведення є слушними та актуальними як ніколи, хоча їх аналіз залишає більше питань, аніж відповідей. Зокрема, невизначеними є ряд питань щодо: розуміння словосполучення «місця несвободи»; критеріїв їх визначення; системи їх підпорядкування, моніторингу та нагляду з боку держави та громадськості; механізму виокремлення осіб, які дійсно перебувають у стані несвободи, та багато інших.

Так, більшість вітчизняних правознавців розуміють поняття «місця несвободи» через призму класичної правової доктрини, ототожнюючи їх з місцями обмеження чи позбавлення волі. В Україні до останніх традиційно відносять установи Міністерства юстиції України з питань виконання кримінальних покарань та пробації: виправні та виховні колонії, виправні центри, слідчі ізолятори Державної кримінально-виконавчої служби України; ізолятори тимчасового тримання, приймальники-розподільники для дітей та ізо-

лятори тимчасового тримання Міністерства внутрішніх справ України; ізолятори тимчасового тримання Служби безпеки України.

Однак у контексті розуміння свободи, включно із свободою у сфері особистого та культурного розвитку, до місць несвободи в соціальній сфері слід віднести й місця утримання мігрантів із неврегульованим статусом, а також шукачів притулку, які підпорядковані Державній міграційній службі України та Державній прикордонній службі України; інтернати для дітей-інвалідів, геріатричні пансіонати і психоневрологічні інтернати Міністерства соціальної політики та Міністерства охорони здоров'я тощо. Адже особи перебувають у вказаних місцях проти свого бажання під вартою; їх побут, режим та зв'язок із зовнішнім світом суворо регламентовані – це надійні критерії, за якими місце перебування особи можна віднести до категорії несвободи.

Тим паче в такі заклади особи поміщуються примусово за рішенням судового чи адміністративного органу, що цілком відповідає Протоколу щодо вимог до місць, які підлягають моніторингу в розумінні ст. 4 Факультативного протоколу до Конвенції ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання [1].

Мета статті полягає у визначенні та розкритті суті терміна «місця несвободи Міністерства юстиції України», а також аргументації доцільності запровадження його у вітчизняне пенітенціарне законодавство.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми. Зазначимо, що в науці кримінально-виконавчого права поняття «місця несвободи» досі не було предметом окремого комплексного дослідження, а наукові розробки переважно стосувалися понять «установа виконання покарань» та «місця позбавлення волі», що знайшло відображення в працях таких вітчизняних та зарубіжних вчених, як: О. М. Бандурка, І. Г. Богатирьов, О. М. Джужа, В. В. Коваленко, О. Г. Колб, І. М. Копотун, М. С. Пузирьов, В. М. Трубников, М. О. Стручков, І. В. Шмаров, А. Х. Степанюк, С. І. Халимон, І. С. Яковець та ін.

Проте єдиної точки зору щодо їх визначення так досі й не вироблено. З одного боку, це свідчить про плюралізм суджень у пені-

тенціарній науці, а з другого – про потребу в необхідності формулювання ще не досліджуваного за часів незалежності України поняття «місця несвободи Міністерства юстиції України», де саме й утримуються ув'язнені та засуджені за вчинені злочини.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи певну дефініцію, доречно звернути увагу на той факт, що поняття – це спосіб розуміння або абстрактного уявлення про пізнання предметної галузі через усвідомлення істотних характеристик її об'єктів. З огляду на це поняття «місця несвободи» досліджуватиметься як предмет пенітенціарної галузі й відноситиметься до числа універсальних термінів, якими апелює кримінально-виконавча та кримінологічна науки.

Пропонуючи запровадження у вітчизняне правове поле нового терміна, слід зауважити, що поняття «місця несвободи» нині не закріплено в національному законодавстві й майже не вживається під час правозастосування. Винятком можна вважати лише згадку про місце несвободи в нещодавньому наказі Генеральної прокуратури України від 12 грудня 2016 р. № 399 «Про затвердження Положення про управління нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних провадженнях та інших заходів примусового характеру у місцях несвободи Генеральної прокуратури України» [2], що вже можна вважати кроком назустріч запровадженню терміна «місця несвободи» до чинного законодавства.

Закріплення в чинному кримінальному та кримінально-виконавчому законодавстві терміна «місця несвободи Міністерства юстиції України» є абсолютно виправданим з огляду на такі висновки, зроблені нами на підставі аналізу матеріалів доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини «Моніторинг місць несвободи в Україні: стан реалізації національного превентивного механізму» за 2013 р. [3]:

– по-перше, саме модель «місця несвободи» дозволяє представникам громадськості не лише отримувати доступ до закритих установ, але й брати активну участь у виконанні існуючих практик неналежного поводження з особами, які перебувають під тотальним контролем держави, та здійсненні захисту прав і свобод людини в місцях несвободи;

– по-друге, зазначена доповідь увібрала в себе результати понад 260 моніторингових візитів саме до місць несвободи;

– по-третє, у рамках реалізації національного превентивного механізму спільно з Харківським інститутом соціальних досліджень та Асоціацією незалежних моніторів підготовлено дві спеціальні доповіді дотримання прав людини саме в місцях несвободи;

– по-четверте, сьогодні в Україні кількість місць несвободи сягає 6 000 [3, с. 5–7].

У своєму ж дослідженні ми ставили за мету дослідити термін «місця несвободи», які знаходяться в підпорядкуванні Міністерства юстиції України як правонаступника Державної пенітенціарної служби України відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 18 травня 2016 р. № 343 [4].

Крім того, пропонуючи введення у вітчизняну юридичну практику терміна «місця несвободи», маємо зазначити, що слово «свобода» неодноразово застосовується в Конституції України. Тобто свобода є природним, невід’ємним правом людини і може обмежуватися або позбавлятися лише як кара за порушення основних приписів держави, що охороняють права і свободи іншої людини, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, – законом України про кримінальну відповідальність.

Така позиція знаходить своє відображення в зарубіжному законодавстві більшості країн світу та в усіх міжнародних актах з прав людини, зокрема в таких, як: Загальна декларація з прав людини, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, Європейська конвенція про права людини, Хартія основних прав Європейського Союзу тощо.

Крім того, стає очевидним, що для засуджених їх свобода в досліджуваних місцях обмежена за вироком суду на певний строк або довічно, а це цілком відповідає Протоколу щодо вимог до місць, які підлягають моніторингу в розумінні ст. 4 Факультативного протоколу до Конвенції ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання [1].

Більш того, на підставі проведеного науковою школою «Інтелект» моніторингу установ виконання покарань Міністерства юстиції України ми можемо стверджувати, що за притаманними

ознаками (загальні та особливі вимоги щодо обладнання установ виконання покарань; умови та порядок прийняття, відбуття покарання та звільнення з установи; комунально-побутове та медичне обслуговування; порядок застосування фізичної сили та спеціальних засобів, заходів стягнення та заохочення тощо) їх цілком можна класифікувати як місця несвободи [5].

На підставі аналізу законодавства у сфері кримінальної юстиції з'ясовано, що хоча термін «місця позбавлення волі» використовують в Кримінальному та Кримінально-виконавчому кодексах України, але саме визначення поняття в цих кодифікованих актах відсутнє. У свою чергу, Кримінальний процесуальний кодекс України оперує не лише словосполученням «місце позбавлення волі» (ч. 5 ст. 535), а й «позбавлення свободи» (ч. 2 ст. 12, ч. 2 та ч. 3 ст. 206), які мають різне змістове навантаження [6].

У цьому аспекті знову прослідковується відсутність єдності кримінального, кримінального процесуального та кримінально-виконавчого законодавства у визначенні місць, де особи мають відбувати встановлене судом покарання. Указане вкотре доводить доцільність впровадження у вітчизняне законодавство уніфікованого терміна «місця несвободи».

Указана законодавча лакуна викликає ланцюгову реакцію в пошуку чергових відповідей на ряд запитань, зокрема: законодавчо не визначено, які злочини, передбачені кримінальним законом, слід віднести до вчинених у місцях позбавлення волі та на підставі яких загальних ознак вони можуть кваліфікуватися в одну групу злочинів.

Щоб науковцям отримати відповіді на ці питання, методологічно вірно буде спочатку визначити ознаки, за якими співвідносяться терміни «місця позбавлення волі» і «місця несвободи Міністерства юстиції України».

По-перше, вбачається, що ці два терміни не збігаються за обсягом, бо позбавлення волі є лише одним із видів ізоляції чи примусового поміщення особи і згідно із законом про кримінальну відповідальність – видом покарання. Тобто коли людину засудили й направили до установи виконання покарань (колонії), її позбавили не волі, а позбавили свободи. Це впливає із семантики слова «воля», яке означає одну з функцій людської психіки, що полягає

насамперед у владі над собою, керуванні своїми діями й свідомому регулюванні своєї поведінки, тобто стосується більше психологічно-психічного стану людини [8, с. 52]. У той же час одним із значень слова «свобода», наближених до предмета нашого дослідження, є життя, існування тощо без залежності від кого-небудь, можливість поводитися на свій розсуд, тобто передбачає відсутність обмежень [7, с. 601], які, наприклад, установлені повсякчас у колоніях. Отже, існує певна неспіврозмірність між тим, як іменується покарання, та його суттю.

По-друге, згідно з Факультативним протоколом до Конвенції ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання, позбавлення волі може розглядатися не тільки як покарання [1]. Указаний документ вимагає від держав-учасниць більш широкого розуміння місць позбавлення волі.

Варто зазначити, що власне Факультативний протокол до Конвенції ООН не дає чіткого переліку місць, які підлягають незалежним відвідуванням, й обмежується словосполученням «місця утримання під вартою». І автори Факультативного протоколу, й Асоціація з попередження катувань досить широко тлумачать словосполучення «під вартою», навмисно не обмежуючи перелік цих місць. Таким чином, перелік місць, які підлягають відвідуванню, завжди залишається відкритим з урахуванням інформації, що надходить, і розвитку суспільних відносин. Незмінними залишаються найбільш загальні критерії «під юрисдикцією і контролем держави» й «за розпорядженням державного органу чи за його вказівкою або з його відома чи мовчазної згоди». Крім того, спеціальний пункт ст. 4 Протоколу передбачає охоплення місць, де «можуть утримуватися особи, позбавлені волі».

Також, коли йдеться про місця несвободи, потенційні об'єкти для роботи національного превентивного механізму традиційно використовують термін «місця позбавлення волі». Цей підхід пов'язаний з тим, що у ст. 63 Кримінального кодексу України мова йде про те, що позбавлення волі є одним із видів покарання, який полягає в ізоляції засудженого та поміщенні його на певний строк до кримінально-виконавчої установи [9].

Одночасно із цим ми підтримуємо позицію, що термін «місця несвободи» хоча і не є зовсім звичним для сучасної практики кримінальної юстиції, але є дуже зручним для швидкого виокремлення предмета обговорення, а саме коли йдеться про запобігання пенітенціарній злочинності.

З цього приводу вкрай цікавою є думка про внесення змін до Кримінального кодексу України шляхом виділення злочинів, що вчиняються в місцях несвободи, в окремий розділ «Злочини проти режиму відбування покарання».

Убачається, що в цьому контексті використання словосполучення «місця несвободи Міністерства юстиції України» є найбільш виправдане та відповідає змістовому значенню терміна, яким характеризують досліджувану групу злочинів, що вчиняються засудженими під час відбування кримінального покарання. Насамперед це обумовлено тим, що злочини, вчинені в місцях несвободи, цілеспрямовано зосереджені на досягненні власної мети, що і є їх відмінною ознакою від інших кримінальних правопорушень, що вчиняються поза межами місць несвободи.

Так, однією з головних ознак, за якою зазначену категорію злочинів можна відрізнити від інших, є місце його вчинення. Місцем злочину є установа виконання покарань (арештний дім, слідчий ізолятор, виправна колонія, виховна колонія та виправний центр) Міністерства юстиції України. При цьому ми звертаємо увагу на те, що місце вчинення засудженим нового злочину залежить від характеру самого злочину. Наприклад, дії, що дезорганізують роботу установи виконання покарань, належить до обов'язкової ознаки об'єктивної сторони злочину, а при вчиненні втечі з місця позбавлені волі або з-під арешту – до факультативної ознаки, тому кожна з цих ознак впливає на правову кваліфікацію злочину.

Наступна відмінна ознака полягає в тому, що для аналізованих видів злочинів характерний високий ступінь суспільної небезпеки у зв'язку з тим, що їх вчинення викликає значний громадський резонанс, дискредитує не тільки систему правосуддя, а й діяльність установи виконання покарань.

Зважаючи на вищезазначене, пропонуємо таку дефініцію «місця несвободи Міністерства юстиції України» – це місця Міністер-

ства юстиції України для примусового перебування осіб, які підозрюються у вчиненні злочину або засуджені за вироком суду.

Висновки. Місцями несвободи Міністерства юстиції України визнаються: кримінально-виконавчі установи закритого та відкритого типу, арештні доми та слідчі ізолятори, у яких утримуються ув'язнені та засуджені. Упровадження в законодавство України нового терміна «місця несвободи» дозволить уніфікувати ряд норм вітчизняного законодавства, вписавши його не тільки в доктрину пенітенціарного права України, а й у розробку Пенітенціарного кодексу України.

Перелік літератури

1. Факультативний протокол до Конвенції ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання: від 18.12.2002 *Офіц. вісн. України*. 2006. № 31. С. 20.

2. Про затвердження Положення про управління нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних провадженнях та інших заходів примусового характеру у місцях несвободи Генеральної прокуратури України: наказ Ген. прокуратури України від 12 груд. 2016 р. № 399. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/polstr.html> (дата звернення: 13.03.2017).

3. Моніторинг місць несвободи в Україні: стан реалізації національного превентивного механізму: доп. за 2013 р. Уповноваженого Верхов. Ради України з прав людини. Київ, 2013. 200 с.

4. Деякі питання оптимізації діяльності центральних органів виконавчої влади системи юстиції: постанова Каб. Міністрів України від 18.05.2016 № 343. URL: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=249066305> (дата звернення: 13.03.2017).

5. Богатирьов І. Г. Матеріали узагальнення наукових здобутків наукової школи «Інтелект». Київ, 2017. 42 с.

6. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відом. Верхов. Ради України*. 2013. № 9–10. Ст. 88.

7. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю. С. Шемшученка. Київ: Юрид. думка. 2007. 992 с.

8. Місця несвободи в Україні. Харків: ХІСД, 2012. 204 с.

9. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 №2341-III. *Відом. Верхов. Ради України*. 2001. №25–26. Ст. 131.

Транслітерація переліку літератури

1. Fakul'tatyvnyj protokol do Konventsii OON proty katuvan' ta inshykh zhorstokyykh, neliuds'kykh abo takykh, scho prynyzhuiut' hidnist', vydiv povodzhennia ta pokarannia vid 18.12.2002 r. [Optional Protocol to the UN Convention against torture and other cruel, inhuman or degrading treatment and punishment of 18 December 2002.]. (2006) *Ofitsijnyj visnyk Ukrainy – Official Gazette of Ukraine*, 31. [in Ukrainian].

2. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro upravlinnia nahliadu za doderzhanniam zakoniv pry vykonanni sudovykh rishen' u kryminal'nykh provadzhenniakh ta inshykh zakhodiv prymusovoho kharakteru u mistsiakh nesvobody Heneral'noi prokuratury Ukrainy: nakaz Heneral'noi prokuratury Ukrainy vid 12 hrudnia 2016 roku № 399 [On approval of regulation on supervision over the observance of laws when executing judicial decisions in criminal proceedings and other coercive measures in places of detention of Prosecutor General's office of Ukraine, order of the Prosecutor General's office of Ukraine of December 12, 2016 number 399]. Retrieved from: <http://www.gp.gov.ua/ua/polstr.html>. [in Ukrainian].

3. Monitorynh mist's nesvobody v Ukraini: stan realizatsii natsional'noho preventyvnoho mekhanizmu: dopovid' za 2013 rik / Upovnovazhenyj Verkhovnoiu Radoiu Ukrainy z prav liudyny. [Monitoring of places of detention in Ukraine: state of implementation of the national preventive mechanism: report for 2013 / Commissioner of Verkhovna Rada of Ukraine for Human Rights.] (2013). Kyiv. [in Ukrainian].

4. Deiakі pytannia optymizatsii diial'nosti tsentral'nykh orhaniv vykonavchoi vlady systemy iustytzii: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 18.05.2016 №343. [Some issues of the optimization of central authorities executive of the system of Justice, the Cabinet of Ministers of Ukraine of 18.05.2016 number 343]. Retrieved from: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=249066305>. [in Ukrainian].

5. Bohatyr'ov, I. H. (2017) *Materialy uzahal'нення naukovykh zdobutkiv naukovoї shkoly «Intellect»*. [Materials summarizing of the scientific achievements of scientific school «Intellect»]. Bohatyr'ov, I. H., . Bohatyr'ov, A. I, & Puzyr'ov, M. S.(Ed.). Kyiv. [in Ukrainian].

6. Kryminal'nyj protsesual'nyj kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid vid 13.04.2012 №4651-VI. [The Criminal Procedure Code of Ukraine: Law of

Ukraine dated 13.04.2012 number 4651-VI]. (2013). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Vedomosti of the Verkhovna Rada, 9–10, p. 88. [in Ukrainian].

7. Shemshuchenko, Yu. S. (2007). Velykyj entsyklopedychnyj iurydychnyj slovnyk za redaktsiieiu akademika APN Ukrainy [Great Encyclopedic Dictionary of Law, edited by Academician of APS of Ukraine]. Kyiv: TOV Vydavnytstvo «Yurydychna dumku». [in Ukrainian].

8. Mistsia nesvobody v Ukraini. [Places of detention in Ukraine]. (2012). Kharkiv: KhISD. [in Ukrainian].

9. Kryminal'nyj kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 №2341-III. [The Criminal Code of Ukraine, Law of Ukraine of 05.04.2001 number 2341-III]. (2001). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Vedomosti of the Verkhovna Rada, 25–26, p. 131. [in Ukrainian].

Богатирьов А. І. Місця несвободи: поняття та сутність

У статті визначено важливість та вказано аргументи щодо впровадження в законодавство України нового терміна «місця несвободи Міністерства юстиції України». Розкрито суть терміна «місця несвободи» та проведено порівняльний аналіз із суміжними поняттями, вказаними в чинному законодавстві.

Ключові слова: впровадження, місця несвободи, Міністерство юстиції України, поняття, кримінальне законодавство.

Богатырев А. И. Места несвободы: понятие и сущность

В статье определена важность и указаны аргументы за внедрение в законодательство Украины нового термина «места несвободы Министерства юстиции Украины». Раскрыта суть термина «места несвободы» и проведен сравнительный анализ со смежными понятиями, указанными в действующем законодательстве.

Ключевые слова: внедрение, места несвободы, Министерство юстиции Украины, понятия, уголовное законодательство.

Bogaturyov A. I. Places of detention: the concept and essence

In article importance is defined and arguments for introduction in the legislation of Ukraine of the new term of «custodial setting of the Ministry of Justice of Ukraine» are specified. The term essence of «custodial setting» is opened and the comparative analysis with adjacent concepts which are specified in the current legislation is carried out.

Key words: introduction, custodial setting, Ministry of Justice of Ukraine, concept, criminal legislation.

Рекомендовано до опублікування на засіданні відділу кримінологічних досліджень НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (протокол № 7 від 26.04.2017 р.).

УДК 343.131

ЩОДО ПОНЯТТЯ І СТРУКТУРИ РЕАЛІЗАЦІЇ НОРМ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА

С. О. Касапоглу, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права та кримінології юридичного факультету Національного гірничого університету

Постановка проблеми. Реалізацію норм кримінального процесуального права пов'язують, як правило, винятково із застосуванням норм компетентними (від слова «компетенція») суб'єктами, наділеними владними повноваженнями, або, як традиційно зазначається в теорії з кримінального процесу, – тими, «які ведуть процес». Між тим значна кількість норм кримінального процесуального права адресована іншим суб'єктам кримінального провадження – обвинуваченим, їхнім захисникам, потерпілим, свідкам тощо. У науці кримінального процесу відсутні дослідження, які б були присвячені реалізації норм «інших» його учасників. Оскільки реалізація норм права завжди пов'язується з певними суб'єктами, то такий стан наукових досліджень із зазначеного вище питання є незадовільним і породжує проблему, що має теоретичний і практичний характер.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науці кримінального процесу питання щодо поняття і структури реалізації норм кримінального процесуального права досліджувалися такими вченими, як В. Г. Гончаренко, Ю. М. Грошевий, В. С. Зеленецький, О. В. Капліна, В. Т. Маляренко, В. Т. Нор, М. А. Погорецький, В. М. Тертишник, О. Г. Шило, М. Є. Шумило та ін. Однак ці дослідження присвячувалися іншим проблемним питанням, а реалізація норм права досліджувалася лише фрагментарно, предметом окремого (спеціального) дослідження вона не була.

Постановка завдання. Для висвітлення питання щодо поняття і структури реалізації норм кримінального процесуального права

необхідно виконати такі завдання: визначити, чи є реалізація норм кримінального процесуального права діяльністю всіх суб'єктів кримінального процесу чи лише компетентних, тобто наділених владними повноваженнями; з'ясувати, чи є реалізація таких норм для «інших» (крім «компетентних») суб'єктів епізодичною чи триває протягом усього часу, відведеного законом на здійснення кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розпочинаючи дослідження предмета цієї статті, відразу варто зазначити, що в ній не буде приділена увага (а якщо й буде, то незначна) з'ясуванню сутності реалізації кримінального процесуального права як такого. Перед цим дослідженням стоїть завдання – з'ясувати реалізацію саме норм кримінального процесуального права з урахуванням специфіки реалізації залежно від різновидів норм.

Як слушно зауважують учені в галузі загальної теорії права, «реалізацію правових норм не слід ототожнювати з іншим за змістом процесом – реалізацією права як такого, під якою розуміють усі шляхи набуття ним властивостей позитивного утворення, переведення його з модусу лише потенційно можливих у даному соціумі юридичних форм, з рівня природного права на рівень реального чинника суспільного життя. Зокрема, для країн, що входять до романо-германської правової сім'ї, до яких належить і Україна, згаданий процес пов'язаний передусім з фіксацією правових норм у нормативно-правових актах та договорах з визнанням державою правової природи деяких звичаїв» [1, с. 406].

У навчальній літературі з теорії права є різні визначення поняття реалізації норм права.

У загальному плані реалізацію правових норм визначають як зумовлену правовими приписами правомірну *поведінку* учасників суспільних відносин [1, с. 405], здійснення юридично закріплених і гарантованих державою можливостей, проведення їх у життя в діяльності людей та їх організацій [2, с. 463], втілення положень правових норм у фактичній діяльності (поведінці) суб'єктів права [3, с. 321].

Як бачимо, у наведених вище визначеннях ключовими є слова «діяльність» і «поведінка». Отже, норма права реалізується тоді, коли вона втілюється у фактичній діяльності (поведінці) суб'єктів.

У юридичній літературі кримінальна процесуальна діяльність визначається як урегульована кримінальним процесуальним законом діяльність органів досудового розслідування, прокурора і суду [4, с. 11]. Таке визначення було традиційним для юридичної науки, навчальної діяльності, а також у слідчій та судовій практиці за умов дії Кримінально-процесуального кодексу України 1960 р. У кримінальній процесуальній діяльності не знаходилося місця діяльності сторони захисту та інших учасників кримінального провадження.

У навчальній літературі, виданій після набрання чинності Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 р., у визначеннях кримінального процесу його суб'єктами названі вже не лише «уповноважені (компетентні) суб'єкти кримінального процесу», а й сторони захисту, потерпілий та інші особи [5, с. 12].

Л. В. Карабут слушно зазначає, що «аксіоматичність визначення поняття кримінальної процесуальної діяльності може бути поставлена під сумнів через те, що в ній, крім уповноважених (компетентних) державних органів, беруть участь інші суб'єкти, які не наділені владними повноваженнями щодо здійснення цієї діяльності, але мають права й обов'язки. Останні суб'єкти вступають у кримінальні процесуальні відносини, які також входять до змісту кримінального процесу» [6, с. 16].

Оригінальну позицію щодо ознак діяльності учасників кримінального процесу, не наділених владними повноваженнями, займають фахівці НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України. У їхньому дослідженні наведено такі аргументи. Н. В. Глинська та В. С. Зеленецький указали на те, що більшість дослідників (П. А. Лупинська, В. В. Вандишев, Л. Д. Кокорев, В. Г. Дрьомов) виходять із того, що поняття «діяльність» у площині кримінального судочинства означає певну сукупність (комплекс, систему) правозастосовних дій, які вчинюються суб'єктами у формі правовідносин, в установленому законом порядку та спрямовані на досягнення цілей кримінального судочинства. Оскільки прийняття правозастосовних актів (кримінальних процесуальних рішень) як кульмінаційного етапу будь-якого правозастосовного процесу (а саме із правозастосуванням пов'язуються сутність та призначення кримінальної процесуальної діяльності) є ви-

ключною компетенцією уповноважених державою органів, суб'єктами виду діяльності, що розглядається, є виключно державні органи та особи, які здійснюють провадження у кримінальній справі, – органи досудового розслідування, прокурор, суд (суддя). Процесуальна ж діяльність решти учасників процесу (підозрюваного, обвинуваченого, їх захисників і законних представників та ін.) здійснюється на підставі та в порядку, визначеному законом, і за своїм правореалізуючим характером відображається у *формах дотримання, виконання та використання норм права*, а звідси й *не підпадає під ознаки* (курсив мій. – С. К.) кримінальної процесуальної діяльності внаслідок її правозастосовного характеру [7, с. 150].

З такою позицією не можна цілком погодитися. Тут доцільно звернути увагу на декілька аспектів. По-перше, автори пишуть про те, що діяльність цих (решти) учасників процесу здійснюється на підставі і в порядку, передбаченому законом. Варто уточнити – не просто законом, а кримінальним процесуальним законом. По-друге, дотримання, виконання та використання норм права є формами реалізації останніх, а реалізація – це і є діяльність або поведінка з приведення в дію норм кримінального процесуального права. По-третє, автори цитованого тексту пишуть про те, що «процесуальна діяльність... не підпадає під ознаки кримінальної процесуальної діяльності». І, нарешті, по-четверте, ключовим у висновку авторів є те, що діяльність зазначених учасників процесу не підпадає під такі ознаки внаслідок правозастосовного характеру кримінальної процесуальної діяльності.

Зазначений підхід до визначення ознак діяльності з реалізації норм кримінального процесуального права є однобоким. Виходить, що під ознаки кримінальної процесуальної діяльності підпадає лише правозастосовна діяльність органів досудового розслідування, прокурора і суду. Але застосування норм права цими суб'єктами без реалізації в інших формах – використання, дотримання, виконання – було би безглуздом, безпредметним, таким, що обмежує можливість інших, крім «компетентних», суб'єктів кримінального процесу. Тоді останні як суб'єкти процесу, побудованого за основі норм кримінального процесуального права, не мали би можливості їх реалізувати і залишалися б поза кримінальним процесом.

Не існує критерію, за яким можна би було відмежувати кримінальну процесуальну діяльність державних (компетентних) органів із застосування норм права від процесуальної діяльності решти учасників, здійснюваної в інших формах реалізації цих норм. Проте такий критерій і неможливо визначити через те, що як норми кримінального процесуального права, так і діяльності різних учасників з їх реалізації є тісно пов'язаними між собою. А діяльність окремих учасників утворює певну єдність – кримінальну процесуальну діяльність, яка і є діяльністю з реалізації норм кримінального процесуального права в різноманітних формах.

Очевидно, що коли мова йде про правозастосовний характер кримінальної процесуальної діяльності, то насамперед мають на увазі застосування норм кримінального права. Діяльність із застосування цих норм дійсно проводять лише державні органи – органи досудового розслідування, прокурор і суд. Одні з них формулюють обвинувачення особи у вчиненні конкретного кримінального правопорушення, передбаченого певною нормою кримінального права (органи розслідування і прокурор), підтримують його перед судом (прокурор), інші (суд) – остаточно застосовують цю норму, складаючи відповідний (правозастосовний) акт. Інші учасники кримінального процесу (підозрювані, потерпілі, свідки тощо) не наділені правом застосування норм кримінального права. Вони вправі впливати на перебіг застосування таких (кримінальних) норм, реалізуючи норми процесуального права і будучи учасниками кримінального провадження, але не мають права самостійно застосовувати матеріальні норми.

Процесуальний же закон містить приписи – права, обов'язки, заборони, адресовані як «компетентним», так і всім іншим учасникам кримінального провадження. Було би нелогічним не включати їх діяльність з реалізації норм, в яких викладені зазначені приписи, до кримінальної процесуальної діяльності. Якщо, реалізуючи норми кримінального процесуального права, вони не є учасниками кримінальної процесуальної діяльності, то учасниками юридичної діяльності якого різновиду вони тоді є?

Н. В. Глинська та В. С. Зеленецький розглядають кримінальну процесуальну діяльність у широкому та вузькому її розумінні.

У широкому розумінні – це загальна сукупність дій суб'єктів кримінального судочинства, які вчиняються *в установленому законом порядку* (курсив мій. – С. К.). У вузькому розумінні – це діяльність кожного суб'єкта кримінального процесу, що складається із сукупності послідовно вчинюваних ним *конкретних* (курсив мій. – С. К.) процесуальних дій [7, с. 151].

Л. В. Карабут вважає, що зазначені вище автори припустилися логічної помилки, визначаючи ознаки кримінальної процесуальної діяльності: «у широкому розумінні» – дії вчиняються у встановленому законом порядку; «у вузькому розумінні» – конкретні процесуальні дії, що вчиняються у певному порядку. Авторка вважає, що у випадку, коли йдеться про розуміння діяльності в широкому сенсі, дії також вчиняються послідовно і вони також є конкретними. А у разі, якщо діяльність розуміють у вузькому сенсі, дії так само вчиняють у встановленому законом порядку [6, с. 19].

З позицією Л. В. Карабут не можна повністю погодитися. У принципі Н. В. Глинська і В. С. Зеленецький просто відобразили реальний стан речей, який існує в кримінальному процесі. До речі, і визначення останнього, як було показано вище, надаються переважно через поняття «діяльність», яка, на нашу думку, саме і відображає це поняття в «широкому розумінні». Але ж і діяльність окремих учасників кримінального провадження теж існує реально і складається з окремих дій і рішень, спрямованих на реалізацію окремих норм кримінального процесуального права.

Якщо розглядати поняття «кримінальна процесуальна діяльність» у широкому і вузькому розумінні, то можна зробити такий висновок. У широкому розумінні це поняття означає реалізацію кримінального процесуального права як правової галузі, а у вузькому розумінні – реалізацію окремих норм процесуального права. Коли йдеться про реалізацію кримінального процесуального права як галузі, то дійсно важко прослідкувати конкретику процесуальної діяльності. Але така конкретика відповідає рівню абстрактності, притаманному для будь-якого явища, яке аналізується на високому рівні узагальнення. Отже, не вбачається логічної помилки у визначенні поняття «кримінальна процесуальна діяльність» у широкому і вузькому розумінні, наданому Н. В. Глинською та В. С. Зеленецьким.

До того ж вважаємо, що такий науковий висновок учених відіграє для нашого дослідження певну методологічну роль. Так, якщо взяти за основу зазначений вище висновок щодо діяльності окремих учасників кримінального процесу (у «вузькому розумінні»), то слухним буде висновок і про те, що діяльність окремих учасників може «розпадатися» на ще менші елементи – діяльність з дотримання норм кримінального процесуального права, діяльність з виконання цих норм, діяльність з їх використання, а суб'єктів, наділених владними повноваженнями, – діяльність із застосування норм.

Викладений вище підхід до розмежування окремих «діяльностей» з реалізації норм кримінального процесуального права узгоджується з концепцією, висловленою й обґрунтованою В. С. Зеленецьким, щодо кримінального процесу як упорядкованої ієрархічної системи. Згідно з цією концепцією структура кримінального процесу складається з шести рівнів: «1) процес; 2) стадія; 3) етап; 4) процесуальна дія; 5) елементарний процесуальний акт; 6) “квант” процесуальної дії» [7]. Видається, що за такою самою схемою може бути описана і структура (система) реалізації правового матеріалу того чи іншого ступеня спільності (галузь, підгалузь, інститут, підінститут, норма права, структурні елементи норми права – гіпотеза, диспозиція, санкція). У цій роботі немає потреби в подібному описі, бо це не є її завданням. Достатньо лише зазначити, що «квантом» реалізації норми кримінального процесуального права є реалізація конкретного правового припису, сформульованого у певній частині норми. Загальна ієрархічна структура кримінального процесу (можна погоджуватися з наведеними вище структурними його елементами чи бути прибічником інших точок зору, висловлених у юридичній літературі з цього приводу) більшою чи меншою мірою узгоджується з ієрархічною структурою кримінального процесуального права: галузь, підгалузь, інститут і т. д.

Зрозуміло, що обсяг діяльності суб'єктів, які «ведуть» кримінальний процес, та інших його суб'єктів на різних, так би мовити, рівнях реалізації правового матеріалу є неоднаковим. Якщо компетентні державні службовці по суті відповідають за реалізацію всіх структурних елементів кримінального процесуального права (принаймні тримають під контролем процес реалізації), то інші суб'єкти

(заінтересовані суб'єкти – сторона захисту і потерпілий, а також особи, які сприяють провадженню, – свідки, експерти тощо) можуть брати в провадженні лише епізодичну участь. Звичайно, останні, якщо вони зацікавлені в результаті кримінального провадження, мають можливість передбачати цей результат залежно від результатів своєї діяльності з реалізації норм права, а також діяльності компетентних (уповноважених) суб'єктів.

Для того щоб заінтересовані суб'єкти могли не лише прогнозувати результат кримінального провадження, а й певним чином впливати на нього, законодавець від самого початку провадження (ще зі стадії досудового розслідування – ст. 221 КПК України) наділяє їх правом на ознайомлення з матеріалами кримінального провадження, в яких відображаються факт, зміст та результати реалізації норм кримінального процесуального права всіма суб'єктами провадження.

Викладене дає підставу для таких **висновків**: реалізація норм кримінального процесуального права – це діяльність усіх суб'єктів кримінального процесу з упровадження в життя адресованих їм норм; усі процеси реалізації окремих норм та інших структурних елементів кримінального процесуального права є пов'язаними між собою від початку кримінального провадження до його завершення; структурні елементи діяльності різних суб'єктів, які реалізують норми кримінального процесуального права, є різними за обсягом; кожний із суб'єктів незалежно від того, до якої класифікаційної групи – суб'єктів, які ведуть кримінальне провадження, чи суб'єктів, які є заінтересованими в його результатах, він належить, має можливість здійснювати певну «автономну» діяльність з реалізації норм кримінального процесуального права, а також впливати на таку ж діяльність суб'єктів, які представляють державні інтереси (уповноважених або компетентних суб'єктів).

Перспективи подальших розвідок. Тема, досліджена в цій статті, є доволі об'ємною. Для її повного опрацювання потрібно здійснювати подальше дослідження за такими напрямками: вирішення питання про систему стадій реалізації норм кримінального процесуального права залежно від форми реалізації норм; побудова системи принципів (загальних положень) реалізації норм кримінального процесуального права.

Перелік літератури

1. Загальна теорія держави і права: підручник / за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.
2. Теорія держави і права: навч. посіб. Суми: ВТД «Унів. кн.», 2005. 536 с.
3. Кельман М. С., Мурашин О. Г. Загальна теорія держави та права: підручник. Київ: Кондор, 2005. 477 с.
4. Удалова Л. Д. Кримінальний процес України: підручник. Київ: Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2007. 352 с.
5. Лобойко Л. М. Кримінальний процес: підручник. Київ: Істина, 2014. 432 с.
6. Карабут Л. В. Кримінальна процесуальна діяльність: загальні положення: монографія. Луганськ: РВВ Луган. держ. ун-ту внутр. справ, 2014. 420 с.
7. Проблеми забезпечення ефективності діяльності органів кримінального переслідування в Україні: монографія / за заг. ред. В. І. Борисова, В. С. Зеленецького. Харків: Право, 2010. 400 с.

Транслітерація переліку літератури

1. M. V. Tsvik, O. V. Petryshyn, L. V. Avramenko et al. (2009). *Zahal'na teoriia derzhavy i prava pidruchnyk [General Theory of State and Law]*. M. V. Tsvika, O. V. Petryshyna (Eds.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
2. *Teoriia derzhavy i prava [Theory of State and Law]* (2005). Sumy: VTD «Universytets'ka knyha». [in Ukrainian].
3. Kel'man M. S. (2005). *Zahal'na teoriia derzhavy ta prava: pidruchnyk [General Theory of State and Law]*. Kyiv: Kondor. [in Ukrainian].
4. Udalova L. D. (2007). *Kryminal'nyj protses Ukrainy [Criminal trial of Ukraine]*. Kyiv: Vyd. PALYVODA A. V. [in Ukrainian].
5. Loboiko L. M. (2014). *Kryminal'nyj protses [Criminal trial]*. Kyiv: Istyna. [in Ukrainian].
6. Karabut L. V. (2014). *Kryminal'na protsesual'na diial'nist': zahal'ni polozhennia [Criminal procedural activities: general provisions]*. Luhans'k: RVV Luhans'koho derzhavnogo un-tu vnutr. sprav. [in Ukrainian].
7. Yu. V. Baulin, V. I. Borysov, L. V. Dorosh, V. S. Zelenets'kyj et al. (2010). *Problemy zabezpechennia efektyvnosti diial'nosti orhaniv kryminal'noho peresliduvannia v Ukraini [Problems of insuring the effectiveness of the criminal prosecution authorities in Ukraine]*. Kharkiv: Pravo. [in Ukrainian].

Касапоглу С. О. Щодо поняття і структури реалізації норм кримінального процесуального права

У статті розглянуто проблемні питання визначення поняття та структури реалізації норм кримінального процесуального права. Зроблено висновки про те, що реалізацією цих норм є діяльність усіх суб'єктів кримінального процесу з упродовження в життя адресованих їм норм, а також, що структурні елементи діяльності різних суб'єктів, які реалізують норми кримінального процесуального права, є різними за обсягом.

Ключові слова: норма права, кримінальне процесуальне право, реалізація норм, структура.

Касапоглу С. А. О понятии и структуре реализации норм уголовного процессуального права

В статье рассмотрены проблемные вопросы определения понятия и структуры реализации норм уголовного процессуального права. Сделаны выводы о том, что реализацией этих норм является деятельность всех субъектов уголовного процесса по внедрению в жизнь адресованных им норм, а также, что структурные элементы деятельности различных субъектов, реализующих нормы уголовного процессуального права, различны по объему.

Ключевые слова: норма права, уголовное процессуальное право, реализация норм, структура.

Kasapoglu S. O. On the definition and structure of realization of the criminal procedure standards

The article considers the issues of definition and structures of the realization of criminal procedure standards. It is concluded the realization of these standards is the activities of actualization of the criminal procedure standards by all subject of criminal, structural elements of activity of the various subjects who realizes the standards of criminal procedural law are different by the volume.

Key words: standard of law, criminal procedural law, realization of standards, structure.

Рекомендовано до опублікування на засіданні кафедри кримінального права та кримінології юридичного факультету Національного гірничого університету (протокол №7 від 10.02.2017 р.).

УДК 343.21(477):34.03

ЩОДО ДОЦІЛЬНОСТІ ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОСТУПКУ В ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

Т. Є. Дунаєва, кандидат юридичних наук, науковий співробітник відділу кримінального процесу, криміналістики та судоустрою Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Постановка проблеми. Політико-правові перетворення в Україні, передбачення нових процесів і тенденцій, які з'являються в державі, висувають нові вимоги, спрямовані на створення високоефективної, якісної правової системи, зокрема підготовку зважених законодавчих рішень, що відповідали б інтересам соціальних інституцій та забезпечували охорону прав та свобод людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема реформування законодавства про кримінальну відповідальність щодо введення до кримінального законодавства України інституту кримінального проступку була предметом досліджень багатьох українських учених. Її висвітлюють у своїх працях О. А. Банчук, Н. О. Гуророва, Л. М. Демидова, М. М. Дмитрук, І. Б. Коліушко, В. М. Куц, Л. М. Лобойко, В. О. Навроцький, Є. Л. Стрельцов, В. Я. Тацій, П. В. Хряпінський, П. Л. Фріс та інші вчені. З аргументами «за» впровадження проступку в національне законодавство України виступали, зокрема, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін, М. І. Хавронюк. Аргументам «проти» цього присвятили свої роботи Л. М. Кривоченко, Г. С. Крайник.

Так, В. І. Борисов вважає, що першим кроком має стати прийняття Концепції запровадження інституту кримінального проступку в систему українського законодавства (указом Президента Укра-

їни або постановою Верховної Ради України), другим – перехід до практичного запровадження інституту кримінального проступку в систему законодавства України [1].

Постановка завдання. На сучасному етапі державотворення на виконання Концепції реформування кримінальної юстиції реалізується державна політика із гуманізації кримінальної відповідальності, яка полягатиме в трансформації кримінального, адміністративного та інших галузей законодавства України до сучасних вимог кримінального процесуального законодавства.

Метою статті є дослідження доцільності створення інституту кримінального проступку в Україні; ймовірних негативних та позитивних наслідків; можливих шляхів реформування в зазначеному напрямі, а також формування пропозицій з удосконалення чинного законодавства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перш за все слід звернутися до тлумачення проступку (від лат. *delictum* – провина, проступок) – це правопорушення, тобто незаконна дія, проступок, злочин. Класифікація кримінальних правопорушень та їх груповий поділ є в континентальній системі права і в сім'ї загального права. З огляду на досвід країн Європи кримінальне законодавство більшості цих країн передбачає два та три види кримінально караних діянь. Це, по-перше, злочин, по-друге – проступок, по-третє – порушення, які відрізняються за ступенем суспільної небезпеки, видом та розміром покарання тощо.

За період з 2008 р. по теперішній час на виконання Концепції реформування кримінальної юстиції від 8 квітня 2008 р. № 311/2008 [2] було розроблено кілька проектів законів щодо кримінального проступку, а саме: 1) проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо запровадження інституту кримінальних проступків» від 26 лютого 2012 р. № 10126; 2) проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо введення інституту кримінальних проступків» від 3 березня 2012 р. № 10146; 3) частково у проекті Закону України від 12 грудня 2012 р. № 0894; 4) проект Закону «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо запровадження інституту кримінальних проступків» від

17 жовтня 2013 р. №3438; 5) проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реалізації положень Кримінального процесуального кодексу України» від 16 квітня 2014 р. №4712. Саме в останньому законопроекті запропоновано детально розроблену концепцію запровадження інституту кримінального проступку.

У висновку Верховного Суду України на проект Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження кримінальних проступків» від 3 червня 2015 р. №2897 зазначається, що в кримінальних кодексах більшості країн Європи, на відміну від Кримінального кодексу України (далі – КК України), міститься лише формальне визначення злочину (злочинного діяння) як діяння, передбаченого кримінальним законом, або ж немає жодної відповідної дефініції. Злочинні діяння класифікують по-різному. Злочини та проступки поділені в кримінальних кодексах таких країн, як Естонська Республіка, Королівство Іспанія, Литовська Республіка, Найсвітліша республіка Сан-Марино. Існує окремий закон у Республіці Польща, який регламентує кримінальну відповідальність за кримінальні проступки [3]. Слід додати, що розташування різновидів кримінально караних діянь у Кримінальному кодексі притаманне Федеративній Республіці Німеччина, Французькій Республіці та двом країнам Прибалтики (Латвійській Республіці та Литовській Республіці).

Комітет з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності рекомендує Верховній Раді України прийняти за основу проект Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження кримінальних проступків». Під час його засідання зазначалося, що метою законопроекту №2897 [4] є реалізація державної політики із гуманізації кримінальної відповідальності, наслідком якої стануть суттєве зменшення кількості судимих осіб і осіб, які позбавлятимуться волі, та різке зниження рівня злочинності. Законопроект пропонує запровадити в Кримінальному кодексі поняття «кримінальні правопорушення», яке охоплює всі кримінально карані діяння, що поділяються на злочини та кримінальні проступки. При цьому низка діянь, які зараз визнаються адміністративними правопорушеннями та містяться в Кодек-

сі України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) та Митному кодексі, «переносяться» до КК України та отримують «статус» кримінальних проступків (порушення порядку ведення передвиборної агітації, агітації під час підготовки і проведення референдуму з використанням засобів масової інформації та порядку участі в інформаційному забезпеченні виборів (ст. 212⁹ КУпАП), порушення обмежень щодо ведення передвиборної агітації, агітація в день проведення референдуму (ст. 212¹⁰ КУпАП), порушення митних правил (статті 468–485 Митного кодексу України) та ін.). Кримінальними проступками пропонують вважати такі злочини невеликої тяжкості, як умисне легке тілесне ушкодження, незаконне розголошення лікарської таємниці тощо. Висувають пропозицію запровадити дві системи кримінальних покарань: по-перше, за вчинення злочинів та проступків і, по-друге, диференційовану систему розмірів штрафів [5].

Законом у кримінальному праві визначають основні поняття таким чином: кримінальне правопорушення – це суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення, проступок або злочин. Кримінальний проступок – це діяння, за яке передбачене покарання у виді арешту на строк не більше шести місяців, обмеження волі на строк до двох років або інше, більш м'яке покарання, за винятком основного покарання у виді штрафу в розмірі понад тисяча неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Злочин – це передбачене КК України суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину, за яке передбачене покарання більш суворе, ніж за вчинення проступку. Так, поняття «кримінальний проступок» пропонувалося ввести в законодавство України ще у 2008 р. шляхом створення і прийняття Кодексу про кримінальні проступки [6].

Як відомо, норма про кримінальний проступок у КК України відсутня, і дотепер жодного проекту закону щодо кримінального проступку не було прийнято, бо науковці і практики дискутують щодо питання, чи бути кримінальному проступку в кодексі чи в окремому законі.

Зокрема, майбутній Кодекс публічних правопорушень України [7] об'єднав би норми про відповідальність за злочини, адміністра-

тивні делікти і дисциплінарні правопорушення. Автори цього проекту Кодексу пропонують виключити з Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) норми, що передбачають особливості провадження щодо кримінальних проступків, та передбачити відповідальність за кримінальні проступки в окремому кодексі, який би мав матеріально-правову та процесуальну складові.

Аналіз законопроектів щодо кримінального проступку дозволив зробити висновок про те, що, незважаючи на всілякі перепони в прийнятті такого законодавчого акта, його прийняття сприятиме підвищенню ефективності діяльності органів кримінальної юстиції та поверненню довіри населення до цих органів.

На думку противників, упровадження інституту кримінального проступку в Україні може призвести до: 1) невідповідності Конституції України, де поняття кримінального проступку відсутнє; 2) погіршення захисту потерпілого та суб'єктів кримінальних проступків; 3) ускладнення кваліфікації злочинів, кримінальних проступків та адміністративних правопорушень, збільшення кількості помилок при їх розслідуванні та розгляді тощо. Один із можливих варіантів вирішення питання кримінальних проступків противники впровадження інституту кримінального проступку вбачають у його виключенні з Концепції реформування кримінальної юстиції в Україні від 15 лютого 2008 р. № 311 і з КПК України та виключенні суцільності за злочини невеликої тяжкості.

У Коментарі Верховного Суду України до розділу X Прикінцевих положень Кримінального процесуального кодексу України [8] зазначається, що положення КПК України, що стосуються кримінального провадження щодо кримінальних проступків, вводяться в дію одночасно з набранням чинності законом України про кримінальні проступки. Норми процесуального закону (про форму та порядок досудового розслідування кримінальних проступків, про вжиття заходів кримінального провадження тощо) регламентують порядок здійснення кримінального провадження кримінальних проступків. Так, наголошується, що визначення та перелік цих кримінальних правопорушень будуть надані в спеціальному законі України. Норми процесуального законодавства щодо кримінального провадження щодо проступків не діють, тому що такого закону

на день набрання чинності Кримінальним процесуальним кодексом України немає.

У національній юридичній науці традиційно вважають, що процесуальні норми приводять у відповідність до матеріальних. У деяких країнах Близького Сходу та Азії є випадки, коли норма права була закріплена в КПК, а потім уже через кілька років вона була закріплена в КК. Національний законодавець у цьому випадку пішов саме цим шляхом. Тут можна говорити про «*підсилення*» (курсив мій. – *Т. Д.*) норми права.

У КПК України впроваджено категорію «кримінальні правопорушення», яка поділяється на злочини та кримінальні проступки за критерієм тяжкості [9]. Як відомо, поняття «кримінальний проступок» у КПК України відсутнє (норми кримінального процесуального права містять бланкетні норми, які відсилають до положень кримінального права, а тому поняття «кримінальний проступок» має визначатись у КК України), проте в ньому є процедура розгляду таких правопорушень, у тому числі і процедура спрощеного провадження. Досудове розслідування кримінальних проступків (дізнання) здійснюється згідно із загальними правилами досудового розслідування.

Слід зазначити, що в КПК України закріплене об'єднання відокремлених раніше стадій дізнання та досудового слідства в одну – досудове розслідування, що розпочинається з моменту надходження інформації про вчинений злочин до правоохоронних органів, яка обов'язково вноситься до Єдиного реєстру досудових розслідувань. При цьому в процесі дізнання здійснюватиметься розслідування кримінальних проступків, а під час досудового слідства – розслідування злочинів [10].

Згідно з ч. 1 ст. 214 КПК України «слідчий, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань та розпочати розслідування».

О. В. Керевич визначає, що характерною рисою досудового розслідування кримінальних проступків є закріплення законодавцем

у КПК України обмежень у використанні процесуальних засобів та заходів. Специфіка здійснення провадження по кримінальних проступках передбачає, що під час їх розслідування не допускається застосування запобіжних заходів у вигляді домашнього арешту, застави або тримання під вартою. Ці обмеження вводяться у зв'язку з тим, що суспільна небезпечність кримінальних проступків, у порівнянні зі злочинами, менша, тому і процесуальний вплив на права та свободи людини повинен також бути меншим. Ще однією новацією КПК України є можливість прийняття судового рішення в спрощеному порядку, яке являє собою процедуру розгляду матеріалів кримінального провадження по суті без проведення судового розгляду в судовому засіданні. Обвинувачена у вчиненні кримінального проступку особа отримує всі процедурні права і гарантії кримінального процесу, і до неї неможливо буде застосовувати запобіжний захід у вигляді тримання під вартою. Крім того, результатом проведення досудового розслідування кримінальних проступків може бути укладання угоди про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим або угоди між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості, які складатимуть понад 50% випадків. Слід наголосити, що особливістю інституту провадження в кримінальних проступках є заборона негласних слідчих (розшукових) дій, які обмежують права людини [11, с. 529–531]. На нашу думку, така ситуація позитивно вплине на повернення довіри населення до органів кримінальної юстиції.

Деякі науковці вважають, що з прийняттям Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо запровадження інституту кримінальних проступків» або Кодексу публічних правопорушень буде гуманізоване законодавство, зокрема збільшиться кількість покарань у виді штрафів.

Висновки. Для України є важливим використання кращого міжнародного досвіду у сфері забезпечення якості та ефективності законодавства. Зокрема, виокремлення інституту кримінальних проступків у законодавстві, на думку прихильників, може привести до: 1) швидкого дізнання і передачі до суду; 2) підвищення ефективності діяльності слідчих (розкриття особливо тяжких злочинів); 3) повернення довіри населення до органів кримінальної юстиції; 4) ефек-

тивного і якісного захисту особи, громадянського суспільства та держави від кримінальних правопорушень. На думку ж противників, упровадження інституту кримінального проступку в Україні може призвести до: 1) невідповідності Конституції України, де поняття кримінального проступку відсутнє; 2) погіршення захисту потерпілого та суб'єктів кримінальних проступків; 3) ускладнення кваліфікації злочинів, кримінальних проступків та адміністративних правопорушень, збільшення кількості помилок при їх розслідуванні та розгляді. Одним із можливих варіантів вирішення питання кримінальних проступків противники впровадження інституту кримінального проступку вбачають у його виключенні з Концепції реформування кримінальної юстиції в Україні від 15 лютого 2008 р. № 311 і з КПК України та виключенні судимості за злочини невеликої тяжкості.

Разом із тим лише комплексний підхід до проблеми введення інституту кримінального проступку до законодавства України є найбільш доцільним і потребує всебічного подальшого розвитку.

Перелік літератури

1. Борисов В. І. Проблеми запровадження у законодавство України інституту кримінального проступку. *Проблеми впровадження інституту кримінального проступку (на основі проекту Закону «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо введення інституту кримінальних проступків» № 10136 від 03.03.2012)*: Всеукр. інтернет-конф. / ВГО «Асоц. кримінал. права» та Ін-т вивч. проблем злочинності НАПрН України. URL: <http://ivpz.org/golovna-konferents> (дата звернення: 14.03.2017).

2. Концепція реформування кримінальної юстиції в Україні: затв. Указом Президента України від 15 лют. 2008 р. № 311 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України “Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів”». *Офіц. вісн. Президента України*. 2008. № 12. Ст. 486.

3. Висновок на проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження кримінальних проступків. *Верховний Суд України*. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(print\)/1D52E72137BD7841C2257E82003C4734](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(print)/1D52E72137BD7841C2257E82003C4734) (дата звернення: 10.03.2017).

4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження кримінальних проступків: проект Закону України від 19.05.2015 № 2897. *Верховна Рада України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55214 (дата звернення: 21.03.2017).

5. Комітет з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності рекомендує Верховній Раді прийняти за основу проект Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження кримінальних проступків». *Верховна Рада України*. URL: <http://portal.rada.gov.ua/news/Novyny/126857.html> (дата звернення: 21.03.2017).

6. Кримінальний проступок – спосіб пом'якшити відповідальність? *Правова консультація. Все про закон в інтимних подробицях*. URL: <https://www.pravoconsult.com.ua/shho-take-kriminalnij-prostupok-i-z-chim-jogoydyat-v-ukrayini/> (дата звернення: 23.03.2017).

7. Азаров Д. С. Розроблення Кодексу публічних правопорушень України: теоретичні та прикладні застереження. *Наук. зап. НаУКМА: Юрид. науки*. 2016. Т. 181. С. 134–138.

8. Коментар до розділу X Прикінцеві положення Кримінального процесуального кодексу України. *Верховний Суд України*. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(print\)/7597040925BD0C52C2257B7B004D8CE3](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(print)/7597040925BD0C52C2257B7B004D8CE3) (дата звернення: 13.03.2017).

9. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України №4651-VI від 13 квіт. 2012 р. *Відом. Верхов. Ради України*. 2013. №9–10. Ст. 88.

10. Основні переваги нового Кримінального процесуального кодексу України від 12 квіт. 2012 р. *Міністерство юстиції України*. URL: http://uprav.ck.minjust.gov.ua/htmls/new_kpk.html (дата звернення: 13.03.2017).

11. Керевич О. В. Здійснення провадження по кримінальних проступках за новим КПК України. *Наук. вісн. Дніпропетров. держ. ун-ту внутр. справ*. 2012. №4. С. 525–532.

Транслітерація переліку літератури

1. Borisov, V. I. Problemy zaprovadzhennya u zakonodavstvo Ukrainy Institutu kriminalnogo prostupku [Problems of introduction in the legislation of Ukraine of institute of criminal misconduct] // Problemy vprovadzhennya institutu kriminalnogo prostupku (na osnovi proektu Zakonu «Pro vnesennya zmin do Kriminalnogo kodeksu Ukrainy shodo vvedennya Institutu kriminalnih prostupkiv» No. 10136 vid 03.03.2012 r.: VGO «Asotsiatsiya kriminalnogo prava» ta Institut vivchennya problem zlochinnosti NAPrN Ukrainy. Vseukrainska Internet-konferentsiya. URL: <http://ivpz.org/golovna-konferents> [in Ukrainian].

2. Kontsepsiia reformuvannia kryminal'noi iustytzii v Ukraini [Conception of reformation of criminal justice in Ukraine]: zatv. Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 15 liutoho 2008 roku №311 «Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy «Pro khid reformuvannia systemy kryminalnoi iustytzii ta pravookhoronnykh orhaniv» // Ofitsiyni visnyk Prezydenta Ukrainy. – 2008. – №12. – St. 486. [in Ukrainian].

3. Vysnovok na proekt Zakonu pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy schodo zaprovadzhennia kryminal'nykh prostupkiv [Conclusion on the project of Law on making alteration in some legislative acts of Ukraine in relation to introduction of criminal misconducts] Verkhovnyj Sud Ukrainy [Supreme Court of Ukraine]. <http://www.scourt.gov.ua>. Retrieved from [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(print\)/1D52E72137BD7841C2257E82003C4734](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(print)/1D52E72137BD7841C2257E82003C4734). [in Ukrainian].

4. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy schodo zaprovadzhennia kryminal'nykh prostupkiv [About making alteration in some legislative acts of Ukraine in relation to introduction of criminal misconducts]: proekt Zakonu Ukrainy vid 19.05.2015 r. №2897 Verkhovna Rada Ukrainy [Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55214. [in Ukrainian].

5. Komitet z pytan' zakonodavchoho zabezpechennia pravookhoronnoi diial'nosti rekomenduie Verkhovnij Radi pryjniaty za osnovu proekt Zakonu «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy schodo zaprovadzhennia kryminal'nykh prostupkiv» [A committee on questions the legislative providing of law-enforcement activity recommends Verkhovna Rada to take for basis the project of Law «On making alteration in some legislative acts of Ukraine in relation to introduction of criminal misconducts»] [21.03.2016, 10:34] Verkhovna Rada Ukrainy [Verkhovna Rada of Ukraine], <http://iportal.rada.gov.ua>. Retrieved from <http://iportal.rada.gov.ua/news/Novyny/126857.html>. [in Ukrainian].

6. Kryminal'nyj prostupok – sposib pom'iakshyty vidpovidal'nist'? [Is criminal misconduct a method to soften responsibility?] Pravova konsul'tatsiia. Vse pro zakon v intymnykh podrobytsiakh [Legal consultation. All about a law in intimate details], <https://www.pravoconsult.com.ua>. Retrieved from <https://www.pravoconsult.com.ua/shho-take-kriminalnij-prostupok-i-z-chim-jogoyidiat-v-ukrayini/>. [in Ukrainian].

7. Azarov, D. S. (2016) Rozroblennia Kodeksu publichnykh pravoporushen' Ukrainy: teoretychni ta prykladni zasterezhennia [Development of Code of public offences of Ukraine: theoretical and applied warnings] Naukovi zapysky NaUKMA: Yurydychni nauky [Scientific messages of NAUKMA: Legal sciences]. – Vol. 181, 134–138 [in Ukrainian].

8. Komentar do rozdil X Prykintsevi polozhennia Kryminal'noho protsesual'noho kodeksu Ukrainy [Comment to the section X Final positions of the Criminal code of procedure of Ukraine] Verkhovnyj Sud Ukrainy [Supreme Court of Ukraine]. <http://www.scourt.gov.ua>. Retrieved from [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(print\)/7597040925BD0C52C2257B7B004D8CE3](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(print)/7597040925BD0C52C2257B7B004D8CE3) [in Ukrainian].

9. Kryminal'no-protsesual'nyj kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 13.04.2012 r. № 4651-VI [Criminal procedure code of Ukraine: Law of Ukraine of 13.04.2012 № 4651- VI] (2013) Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [Information of Verkhovna Rada of Ukraine]. 9–10. [in Ukrainian].

10. Osnovni perevahy novoho Kryminal'noho protsesual'noho kodeksu Ukrainy vid 12 kvitnia 2012 r. [Basic advantages of the new Criminal code of practice of Ukraine from April, 12 in 2012], Ministerstvo iustytzii Ukrainy [Ministry of justice of Ukraine], <http://uprav.ck.minjust.gov.ua>. Retrieved from http://uprav.ck.minjust.gov.ua/htmls/new_kpk.html [in Ukrainian].

11. Kerevych, O. V. (2012) Zdijsnennia provadzhennia po kryminal'nykh prostupkakh za novym KPK Ukrainy [Realization of realization is on criminal misconducts after new CPC of Ukraine], Naukovyj visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav. – Scientific announcer of the Dnepropetrovsk state university of internal affairs. – Vol. 4, 525–532. [in Ukrainian].

Дунасва Т. Є. Щодо доцільності правової регламентації кримінального проступку в законодавстві України

Стаття присвячена актуальним питанням інституту кримінального проступку в кримінальному та кримінальному процесуальному законодавстві України. Розглядаються доцільність створення такого інституту в Україні; імовірні негативні та позитивні наслідки; можливі шляхи реформування в зазначеному напрямі. Проаналізовано шість проектів законів України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо запровадження інституту кримінальних проступків» та проект Кодексу публічних правопорушень. Обґрунтовано доцільність запровадження цього інституту в сучасних умовах кримінального судочинства. Досліджено дізнання, досудове слідство та процесуальні особливості здійснення провадження по кримінальних проступках за КПК України (під час їх розслідування не допускається застосування запобіжних заходів у вигляді домашнього арешту, застави або тримання під вартою). Робиться висновок, що для України є важливим використання кращого міжнародного досвіду у сфері забезпечення якості та ефективності законодавства. Зокрема, виокремлення інституту кримінальних проступків у законодавстві, на думку прихильників, може привести до: 1) швидкого дізнання і передачі до суду; 2) підвищення ефективності діяльності слідчих (розкриття

особливо тяжких злочинів); 3) повернення довіри населення до органів кримінальної юстиції; 4) ефективного і якісного захисту особи, громадянського суспільства та держави від кримінальних правопорушень. На думку ж противників, упровадження інституту кримінального проступку в Україні може призвести до: 1) невідповідності Конституції України, де поняття кримінального проступку відсутнє; 2) погіршення захисту потерпілого та суб'єктів кримінальних проступків; 3) ускладнення кваліфікації злочинів, кримінальних проступків та адміністративних правопорушень, збільшення кількості помилок при їх розслідуванні та розгляді. Один із можливих варіантів вирішення питання кримінальних проступків противники впровадження інституту кримінального проступку вбачають у його виключенні з Концепції реформування кримінальної юстиції в Україні від 15 лютого 2008 р. № 311 і з КПК України та виключенні судимості за злочини невеликої тяжкості.

Ключові слова: кримінальний проступок, кримінальне правопорушення, кримінальне законодавство, кримінально-процесуальне законодавство, кримінальне провадження.

Дунаєва Т. Е. О целесообразности правовой регламентации уголовного проступка в законодательстве Украины

Статья посвящена актуальным вопросам института уголовного проступка в уголовном и уголовном процессуальном законодательстве Украины. Рассматриваются целесообразность создания такого института в Украине; возможные негативные и позитивные последствия; возможные пути реформирования в этом направлении. Проанализированы шесть проектов законов Украины «О внесении изменений в Уголовный и Уголовный процессуальный кодексы Украины о введении института уголовных проступков» и проект Кодекса публичных правонарушений. Обоснована целесообразность введения данного института в современных условиях уголовного судопроизводства. Исследованы дознание, досудебное следствие и процессуальные особенности осуществления производства по уголовным проступкам в соответствии с УПК Украины (во время их расследования не допускается применение мер пресечения в виде домашнего ареста, залога или заключения под стражу). Сделан вывод, что для Украины является важным использованием лучшего международного опыта в сфере обеспечения качества и эффективности законодательства. В частности, выделение института уголовных проступков в законодательстве, по мнению сторонников, приведет к: 1) быстрому дознанию и передаче дела в суд; 2) повышению эффективности деятельности следователей (раскрытию особенно тяжелых преступлений); 3) возвращению доверия общественности к органам уголовной юстиции; 4) эффективной и качественной защите лица, гражданского общества и государства от уголовных правонарушений. По мнению же противников, введение института уголовного проступка в Украине может привести к: 1) несоответствию Конституции Украины, где понятие уголовного проступка отсутствует; 2) ухудшению защиты потерпевшего и субъектов уголовных проступков; 3) усложнению квалификации преступлений, уголовных проступков и административных правонарушений, увеличению количества ошибок при их расследовании и рассмотрении. Один из возможных вариантов

решения вопроса уголовных проступков противники внедрения института уголовного проступка видят в его исключении из Концепции реформирования уголовной юстиции в Украине от 15 февраля 2008 г. № 311 и УПК Украины и исключении судимости за преступления небольшой тяжести.

Ключевые слова: уголовный проступок, уголовное правонарушение, уголовное законодательство, уголовное процессуальное законодательство, уголовное производство.

Dunayeva T. Y. About the feasibility of legal regulation of criminal offense under the law of Ukraine

The article is devoted the actual questions of institute of criminal misconduct in the criminal and of criminal procedure of statute of Ukraine. Consider the feasibility of establishing such an institution in Ukraine; likely negative and positive consequences; possible ways of reform in that direction. Six projects of Laws of Ukraine are analysed «About making alteration to Criminal and Criminal judicial the codes of Ukraine about introduction of institute of criminal misconducts» and project of Code of public offences. Expedience of introduction of this institute is grounded in the modern terms of criminal trial. An inquest, pre-trial investigation and judicial features of realization of production, is investigational on criminal misconducts in accordance with by the Criminal Procedure Code of Ukraine (during their investigation application of measures of suppression is shut out as a home arrest, mortgage or keeping in custody). Drawn conclusion, that for Ukraine the use of the best international experience is important in the sphere of providing of quality and efficiency of legislation. In particular, the selection of institute of criminal misconducts in a legislation in opinion of supporters will result to in: 1) rapid inquest and transmission of business in a court; 2) increase of efficiency of activity of investigators (on opening of especially grave crimes); 3) returning of trust of public is to the criminal justice agencies; 4) effective and high-quality protecting of person, civil society and state, from criminal offences. To according to opponents of introduction of institute of criminal misconduct in Ukraine can result to in: 1) to disparity of Constitution of Ukraine where the concept of criminal misconduct absents; 2) worsening of defence of victim and subjects of criminal misconducts; 3) complication of qualification of crimes, criminal misconducts and administrative offences, increase of amount of errors at their investigation and consideration. One of possible variants of decision of question of criminal misconducts the «opponents» of introduction of institute of criminal misconduct see in his exception from Conception of reformation of criminal justice in Ukraine from February, 15, 2008 № 311 and from CPK of Ukraine, and to eliminate previous conviction for the crimes of small weight.

Key words: criminal misconducts, criminal offences, criminal law, criminal procedure, investigation, criminal proceedings.

Рекомендовано до опублікування на засіданні відділу дослідження проблем кримінального процесу, криміналістики та судоустрою НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (протокол № 3 від 17.03.2017 р.).

УДК 343.98

НАУКОВО-ТЕХНІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СЛІДЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Н. В. Павлюк, кандидат юридичних наук, науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Постановка проблеми. Реалізацію вимог кримінального процесуального законодавства України (ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України), якими передбачено проведення швидкого, повного й неупередженого досудового розслідування та судового розгляду, неможливо уявити без впровадження інновацій науково-технічного потенціалу в діяльність співробітників органів кримінальної юстиції, основним завданням яких є ефективна протидія злочинності.

Не викликає сумнівів той факт, що тільки використання сучасних науково-технічних засобів криміналістики гарантує високий рівень якості та ефективності розслідування. Науково-технічні засоби розширюють пізнавальні можливості слідчого (прокурора, детектива), за їх допомогою суб'єкт, уповноважений на проведення досудового розслідування, продуктивніше здійснює збирання доказової інформації. Використання науково-технічних засобів у слідчій діяльності виявляється також у тому, що фіксація матеріальної обстановки злочину за їх допомогою забезпечує наочність отриманих даних, компенсуючи тим самим неможливість безпосереднього їх сприйняття окремими учасниками кримінального провадження.

Чинним Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК України) передбачено застосування науково-технічних засобів під час проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, що істотним чином впливає на поліпшення якос-

ті розслідування, збільшення ефективності наявних у розпорядженні слідчого методів та засобів. Важливе значення має використання досягнень науки та техніки в профілактиці злочинів.

Серед основних аспектів використання досягнень науково-технічного прогресу в криміналістиці можна назвати такі: 1) використання науково-технічних засобів для ефективного розкриття злочину, викриття злочинців; 2) застосування науково-технічних засобів у профілактичній роботі службових осіб, уповноважених на здійснення досудового розслідування за конкретними провадженнями та у загальнопрофилактичній діяльності; 3) використання досягнень науки й техніки в управлінській діяльності та в цілях наукової організації слідчої роботи, а також для потреб кримінологічної та управлінського прогнозування [1, с. 3–5].

Аналіз криміналістичної літератури дає підстави стверджувати, що проблема науково-технічного забезпечення слідчої діяльності досліджувалася в різних аспектах, однак розглянуті питання не охоплюють усієї проблематики, що досліджується. Тому виникає необхідність у подальшому розгляді низки питань, пов'язаних з визначенням поняття та сутності науково-технічного забезпечення слідчої діяльності, що зумовлює актуальність цієї проблеми.

Стан розробки проблеми. Питання науково-технічного забезпечення слідчої діяльності здебільшого висвітлювалося в працях науковців через дослідження окремих проблем: упровадження або застосування науково-технічних засобів у кримінальному судочинстві (М. Б. Вандер, А. І. Вінберг, В. Г. Гончаренко, Г. І. Грамович, О. О. Закатов, Є. П. Іщенко, Н. С. Карпов, В. В. Коваленко, В. П. Колмаков, Ю. Г. Корухов, Ю. М. Оропай, О. О. Пунда, М. О. Селіванов, П. В. Цимбал та ін.); криміналістичного або техніко-криміналістичного забезпечення розслідування злочинів (В. В. Лисенко, О. В. Таран, О. Х. Волинський, Є. В. Давидов, І. І. Дановська, К. Є. Дьомін, М. В. Капустіна, І. П. Кочнева, І. Л. Ландау, Т. О. Мудряк, К. Є. Поджаренко, Л. О. Селезньова, П. Т. Скорченко, В. С. Філашкін, В. Ю. Шепітько, Ю. М. Черноус та ін.) чи інформаційного забезпечення слідчої діяльності (О. О. Белов, К. І. Беляков, В. В. Бірюков, В. А. Журавель, І. О. Іерусалімов, П. П. Іщенко, Є. Д. Лук'янчиков, Ю. В. Попов, Я. А. Посков та ін.). Однак роботи зазначених авторів

не дають чіткого та однозначного уявлення про досліджувану проблему, не розкривають її зміст.

Безпосередньо питанню науково-технічного забезпечення слідчої діяльності приділялася увага у працях М. В. Кобця [2], С. С. Паламарчука [3], С. Й. Соболевської [4], Л. Д. Удалової [5] та ін.

Метою статті є висвітлення поняття та сутності науково-технічного забезпечення слідчої діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Появу поняття «науково-технічне забезпечення» можна віднести до першої половини 80-х рр. ХХ ст., коли воно почало використовуватися в спеціальній літературі, а потім і відомчих нормативних актах [6, с. 16]. Однак до теперішнього часу чітко не визначено, що слід розуміти під науково-технічним забезпеченням слідчої діяльності.

Розкриваючи зміст цього поняття, вважаємо за доцільне спочатку звернутися до співвідношення понять «науково-технічні засоби» та «техніко-криміналістичні засоби», що розробляються, пристосовані або використовуються для вирішення завдань криміналістики. Перше поняття передбачає застосування для виявлення, розслідування і запобігання злочинам продуктів розвитку науки й техніки. Друге – нерозривно пов'язане з практичним втіленням творчої думки щодо створення приладів, пристроїв, матеріалів, прийомів і способів, які використовуються в цих цілях [7, с. 41].

Науково-технічні засоби криміналістики – це прилади, пристосування та матеріали, які застосовують для збирання, дослідження та використання доказів або створення умов, що ускладнюють вчинення злочинів. За походженням такі засоби можуть бути розподілені на кілька груп: 1) запозичені з різних галузей науки і техніки без спеціального пристосування до задоволення потреб криміналістики (фото- і відеоапаратура загального призначення, засоби звукозапису, персональні комп'ютери, слюсарні інструменти, будівельний гіпс тощо); 2) запозичені з різних галузей науки і техніки та спеціально пристосовані до задоволення потреб криміналістики (мікроскопи, металошукачі, електроліхтарі зі спеціальними насадками, спеціалізовані фотокамери тощо); 3) спеціально створені для задоволення потреб криміналістики (фотороботи, набори для виявлення слідів рук шляхом окурюван-

ня парама йоду, магнітні дактилоскопічні щітки, набори для дактилоскопіювання, роботи з мікрооб'єктами, експрес-аналізу наркотичних речовин тощо). Сучасні науково-технічні засоби та методи криміналістики базуються на останніх досягненнях природознавства, математики, аналітичної фізики й хімії, кібернетики та інших наук, розробляються з орієнтацією на потреби слідчої, експертної, судової та оперативно-розшукової практики. За видом науково-технічні засоби розподіляються на: прилади, апаратуру й обладнання, інструменти та пристосування, приладдя та матеріали, а також комплекти техніко-криміналістичних засобів (слідча валіза, фотосумка тощо) [8, с. 41–42].

Сфера застосування науково-технічних засобів значно ширша, ніж сфера застосування криміналістичної техніки, бо вона виходить далеко за межі боротьби з правопорушеннями. Попри це в науці криміналістиці не можна обмежуватись тільки вивченням криміналістичної техніки. Криміналістам необхідно знати про всі новітні науково-технічні засоби та методи, що з'явилися в інших галузях науки і техніки, які можуть бути використані або пристосовані для вирішення завдань, що стоять перед криміналістикою. Виготовлення або пристосування технічних засобів спеціально для використання при розслідуванні та попередженні злочинів є основною ознакою чи критерієм, що дозволяє розглядати їх як техніко-криміналістичні засоби [9, с. 77].

У свою чергу, поняття «техніко-криміналістичні засоби» розглядають у вузькому і широкому розумінні. У першому аспекті – це тільки технічне обладнання, пристрої, інструменти й матеріали, у другому – також прийоми й способи їх застосування та роботи з доказами. Таким чином, під техніко-криміналістичними засобами слід розуміти спеціально виготовлені або пристосовані прилади, пристрої, інструменти, матеріали, а також розроблені криміналістикою технічні прийоми та способи, що застосовують у цілях протидії злочинності. Тому поняття «науково-технічні засоби», що розробляються криміналістикою, пристосовані або використовуються для вирішення її завдань, збігається з поняттям «техніко-криміналістичні засоби» і відрізняється від нього лише комплексом узятих без зміни з інших галузей людської діяльності пристроїв,

пристосувань, інструментів і матеріалів, а також способів їх застосування [7, с. 42].

Щодо лексичного значення терміна «забезпечення» слід указати, що він вживається в різних значеннях: дія; надання достатніх для життя матеріальних засобів, необхідних для діяльності, функціонування чого-небудь; матеріальні засоби для існування, життя; те, що слугує гарантією виконання, збереження чого-небудь; охорона кого-, чого-небудь від небезпеки тощо. Змістовне значення дієслова «забезпечувати» – постачати; створювати умови, гарантувати [10, с. 285; 11, с. 238].

На думку Є. Д. Лук'янчикова, термін «забезпечення» має два аспекти: констатацію правової діяльності як суб'єкта забезпечення суспільних відносин та передбачену законом сукупність заходів забезпечення існування чи функціонування будь-чого [12, с. 110]. Як слушно зауважує К. О. Чаплинський, забезпечення можна розглядати в статичі як сукупність засобів, методів, інструментів, що слугують вирішенню певних завдань, а також умов, які сприяють процесу їх вирішення, і в динаміці – як процес створення і надання зазначених вище засобів та умов. Автор також наголошує на тому, що термін «забезпечення» вміщує як власне криміналістичне забезпечення, так і всі інші види забезпечення стосовно криміналістичних засобів та методів [13, с. 210].

Ураховуючи вищевикладене, вважаємо за потрібне тлумачити термін «забезпечення» як систему дій, спрямованих на підвищення науково-технічного потенціалу процесуальної діяльності, суб'єктами якої є слідчий, прокурор, детектив. Ця система включає: дії з розробки, удосконалення, надання та використання засобів (як матеріальних – самої техніки, так і теоретичних – наукових положень та рекомендацій), а також дії з підготовки суб'єктів їх застосування.

Що стосується змісту поняття «слідча діяльність», то в науковій літературі існують різні підходи до його визначення. Так, М. Є. Дирдін слідчу діяльність розуміє як урегульовану нормами кримінального процесуального законодавства діяльність, спрямовану на розкриття і розслідування злочинів [14, с. 206]. На думку П. П. Іщенка, слідча діяльність – це спеціально організована і цілеспрямовано здійснювана правоохоронними органами діяльність [15, с. 9]. Серед

науковців заслуговує на особливу увагу робота А. С. Колодіної, у якій автор зазначає, що в межах наявних наукових підходів укажане поняття трактують як: специфічний вид криміналістичної діяльності; практичну діяльність, що визначається в кримінально-процесуальному та криміналістичному аспектах; об'єкт управління (організаційно-управлінський аспект визначення слідчої діяльності); різновид предметної діяльності, що взаємодіє з протиставленою злочинною діяльністю; стадію кримінального процесу, на якій органи досудового розслідування виконують передбачені кримінально-процесуальним законом дії; специфічний вид соціальної практики, що полягає в пізнанні подій протиправного характеру за допомогою відповідних закону засобів і прийомів; регламентовану кримінальним процесуальним законом, засновану на ньому та на криміналістичних рекомендаціях діяльність. На думку науковця, слідчу діяльність можна розглядати у двох аспектах: кримінально-процесуальному та криміналістичному. Так, слідча діяльність у кримінально-процесуальному аспекті – це специфічний вид практичної діяльності, яка спрямована на протиставлену їй злочинну діяльність, здійснюється спеціально уповноваженими суб'єктами та ґрунтується на визначених кримінальним процесуальним законом засадах. У криміналістичному аспекті – це інформаційно-пізнавальна діяльність, основним суб'єктом якої є слідчий, що реалізується за допомогою обрання і використання спеціальних засобів, методів, прийомів та рекомендацій у процесі розслідування кримінально-релевантної події, метою якої є швидке та ефективне розслідування злочинів [16, с. 6–7].

Вважаємо, що термін «слідча діяльність» може використовуватися у двох розуміннях: широкому – коли йдеться про діяльність органу Національної поліції, органу безпеки, органу, що здійснює контроль за додержанням податкового законодавства, органу державного бюро розслідувань, органу Державної кримінально-виконавчої служби України, підрозділу детективів, підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України в межах компетенції, передбаченої КПК України, здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень (п. 17 ч. 1 ст. 3 КПК України), а також діяльність органів прокуратури, що спрямо-

вана на боротьбу зі злочинністю (ст. 36 КПК України) [17], та вузькому – коли мається на увазі діяльність, пов'язана з розкриттям та розслідуванням злочинів.

Перш ніж перейти до розкриття сутності науково-технічного забезпечення слідчої діяльності, хотілося б звернутися до робіт деяких учених-криміналістів. Так, В. А. Волинський вважає, що це поняття правомірно вживати стосовно діяльності органів внутрішніх справ у цілому, тобто коли йдеться про використання всього комплексу науково-технічних засобів (спеціальної, оперативної, криміналістичної техніки, засобів зв'язку тощо). Якщо мати на увазі процесуальну діяльність, пов'язану з розкриттям і розслідуванням злочинів, то доцільно, на його думку, застосовувати термін «техніко-криміналістичне забезпечення» [6, с. 16]. С. Й. Соболевська пропонує таке визначення поняття науково-технічного забезпечення: науково-технічне забезпечення – це прикладна система науково-практичних рекомендацій застосування науково-технічних, у тому числі й криміналістичних, засобів і методів з метою запобігання, виявлення, розкриття і розслідування злочинів, тобто, по суті, наукове (у формі криміналістичних знань) і технічне забезпечення. Разом з тим автор зазначає, що в системі науково-технічного забезпечення криміналістичне забезпечення відіграє значну роль і виконує стрижневу функцію. Науково-технічне забезпечення являє собою систему засобів, необхідну для реалізації цілей діяльності з розслідування кримінальних проваджень. Видається, що систему науково-технічного забезпечення утворюють наукові знання в ідеальній і матеріальній формах (технічні засоби). Вона містить: теоретичний компонент, що відбиває елементи механізму злочинної діяльності; технічний компонент – техніка роботи з речовими доказами; тактичний та методичні компоненти [4, с. 15]. На переконання Т. О. Ткачук, яка розглядає це поняття стосовно діяльності працівників оперативних підрозділів, науково-технічне забезпечення – це система дій, спрямованих на створення умов постійної готовності правоохоронних органів до застосування науково обґрунтованих методів та засобів для пошуку, фіксації, дослідження й використання інформації, що індивідуалізує об'єкти розшуку, реалізації таких умов у повсякденній прак-

тиці розшуку. При цьому створення умов постійної готовності передбачає взаємоузгоджене й взаємозалежне вирішення організаційних, правових, науково-технічних, методичних проблем використання наукових методів та засобів розшукової діяльності. Як слушно зауважує автор, розвиток науково-технічного забезпечення базується на досягненнях науки і техніки, однак знаходиться в прямій залежності від суспільного прогресу, ступеня розуміння суспільством загроз з боку злочинності, а відповідно – необхідності розробки та використання адекватних заходів боротьби з нею. У цьому процесі реалізуються такі соціальні функції криміналістики, як пізнавальна, творча, освітня, упроваджувальна, діяльнісна та ін. Певною мірою для розвитку науково-технічного забезпечення характерною є інноваційна діяльність, що виражається формулою: розробка – апробація – упровадження – практика [18]. В. М. Бодяков вважає, що науково-технічне забезпечення логічно поєднує в собі як криміналістичний елемент, так і спеціально-технічний, оскільки в структурно-змістовному аспекті вони являють собою дворівневу систему дій, спрямованих: 1) на створення умов постійної готовності суб'єктів до використання досягнень науки і техніки у здійсненні правоохоронної діяльності; 2) реалізацію таких умов у повсякденній практиці. Мається на увазі: створення нових і вдосконалення наявних засобів, методів та рекомендацій; упровадження й використання цих засобів, методів та рекомендацій у практику діяльності правоохоронних органів; криміналістична підготовка суб'єктів розкриття й розслідування злочинів; удосконалення правових засад застосування засобів, методів і рекомендацій для здійснення зазначеної діяльності, що, у свою чергу, було б неможливим без роз'яснення їх сутності та необхідності реалізації конкретних заходів захисту суспільства від злочинних посягань [19]. На переконання А. В. Іщенка, І. П. Красюка та В. В. Матвієнка, науково-технічне забезпечення є одним із важливих елементів криміналістичного забезпечення. Автори зазначають, що науково-технічне та науково-методичне забезпечення передбачає освоєння і впровадження у криміналістичну практику технічних засобів, методик і тактичних рекомендацій щодо збирання та дослідження доказів, які де-

дали більше поєднують з реалізацією можливостей сучасних інформаційних технологій і комп'ютерної та криміналістичної техніки [20, с. 130–133].

Висновки. Викладене дозволяє дійти висновків про те, що науково-технічне забезпечення слідчої діяльності є складовою частиною криміналістичного забезпечення та являє собою розробку наукових положень та рекомендацій, спрямованих на підвищення науково-технічного арсеналу процесуальної діяльності, суб'єктами якої є слідчий, прокурор, детектив, шляхом удосконалення технічних засобів, організаційних та правових основ їх застосування.

Перелік літератури

1. Закатов А. А., Оропай Ю. Н. Использование научно-технических средств и специальных знаний в расследовании преступлений. Киев: РИО МВД УССР, 1980. 104 с.

2. Кобець М. В. Науково-технічне забезпечення розкриття та розслідування злочинів, пов'язаних з вибухами: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ: Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2006. 20 с.

3. Паламарчук С. С. Науково-технічне забезпечення пошуку слідів злочину у водному середовищі. *Наук. вісн. Нац. акад. внутр. справ України*. Київ, 2004. №2. С. 110–122.

4. Соболевская С. И. Криминальные пожары: научно-техническое обеспечение расследования: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Н. Новгород: Нижегород. акад. МВД России, 2003. 28 с.

5. Удалова Л. Д. Науково-технічне забезпечення отримання вербальної інформації. *Засади кримінального судочинства та їх реалізація в законотворчій і правозастосовній діяльності*: тези доп. та повідомл. наук.-практ. конф. (Київ, 3 квіт. 2009 р.). Київ: Атіка, 2009. С. 435–440.

6. Волинский В. А. Техничко-криминалистическое обеспечение раскрытия и расследования преступлений. М.: ВНИИ МВД РФ, 1994. 80 с.

7. Федоров Г. В., Григорович В. Л. Инновационные направления развития криминалистики: монография / под ред. Г. В. Федорова. М.: Юрлитинформ, 2012. 272 с.

8. Криміналістика: підручник / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.; за ред. В. Ю. Шепітька. 5-те вид., перероб. та допов. Київ: Ін Юре, 2016. 640 с.

9. Криминалистика: учеб. для вузов / под общ. ред. Е. П. Ищенко, А. Г. Филиппова. М.: Высш. образование, 2007. 112 с.

10. Російсько-український словник наукової термінології: Суспільні науки / Й. Ф. Андерш, С. А. Воробйова, М. В. Кравченко та ін. Київ: Наук. думка, 1994. 600 с.
11. Тлумачний словник української мови / за ред. В. С. Калашника. Харків: Белкар-книга, 2005. 800 с.
12. Лук'янчиков Є. Д. Методологічні засади інформаційного забезпечення розслідування злочинів: монографія. Київ: Нац. акад. внутр. справ України, 2005. 360 с.
13. Чаплинський К. О. Поняття та сутність тактичного забезпечення досудового розслідування. *Право і сусп-во*. 2011. № 6. С. 207–212.
14. Дирдін М. Є. Характеристика змісту слідчої діяльності. *Наук. вісн. Нац. ун-ту ДПС України (економіка, право)*. 2012. № 3 (58). С. 206–211.
15. Ищенко П. П. Информационное обеспечение следственной деятельности: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. М.: Акад. Ген. прокуратуры РФ, 2009. 26 с.
16. Колодіна А. С. Принципи криміналістичної методики у діяльності з розслідування злочинів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса: Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.», 2016. 20 с.
17. Кримінальний процесуальний кодекс України: від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/laws/show/4651-17/paran407#n407> (дата звернення: 12.04.2017).
18. Ткачук Т. А. Научно-техническое обеспечение розыскной деятельности в уголовном процессе России: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. URL: www.dslib.net/kriminal-process/nauchno-tehnicheskoe-obespechenie-rozysknoj-deyatelnosti-v-ugolovnom-processii.html#4865142 (дата звернення: 18.04.2017).
19. Бодяков В. Н. Криміналістическое обеспечение антикоррупционной деятельности в уголовно-исполнительной системе России: учеб. пособие. URL: <https://scicenter.online/taktika-kriminalisticheskaya/kriminalisticheskoe-obespechenie-antikorrupsio.html> (дата звернення: 12.04.2017).
20. Ищенко А. В., Красюк І. П., Матвієнко В. В. Проблеми криміналістичного забезпечення розслідування злочинів: монографія. Київ: НАВСУ: ДНДЕКЦ МВС України, 2002. С. 130–133.

Транслітерація переліку літератури

1. Zakatov, A. A., & Oropaj, Yu. N. (1980). Yspol'zovanye nauchno-tekhnicheskikh sredstv y spetsyal'nykh znanyj v rassledovanuu prestuplenyj [The use of scientific and technical tools and expertise in the investigation of crimes]. Kyiv. RYO MVD USSR [in Russian].

2. Kobets', M. V. (2006) Naukovo-tekhnichne zabezpechennia rozkryttia ta rozsliduvannia zlochyniv, pov'iazanykh z vybukhamy [Scientific and technical support of solving and investigating crimes involving explosions]. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].

3. Palamarchuk, S. S. (2004). Naukovo-tekhnichne zabezpechennia poshuku slidiv zlochynu u vodnomu seredovyshi [Scientific and technical support in searching of traces of crime in the water environment]. Naukovyj visnyk Natsional'noi akademii vnutrishnikh sprav Ukrainy [Scientific bulletin National Academy of Internal Affairs of Ukraine] 2, pp. 110–122 [in Ukrainian].

4. Sobolevskaia, S. Y. (2003). Krymynal'nye pozhary: nauchno-tekhnycheskoe obespechenye rassledovanyia [Criminal fires: scientific and technical support for the investigation]. Extended abstract of candidate's thesis. Nizhniy Novgorod [in Russian].

5. Udalova, L. D. (2009). Naukovo-tekhnichne zabezpechennia otrymannia verbal'noi informatsii [Scientific and technical support to obtain verbal information]. Principles of criminal justice and their implementation in lawmaking and pravozastosovnij activity '09 Naukovo-praktychna konferentsiia (3 kvitnia 2009 hoda). Scientific and Practical Conference. (pp. 435–440). Kyiv. Atika. [in Ukrainian].

6. Volynskij, V. A. (1994). Tekhnyko-krymynalystycheskoe obespechenye raskrytia y rassledovanyia prestuplenyj [Technical and criminalistical support of solving and investigation of crimes]. Moskva. VNYI MVD RF [in Russian].

7. Fedorov, H. V., & Hryhorovych, V. L. (2012). Ynnovatsyonnye napravleniia razvytia krymynalystyky [The innovative directions for the development of Criminology]. H. V. Fedorov (Ed.). Moskva. Yurlytynform [in Russian].

8. Shepit'ko, V. Yu., Konovalova, V. O., Zhuravel' V. A. et al. (2016). Kryminalistyka [Criminalistics]. V. Yu. Shepit'ko (Ed.). Kyiv. In Yure [in Ukrainian].

9. Kriminalistika. (2007). [Criminalistics]. V. D. Zelensky, & G. M. Meretukov. (Ed.). Moskva. Vysshee obrazovanye [in Russian].

10. Russian-English Dictionary of Scientific Terminology: Social Sciences. (1994). J. F. Anders, S. A. Vorobyova, & M. V. Kravchenko. (Ed.). Kyiv. Nauk. dumka [in Ukrainian].

11. Kovryha, L. P., Kovalova, T. V., & Ponomarenko, V. D. (2005). The Defining Dictionary of the Ukrainian Language. V. S. Kalashnyk (Ed.). Kharkiv. Belkar-knyha. [in Ukrainian].

12. Luk'ianchikov, Ye. D. (2005). Metodolohichni zasady informatsijnoho zabezpechennia rozsliduvannia zlochyniv [The methodological bases of information support of crime investigation]. Kyiv. Nats. akad. vnutr. sprav Ukrainy [in Ukrainian].

13. Chaplyns'kyj, K. O. (2011). Poniattia ta sutnist' taktychnoho zabezpechennia dosudovoho rozsliduvannia [The notion and concept of tactical security of pretrial investigation] *Pravo i suspil'stvo* [Law and society] 6, pp. 207–212 [in Ukrainian].
14. Dyrdin, M. Ye. (2012). Kharakterystyka zmistu slidchoi diial'nosti [The description of the content of the investigation activity] *Naukovyj visnyk Natsional'noho universytetu DPS Ukrainy (ekonomika, pravo)* [Scientific Bulletin of National University of State Tax Service of Ukraine (Economics, Law)] 3 (58), pp. 206–211 [in Ukrainian].
15. Yschenko, P. P. (2009). Ynformatsyonnoe obespechenye sledstvennoj deiatel'nosti [Information support of investigative activity] Extended abstract of candidate's thesis. Moskva [in Russian].
16. Kolodina, A. S. (2016). Pryntsyipy kryminalistychnoi metodyky u diial'nosti z rozsliduvannia zlochyniv [The principles of forensic techniques in the investigation of crimes] Extended abstract of candidate's thesis. Odesa [in Ukrainian].
17. Kryminal'nyj protsesual'nyj kodeks Ukrainy vid 13.04.2012 №4651 – VI [The Criminal and Procedural Code of Ukraine of 13.04.2012 №4651 – VI] zakon5.rada.gov.ua Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/go/laws/show/4651-17/paran407#n407> [in Ukrainian].
18. Tkachuk, T. A. Nauchno-tekhnycheskoe obespechenye rozysknoj deiatel'nosti v uholovnom protsesse Rossyy [The scientific and technical support of investigative activities in criminal proceedings of Russia] Candidate's thesis. Vladymyr. www.dslib.net Retrieved from www.dslib.net/kriminal-process/nauchno-tehnicheskoe-obespechenie-rozysknoj-dejatelnosti-v-ugolovnom-processii.html#4865142 [in Russian].
19. Bodiakov, V. N. et al. Krymynalystycheskoe obespechenye antykorruptsyonnoj deiatel'nosti v uholovno-yspolnytel'noj systeme Rossyy [The criminalistical support of anti-corruption activities in the penal system of Russia] <https://scicenter.online> Retrieved from <https://scicenter.online/taktika-kriminalisticheskaya/kriminalisticheskoe-obespechenie-antikorrupsio.html>.
20. Ischenko, A. V., Krasiuk, I. P., & Matviienko, V. V. (2002). Problemy kryminalistychnoho zabezpechennia rozsliduvannia zlochyniv [The problems of criminalistical support in investigation of crimes]. Kyiv. NAVSU; DNDEKTS MVS Ukrainy [in Ukrainian].

Павлюк Н. В. Науково-технічне забезпечення слідчої діяльності

У статті розглядаються питання науково-технічного забезпечення слідчої діяльності. Акцентовано увагу на співвідношенні понять «науково-технічні за-

соби» та «техніко-криміналістичні засоби». Основним критерієм є походження цих засобів: якщо вони запозичені з різних галузей науки і техніки без спеціального пристосування до задоволення потреб криміналістики, то це дозволяє розглядати їх як науково-технічні засоби, а якщо вони виготовлені або пристосовані спеціально для використання при розслідуванні та попередженні злочинів – як техніко-криміналістичні. Поняття «науково-технічні засоби», що розробляються криміналістикою, пристосовані або використовуються для вирішення її завдань, збігається з поняттям «техніко-криміналістичні засоби» і відрізняється від нього лише комплексом узятих без зміни з інших областей людської діяльності пристроїв, пристосувань, інструментів і матеріалів, а також способів їх застосування.

Проаналізовано лексичне значення терміна «забезпечення», у зв'язку з чим вважаємо за потрібне тлумачити цей термін як систему дій, спрямованих на підвищення науково-технічного потенціалу процесуальної діяльності, суб'єктами якої є слідчий, прокурор, детектив. Ця система включає: дії з розробки, удосконалення, надання та використання засобів (як матеріальних – самої техніки, так і теоретичних – наукових положень та рекомендацій), а також дії з підготовки суб'єктів їх застосування.

Дається авторське визначення поняття «науково-технічне забезпечення слідчої діяльності» – це складова частина криміналістичного забезпечення, яка являє собою розробку наукових положень та рекомендацій, спрямованих на підвищення науково-технічного арсеналу процесуальної діяльності, суб'єктами якої є слідчий, прокурор, детектив, шляхом удосконалення технічних засобів, організаційних та правових основ їх застосування.

Ключові слова: науково-технічне забезпечення слідчої діяльності, науково-технічні засоби, техніко-криміналістичні засоби, досудове розслідування, боротьба зі злочинністю.

Павлюк Н. В. Научно-техническое обеспечение следственной деятельности

В статье рассматриваются вопросы научно-технического обеспечения следственной деятельности. Акцентировано внимание на соотношении понятий «научно-технические средства» и «технико-криминалистические средства». Основным критерием является происхождение этих средств: если они заимствованы из различных отраслей науки и техники без специального приспособления к удовлетворению потребностей криминалистики, то это позволяет рассматривать их в качестве научно-технических средств, а если они специально изготовлены или приспособлены для использования при расследовании и предупреждении преступлений – как технико-криминалистические. Понятие «научно-технические средства», разработанные криминалистикой и приспособленные или используемые для решения ее задач, совпадает с понятием «технико-криминалистические средства» и отличается от него лишь комплексом взятых без изменения из других областей человеческой деятельности устройств, приспособлений, инструментов и материалов, а также способов их применения.

Проанализировано лексическое значение термина «обеспечение», в связи с чем считаем необходимым толковать этот термин как систему действий, на-

правленных на повышение научно-технического потенциала процессуальной деятельности, субъектами которой являются следователь, прокурор, детектив. Эта система включает: действия по разработке, совершенствованию, предоставлению и использованию средств (как материальных – самой техники, так и теоретических – научных положений и рекомендаций), а также действия по подготовке субъектов их применения.

Сформулировано авторское определение понятия «научно-техническое обеспечение следственной деятельности» – это составная часть криминалистического обеспечения, представляющая собой разработку научных положений и рекомендаций, направленных на повышение научно-технического арсенала процессуальной деятельности, субъектами которой являются следователь, прокурор, детектив, путем усовершенствования технических средств, организационных и правовых основ их применения.

Ключевые слова: научно-техническое обеспечение следственной деятельности, научно-технические средства, технико-криминалистические средства, досудебное расследование, борьба с преступностью.

Pavliuk N. V. Scientific and Technical Support of Investigative Activities

The article deals with the issue of scientific and technical support of investigative activities. The greater focus is placed on the correlation of notions «scientific and technical resources» and «technical and criminalistical resources». The basic criterion is the origin of these resources. If they are borrowed from different branches of science and technology without special adaptation to meeting demands of criminalistics, that allows to identify them as scientific and technical resources; on the other hand, if they are made or adapted specially for using them during investigation and preventing crimes they have to be considered as technical and criminalistical resources. The notion of «scientific and technical resources» that is developed by criminalistics and meets its demands or is used to deal with its issues is broadly congruent with the notion of «technical and criminalistical resources» and is distinguished from it only by the complex of the devices, appliances, tools, materials and the ways of their using taken without changes from other spheres of human activity.

The etymology of the term «support» has been analyzed in the article. Thus we insist on using this term as a system of activities focused on raising the scientific and technical potential of procedural activity, where an investigator, a prosecutor and a detective stand as the parties of legal process. This system include: the activities in development, improvement, borrowing and using resources (both material – the equipment itself, and theoretical – the scientific theses and recommendations), and the activities on qualifying the subjects of its appliance.

The author's definition of the notion «scientific and technical support of investigative activity» is given. It is the component part of the criminalistical support which represents the development of scientific principles and recommendations focused on raising the scientific and technical pool of the procedural activity, where an investigator, a prosecutor and a detective stand as the parties of legal process by

means of improvement of technical resources, organizational and legal basis of its appliance.

Key words: *scientific and technical support of investigative activity, scientific and technical resources, technical and criminalistical resources, pretrial investigation, crime prevention.*

Рекомендовано до опублікування на засіданні лабораторії «Використання сучасних досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю» НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (протокол № 3 від 26.04.2017 р.).

ТРИБУНА ДОКТОРАНТА, АСПІРАНТА І ЗДОБУВАЧА

УДК 343.241.4

ОКРЕМІ ПИТАННЯ НОРМАТИВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИДІ СЛУЖБОВОГО ОБМЕЖЕННЯ ДЛЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗАЛЕЖНО ВІД ЗМІНИ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ В ДЕРЖАВІ

Т. Б. Ніколаєнко, кандидат юридичних наук, доцент, докторант Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького

Постановка проблеми. Тимчасова окупація частини території України, тривалий збройний конфлікт у її східних регіонах зумовили подальше продовження реформування та вдосконалення доктринальних положень воєнної політики України, формування сектору безпеки та оборони з виконання основних завдань у сфері оборони, захисту державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності держави, захисту конституційного ладу, а також законних прав та інтересів громадян. Згідно з положеннями Стратегії національної безпеки України, Воєнної доктрини, Концепції розвитку сектору безпеки та оборони України створення нової системи забезпечення національної безпеки України неможливо без відповідного реформування Збройних Сил України (далі – ЗСУ) та зміцнення військової дисципліни та правопорядку в її рядах. Недооцінення дисципліни і правопорядку призводить до негативних наслідків в умовах як існування воєнних колективів, так і її забезпечення на рівні міжнародних відносин.

За останніми даними судової статистики, з початку розв'язання воєнного конфлікту рівень військової дисципліни значно погіршився і, як результат, зросла військова злочинність. Станом на січень

2017 р. показники цієї злочинності становили 3,42% від загальної кількості всіх злочинів [1], у той же час як у 2012 р. – вони склали 0,17% [2]. Це вимагало негайного реагування. У лютому 2015 р. Радою національної безпеки і оборони України було прийнято рішення щодо посилення кримінальної відповідальності за вчинення окремих злочинів проти встановленого порядку несення військової служби під час дії особливого періоду [3]. Проте такі кроки з урахуванням вимог міжнародної спільноти та змісту законодавчих ініціатив держави щодо орієнтування на поширення застосування альтернативних позбавленню волі видів кримінальних покарань потребували узгодження нормативності застосування відносно різних категорій військовослужбовців у зв'язку зі зміною правового становища в державі. Це, зокрема, стосується такого покарання, як службове обмеження для військовослужбовців.

Узагалі цей вид покарання в системі покарань є доволі «молодим». Але його існування на теренах сучасного законодавства не можна визначити як якийсь нововведення чи запозичення. Історичний екскурс у вітчизняне минуле свідчить, що ще в XIX ст. були закладені підвалини його існування. Так, у положеннях Військового Статуту про покарання 1869 р. (статті 61, 64) була визначена можливість застосування до військовослужбовців такого кримінального покарання (виправного), як вирахування із грошового утримання певної суми протягом визначеного строку, щодо військовослужбовців вищих чинів (у вигляді основного самостійного покарання) та нижчих чинів – у разі необхідності відшкодування за заподіяну шкоду та збитки і неспроможності останніх заплатити повністю чи частково накладені грошові зобов'язання [4]. У період Північної війни, підвищеного рівня напруги щодо військової дисципліни, нормативне існування такого виду покарань насамперед переслідувало мету охорони головних засад армії у воєнний час (підлеглості, чиношанування, покори) та дотримання їх «завжди та й усюди». Саме такий порядок, як зазначав П. О. Бобровський, з виключністю існування якостей військової дисципліни на відміну від цивільного побуту Петро I намагався утвердити у військах [5, с. 40]. Лише в умовах військової влади, обстановки військового побуту посилені заходи військово-виховного характеру щодо винного та збере-

ження умов навчання військовослужбовця військовій справі є більш результативними в досягненні мети покарання [6, с. 18].

Не будь-яке протиправне діяння, вчинене військовослужбовцем, потребує визнання його непридатним для військової служби та є показником його моральної зіпсованості. Безпечність, недолік уваги, захоплення, легковажність нерідко, на думку В. В. Сивова, лежать в основі таких злочинів. А збільшення в таких випадках тягаря покарання є не лише зайвим, але й не відповідає основним умовам кримінального закону: співрозмірність кари та вини [7, с. 15].

Але зі встановленням радянської влади, в умовах гострої боротьби за утвердження нового ладу, революційного правопорядку, посилення кримінальної репресії, таке покарання було витиснуто. І лише згодом, із здобуттям Україною своєї незалежності, у кримінальному законодавстві відновлюється такий вид покарання. З датою свого народження службові обмеження для військовослужбовців поступово отримують практичність своєї реалізації. Навіть на загальному тлі тенденції широкого застосування покарань у виді позбавлення волі показники застосування службових обмежень поступово збільшуються.

Початок воєнної агресії на Сході держави вніс свої корективи. Необхідність посилення кримінальної відповідальності стосовно військовослужбовців під час дії особливого періоду зумовила, з одного боку, перегляд санкцій Кримінального кодексу України (далі – КК України) щодо діянь у сфері порушення порядку несення військової служби, з другого – зневілювання будь-яких особливостей стосовно призначення кримінальних покарань відносно військовослужбовців у результаті зміни правового становища в державі та видів проходження військової служби.

Метою нашої статті є дослідження особливостей правового регулювання покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців з урахуванням змін правового становища в державі і видів проходження військової служби через призму їх правового статусу та проходження військової служби в мирний час та особливий період.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням кримінально-правового аналізу законодавства щодо регулювання порядку та умов застосування покарання у виді службових обмежень для

військовослужбовців у юридичній літературі приділялося чимало уваги. У своїх дослідженнях такі вчені, як: Ф. В. Грушин, Т. А. Денисова, А. В. Звонов, О. Л. Карабанов, Є. В. Лядов, В. Н. Орлов, В. Н. Петрашев, Ю. А. Пономаренко, В. В. Сивов, А. Х. Степанюк, Н. С. Таганцев, А. А. Толкаченко, С. З. Тулін, М. Д. Шаргородський та ін., здебільшого висвітлювали окремі аспекти сутності та змісту покарання. Проте зміни правового становища держави на тлі реформування ЗСУ зумовили дещо по-іншому звернутися до аспектів кримінально-правового регулювання зазначеного виду покарання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кримінальне покарання як феномен систематизації правових, філософських, соціальних, психологічних аспектів постійно перебуває в полі зору прискіпливої уваги вчених. Без всебічного та ґрунтовного висвітлення його особливостей, суті та змісту не можна досягнути його розуміння.

Ще в минулому столітті між провідними радянськими вченими-юристами (А. А. Піонтковським, М. О. Біляєвим, В. Е. Квашисом, М. Д. Шаргородським) та сучасними науковцями (Ю. В. Бауліним, В. І. Борисовим, Т. А. Денисовою, В. М. Орловим, А. Х. Степанюком, Є. В. Фесенком та ін.) точилася дискусія з приводу розуміння кари як змісту, мети та суті покарання. Одні зазначали, що покарання за своєю суттю є карою, що має передбачати певні обмеження та страждання для особи, відплатою за вчинений злочин [8, с. 25]. Інші вважали, що кара не є жорсткою помстою чи відплатою особі з боку держави за вчинений злочин, а є орієнтованим законодавцем комплексом обмежень його прав та свобод, відчутним та достатнім для досягнення основних цілей покарання. На думку третіх, кара є метою покарання, а його сутність – зазнавання засудженим певних втрат і страждань [9, с. 100–101]. На думку деяких учених, зміст покарання визначався його карою – позбавленням або обмеженням прав і свобод особи, засудженої за вчинення злочину [10, с. 154], або, навпаки, – карою, що не конкретизована у змісті покарання в цілому чи конкретному його виді, а є його головною якістю в цілому та є його суттю. Так само можна вести мову про кару, що властива конкретному виду покарання [11, с. 11]. Чи, як зазначає І. Г. Богатирьов, зміст покарання передбачає правовий стан засуд-

дженого, в якому незалежно від виду покарання на перший план виступає обмеження певної групи суб'єктивних прав і свобод [12, с. 64]. Саме «карність», як переконає Т. А. Денисова, є сутністю, внутрішнім змістом кримінального покарання. Завдяки йому засуджений позбавляється певних благ, переваг, пільг, зазнає обмежень, позбавлень, а держава зі свого боку примушує винного до виконання певних обов'язків [13].

Проте, не занурюючись у дискусійність питання розуміння кари як змісту, мети та суті покарання, зазначимо, що така неоднозначність відобразилася і на розумінні суті та змісту покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців.

Досягнення мети покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців в умовах подальшого проходження військової служби без ізоляції від суспільства законодавцем позиціонується як пріоритетне. Таке обмеження по військовій службі передбачає певний вплив на особу засудженого, де поєднуються заходи матеріального характеру та сувора дисципліна, засоби військового виховання та виправного впливу. При цьому взаємозв'язок чи навіть взаємозалежність кримінально-правових заходів та засобів військового виховання повинні в єдності правового поля їх регулювання впливати на досягнення кінцевого ефекту мети покарання.

Чинне законодавство України в межах диспозиції ст. 58 КК України з визначенням каральних властивостей покарання залишило поза увагою особливості правового становища військовослужбовців у межах залишення їх у військовому колективі, необхідність впливу на них з можливою зміною правового становища в державі. Зокрема, це стосується насамперед категорії осіб військовослужбовців залежно від виду проходження ними військової служби.

Відповідно до диспозиції ч. 1 ст. 58 КК України покарання у виді службового обмеження для військовослужбовців застосовується до всіх категорій засуджених військовослужбовців, крім військово-службовців строкової служби. Згідно з положеннями Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» (ст. 2) військово-службовці строкової служби – це військовослужбовці, які проходять військову службу в добровільному порядку (за контрактом) чи за призовом.

Проте з виникненням небезпеки державній незалежності України, реальних загроз її територіальній цілісності, загостренням суспільно-політичної ситуації на Кримському півострові, а також створенням незаконних збройних формувань на Сході держави ситуація змінилась. З'явилась необхідність оголошення та проведення часткової мобілізації. Для її забезпечення було проведено призов військовозобов'язаних, у тому числі резервістів. Нормативна база потребувала негайних змін. Урегулювання проведення заходів часткової мобілізації в стислі терміни, вирішення завдань щодо створення умов для здійснення комплектування ЗСУ та інших військових формувань, забезпечення правового захисту військовослужбовців, призваних під час мобілізації, підвищення рівня їх мотивації щодо проходження служби у військовому резерві як у мирний час, так і під час особливого періоду, а також окремі аспекти відповідальності за порушення законодавства про оборону, мобілізаційну підготовку та мобілізацію були визначені пріоритетними. Урегулювання статусу резервістів та запровадження такого нового виду проходження військової служби, як військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період, зазнали також змін.

Проте масовість потрапляння в ряди військовослужбовців досить різного контингенту позначилась і на дисципліні: масштабність грубого порушення військової дисципліни (особливо в місцях зладження бойових підрозділів, у районах проведення АТО), самовільне залишення військової частини та місць несення служб, збільшення кількості вчинення злочинів проти порядку підлеглості, зловживання спиртними напоями тощо. Для належного забезпечення правопорядку та військової дисципліни законодавцем були вжиті заходи щодо посилення кримінального впливу на порушників у разі вчинення ними військових злочинів в умовах дії особливого періоду. Однак поряд із цим залишилися поза увагою питання нормативної узгодженості правового врегулювання диференційованої відповідальності різних категорій військовослужбовців залежно від видів проходження ними військової служби. З розширенням видів проходження військової служби положення КК України не зазнали жодних змін, пов'язаних із цим.

Згідно з чинною редакцією ст. 58 КК України покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців застосовується для всіх категорій військовослужбовців, які проходять військову службу за контрактом чи за призовом (за винятком військовослужбовців строкової служби).

Стосовно військовослужбовців-контрактників застосування цього покарання з урахуванням особливості каральної властивості покарання у виді залишення засудженого на службі обумовлюється насамперед доцільністю збереження необхідних військових кадрів, забезпечення бойової готовності ЗСУ та інших військових формувань, а також можливістю досягнення мети покарання в межах колективу.

Щодо призовників, то вести мову про доцільність збереження цих військових кадрів із забезпеченням бойової готовності ЗСУ та інших військових формувань є доволі сумнівним. Саме розуміння проходження військової служби «за призовом» зумовлює примусовість виконання військовозобов'язаними свого обов'язку щодо проходження військової служби. Рівень професійно-психологічного відбору кожного з прискіпливим ставленням до вивчення індивідуально-психологічних якостей є відповідним. Порушення ними закону під час особливого періоду є не лише небезпечним, а й становить пряму загрозу військовій дисципліні, безпеці взагалі, безпеці колективу, військового формування, державі в цілому. Наявність високих бойових, морально-психологічних якостей військовослужбовця на ґрунті патріотизму, свідомого ставлення до виконання військового обов'язку, вірності Військовій присязі, особистої вимогливості не сумісні з порушенням військової дисципліни в складних умовах. Дисципліна зобов'язує кожного військовослужбовця дотримуватися Конституції та законів України, Військової присяги, неухильно виконувати вимоги військових статутів, накази командирів; поводитися з гідністю й честю, не допускати самому і стримувати інших від негідних вчинків. Дисципліна у військовій частині (підрозділі), закладі, установі та організації визначається здатністю особового складу виконувати у повному обсязі та в строк поставлені завдання; морально-психологічним станом особового складу; спроможністю командирів (начальників) підтримувати її на

належному рівні. Крім того, як показує аналіз практики, кількість військовослужбовців, притягнутих до кримінальної відповідальності з початку розв'язання воєнного конфлікту на Сході держави та оголошення часткової мобілізації, збільшилась у 20 разів. При цьому питома вага злочинів становила щодо самовільного залишення військової частини або місця служби (77,5%) [14] з перевагою військовослужбовців, призваних за мобілізацією, на особливий період (83,3%).

З урахуванням особливостей проведення оборонної реформи в Україні, ускладненої воєнно-політичною, оперативно-стратегічною ситуацією, в рамках комплексного огляду сектору безпеки та оборони, з оцінкою стану воєнної безпеки держави, АТО та незавершеністю переходу на контрактний принцип комплектування реформа повинна відповідати актуальним проблемам оборони України, зміцненню спроможностей її сил, підвищенню готовності до виконання завдань за призначенням. Імплементация реформ, необхідних для адекватного реагування на загрози національній безпеці у воєнній сфері, для захисту держави, її суверенітету, територіальної цілісності та непорушності державних кордонів повинна відповідати реаліям сьогодення в умовах існування незавершеного збройного конфлікту, окупації частини території держави з мінімізацією негативного впливу на її бойову готовність та підвищення здатності до виконання завдань оборони та ефективного реагування на воєнні загрози. Досягнення поставлених завдань з урахуванням пріоритетності професіоналізації сил оборони та створення необхідного військового резерву, реалізація воєнної політики України та розвитку сил оборони зосереджені на професійності підготовки кадрів, комплектуванні кадрового потенціалу ЗСУ та інших складових сил оборони підготовленим та мотивованим особовим складом з високими морально-діловими якостями, здатним якісно вирішувати складні військово-професійні завдання в мирний час та особливий період. Безпосередньо реформування системи мобілізації та мобілізаційної підготовки, створення військового резерву на основі базових європейських підходів з урахуванням набутого досвіду у створенні військового оперативного резерву першої черги (Єдиного державного реєстру військовозобов'язаних для забезпе-

чення військового обліку громадян України) здійснюються з оновленням нормативно-правової бази у сфері оборони щодо ефективності концептуальних підходів у сфері оборонного планування, з удосконаленням нормативно-правових актів у сфері мобілізаційної підготовки та мобілізації в державі з урахуванням набутого досвіду проведення заходів часткової мобілізації [15].

На жаль, застарілість норм у сфері правового регулювання відповідальності військовослужбовців у разі порушення норм у сфері оборонного планування, проведення мобілізаційної підготовки та мобілізації не відповідає їх нормативному врегулюванню. Немає моделі правового регулювання нормативної узгодженості реформ у секторі безпеки та оборони з особливостями кримінальної відповідальності її суб'єктів. Тому питання щодо доцільності існування непорушності норм КК України щодо відповідальності та покарання військовослужбовців без відповідних урахувань, проведених у сфері оборонних реформ, є доволі актуальним.

У тих державах, де існує аналогічне покарання, питання нормативного врегулювання категорій військовослужбовців, до яких можливе його застосування, визначено однозначно. Зокрема, у Кримінальних кодексах Азербайджанської Республіки, Республіки Білорусь, Республіки Таджикистан, Російської Федерації, Туркменистану, Узбекистану застосування покарання у виді «обмеження по військовій службі» можливе лише щодо військовослужбовців, які проходять військову службу: за контрактом, у добровільному порядку чи за обов'язком (згідно із Законом Туркменистану «Про військовий обов'язок і військову службу» військова служба за обов'язком є спеціальним видом державної служби, яку громадяни проходять на добровільній основі в збройних силах та інших військових формуваннях держави відповідно до закону). І лише в законодавстві Грузії відсутня згадка про категорії військовослужбовців.

Позиція останнього є доволі вмотивованою. З одного боку, ним надається широка можливість ореолу дії його положень відносно всіх категорій військовослужбовців незалежно від виду проходження ними військової служби. З іншого боку – бажанням останнього переходу на виключність існування професійної військової служби. Хоча за Законом Грузії «Про військовий обов'язок і військову служ-

бу» й існує диференціація військової служби на: обов'язкову військову службу, контрактну (професійну), кадрову військову та резервну (в період воєнних зборів чи проходження військової служби), утім у 2015 р. членом парламенту Грузії Зурабом Джапарідзе був внесений законопроект щодо необхідності скасування обов'язкової військової служби, обов'язкової резервної служби та переходу на створення військово-професійної армії.

Проте війна з Росією змінила політику Грузії. Стратегія оборони держави визначала, що головним фактором планування національної оборони і безпеки залишається загроза широкомасштабної агресії. Пріоритетність розвитку системи оборони відзначилась тотальністю забезпечення оборони. Обов'язкова військова служба та служба резерву, на їхню думку, є доволі важливими елементами тотальної оборони і в кризисній (воєнній) обстановці є підтримкою активного компоненту Збройних сил Грузії. Відповідно питання правового регулювання військової служби в мирний час, особливий період та період воєнного стану залишилися актуальними.

Аналогічна ситуація склалася в нашій державі. Питання диференціації відповідальності військовослужбовців залежно від виду проходження ними військової служби та правового становища в державі є досить гострими. Аспекти правового регулювання покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців з урахуванням особливостей їх правового статусу не втрачають своєї важливості.

Висновки. Покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців слід визначити для категорії військовослужбовців, які проходять військову службу в добровільному порядку (за контрактом). Застосування цього покарання в разі зміни правового становища в державі слід розглядати як можливість. Ореол дії покарання стосовно військовослужбовців, які проходять військову службу за призовом, виключити із суб'єктів їх застосування. Перспективами подальших розвідок у цьому напрямі є дослідження питань диференційованого підходу до нормативного врегулювання призначення покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців у випадках, визначених законодавством.

Перелік літератури

1. Звіт про склад засуджених за 2016 р. Форма 7. *Офіційний веб-портал судової влади України*. URL: http://court.gov.ua/sudova_statystyka/2016_zvit/ (дата звернення: 20.04.2017).
2. Звіт про склад засуджених за 2012 р. Форма 7. *Офіційний веб-портал Судової влади України*. URL: http://court.gov.ua/sudova_statystyka/52013/ (дата звернення: 20.04.2017).
3. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за окремі військові злочини: Закон України від 12.02.2015 № 194-VIII. *Офіц. вісн. України*. 2015. № 18. С. 54. Ст. 480.
4. Воинский уставъ о наказаняхъ / состав. Д. Ф. Огневъ, ред. А. С. Лыкошинъ. 6-е изд., испр, доп. Пг.: Тип. В. А. Березовскій, 1916. 369 с.
5. Бобровский П. О. Беседы о военныхъ законахъ Петра I Великаго: монография. СПб.: Тип. Департамента Уделовъ, 1890. 40 с.
6. Друцкой С. А. Лекции по военно-уголовному праву: Часть общая. Вып. 4. СПб.: Лит. Екат. печ. дело, 1912. Т. 1. Учении [!] о воинском наказании. 1912. [4]. 289 с.
7. Сивов В. В. Специальные виды уголовных наказаний, применяемых к военнотрудовым учреждениям: уголовно-правовой и уголовно-исполнительный аспекты: монография. М.: Юрлитинформ, 2013. 192 с.
8. Беляев Н. А. Цели наказания и средства их достижения в исправительно-трудовых учреждениях. Л.: Изд-во Ленинград. ун-та, 1963. 186 с.
9. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. 2-ге вид., перероб. та допов. / відп. ред. С. С. Яценко. Київ: А. С. К., 2003. 976 с.
10. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 9-те вид., перероб. та допов. Київ: Юрид. думка, 2012. 1316 с.
11. Наказание и исправление преступников: пособие / ред. Ю. М. Антонян. М.: Изд-во ВНИИ МВД России, 1992. 392 с.
12. Богатирьев І. Г. Кримінальні покарання, не пов'язані з позбавленням волі (теорія і практика їх виконання кримінально-виконавчою інспекцією): дис. ... д-ра юрид. наук. Київ. 2006.
13. Денисова Т. А. Покарання: кримінально-правовий, кримінологічний та кримінально-виконавчий аналіз: монографія. Запоріжжя: КПУ, 2007. 288 с.
14. Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за січень-грудень 2016 року. *Офіційний веб-сайт Генеральної прокуратури України*. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=112661&libid=100820# (дата звернення: 01.05.2017).

15. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 травня 2016 року «Про Стратегічний оборонний бюлетень України»: Указ Президента України від 06.06.2016 №240/2016. *Офіц. вісн. Президента України*. 2016. №17. С. 10. Ст. 466.

Транслітерація переліку літератури

1. Zvit pro sklad zasudzhennykh: Sudova statystyka za 2016 r. [Report on the composition of prisoners: Judicial statistics] (2015). Available: http://court.gov.ua/sudova_statystyka/2016_zvit/ [in Ukrainian].

2. Zvit pro sklad zasudzhennykh: Sudova statystyka za 2012 r. [Report on the composition of prisoners: Judicial statistics] (2015). Available: http://court.gov.ua/sudova_statystyka/52013/ [in Ukrainian].

3. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy shchodo posylennia vidpovidalnosti za okremi viiskovi zlochyny: zakon Ukrainy vid 12.02.2015 r. №194-VIII [On Amendments to the Criminal Code of Ukraine concerning strengthening of responsibility for certain war crimes]: Official Bulletin of Ukraine – Law of Ukraine, 18, 54 [in Ukrainian].

4. D. F. Ohnev (1916) Voynskii ustavъ o nakazaniakh [Military regulations on penalties]. Petrograd: Typography of V. A. Berezovsky [in Russian].

5. Bobrovskiy P. O. (1890) Besedy o voennykhъ zakonakhъ Petra I Velykaho [Conversations about the military laws of Peter the Great] St. Petersburg: Typography of the Department of Udeleh [in Russian].

6. Drutskoi S. A. (1912) Lektsyy po voenno-uholovnomu pravu: Chast obshchaia [Lectures on military-criminal law: Part of the general] St. Petersburg: [in Russian].

7. Syvov V. V. Spetsyalnye vydy uholovnykh nakazaniy, prymeniaemykh k voennosluzhashchym: uholovno-pravovoi y uholovno-yspolnytelnyy aspekty [Special types of criminal penalties applicable to military personnel: criminal law and penal enforcement aspects] Moscow: Yurlitinform [in Russian].

8. Beliaev, N. A (1963) Tsely nakazaniya y sredstva ykh dostyazheniya v uspravytelno-trudovykh uchrezhdeniyakh [Objectives of punishment and sredstva s achievements in Correctional trudovykh-Uchrezhdenie] Leningrad [in Russian].

9. Yatsenko, S. S. (2003) Naukovo-praktychnyi komentar do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy [Scientific-practical commentary to the Criminal Code of Ukraine] Kiev, A. S. K [in Ukrainian].

10. Melnyk M. I., Khavroniuk M. I. (2012) Naukovo-praktychnyi komentar do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy [Scientific-practical commentary to the Criminal Code of Ukraine] Kiev: Yurydychna dumka [in Ukrainian].

11. Antonian, Yu. M. (1992) Nakazanye u yspravlenye prestupnykov [Punishment and correction of criminals] Moscow[in Russian].
12. Bohatyrov, I. H. (2006) Kryriminalni pokarannia, ne poviazani z pozbavlenniam voli (teorii i praktyka yikh vykonannia kryriminalno-vykonavchoiu inspektsiieiu) [Criminal penalties which are not connected with imprisonment (theory and practical implementation by probation offices)] Kiev [in Ukrainian].
13. Denysova, T. A. (2007) Pokarannia: kryriminalno-pravovyi, kryminolohichniy ta kryriminalno-vykonavchyi analiz [Penalty: criminal-legal, criminological and criminal-executive analysis] Zaporizhzhia: KPU [in Ukrainian].
14. Iedyniy zvit pro osib, yaki vchynyly kryriminalni pravoporushennia za sichen-hruden 2016 roku [generalization of the persons who have committed criminal offenses in January-December 2016] Available: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=112661&libid=100820# [in Russian].
15. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 20 travnia 2016 roku «Pro Stratehichnyi oboronnyi biuletен Ukrainy»: Ukaz Prezzydenta Ukrainy vid 06.06.2016 р. №240/2016 [Ukraine's Strategic Defense Bulletin: Decree of the President of Ukraine of 26.05.2015 r. №287/2015]. Official Bulletin of Ukrain – Law of Ukraine, 17, 10 [in Ukrainian].

Ніколаєнко Т. Б. Окремі питання нормативного регулювання покарання у виді службового обмеження для військовослужбовців залежно від зміни правового режиму в державі

У статті досліджено питання необхідності правового врегулювання покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців різних категорій, які проходять військову службу за контрактом та призовом, у зв'язку зі зміною правового становища в державі. З виникненням небезпеки для державної незалежності України, реальних загроз її територіальній цілісності, необхідністю проведення часткової мобілізації постали питання правового врегулювання статусу осіб, призваних за мобілізацією, на особливий період. Одним із кроків стало запровадження нового виду проходження військової служби. Це залишилося поза увагою законодавця в питаннях правового регулювання покарань, що можуть застосовуватися до різних категорій військовослужбовців. Автором звернуто увагу на актуальність такого дослідження. Обґрунтовано необхідність реалізації покарання у виді службових обмежень для категорії військовослужбовців, які проходять військову службу за контрактом, з відповідними обмеженнями щодо інших категорій військовослужбовців.

Ключові слова: службові обмеження для військовослужбовців, військова служба за контрактом, військова служба за призовом, особливий період.

Николаенко Т. Б. Отдельные вопросы нормативного урегулирования наказания в виде служебного ограничения для военнослужащих в зависимости от изменения правового режима в государстве

В статье исследуются вопросы необходимости правового регулирования наказания в виде служебных ограничений для военнослужащих различных категорий, проходящих военную службу по контракту и по призыву, в связи с изменением правового положения в государстве. С возникновением опасности для государственной независимости Украины, реальных угроз ее территориальной целостности, необходимостью проведения частичной мобилизации возникли вопросы правового урегулирования статуса лиц, призванных по мобилизации, на особый период. Одним из шагов стало введение нового вида военной службы. Это осталось без внимания законодателя в вопросах правового регулирования наказаний, применяемых к различным категориям военнослужащих. Автором обращено внимание на актуальность такого исследования. Обоснована необходимость реализации наказания в виде служебных ограничений для категории военнослужащих, проходящих военную службу по контракту, с соответствующими ограничениями для других категорий военнослужащих.

Ключевые слова: ограничение по военной службе, военная служба по контракту, военная служба по призыву, особый период.

Nikolaienko T. B. Some issues of standard regulation of punishment as service restriction for military in dependence on the change of the state's legal order.

The article deals with the issues of the standard regulation of punishment as service restriction for military necessity towards different categories of the military who serve contract and conscription service in the context of the change of the state's legal order. With advent of of the danger for the state independence of Ukraine, real threats to its territorial integrity, the necessity of calling to limited mobilization, there emerged some issues on standard regulation of the called to mobilization during the special period persons' status. Introducing the new type of serving the duty was one of the steps. It was neglected in issues of the standard regulation of the punishments, which can be applied to different categories of the military. The author payed her attention to the topicality of such a research. The necessity of the implementation of the restrictions for the category of the contract service military with the corresponding restrictions towards other categories of military has been grounded. With the change of the state's legal order its usage is defined only as a possibility of such implementation.

Key words: service restriction for military, contract military service, conscription military service, special period.

Рекомендовано до опублікування на засіданні вченої ради факультету правоохоронної діяльності Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (протокол № 2 від 12.05.2017 р.).

УДК 343.97:343.77

СОЦІАЛЬНО-РОЛЬОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСІБ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬ ЕКОЛОГІЧНІ ЗЛОЧИНИ

Ю. А. Турлова, кандидат юридичних наук, старший радник юстиції, головний науковий співробітник відділу науково-методичного забезпечення прокурорської діяльності поза сферою кримінальної юстиції Науково-дослідного інституту Національної академії прокуратури України, докторант відділу проблем кримінального права, кримінології та судоустрою Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

Постановка проблеми. Питання, що стосуються соціально-рольових характеристик особи злочинця, у науковій літературі розглядаються при дослідженні одного з основних елементів кримінології – особи злочинця, актуальність якого зумовлена тим, що в ньому переплітаються такі важливі кримінологічні проблеми, як природа злочинності та шляхи її запобігання.

Варто зауважити, що особливостями кримінологічного вчення про особу злочинця як складового елементу предмета кримінології визнаються гранична складність його природи і безпосередній вплив на інші елементи предмета кримінологічної науки, зокрема стан злочинності та її детермінанти. Тому цілком обґрунтованим є висловлене в науковій літературі твердження, що, з одного боку, детермінанти злочинності пов'язані з об'єктивними соціальними явищами, які негативно впливають на моральне формування людей і виявляються в індивідуалістичних, антисуспільних поглядах,

звичках, позиціях, що лежать в основі злочинної поведінки, а з другого – з обставинами, що сприяють реалізації прояву подібних поглядів, звичок і позицій у конкретному злочині. Здавалось, зазначені явища та обставини незалежні від людини, яка вчинила злочин, і є зовнішніми щодо неї, але свого криміногенного значення вони набувають, формуючи особу злочинця, і таким чином трансформуючись у внутрішні детермінанти злочину [1, с. 114].

Усе зазначене вище стосується й окремих видів злочинності, у тому числі й екологічної злочинності, запобігання якій неможливе без з'ясування специфіки особи, що вчиняє злочини цієї категорії, адже система особистісних характеристик злочинців має важливе значення для аналізу причин злочинної поведінки, а отже, і для запобігання таким злочинам.

Для кримінологічної характеристики екологічного злочинця має значення вивчення його ролі та статусу в суспільстві, адже сутність особистості розкривається через призму тієї ролі, яку вона відіграє в суспільному житті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що окремим питанням, які стосуються кримінологічної характеристики особи, котра вчиняє екологічні злочини, приділялась увага в дослідженнях екологічної злочинності взагалі та її окремих видів такими науковцями, як С. Б. Гавриш, О. Л. Дубовик, Е. М. Жевлаков, Н. Г. Іванова, Т. В. Корнякова, О. В. Мельник, Г. С. Поліщук, В. М. Раднаєв та ін. Водночас, незважаючи на вагоме наукове та практичне значення досліджень зазначених авторів, багато питань у цій сфері залишаються ще недостатньо висвітленими.

Метою статті є дослідження, що ґрунтується на загальнотеоретичних знаннях про особу злочинця та емпіричному матеріалі, особи, яка вчиняє екологічні злочини, та надання її соціально-рольової характеристики.

Виклад основного матеріалу. Дослідження осіб, які вчиняють екологічні злочини, передбачає аналіз структуроутворюючих елементів характеристик цих осіб. У кримінологічній науці запропоновано багато варіантів щодо розуміння структури особи злочинця та визначення її складових. Найбільш поширеним є уявлення про структуру особи злочинця, що включає сукупність таких елементів,

як: її соціально-демографічні ознаки, моральні властивості та психологічні особливості, її соціальний статус і соціальні зв'язки, кримінально-правові ознаки [1, с. 120].

А. П. Закалюком була запропонована структура особи злочинця, що складається з дев'яти блоків (груп) ознак, у тому числі:

– три відображають соціальну характеристику особи злочинця (його особистість): ознаки формування, соціалізації особи; ознаки соціального статусу та соціальних ролей; безпосередні ознаки спрямованості особистості;

– п'ять – біосоціальні, що включають: демографічні ознаки, які мають соціальне і психологічне значення; психофізіологічні особливості, у тому числі генетичного походження; показники фізичного стану здоров'я; показники психічного стану здоров'я; індивідуальні психологічні риси;

– окремих блоку (дев'ятий) містить ознаки, пов'язані з вчиненням злочину особою. Переважно це кримінально-правові ознаки самого злочину [2, с. 257–258].

А. Ф. Зелінський досліджував особу злочинця здебільшого з психологічних позицій без урахування соціально-демографічних і кримінально-правових ознак [3, с. 54–55]. Ю. М. Антонян у структурі особи виділяє шість блоків, три з яких містять види особистісних елементів без зазначення їх походження, один – це навички, уміння, знання (тобто результати соціалізації та іншого індивідуального розвитку), два – групують ознаки та властивості біосоціального характеру [4, с. 84–89].

Різноманітні варіанти згрупування кримінологічних ознак особи злочинця можна наводити й надалі, але очевидно є наявність у будь-якій структурній моделі групи ознак, що відображають соціально-рольову характеристику особи злочинця.

У науковій літературі зауважують, що соціально-рольові характеристики розкривають функції індивіда, обумовлені його становищем у системі існуючих суспільних відносин, належністю до певної соціальної групи, взаємодією з іншими людьми та організаціями в різних сферах громадського життя (робітник чи службовець, рядовий виконавець чи керівник, неодружений чи глава сім'ї, працездатний чи непрацездатний, безробітний тощо). Ці дані показують

місце і значимість особи в суспільстві, яким ролям вона віддає перевагу, а які ігнорує, розкривають її соціальну чи антисоціальну орієнтацію [1, с. 121].

Соціально-рольові характеристики, особливості поведінки особистості в групі та в більш широких соціальних спільнотах виражають поняття «статус», «позиція», «роль», «ранг» та ін.

Статус відображає місце індивіда в системі міжособистісних відносин у групі, суспільстві, його права, обов'язки і привілеї. Роль розглядається психологами як динамічний аспект статусу, як реалізація зв'язків, заданих позиціями особистості в суспільстві.

Існує кілька підходів до визначення соціальних ролей. Перший підхід розкриває нормативне розуміння соціальної ролі, тобто соціальна роль розкривається через поведінку людини, яка залежить від позицій, що їх вона займає в суспільстві. Сама соціальна позиція – це сукупність зв'язків у соціальних відносинах, а роль – це зміст вимог, що ставляться до особи, яка займає цю позицію. Роль визначається як вільна поведінка людини, зумовлена її індивідуальними особливостями. Інший підхід характеризує роль як зміст очікувань інших людей і соціальних груп щодо поведінки людини. У науковій літературі роль визначається як продукт взаємодії соціальних факторів і внутрішнього світу людини [5, с. 433–434].

Розглядаючи механізм учинення злочину, треба зазначити, що вищеокреслені рольові очікування часто детермінують поведінку особи. Нерідко мають місце ситуації, коли вони суперечать бажанням і очікуванням особи. Важливим є питання, чи виправдовує особа соціальні очікування, чи відповідає її поведінка конкретній ролі, чи виконує вона свої рольові обов'язки? Саме цими факторами зумовлюються поведінка особи, прояв її індивідуальних особливостей. У разі невідповідності соціальних і особистісних очікувань наявність гострих рольових протиріч часто мають наслідком психологічний конфлікт, що може стати причиною злочинної поведінки.

Аналіз статистичних відомостей дозволяє дослідити деякі ознаки злочинців, що належать до соціально-рольової характеристики, зокрема їх зайнятості.

Виходячи із сутності та правової регламентації відповідальності за вчинення екологічних злочинів, дослідження зазначених ознак

осіб, які вчиняють злочини цієї категорії, проводилось за матеріалами кримінальних справ, що знаходились у провадженні органів досудового слідства або були розглянуті судами за статтями розд. VIII Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – КК України) «Злочини проти довкілля», офіційними статистичними відомостями та іншими джерелами кримінологічної інформації.

Треба зауважити, що особливості статистичного обліку осіб, які вчинили злочини, не дають можливості проаналізувати диференційовано окремі категорії екологічних злочинів, адже в статистичній звітності (Форма №2 Генеральної прокуратури України «Звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення» [6]) наведені лише узагальнені відомості за категорією «Правопорушення проти довкілля (розд. VIII КК України)». Відомості ж щодо інших екологічних злочинів, які знаходяться за межами розд. VIII Особливої частини КК України, також наведені не за всіма відповідними статтями КК України. Тому вважаємо, що хоча деякі склади злочинів формально й охоплюються поняттям екологічної злочинності, проте через вкрай незначну поширеність у правозастосовній практиці є статистично незначущими (близько 1%), а отже, такими, що суттєво не впливають на узагальнюючі характеристики осіб, які вчинили екологічні злочини, у зв'язку із чим до уваги братись не будуть.

У зведеному вигляді відомості щодо кримінологічних та інших ознак осіб цієї категорії містять такі офіційні статистичні відомості, як Форма №2 Міністерства внутрішніх справ України «Звіт про осіб, які вчинили злочини», а з 20 листопада 2012 р. (у зв'язку з тим, що розпорядником статистики є Генеральна прокуратура України) – Форма №2 Генеральної прокуратури України «Звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення», а також Форма статистичної звітності Державної судової адміністрації України №7 «Звіт про склад засуджених» [7].

Зазначені відомості певною мірою відрізняються в показниках, що характеризують особу злочинця, адже в одному випадку статистичні дані стосуються осіб, які вчинили злочини, а в другому – засуджених осіб. Різниця полягає в правовому статусі таких осіб, адже відомості про особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, містяться у відповідному звіті у випадках звернення до суду з обвинувальним актом, з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності, з клопотанням про застосування при-

мусових заходів медичного або виховного характеру, а також закриття кримінального провадження, коли помер підозрюваний, обвинувачений (крім випадків, якщо провадження є необхідним для реабілітації померлого). У Формі №7 йдеться про осіб, обвинувальні вирокі щодо яких набрали законної сили у звітному періоді.

Для аналізу нами було обрано період з 2009 по 2016 р. Розподіл виявлених осіб, що вчинили екологічні злочини, за видом зайнятості протягом зазначеного періоду наочно відображає зміни, що відбувались у структурі зайнятості населення країни і, зокрема, досліджуваної категорії осіб.

Найбільшу групу екологічних злочинців за видом зайнятості склали працездатні особи, які не працюють і не навчаються. У середньому протягом аналізованого періоду їх частка становила 62,2%. Привертають увагу зміни зазначеного показника: починаючи з 2009 р. питома вага зазначеної категорії осіб стабільно зменшується до мінімального значення у 2013 р. (55,0%), а далі так само стабільно збільшується до максимального значення у 2016 р. (71,9%).

Другою за розміром категорією є безробітні. Середнє значення даної категорії становить 16,2%. Характер змін зазначеного показника є протилежним попередньому: з 2009 р. частка безробітних збільшується до максимального значення у 2012 р. (20,4%), а в подальшому – стабільно знижується до мінімального значення у 2016 р. (11,1%).

Треба зазначити, що окреслені структурні зміни ознак зайнятості не є специфічними щодо осіб, які вчинили екологічні злочини. Аналогічні тенденції притаманні й загальній злочинності, про що зазначається в науковій літературі [8, с. 267].

Зауважимо, що межі між зазначеними категоріями є досить рухомими, адже в статистичних відомостях під категорією «безробітні» мають на увазі зареєстрованих безробітних, тобто громадян працездатного віку, які через відсутність роботи не мають заробітку або інших передбачених законодавством доходів, зареєстровані в державній службі зайнятості як такі, що шукають роботу, готові та здатні приступити до відповідної роботи [9, с. 340].

Отже, досить часто різниця у виді зайнятості працездатних осіб, які не працюють і не навчаються, та безробітних полягає тільки в наявності або відсутності формально закріпленого в службі зай-

нятості статусу безробітного. Зазначене підтверджують вищенаведений характер змін показників цих категорій, а також їх сумарні показники. Разом частка двох зазначених категорій становила в середньому протягом аналізованого періоду 79,0%.

Графічно зазначені показники відображає наведена діаграма (рис. 1):

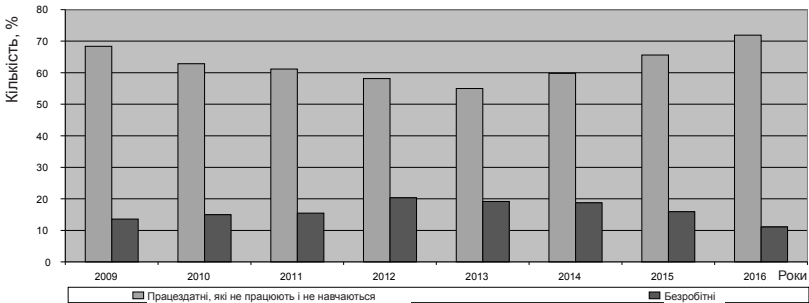

Рис. 1. Частки працевдатних осіб, які не працюють і не навчаються, та безробітних осіб, що вчинили екологічні злочини, протягом 2009–2016 рр. в Україні

Інші категорії населення в статистичних відомостях, що відображають кількість осіб, які вчинили екологічні злочини («Звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення»), практично відсутні. Так, частка учнів та студентів навчальних закладів є незначною – у середньому 0,9%. На відміну від екологічних злочинів, для загальної злочинності цей показник значно більший та коливається в межах 3–5% [8, с. 268].

Показники, що відображають вчинення екологічних злочинів такими категоріями населення, як депутати, державні службовці, посадові особи місцевого самоврядування, працівники правоохоронних органів і військовослужбовці, характеризуються одиничними випадками виявлення.

Більш деталізованою в цьому відношенні є судова статистика. Так, відповідно до відомостей у Формі статистичної звітності Державної судової адміністрації України № 7 «Звіт про склад засудже-

них» середні значення протягом 2009–2016 рр. серед засуджених за екологічні злочини характеризувались такими показниками: робітники – 8,3%; службовці (крім державних) та приватні підприємці – по 1,6%; працівники господарських товариств – 1,2%; пенсіонери, у тому числі інваліди, – 5,0%; учні шкіл, ліцеїв, коледжів, гімназій – 0,4%; студенти навчальних закладів – 0,6%.

Питома вага працездатних осіб, які не працюють і не навчаються, та безробітних осіб, що вчинили екологічні злочини, щодо виявлених і засуджених осіб дещо відрізняється. Так, щодо засуджених частка працездатних осіб, які не працюють і не навчаються, становить у середньому 72,8%, що суттєво більше за аналогічні показники виявлених осіб. Частка безробітних засуджених, навпаки, є меншою порівняно з виявленими особами – 6,0%. Водночас сумарний показник засуджених працездатних осіб, які не працюють і не навчаються, та безробітних майже є практично тотожним аналогічному показникові щодо виявлених осіб – 78,8%.

Структуру засуджених осіб, що вчинили екологічні злочини, за видами зайнятості ілюструє діаграма на рис. 2.

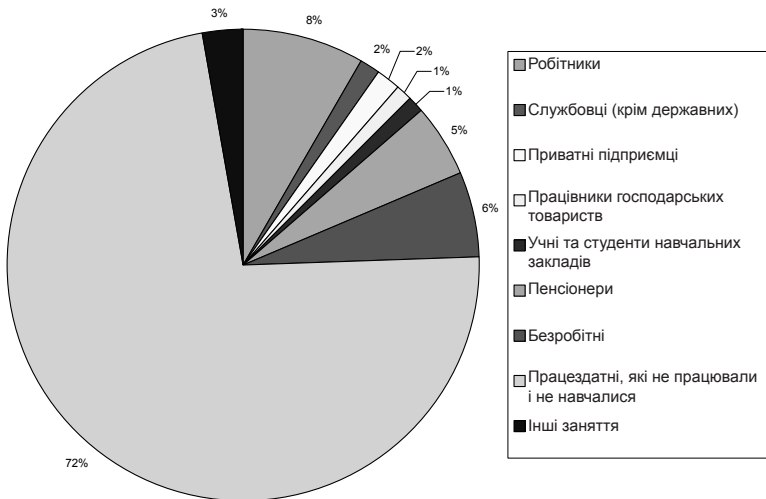

Рис. 2. Структура засуджених осіб, що вчинили екологічні злочини, за видами зайнятості у 2009–2016 рр. в Україні

Результати проведеного аналізу переконливо засвідчують значимість трудової дезадаптації як детермінуючого чинника екологічних злочинів.

Переважаю більшість (79,0%) серед осіб, які вчиняли екологічні злочини (йдеться щодо виявлених і засуджених), становлять працездатні особи, які не працюють і не навчаються, та безробітні. Як зазначалось авторкою в попередніх публікаціях, це «виключені» особи, тобто такі, що змушені існувати на узбіччі життя без включення в активні трудові, соціальні, політичні, культурні процеси [9, с. 159].

Структуризація сучасного суспільства за критерієм «включеність/виключеність» (inclusive/exclusive, за Я. І. Гілінським) є одним із його системоутворюючих чинників. Виключення відбувається поступово, шляхом накопичення труднощів, розриву соціальних зв'язків, дискваліфікації, кризи ідентичності. Більшість «виключених» – без освіти, без професії, без роботи, без легальних доходів, але оточені «гламуром», іномарками, ресторанами, бутиками. Безнадія існування більшості з них не може не викликати відповідну реакцію [10, с. 230].

Можна обґрунтовано стверджувати, що криміногенність таких осіб пов'язана з їх пошуками свого місця і ролі в суспільному житті. Унаслідок безробіття, міграції, зубожіння виникла ситуація, яка не дозволяє багатьом людям обирати і виконувати бажану суспільну роль. Вчинення екологічних злочинів зазначеними соціальними категоріями пояснюється невідповідністю між реально виконуваною і бажаною соціальними ролями. Отже, рольовий статус особи значною мірою зумовлює характер вчиненого нею злочину.

Висновки. Проведене дослідження засвідчує, що соціально-рольова характеристика осіб, які вчиняють екологічні злочини, має важливе кримінологічне значення, оскільки сприяє повноті висвітлення досліджуваної проблеми. Аналіз узагальнюючих ознак осіб, які вчиняють екологічні злочини, дозволяє встановити специфічні характеристики злочинців цієї категорії порівняно з типовими характеристиками всього населення, що сприятиме розробленню заходів запобігання.

Перелік літератури

1. Курс кримінології: підручник: у 2 кн. / О. М. Джу́жа, П. П. Михайленко, О. Г. Кулик та ін. Київ: Юрінком Інтер, 2001. Кн. 1: Загальна частина. 2001. 352 с.
2. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. Київ: Вид. Дім «Ін Юре», 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.
3. Зелинский А. Ф. Криминология: учеб. пособие. Харьков, 2000. 240 с.
4. Антонян Ю. М. Криминология. Избранные лекции. М.: Логос, 2004. 448 с.
5. Криминология: учебник / под общ. ред. А. И. Долговой. 4-е изд., перераб. и доп. М.: Норма, ИНФРА-М, 2010. 1008 с.
6. Форма №2 (місячна): затв. наказом ГПУ від 23 жовт. 2012 р. №101 за погодженням з Держстатом України. *Судова влада України*. URL: http://court.gov.ua/sudova_statystyka/lkflghkjlh/ (дата звернення: 01.03.2017).
7. Кулик О. Г., Наумова І. В., Бова А. А. Злочинність в Україні: фактори, тенденції, протидія (2002–2014 рр.): монографія. Київ: ДНДІ МВС України, 2015. 362 с.
8. Статистичний щорічник України за 2012 рік / за ред. О. Г. Осауленка. Київ: Держ. служба статистики України, 2013. 552 с.
9. Турлова Ю. А. Типологія осіб, які вчиняють екологічні злочини. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 5/2. С. 156–162.
10. Гилинский Я. И. Социальное насилие: теория и российская реальность. *Рос. криминол. взгляд*. 2008. № 2. С. 224–235.

Транслітерація переліку літератури

1. Kurs kryminolohii: pidruch.: u 2 kn. / [Dzhuzha O. M., Mykhajlenko P. P., Kulyk O. H. ta in.]; za zah. red. O. M. Dzhuzhi. – K.: Yurinkom Inter, 2001. – Kn. 1: Zahalna chastyna, 2001, 352 p. [in Ukrainian].
2. Zakaliuk A. P. Kurs suchasnoi ukrainskoi kryminolohii: teoriia i praktyka: u 3 kn. / A. P. Zakaliuk – K.: Vyd. Dim «In Yure», 2007. – Kn. 1: Teoretychni zasady ta istoriia ukrainskoi kryminolohichnoi nauky. – 424 p. [in Ukrainian].
3. Zelynskyj A. F. Krymynolohyia: uchebnoe posobyje / A. F. Zelynskyj. – Kharkov, 2000, 240p. [in Ukrainian].
4. Antonjan Ju. M. Kriminologija. Izbrannye lekicii / Ju. M. Antonjan. – M.: «Logos», 2004, 448 p. [in Russian].

5. Kriminologija: uchebnik / [Tekst] pod.obshh. red. A. I. Dolgovoij. – 4-e izd., pererab. i dop. – M.: Norma, INFRA-M, 2010, 1008 p. [in Russian].
6. Forma №2 (misiachna). Zatverdzhena nakazom HPU vid 23 zhovtnia 2012 p., no. 101 za pohodzhenniam z Derzhstatom Ukrainy. Cudova vlada Ukrainy // [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://court.gov.ua/sudova_statystyka/lkflghkjlh/. [in Ukrainian].
7. Zlochynnist' v Ukraini: faktory, tendentsii, protydia (2002–2014 rr.): monohrafiia / O. H. Kulyk, I. V. Naumova, A. A Bova, Derzh. nauk.-doslid. in-t MVS Ukrainy. – Kyiv: DNDI MVS Ukrainy, 2015, 362 p. [in Ukrainian].
8. Statystychnyj schorichnyk Ukrainy za 2012 rik; za redaktsiieiu O. H. Osaulenka. – K.: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, 2013, 552 p. [in Ukrainian].
9. Turlova Yu. A. Typolohiia osib, iaki vchyniaut ekolohichni zlochyny / Yu. A. Turlova // Zhurnal «Visegrad Journal on Human Rights». – 2016, no. 5/2, pp. 156–162. [in Ukrainian].
10. Gilinskij Ja. I. Socialnoe nasilie: teoriia i rossijskaja realnost' / Ja. I. Gilinskij. – Rossijskij kriminologicheskij vzgljad. – 2008, no. 2, pp. 224–235. [in Russian].

Турлова Ю. А. Соціально-рольова характеристика осіб, які вчиняють екологічні злочини

У статті надано соціально-рольову характеристику особи, яка вчиняє екологічні злочини, на основі дослідження офіційної статистичної звітності та інших джерел кримінологічної інформації. Проведений аналіз дозволив установити специфічні характеристики злочинців цієї категорії, а саме розподіл екологічних злочинців за видами зайнятості. Зроблено висновок щодо значущості трудової дезадаптації як детермінуючого чинника екологічних злочинів.

Ключові слова: особа злочинця, екологічні злочини, соціально-рольова характеристика, освіта, зайнятість.

Турлова Ю. А. Социально-ролевая характеристика лиц, совершающих экологические преступления

В статье представлена социально-ролевая характеристика лица, совершающего экологические преступления, на основе исследования официальной статистической отчетности и других источников криминологической информации. Проведенный анализ позволил установить специфические характеристики преступников данной категории, а именно распределение экологических преступников по видам занятости. Сделан вывод о значимости трудовой дезадаптации как детерминирующего фактора экологических преступлений.

Ключевые слова: личность преступника, экологические преступления, социально-ролевая характеристика, образование, занятость.

Турлова Ю. А. Social and role-specific characterization of individuals committing environmental crimes

Based on the study of official statistical reports and other criminological data sources, the article offers social and role-specific characterization of an individual who commits environmental crimes. Having made a respective analysis, the author established the specific characteristics of offenders in this category, in particular; classification of environmental offenders by the type of employment. The conclusion is achieved that labor desadaptation is significant as a determining factor of environmental crimes.

Key words: *personality of a criminal, environmental crimes, social and role-specific characterization, education, employment.*

Рекомендовано до опублікування на засіданні відділу проблем кримінального права, кримінології та судоустрою Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України (протокол № 2 від 12.05.2017 р.).

УДК 343.9

ГРОМАДСЬКИЙ КОНТРОЛЬ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ СПЕЦІАЛІЗОВАНИХ СУБ'ЄКТІВ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ

А. В. Білецький, аспірант кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Постановка проблеми. Жодна демократична держава не може існувати без дієвого контролю за органами влади з боку суспільства. Контроль є універсальним засобом поліпшення взаєморозуміння між владою та громадськістю. Зараз громадські антикорупційні організації постійно створюють або вдосконалюють уже існуючі способи контролю. Однак зазначимо, що істотних змін у мінімізації рівня корупції в державі вони не досягли. Тому сьогодні нагальною потребою є виявлення найефективніших форм контролю з узагальненням при цьому вже існуючих заходів.

Аналіз останніх досліджень. На думку вчених, недосяжними для компетентного й ефективного громадського контролю, невідомими суспільству у своїй діяльності є органи прокуратури, безпеки, поліція, суди. Можна сказати, що це зумовлено специфікою їх роботи, особливо в нинішніх умовах найвищої концентрації загроз суспільству та державі. Проте зазначається, що результативне функціонування цих структур потребує не тільки перевірки з боку інших інститутів державної влади, але й впливу експертно-професійної організованої громадськості [1, с. 39–40].

Виклад основного матеріалу. Здебільшого поняття громадського контролю зводиться до вказівки на суб'єктів, що здійснюють контрольну діяльність. Вдале визначення містить Закон України «Про цивільний демократичний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави» від 19 червня 2003 р. №975-IV – комплекс здійснюваних відповідно до Конституції і законів України правових, організаційних, інформаційних заходів для

забезпечення неухильного дотримання законності й відкритості в діяльності всіх складових частин Воєнної організації та правоохоронних органів держави, сприяння їхній ефективній діяльності і виконанню покладених на них функцій, зміцненню державної та військової дисципліни [2]. Громадськість має на меті неухильне дотримання вимог законності в судах та правоохоронних органах під час їх запобіжної діяльності щодо корупції. Однак це визначення не містить чіткого переліку суб'єктів такого контролю.

Один із провідних експертів з питань контролю В. М. Гаращук погоджується з думкою про те, що до громадського контролю слід відносити не тільки контроль з боку різних громадських об'єднань, а й контроль з боку громадян. Однак пересічний громадянин лише опосередковано бере участь у здійсненні контролю. Такий громадянин діє саме як представник громадського об'єднання [3, с. 112]. У своїй монографії «Контроль та нагляд у державному управлінні» вчений виокремлює предмет, об'єкт та суб'єкт контролю в державному управлінні, його види та форми. Ми у свою чергу пропонуємо розглянути вказані елементи громадського контролю, при цьому додавши до них механізми, засоби, заходи та форми:

- суб'єктами такого контролю виступають різні громадські об'єднання, утворені у встановленому законодавством порядку;
- об'єктом громадського контролю є самі правоохоронні та судові органи;
- предметом громадського контролю виступатимуть акти правозастосування, управлінські рішення, які приймаються цими органами в процесі реалізації їх запобіжної діяльності (статистична звітність, накази, рішення, рекомендації тощо);
- механізм громадського контролю – це процес реалізації комплексу заходів громадського контролю;
- засобами громадського контролю переважно виступають звернення громадян, запити на отримання публічної інформації, пошук інформації у відкритих джерелах, ресурсах та базах даних;
- заходи громадського контролю здійснюються в таких формах: облік, спостереження, перевірка діяльності органу, аналіз результатів діяльності, огляд, ознайомлення із статистичною звітністю, ознайомлення із виконанням управлінських рішень [4, с. 56];

– громадський контроль є зовнішнім видом контролю, оскільки здійснюється позавідомчими організаціями (громадськими об'єднаннями);

– громадський контроль проходить кілька етапів: організаційний, під час якого обирається необхідний об'єкт контролю, визначаються його мета, засоби та належна форма здійснення контролю; етап його здійснення та етап реалізації матеріалів контролю.

На нашу думку, найбільш успішними є такі форми громадського контролю: 1) участь суб'єктів громадського контролю в роботі консультативно-дорадчих органів об'єктів громадського контролю; 2) громадський моніторинг; 3) громадські слухання [5, с. 155], консультації з громадськістю, публічні громадські обговорення; 4) громадська антикорупційна експертиза.

Консультаційно-дорадчі органи є не тільки ефективним засобом взаємодії із владою, способом впливу на формування та реалізації антикорупційної політики, але є і дієвим механізмом контролю за органом, при якому вони створені.

Рада громадського контролю (далі – РГК) при Національному антикорупційному бюро України (далі – НАБУ), відповідно до законодавства, є контролюючим органом і створена для забезпечення прозорості та цивільного контролю за діяльністю НАБУ. Основні права та обов'язки РГК закріплені в Законі України «Про Національне антикорупційне бюро України» та Положенні про Раду громадського контролю при Національному антикорупційному бюро України, яке затверджено Указом Президента України від 15 травня 2015 р. № 272/2015. Так, усі повноваження РГК можна умовно поділити на такі: контрольні-організаційні, контрольні-інформаційні, контрольні-управлінські. Загалом, робота РГК сприяє підтримці НАБУ як незалежного антикорупційного органу і в той же час надає власні рекомендації стосовно рішень керівництва НАБУ.

Консультаційна рада (далі – КР) при Генеральній прокуратурі України (далі – ГПУ) була створена в процесі демократизації правоохоронних органів наприкінці 2014 р. Виходячи з Положення про Консультаційну раду при Генеральній прокуратурі України, затвердженого наказом Генерального прокурора від 29 жовтня 2014 р. (далі – Положення), КР є постійно діючим колегіальним консульта-

тивним органом при ГПУ. КР при ГПУ має майже ті самі завдання, що й РГК, однак зауважимо, що в Положенні чітко вказано «сприяння ГПУ у попередженні корупції та зловживання владою в органах прокуратури та в інших державних органах» як одне з основних завдань [6]. На нашу думку, така норма сприяє визначеності компетенції КР при ГПУ в заходах щодо запобігання корупції. Узагальнення практики та виявлення суттєвих недоліків у діяльності правоохоронного чи судового органу значно підвищує роль консультаційно-дорадчих органів і тому необхідно, щоб таке повноваження закріплювалось не тільки за КР, але й за РГК та Громадською радою доброчесності.

У тому ж Положенні вказаний і спосіб формування цього органу: персональний склад КР затверджується особисто Генеральним прокурором України. Слід також додати, що до складу КР можуть входити представники об'єднань громадян, правозахисних, благодійних, профспілкових організацій, засобів масової інформації, народні депутати України, науковці. Звідси можна зробити такі висновки: по-перше, само по собі формування складу КР Генеральним прокурором ставить під сумнів її контролюючий потенціал, оскільки туди можуть обиратись колишні представники органів прокуратури чи звичайні громадяни, які будуть приймати «зручні» для Генеральної прокуратури рішення. А рішення КР можуть бути підставою для видання наказів, вказівок або розпоряджень Генерального прокурора України [6]. По-друге, залучення до персонального складу КР народних депутатів України також ставить під сумнів положення про аполітичність органів прокуратури. Тому, на нашу думку, КР слід формувати за аналогією з РГК, тобто на засадах відкритого та прозорого конкурсу. Також слід виключити положення щодо можливості участі народних депутатів України в КР, що дозволить уникнути небажаного політичного тиску на прокуратуру.

Громадська рада при Національному агентстві з питань запобігання корупції була створена відносно нещодавно. Основними повноваженнями Громадської ради, відповідно до законодавства, є: заслуховування інформації про діяльність, виконання планів і завдань Національного агентства; затвердження щорічних звітів про діяльність Національного агентства; надання висновків за результатами експертизи проектів актів Національного агентства; делегу-

вання для участі в засіданнях Національного агентства свого представника з правом дорадчого голосу [7]. Ця Громадська рада має стати ефективним засобом участі громадськості у формуванні антикорупційної політики в державі.

Одним із спеціально уповноважених суб'єктів запобігання корупції є Національна поліція України (далі – НПУ). Зазначимо, що НПУ має лише право складати протоколи про адміністративні правопорушення, які пов'язані з корупцією, і не займається розслідуванням кримінальних корупційних правопорушень. Однак, виходячи з важливої ролі НПУ в здійсненні превентивної функції як такої, маємо розглянути питання здійснення громадського контролю за НПУ. Отже, положення громадського контролю визначені Законом України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 р. № 580-VIII. У статтях 89, 90 цього Закону йдеться про те, що поліція взаємодіє з громадськістю не тільки шляхом проведення спільних проектів та заходів, але й шляхом залучення громадськості до спільного розгляду скарг на дії чи бездіяльність поліцейських та до перевірки інформації про належне виконання покладених на них обов'язків відповідно до законів та інших нормативно-правових актів України [8]. Однак Законом не вказується, яким чином будуть обиратись громадські представники, що потенційно може призвести до нехтування цією нормою.

Громадський моніторинг є однією із найважливіших форм контролю. Він може здійснюватись шляхом: 1) збирання та накопичення інформації щодо думки громадськості про діяльність органів влади в обраній сфері; 2) аналізу та інтерпретації зібраної інформації відповідно до мети та завдань моніторингу; 3) підготовки та представлення рекомендацій щодо існуючих практики та політики в обраних сферах відповідно до обраних критеріїв; 4) відслідковування процесу внесення змін в урядову політику та наслідків упродовження змін для громадськості [9, с. 57].

Громадські слухання, консультації з громадськістю, публічні громадські обговорення переважно здійснюються з метою обговорення законопроектів, які прямо чи опосередковано впливають на діяльність спеціалізованих антикорупційних органів. Законом України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною органі-

зацією і правоохоронними органами держави» визначено право громадськості брати участь у громадських дискусіях та відкритих парламентських слуханнях з питань реформування і діяльності правоохоронних органів держави [2]. Громадські слухання, обговорення та консультації можуть бути ініційовані як з боку самої громадськості, так і з боку органів державної влади та місцевого самоврядування.

Питання проведення громадської антикорупційної експертизи в основному пов'язане з нормативно-правовими актами та їх проектами. Цей вид діяльності громадськості є не тільки способом впливу на формування державної антикорупційної політики, але й ефективним засобом контролю. У нашій країні триває активний процес створення нових антикорупційних органів, і, як наслідок, приймають нові закони в цих сферах. Основною роллю громадськості є саме перевірка цих актів на наявність корупціогенних чинників. Право на проведення громадської антикорупційної експертизи нормативно-правових актів та їх проектів закріплено в низці законів України: «Про запобігання корупції», «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави», Регламенті Кабінету Міністрів України. Крім того, існують кілька нормативно-правових актів, які визначають порядок та методологію проведення антикорупційної експертизи нормативно-правових актів: Методологія проведення антикорупційної експертизи, яка була затверджена наказом Міністерства юстиції України від 23 червня 2010 р. № 1380/5; Порядок проведення антикорупційної експертизи, затверджений наказом Міністерства юстиції України від 18 березня 2015 р. № 383/5; Порядок проведення антикорупційної експертизи проектів нормативно-правових актів Національним агентством з питань запобігання корупції, затверджений рішенням Національного агентства з питань запобігання корупції 28 липня 2016 р. № 1.

Висновки. Проаналізувавши наявні підходи до розуміння громадського контролю, ми можемо дійти таких висновків. Потенційним посиленням заходів громадського контролю за спеціалізованими антикорупційними органами буде збільшення можливостей впливу консультаційно-дорадчих органів. Ці органи акумулювали

майже всі форми здійснення громадського контролю: моніторинг, вплив на прийняття рішень органом, при якому вони створені. Тому необхідно законодавчо змінити положення, зокрема, щодо обов'язковості розгляду рішень та рекомендацій цих органів. Звісно, якщо, наприклад, такий орган подає певну інформацію стосовно виявлених порушень усередині об'єкта контролю, то вона має відповідати критеріям об'єктивності, достовірності, точності. КР при ГПУ також потребує більшої незалежності, а саме: законодавчого закріплення способу формування КР (шляхом відкритого та прозорого конкурсу) та заборони участі в ній представників влади. Створення єдиних правил проведення заходів громадського контролю, які відповідатимуть позитивним міжнародним та національним практикам, сприятимуть підвищенню якості та надійності його результатів. Необхідним є також закріплення положень про обов'язковість урахування та перевірки цих результатів.

Перелік літератури

1. Корнієвський О. Громадський контроль як дієвий інструмент впливу на владу. *Віче*. 2015. №9. С. 38–40. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/viche_2015_9_22 (дата звернення: 11.02.2017).
2. Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави: Закон України від 19.06.2003 №975-IV. *Відом. Верхов. Ради України*. 2003. №46. Ст. 366.
3. Гаращук В. М. Контроль та нагляд у державному управлінні: монографія. Харків: Фоліо, 2002. 176 с.
4. Косінов С. А. Контроль у демократичній державі: монографія. Харків: Право, 2015. 360 с.
5. Головкин Б. М. Удосконалення діяльності правоохоронних, контролюючих та інших органів щодо протидії злочинності у паливно-енергетичній сфері України. *Публ. право*. 2013. №1. С. 152–159.
6. Положення про Консультативну раду при Генеральній прокуратурі України: наказ Ген. прокурора України від 29.10.2014. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/krq.html?_m=publications&_t=rec&id=146634 (дата звернення: 13.03.2017).
7. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 №1700-VII. *Відом. Верхов. Ради України*. 2014. №49. Ст. 2056.

8. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. *Відом. Верхов. Ради України*. 2015. № 40–41. Ст. 379.

9. Купрій В., Паливода Л. Громадська експертиза та громадський моніторинг діяльності органів влади: навч. посіб. Київ: Макрос, 2011. 200 с.

Транслітерація переліку літератури

1. Korniiievskiy O. (2015) Hromadskiy kontrol yak diievyi instrument vplyvu na vladu [Social control as an effective tool to influence government]. *Viche – Viche*, 9, 38–40. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/viche_2015_9_22 [in Ukrainian].

2. Pro demokratychniy tsvyilnyi kontrol nad Voiennoiu orhanizatsiieiu i pravookhoronnymy orhanamy derzhavy [On democratic civilian control over the military and law enforcement agencies]. *Zakon vid 19.06.2003 № 975-IV* (2003). *Vidom. Verkhov. Rady Ukrainy*, 46, art.366 [in Ukrainian].

3. Harashchuk, V. M. (2002) *Kontrol ta nahliad u derzhavnomu upravlinni* [Control and supervision in public administration]. Kharkiv: Folio [in Ukrainian].

4. Kosinov S. A. (2015). *Kontrol u demokratychnii derzhavi* [Control in a democratic state]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

5. Holovkin B. M. (2013). *Udoskonalennia diialnosti pravookhoronnykh, kontroliuiuchykh ta inshykh orhaniv shchodo protydii zlochynnosti u palyvno-enerhetychnii sferi Ukrainy* [Improving law enforcement, regulatory and other agencies to combat crime in the energy sector Ukraine]. *Publichne pravo – Public law*, 1, 152–159.

6. *Polozhennia pro Konsultatyvnu radu pry Heneralnii prokuraturi Ukrainy* [Regulations on the Advisory Board of the General Prosecutor of Ukraine]. Retrieved from: http://www.gp.gov.ua/ua/krq.html?_m=publications&_t=rec&id=146634 [in Ukrainian].

7. Pro zapobihannia koruptsii [On Prevention Corruption]: *Zakon vid 14.10.2014 № 1700-VII*. (2014). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 49. art. 2056 [in Ukrainian].

8. Pro Natsionalnu politsiiu [On the National Police]: *Zakon vid 02.07.2015 № 580-VIII* (2015). *Vidom. Verkhov. Rady Ukrainy*, 40–41, art.379 [in Ukrainian].

9. Kuprii V., Palyvoda L. (2011). *Hromadska ekspertyza ta hromadskiy monitorynh diialnosti orhaniv vlady* [The public examination and public monitoring of government activities]. Kyiv: Macros [in Ukrainian].

Білецький А. В. Громадський контроль за діяльністю спеціалізованих суб'єктів запобігання корупції

У статті розглядається поняття громадського контролю у сфері запобігання корупції, надається перелік основних його елементів. Автор перелічує типові форми громадського контролю та здійснює їх подальший аналіз. Запропоновано подальші шляхи вдосконалення заходів громадського контролю.

Ключові слова: громадський контроль, запобігання корупції, громадськість, форми контролю.

Білецький А. В. Общественный контроль за деятельностью специализированных субъектов предупреждения коррупции

В статье рассматривается понятие общественного контроля в сфере предотвращения коррупции, подается перечень основных его элементов. Автор перечисляет типовые формы общественного контроля и осуществляет их дальнейший анализ. Предложено дальнейшие пути совершенствования мер общественного контроля.

Ключевые слова: общественный контроль, предотвращение коррупции, общественность, формы контроля.

Biletskyi A. V. Public control over the activities of specialized entities to prevent corruption

The article deals with the concept of public control in the sphere of preventing corruption, a list of its main elements is provided. The author lists standard forms of public control and carries out their further analysis. It was suggested that further ways of improving public control measures.

Key words: public control, prevention of corruption, the public, forms of control.

Рекомендовано до опублікування на засіданні кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (протокол № 10 від 23.03.2017 р.).

Рецензент – доктор юридичних наук, професор Б. М. Головкін.

УДК 343.9

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ В ПУБЛІЧНІЙ ТА ПРИВАТНІЙ СФЕРАХ

А. Ю. Дзюба, молодший науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Постановка проблеми. Відповідно до Закону України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки» від 14 жовтня 2014 р. № 1699-VII та Закону України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII [1; 2], розв'язання проблеми корупції є одним із пріоритетів для українського суспільства на сучасному етапі його розвитку. Запобігання корупції у приватному секторі в контексті вказаних нормативних джерел розглядається одним із важливих напрямів функціонування системи запобігання корупції в Україні. Водночас дослідженню проблем запобігання вчиненню корупційних злочинів у приватній сфері, зокрема таких злочинів, як зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права (ст. 364¹ Кримінального кодексу України (далі – КК України)), підкуп службової особи юридичної особи приватного права (ст. 368³ КК України), у кримінологічній літературі приділяється недостатня увага. З огляду на це правоохоронним органам бракує сучасних науково обґрунтованих заходів запобігання вказаним видам корупційних злочинів. Саме тому дослідження проблем запобігання корупції у приватній сфері видається актуальним і своєчасним.

Аналіз наукової літератури антикорупційної спрямованості виявляє обґрунтованість наукових досліджень у царині вивчення феномену корупції в працях таких учених, як А. В. Білецький,

Ю. О. Бусол, В. М. Гаращук, В. Д. Гвоздецький, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, О. М. Литвинов, М. І. Мельник, В. Я. Настюк, С. В. Невмержицький, О. О. Попова, О. Ю. Шостко. Дослідниками розроблено механізми мінімізації корупційних ризиків на державній службі, у системі розміщення замовлень для державних і муніципальних потреб, у сфері освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення. Проте вітчизняна державна політика у сфері запобігання корупції не завжди приділяє достатню увагу питанням викоренення корупційних правопорушень у приватній сфері. Отже, **метою** статті є переосмислення, уточнення концептуальних положень кримінологічної науки у сфері протидії корупції в приватному секторі та вирішення її ключових проблем. Для цього вважаємо за необхідне окреслити сферу проявів корупційної злочинності в приватному секторі.

Виклад основного змісту матеріалу. Корупція походить від латинського слова «согіртіо», що означає псування, розбещування. Образно кажучи, таке розуміння корупції свідчить про розбещення певних службових осіб наданими їм повноваженнями. Символічне в цьому розумінні також і те, що тлумаченню терміна «корупція» в багатьох словниках та енциклопедіях передують визначення іншого терміна латинського походження – «корозія», що перекладається як роз'їдання й руйнування.

Корупція виступає своєрідним різновидом соціальної корозії, яка роз'їдає і руйнує державу та суспільство. В її основі, зокрема, лежать такі вікові традиції взаємодії в суспільстві, як «послуга за послугу», «do ut des» («даю, щоб ти дав»). Корупція – це своєрідна корозія влади. Як іржа роз'їдає метал, так корупція руйнує апарат відповідних підприємств, установ та організацій, роз'їдає моральні устої суспільства. Рівень корупції – своєрідний термометр суспільства, показник його морального стану, спроможності відповідних соціальних інститутів вирішувати завдання в інтересах суспільства. Подібно до того, як для металу корозійна втома означає зниження межі його витримки, так і для суспільства втома від корупції означає зниження його опору.

Отже, корупція – це складне і багатоаспектне (економічне, політичне, правове, морально-психологічне) соціальне явище. Її со-

ціальна сутність виявляється в тому, що вона: має соціальну обумовленість (є продуктом соціального життя); має свою соціальну ціну, яку платить суспільство за існування корупції; істотно впливає на найважливіші соціальні процеси; має історичні витоки і глобальний характер; є економічним, політичним, правовим, психологічним і моральним явищем; має властивість пристосовуватись до соціальних реалій, постійно мімікрувати та видозмінюватися.

Соціальна сутність корупції виявляється також у тому, що це явище (конкретні його прояви) отримують правову та моральну оцінку з боку держави і суспільства [3]. Держава у відповідних законах (кримінальному, адміністративному та інших) визначає, яка поведінка наділеної владними повноваженнями особи є протиправною і яка юридична відповідальність настає в разі вчинення певних діянь. З боку суспільства така оцінка може виявитись у моральному осуді осіб, які вчинили корупційні правопорушення.

Корупція як соціальне явище існує в певних інституціональних рамках, в яких економічні, політичні, правові, соціальні процеси впливають на неї [4, с. 69–78], а корупція, у свою чергу, здійснює вплив на економіку, політику, право, ідеологію, суспільну психологію тощо.

Питанням запобігання вчиненню корупційних злочинів присвячено низку міжнародних нормативно-правових актів, зокрема:

- Кримінальну конвенцію Ради Європи про боротьбу з корупцією (ETS 173) від 27 січня 1999 р.;
- Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 р.;
- Конвенцію ООН проти корупції від 31 жовтня 2003 р.;
- Конвенцію ЄС про боротьбу з корупцією серед посадових осіб Європейських співтовариств або посадових осіб держав – членів ЄС, прийняту Радою Європейського Союзу 26 травня 1997 р.;
- Рамкове рішення ЄС про боротьбу з корупцією в приватному секторі від 22 липня 2003 р.;
- Міжамериканську конвенцію проти корупції від 29 березня 1996 р.;
- Конвенцію Африканського Союзу про недопущення корупції та боротьбу з нею від 12 липня 2003 р.

Україна ратифікувала Кримінальну конвенцію про боротьбу з корупцією (ETS 173 від 18 жовтня 2006 р.), Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності (4 лютого 2004 р.) та Конвенцію ООН проти корупції (18 жовтня 2006 р.) [5, с. 42–48].

Чинний КК України в примітці до ст. 45 до корупційних злочинів відносить злочини, передбачені статтями 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410 КК України, у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем, а також злочини, передбачені статтями 210, 354, 364, 364¹, 365², 368–369² КК України. Отже, переважна більшість корупційних злочинів міститься в нормах розд. XVII Особливої частини КК України «Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг».

Відповідні приписи покликані охороняти три окремі групи суспільних відносин, у межах яких вчиняються корупційні злочини: перша група – це суспільні відносини, змістом яких є встановлений законом порядок здійснення своїх повноважень державними службовими особами та службовими особами місцевого самоврядування (інтереси публічної служби); друга – це суспільні відносини, змістом яких є встановлений законом порядок здійснення своїх повноважень іншими службовими особами (інтереси приватної служби); третя – суспільні відносини, змістом яких є встановлений законом порядок здійснення своїх повноважень особами, які надають публічні послуги. Крім того, караними є також корупційні діяння у формі підкупу таких спеціальних суб'єктів, як працівник підприємства, установи чи організації, який не є службовою особою, та особа, яка працює на користь підприємства, установи чи організації (ст. 354 КК України). Наведений розподіл корупційних злочинів засновано на принциповій відмінності природи повноважень публічних і приватних службовців, їх значимості, а також особливостях повноважень осіб, які надають публічні послуги, та ролі інших працівників на підприємствах, установах та організаціях. Відповідно до цього диференційовано підстави кримінальної відповідальності означених суб'єктів та суворість заходів кримінально-правового впливу щодо їх корупційних діянь.

Чинне кримінальне законодавство України поділяє злочини, що вчиняються у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг (розд. XVII Особливої частини КК України), на три блоки. Перший блок складають злочини, пов'язані з діяльністю службових осіб виключно публічного права (статті 364, 368, 368², 369 КК України). Другий блок утворюють злочини, що вчиняються службовими особами юридичних осіб приватного права (статті 364¹, 368³ КК України). Третій – такі, що пов'язані з діяльністю будь-яких службових осіб як публічного, так і приватного права (статті 366, 367, 370 КК України). Отже, переважна більшість злочинів у сфері службової діяльності може вчинятися службовими особами як публічної, так і приватної сфери [6, с. 191–195].

Інституційна безпека держави як складова національної безпеки прямо залежить від стану функціонування управлінських та пов'язаних із ними структур як публічного, так і приватного сектору. Невиконання владними інституціями своїх функцій протягом тривалого часу не тільки унеможлиблює сталий розвиток суспільства, а й призводить до системних деформацій, породжує злочинність кризового типу. Крім того, соціально-політичні процеси, які розпочалися в Україні наприкінці 2013 р., багато в чому зумовлені накопиченим відчуттям недовіри до управлінських структур, їх корумпованістю [7, с. 199–200]. Поширення корупційної злочинності, незважаючи на можливе скептичне ставлення до індексу сприйняття корупції, ставить її на один щабель із країнами, які вважаються у Європі найбільш корумпованими, а це негативно впливає на міжнародний авторитет, інвестиційну привабливість держави.

Також слід звернути увагу на те, що дослідження у сфері кримінального права дещо відходять від знань, отриманих у межах кримінології, щодо пояснення природи корупційної злочинності як фактично інституціоналізованих відносин та особливого різновиду неправової соціальної практики – корупційної практики. Інституціоналізація корупції виявляється в тому, що корупційні відносини настільки тісно пов'язані з політичними, економічними, правовими відносинами, що стали виконувати регулятивну функцію й привласнили частину функцій легальних соціальних інститутів [8]. Таке

розуміння природи корупції зумовлює необхідність нових правових інструментів, які б не ґрунтувалися, як раніше, на уявленні, що корупція є нетиповою девіантною поведінкою суб'єктів [9, с. 124]. Звичні механізми кримінологічного запобігання та кримінально-правової протидії корупційним злочинам довго зводилися й нині зводяться до наявності одного рубежу – встановлення заборони конкретних корупційних діянь, які є суспільно небезпечними. Розгалужена диференціація підстав кримінальної відповідальності за корупційні злочини, яка була здійснена в Україні, принципово не змінила сам інститут корупційних злочинів, що використовує ще модель, вироблену за радянських часів. Реалії корупційних відносин сьогодення, інституціоналізація корупції в Україні вже давно потребують принципово нових рішень, у тому числі й у сфері запобігання корупції. Вважаємо, нова модель запобігання корупції повинна будуватися за принципом «полібар'єрності», коли відповідні антикорупційні заходи будуть реалізовуватися не лише по відношенню до конкретних корупційних правопорушень (основний бар'єр), а й щодо поведінки, яка ще не є корупційним діянням, проте формує певний корупційний ризик, наявність якого вже має відповідний рівень суспільної небезпечності (попередній бар'єр), а також щодо інших об'єктивних виявів учинених у минулому актів корупції, які залишилися латентними (завершальний бар'єр).

Найбільш поширеними формами корупційних практик у приватному секторі є так звані «відкати» комерційними структурами, що діють у сфері державних закупівель та тендерних пропозицій; отримання неправомірної вигоди при працевлаштуванні; протиправна торгівля комерційною інформацією про конкурентів; порушення норм антимонопольного (конкурентного) законодавства у формі змови щодо утримання цін на певному рівні.

Серед нелегальних практик, які створюють умови для корупційних проявів, найбільш поширеними є виплати заробітної плати «в конвертах», ведення подвійної бухгалтерії, використання послуг фіктивних фірм для ухилення від сплати податків та отримання інших протизаконних преференцій оподаткування [10].

Корупційну злочинність у приватній сфері можна поділити на такі види: а) корупційні неправомірні дії, що вчиняються щодо

юридичних осіб приватної сфери, б) підкуп-продажність усередині компанії, в) використання державними службовцями приватних комерційних структур для отримання неправомірної вигоди [11].

Основним інструментом подолання цього виду корупції вважають систему комплаєнс – систему заходів, що застосовують на підприємстві, в установі чи організації з метою запобігання вчиненню їх працівниками чи керівництвом корупційних та пов'язаних з ними правопорушень, а також з метою забезпечення відповідності діяльності підприємства, установи, організації вимогам антикорупційного законодавства та вимогам запобігання конфлікту інтересів [12]. Антикорупційні комплаєнс-процедури можна розглядати як найбільш важливі засоби реагування юридичних осіб приватного права на чинні антикорупційні закони [13, с. 63]. Такі процедури, по суті, є певним переліком дій, що мають на меті привести ведення підприємницької діяльності компанії у відповідність до норм антикорупційного законодавства та убезпечити її від негативних наслідків його застосування. Наприклад, Антикорупційна програма юридичної особи, Положення про антикорупційну політику повинні визначати основні принципи діяльності підприємства щодо негативного ставлення до корупції та визначати відповідні правила і процедури, які буде застосовувати підприємство у своїй діяльності. Але законодавство не закріплює вичерпний перелік складників системи комплаєнс. Відповідно до ст. 61 Закону України «Про запобігання корупції» юридичні особи забезпечують розробку та вжиття заходів, які є необхідними та обґрунтованими для запобігання і протидії корупції у діяльності юридичної особи. Керівник, засновники (учасники) юридичної особи забезпечують регулярну оцінку корупційних ризиків у її діяльності і здійснюють відповідні антикорупційні заходи. Для виявлення та усунення корупційних ризиків у діяльності юридичної особи можуть залучатися незалежні експерти, зокрема для проведення аудиту [14]. Таким чином, упровадження антикорупційного compliance є необхідною умовою для бізнесу в Україні. Але обсяги і види процедур системи комплаєнс повинні індивідуально визначатися для кожного окремого підприємства, бо не всім юридичним особам доведеться здійснювати їх на тому ж рівні, що і компаніям, які постійно беруть участь

у державних закупівлях, відносинах з отримання дозвільних документів, де корупційні ризики набагато вищі.

Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити **висновок** про те, що спостерігається тенденція до злочинного зрощення корупційних проявів у публічному і приватному секторах. Саме тому нагальною видається проблема розробки комплексу спільних заходів запобігання корупційним проявам у зазначених сферах життя суспільства.

Перелік літератури

1. Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки: Закон України від 14.10.2014 № 1699-VII. *Відом. Верхов. Ради України*. 2014. №46. Ст. 2047.
2. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. *Відом. Верхов. Ради України*. 2014. №49. Ст. 2056.
3. Головкін Б. М. Види злочинності. *Журнал східноєвроп. права*. 2015. № 18. С. 14–21. URL: http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2015/08/golovkin_18.pdf (дата звернення: 03.03.2017).
4. Шостко О. Ю. Кримінологічна характеристика корупційної злочинності в Україні. *Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр / редкол.: В. І. Борисов та ін. Харків: Право, 2014. Вип. 28. С. 69–78.*
5. Медвецька О. Поняття, ознаки та види корупційних злочинів, їх особливості відповідно до актів міжнародного законодавства. *Підприємство, госп-во і право*. 2015. №7. С. 42–48.
6. Дзюба А. Ю. Деякі аспекти запобігання корупції у приватній сфері. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності: тези Всеукр. наук.-практ. конф. Хмельницький: Вид-во НАДПСУ, 2017. С. 191–195.*
7. Христин І. О. Сучасний стан корупції у приватній сфері України. *Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції: зб. тез доп. V Міжнар. наук.-практ. конф. МВС України / Харків. нац. ун-т внутр. справ; Кримінол. асоц. України. Харків: ХНУВС, 2017. С. 199–200.*
8. Дрьомін В. М. Інституціональна концепція злочинності. *Вісн. Асоц. кримінал. права України*. 2013. № 1. URL: http://nauka.jur-academy.kharkov.ua/download/visnik_yg/1/23.pdf (дата звернення: 03.03.2017).
9. Гишинский Я. Г Девиантология: социология преступности, наркотизма, проституции, самоубийств и других «отклонений». СПб.: Юрид. центр Пресс, 2004. 520 с.

10. Корупція в приватному секторі. URL: [ftp://91.142.175.4/nazk_files/doslidzhennya/8.pdf](http://91.142.175.4/nazk_files/doslidzhennya/8.pdf) (дата звернення: 03.03.2017).
11. Некрасова Т. А. Социально-правовая природа и последствия коррупции в частноправовой сфере. URL: <http://w.pc-forums.ru/m211.html> (дата звернення: 03.03.2017).
12. Білецький А. В. Корупція у приватному секторі та роль громадськості у її запобіганні. URL: <file:///C:/Users/%D0%AE%D0%BB%D1%8F/Downloads/82919-185225-1-PB.pdf> (дата звернення: 03.03.2017).
13. Головкін Б. М. Антикорупційний менеджмент у митній справі. *Фіскальна політика в Україні в кримінально-правовому вимірі*: зб. тез доп. Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (26 квіт., 2016 р.). Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. С. 60–65.
14. Про запобігання корупції: Закон України від 05.01.2017 № 1700-VII. *Відом. Верхов. Ради України*. 2014. № 49. Ст. 2056.

Транслітерація переліку літератури

1. Pro zasady derzhavnoi antykoruptsijnoi polityky v Ukraini (Antykoruptsijna stratehiia) na 2014–2017 roky: Zakon vid 14.10.2014 r. № 1699-VII (On the principles of anti-corruption policy in Ukraine (Anti-Corruption Strategy) for the years 2014–2017). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Vidomosti of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 46., 2047. [in Ukrainian].
2. Pro zapobihannia koruptsiii: Zakon vid 5.01.2017 r. № 1700-VII (Prevention of Corruption). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Vidomosti of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 49, 2056. [in Ukrainian].
3. Holovkin, B. M. (2015). Vidy zlochynnosti [Types of crime]. *Zhurnal skhidnoievropejs'koho prava – The Journal of East European law*, 18, 14–21. Retrieved from: http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2015/08/golovkin_18.pdf. [in Ukrainian].
4. Shostko, O. Yu. (2014). Kryminolohichna kharakterystyka koruptsijnoi zlochynnosti v Ukraini [Criminological characteristics of corruption crime in Ukraine]. *Pytannia borot'by zi zlochynnistiu – The issues of combating crime.*, 28, 69–78. [in Ukrainian].
5. Medvets'ka, O. (2015). Poniattia, oznaky ta vydy koruptsijnykh zlochyniv, ikh osoblyvosti vidpovidno do aktiv mizhnarodnoho zakonodavstva [The concept, characteristics and types of corruption crimes, their particularities according to the regulations of international law]. *Pidpriumnytstvo, hospodarstvo i pravo – Business, Economy and Law*, 7, 42–48. [in Ukrainian].

6. Dziuba, A. Yu. (2017). Deiaki aspekty zapobihannia koruptsii u pryvatnij sferi [Some aspects of prevention of corruption in the private sphere]. Aktual'ni problemy kryminal'noho prava, protsesu, kryminalistyky ta operatyvno-rozshuknoi diial'nosti: tezy Vseukrains'koi naukovo-praktychnoi konferentsii. – Actual problems of the criminal law process, criminalistics and operational-detective activities: *abstracts of Ukrainian National scientific and practical conference*. (pp. 191–195). Khmel'nyts'kyj: Vyd-vo NADPSU. [in Ukrainian].

7. Khrystych, I. O. (2017). Suchasnyj stan koruptsii u pryvatnij sferi Ukrainy. [The current state of corruption in the private sphere of Ukraine]. Kryminal'no-pravovi ta kryminolohichni zasady protydii koruptsii: zb. tez dop. V Mizh nar. nauk.-prakt. konf. – MVS Ukrainy, Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav; Kryminol. asots. Ukrainy. – Criminal law and criminological principles of combating corruption: Coll. abstract add. Scientific and practical conference – MIA Ukraine, Kharkiv. nat. Univ ext. Affairs; Kryminol. asots. Ukraine. (pp. 199–200). Kharkiv: KhNUVS. [in Ukrainian].

8. Dr'omin, V. M. (2013). Instyutsional'na kontseptsiiia zlochynnosti Instyutsional concept crime [Institutional concept of the crime]. *Visnyk Asotsiatsii kryminal'noho prava Ukrainy – Journal of the Association of Criminal Law of Ukraine*, 1. Retrieved from: http://nauka.jur-academy.kharkov.ua/download/visnyk_yg/1/23.pdf. [in Ukrainian].

9. Gilinskij, Ja. G. (2004) *Deviantologija: sociologija prestupnosti, narkotizma, prostitucii, samoubijstv i drugih «otklonenij»*. [Deviantology: the sociology of crime, narcotism, prostitution, suicide and other «deviations»]. (p. 124). Saint-Peterburg.: Izdatel'stvo «Juridicheskij centr Press». [in Russian].

10. *Koruptsiia v pryvatnomu sektori [Corruption in the private sector]*. Retrieved from: ftp://91.142.175.4/nazk_files/doslidzhennya/8.pdf. [in Ukrainian].

11. Nekrasova, T. A. Social'no-pravovaja priroda i posledstvija korupcii v chasnopravovoj sferi. [Socio-legal nature and consequences of corruption in the private legal sphere]. Retrieved from: <http://w.pc-forums.ru/m211.html>. [in Russian].

12. Bilets'kyj, A. V. Koruptsiia u pryvatnomu sektori ta rol' hromads'kosti u ii zapobihanni. [Corruption in the private sector and the role of society in its prevention]. Retrieved from: <file:///C:/Users/%D0%AE%D0%BB%D1%8F/Downloads/82919-185225-1-PB.pdf>. [in Ukrainian].

13. Holovkin, B. M. (2016). Antykoruptsijnyj menedzhment u mytnij spravi [Anticorruption management in customs activities]. Fiskal'na polityka v Ukraini v kryminal'no-pravovomu vymiri: Zbirnyk tez dopovidej

Vseukrains'koi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii Fiskal'na polityka v Ukraini v kryminal'no-pravovomu vymiri», 26 kvitnia 2016 . / Universytet derzhavnoi fiskal'noi sluzhby Ukrainy, Navchal'no-naukovyj instytut prava; kafedra kryminal'noho prava ta kryminolohii – Fiscal policy in Ukraine in the criminal law dimension: *Collection of abstracts of Ukrainian scientific and practical Internet conference Fiscal policy in Ukraine in the criminal law dimension* ", 26 April 2016 . University of the State Fiscal Service of Ukraine, Educational and Research Institute of Law; Department of Criminal Law and Criminology . (p. 63). Vinnytsia: TOV «Nilan-LTD». [in Ukrainian].

14. Pro zapobihannia koruptsii: Zakon vid 5.01.2017 r. №1700-VII [On Prevention of Corruption Act of 05.01.2017 p. №1700-VI]. (2014). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. – Vidomosti of the Verkhovna Rada of Ukraine, 49, 2056. [in Ukrainian].

Дзюба А. Ю. Деякі проблеми запобігання корупції в публічній та приватній сферах

У статті розглянуто питання дослідження проблеми корупції у приватній сфері, а також взаємозв'язок між корупцією в публічній та приватній сферах. Установлено завдання кримінологічного запобігання корупції на сучасному етапі розвитку держави.

Ключові слова: *корупційна злочинність, соціальна сутність корупції, інституційна безпека держави, модель запобігання корупції, принципи «полібар'єрності», корупція в приватній сфері, система комплаєнс, комплаєнс-процедури, фінансовий аудит.*

Дзюба А. Ю. Некоторые проблемы предотвращения коррупции в публичной и частной сферах

В статье рассматриваются вопросы исследования проблемы коррупции в частной сфере, а также взаимосвязь между коррупцией в публичной и частной сферах. Ставятся задачи криминологического предупреждения коррупции на современном этапе развития государства.

Ключевые слова: *коррупционная преступность, социальная сущность коррупции, институциональная безопасность государства, модель предотвращения коррупции, принцип «полибарьерности», коррупция в частной сфере, система комплаєнс, комплаєнс-процедуры, финансовый аудит.*

Dziuba A. Y. Some problems preventing corruption in the public and private sphere

The article examines the problematic issues of investigating the problem of corruption in the private sphere, as well as the relationship between corruption in the

public and private spheres. The tasks of criminological prevention of corruption at the present stage of development of the state are established.

Key words: *corruption crime, social essence of corruption, institutional security of the state, corruption prevention model, the principle of «polybarrier», corruption in the private sphere, compliance system, compliance procedures, financial audit.*

Рекомендовано до опублікування на засіданні сектору причин та проблем корупції НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (протокол № 2 від 10.05.2017 р.).

Рецензент – доктор юридичних наук, професор Б. М. Головкін.

УДК 343.9:343.31

ПЕРЕШКОДЖАННЯ СЛУЖБОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ: ПОНЯТТЯ, РІЗНОВИДИ ТА ФОРМИ ПРОЯВУ

С. В. Єрмолаєва-Задорожня, здобувач кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Постановка проблеми. Нормальне та стабільне функціонування правоохоронних органів є обов'язковою умовою ефективного забезпечення охорони конституційного ладу, законності та правопорядку, захисту прав і законних інтересів громадян, соціальних груп, суспільства від правопорушень, а також забезпечення національної безпеки держави. Правоохоронна діяльність передбачає владний вплив на поведінку людей, у тому числі можливість застосування державного примусу та притягнення осіб, що вчинили правопорушення, до відповідальності, у зв'язку з чим має ризикований та підвищено конфліктний характер. Працівники правоохоронних органів під час виконання службових обов'язків постійно стикаються з активною протидією з боку кримінальних структур, а також інших осіб, які переслідують протиправні цілі.

У теоретичному плані злочинна діяльність із перешкоджання службовій діяльності працівників правоохоронних органів являє собою інтеграцію індивідуальної діяльності великої кількості людей у колективну діяльність певної частини суспільства [1]. У зв'язку з цим існують певні підстави говорити про існування в суспільстві складного небезпечного соціального явища – перешкоджання службовій діяльності працівників правоохоронних органів, яке має власні тенденції функціонування та розвитку, форми прояву, закономірності детермінації, «механізм» заподіяння злочинної шкоди.

Аналіз останніх публікацій. Окремими питаннями перешкоджання службовій діяльності працівників правоохоронних органів

займалися: Є. М. Блажівський, В. І. Возьний, Є. О. Гладкова, Б. М. Головкін, В. А. Горбунов, Д. Ю. Гуренко, І. М. Залялова, Я. І. Карапейчик, О. О. Кваша, В. І. Осадчий, О. Г. Фролова та інші науковці.

Метою статті є з'ясування сутності явища перешкоджання службовій діяльності працівників правоохоронних органів, визначення його різновидів і типових форм прояву.

Виклад основного матеріалу. Слід погодитися з В. Я. Тацієм, що поняття «правоохоронні органи» є одним із найбільш невизначених в українському правознавстві, внутрішньо суперечливим за змістом і надмірним за обсягом [2, с. 3]. Не сприяють вирішенню цієї проблеми і законодавчі визначення вказаного поняття. Так, у ст. 1 Закону України «Про основи національної безпеки» від 19 червня 2003 р. № 964-IV під правоохоронними органами розуміють органи державної влади, на які Конституцією і законами України покладено здійснення правоохоронних функцій. У Законі України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави» від 19 червня 2003 р. № 975-IV дається більш широке визначення правоохоронних органів як державних органів, які відповідно до законодавства здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції. При цьому зміст правозастосовних та правоохоронних функцій не розкривається.

У Законі України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» від 23 грудня 1993 р. № 3781-III міститься перелік правоохоронних органів, незавершеність якого очевидна. Згідно зі ст. 2 цього Закону до правоохоронних органів віднесено органи прокуратури, Національної поліції, Служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, органи доходів і зборів, органи і установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції.

Як бачимо, законодавець використовує широкий підхід до визначення системи правоохоронних органів шляхом простого пере-

ракування спеціально уповноважених державних органів, не визначаючи при цьому змісту правоохоронної функції, а акцент на правозастосовну функцію взагалі створює підстави для віднесення до правоохоронного органу всіх державних органів, оскільки тією чи іншою мірою вони всі здійснюють повноваження із застосування норм права [3, с. 7].

З огляду на вищенаведене стають зрозумілими складнощі, пов'язані з визначенням поняття «працівник правоохоронного органу» як безпосередній суб'єкт правоохоронної діяльності. Так, спільними ознаками, які характеризують працівників цих органів, є, по-перше, те, що вони перебувають у трудових чи службових відносинах із правоохоронними органами (відкритий перелік яких, як уже зазначалося, міститься у ст. 2 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів»), а по-друге, за характером посади, яку обіймають, вони виконують правоохоронні чи правозастосовні функції [4, с. 713].

Отже, працівниками правоохоронних органів як суб'єктами окремого державного захисту (в тому числі кримінально-правового) слід визнавати не всіх працівників цих органів, а лише тих, на яких покладено завдання протидії правопорушенням, виконання яких ставить під загрозу не лише реалізацію службових обов'язків, а й особисті цінності працівників (життя, здоров'я, волю, безпеку, недоторканність, власність) [5, с. 104]. У такому розумінні не є працівниками правоохоронних органів ті технічні працівники цих органів, які не виконують правоохоронні чи правозастосовні функції.

Ураховуючи те, що перелік зазначених функцій міститься у ст. 2 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів», ми поділяємо думку В. І. Осадчого, що працівник правоохоронного органу – це громадянин України, який працює у створюваних державою утвореннях (органах, службах, установах, підрозділах тощо) і виконання яким службових обов'язків пов'язано з реалізацією хоча б однієї з таких функцій: 1) кримінального провадження та провадження в справах про адміністративні правопорушення; 2) оперативно-розшукової та розвідувальної діяльності; 3) охорони громадського порядку і громадської безпеки; 4) виконання вироків, рішень, ухвал і постанов судів, постанов органів, що

здійснюють оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, та прокурорів; 5) контролю за переміщенням людей, транспортних засобів, товарів та інших предметів чи речовин через державний і митний кордон України; 6) нагляду і контролю за виконанням законів [5, с. 104–105].

Вищезазначені функції являють собою основні напрями правоохоронної діяльності та реалізуються через здійснення встановлених законом прав і виконання службових обов'язків працівниками правоохоронних органів. Фактично це діяльність зазначених працівників, що входить до кола їх повноважень, закріплених у законодавстві, та яка здійснюється в інтересах служби. У цьому контексті виконання службових обов'язків становить зміст службової діяльності працівників правоохоронних органів. Під виконанням службових обов'язків розуміють виконання тих обов'язків працівника правоохоронного органу, в яких втілюються його правозастосовні та правоохоронні функції, передбачені відповідними законами та підзаконними актами [4, с. 720].

Завданням службової діяльності працівників правоохоронного органу є захист закріплених у нормах права суспільних відносин від конкретних посягань, відновлення правового стану в разі заподіяння шкоди суб'єктам права, інтересам суспільства, правопорядку, притягнення до відповідальності осіб, що вчинили правопорушення, забезпечення правопорядку та підтримання законності, а також забезпечення національної безпеки України.

У зв'язку з особливою значимістю службової діяльності працівників правоохоронних органів для всього суспільства та держави перешкоджання виконання покладених на них функцій є неприпустимим. Отже, розкривши сутність службової діяльності працівників правоохоронних органів, спробуємо з'ясувати, що являє собою перешкоджання зазначеному виду суспільної діяльності.

Відповідно до Великого тлумачного словника сучасної української мови перешкоджати – це бути перепорою для чого-небудь, створювати завади, заважати, забороняти кому-, чому-небудь. У свою чергу, під перешкодою розуміють: 1) те, що перепиняє рух, заступає шлях, закриває доступ куди-небудь, перепона; 2) те, що заважає здійсненню чого-небудь, завада [6, с. 752]. Синонімом до

слова «перешкоджати» є слово «протидіяти», яке розуміють як дії, що спрямовані проти іншої дії, перешкоджають їй.

Об'єднуючою ознакою складного небезпечного соціального явища – перешкоджання службовій діяльності працівників правоохоронних органів – є те, що воно охоплює численні конкретні види соціально небезпечної протиправної поведінки (вчинки та діяльність), пов'язані із незаконним впливом на належне виконання службових обов'язків працівниками правоохоронних органів з реалізації покладених на них правоохоронних та правозастосовних функцій. Із наведеного випливає, що метою зазначеної негативної активності є унеможливлення виконання встановлених законом повноважень службовими особами правоохоронних органів.

Наявність зазначеної мети вказує на умисний, свідомий та цілеспрямований характер такої злочинної поведінки при її конкретно-му прояві. Досліджуване явище може проявлятися як в одиничних злочинах, так і в систематичній злочинній діяльності (множині), але незалежно від прояву, характеру завжди має конкретну мету, на досягнення якої спрямовані дії правопорушників.

Наступною ознакою явища перешкоджання службовій діяльності працівників правоохоронних органів є те, що воно спрямоване саме проти законної службової діяльності працівників правоохоронних органів. Указівка на законність такої діяльності, по суті, є визначальною. Так, відповідно до ст. 19 Конституції України органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Законність виконання обов'язків працівниками правоохоронного органу передбачає, що зазначені особи, реалізуючи свої повноваження, діють відповідно до вимог закону. Порушення зазначеними працівниками правових норм і приписів, передбачених законом способів реалізації службових повноважень або дії всупереч інтересам служби є незаконними і такими, що суперечать цілям і завданням правоохоронної діяльності. У разі протидії явно незаконним діям, що вчиняються працівником правоохоронного органу, протестні дії особи кваліфікуються за правилами необхідної оборони.

Підсумовуючи вищенаведене, зазначимо, що перешкоджання службовій діяльності працівників правоохоронних органів як складне небезпечне соціальне явище – це окремий різновид протиправної поведінки, що полягає у створенні умов та будь-яких інших перешкод, спрямованих на унеможливлення належного виконання службових обов'язків працівниками правоохоронних органів.

Отже, визначившись із предметною сутністю об'єкта пізнання, маємо встановити форми його зовнішнього та внутрішнього прояву, що й утворює, власне, явище у зв'язках та залежностях з іншими явищами суспільного життя [7, с. 18]. Одразу зазначимо, що в Кримінальному кодексі України (далі – КК України) відсутня окрема стаття чи розділ, які прямо передбачали би відповідальність за перешкоджання службовій діяльності працівників правоохоронних органів. Лише звернувшись до змісту низки статей, можна вирізнити їх за такою об'єднуючою ознакою.

У структурі досліджуваного явища за характером протиправного впливу на працівника правоохоронного органу можна виокремити дві категорії злочинів:

а) злочини, безпосередньо спрямовані на перешкоджання службовій діяльності працівників правоохоронних органів (ч. 2 ст. 342, ст. 343, ст. 392 КК України);

б) злочини, пов'язані із перешкоджанням службовій діяльності працівників правоохоронних органів (ч. 3 ст. 296, статті 341, 345, 347, 348, 349, 391 КК України).

Важливим є поділ явища перешкоджання службовій діяльності працівників правоохоронних органів на внутрішнє та зовнішнє перешкоджання. Під внутрішнім перешкоджанням розуміють протидію, яка вчиняється службовими особами державних органів, установ та організацій, що тим чи іншим чином причетні до правоохоронної діяльності (або мають повноваження в цій сфері, або наділені контрольними чи наглядовими повноваженнями за діяльністю правоохоронних органів). Зазначений різновид перешкоджання може вчинятися, наприклад, керівниками структурних чи територіальних підрозділів державних органів, прокурорами, суддями, іншими співробітниками правоохоронних органів, народними депутатами України, депутатами місцевих рад тощо. Найбільш поширеними формами прояву внутрішнього перешкоджання є, напри-

клад, різнобічний вплив окремих службових осіб на працівника правоохоронного органу шляхом зловживання владою або службовим становищем, що полягає в наданні незаконних або таких, що суперечать інтересам служби, обов'язкових вказівок чи доручень, пропозиції надання неправомірної вигоди за неналежне виконання службових обов'язків, погрози звільнення або проведення перевірок у разі відмови від виконання зазначених вимог, підробці офіційних документів, необхідних для належного виконання службових обов'язків, затягуванні розслідування тощо.

Зовнішнє перешкодження службовій діяльності працівників правоохоронних органів проявляється в цілеспрямованій діяльності всіх інших осіб, які не наділені повноваженнями в цій сфері (безпосередньо правопорушників, їх близьких осіб, знайомих, представників засобів масової інформації чи громадських організацій та ін.), дії яких спрямовані на протидію належному виконанню службових обов'язків працівника правоохоронного органу.

Прояви явища перешкодження службовій діяльності працівників правоохоронних органів, на наш погляд, доцільно класифікувати за певним критерієм. Методологічна функція кримінологічної класифікації явищ і понять полягає в поглибленому пізнанні їх окремих аспектів, установленні закономірних зв'язків між структурними елементами, визначенні місця кожного елементу в єдиній структурі об'єкта дослідження, побудові логічно впорядкованої системи явищ і понять, що відображають їх предметну сутність та шляхи подальшого розвитку [8, с. 15].

Залежно від об'єкта злочинного впливу пропонуємо виокремлювати такі різновиди перешкодження службовій діяльності працівників правоохоронних органів:

- злочинні посягання, безпосередньо спрямовані на нормальну реалізацію службових повноважень працівників правоохоронних органів (ст. 341, ч. 2 ст. 342, статті 343, 391 КК України);
- злочинні посягання, спрямовані проти життя та здоров'я, особистої недоторканності працівників правоохоронних органів чи їх близьких родичів (ч. 3 ст. 296, статті 345, 348, 349, 392 КК України);
- злочинні посягання на майно працівника правоохоронного органу чи його близьких родичів (ст. 347 КК України).

Способи перешкоджання службовій діяльності працівника правоохоронного органу можуть бути як насильницькими, так і ненасильницькими. До насильницьких належать: нанесення тілесних ушкоджень; погроза вбивством, насильством чи пошкодженням майна; фізичний опір; вбивство працівника правоохоронного органу, знищення його майна та ін. Прикладами ненасильницького перешкоджання є шантаж; пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди працівнику правоохоронного органу; службове підроблення; незаконні доручення чи накази; інший вплив на працівника правоохоронного органу шляхом зловживання владою або службовим становищем тощо.

Відповідно до зазначених способів найбільш типовими формами прояву досліджуваного явища є:

1. Опір працівникові правоохоронного органу або втручання у виконання його службових обов'язків, поєднані із застосуванням насильства або з погрозою його застосування та вчинені безпосередньо під час виконання ним службових обов'язків, а також злісна непокора законним вимогам працівника правоохоронного органу (проведення слідчих чи оперативно-розшукової дій, патрулювання території, затримання правопорушників, реагування на заяви та повідомлення тощо). Відображені в ч. 3 ст. 296, статтях 342, 343, 391 КК України.

2. Посягання на життя та здоров'я, власність, особисту недоторканність працівника правоохоронного органу чи його близьких родичів з мотивів помсти чи залякування, пов'язане з виконанням службових обов'язків. Відображені в статтях 341, 345, 347, 348, 349, 392 КК України.

Висновки. На підставі вищевикладеного можна побачити значну суспільну небезпечність явища перешкоджання службовій діяльності працівників правоохоронних органів та актуальність його дослідження. Зазначені в статті визначення цього поняття, його ознаки та типові форми прояву можуть у подальшому бути використані при наданні кримінологічної характеристики та розробці заходів запобігання перешкоджанню службовій діяльності працівників правоохоронних органів.

Перелік літератури

1. Головкін Б. М. Поняття, предмет, система кримінології та її завдання на сучасному етапі розвитку. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2014. Вип. 28. С. 59–68. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pbzz_2014_28_7 (дата звернення: 05.02.2017).
2. Тацій В. Я. Поняття та система правоохоронних органів: у контексті системних змін до Конституції України. *Вісн. Акад. прав. наук України*: зб. наук. пр. Харків: Право, 2012. №4 (71). С. 3–17.
3. Організація судових та правоохоронних органів: навч. посіб.: у 2 ч. / Т. Б. Вільчик, П. М. Каркач, А. В. Лапкін та ін.; за ред. Л. М. Москвич. Харків: Право, 2016. 364 с.
4. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. Т. 2: Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. 5-ге вид., допов. Харків: Право, 2013. 1040 с.
5. Осадчий В. І. Кримінально-правовий захист правоохоронної діяльності: монографія. Київ: Атіка, 2004. 336 с.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. 1440 с.
7. Головкін Б. М. Корислива насильницька злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання: монографія. Харків: Право, 2011. 432 с.
8. Головкін Б. М. Види злочинності. *Журнал східноєвроп. права*. 2015. № 18. С. 14–21. URL: http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2015/08/golovkin_18.pdf (дата звернення: 05.03.2017).

Транслітерація переліку літератури

1. Holovkin, B. M. (2014). Poniattia, predmet, systema kryminolohii ta yii zavdannia na suchasnomu etapi rozvytku [The concept, subject, system criminology and its tasks at the current stage of development]. *Pytannia borotby zi zlochynnistiu – The question of combating crime*, 28, 59–68. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pbzz_2014_28_7.
2. Tatsii, V. Ia. (2012). Poniattia ta systema pravoookhoronnykh orhaniv: u konteksti systemnykh zmin do Konstytutsii Ukrainy [The concept and system of law enforcement agencies in the context of systemic changes to the Constitution of Ukraine]. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy – Journal of the Academy of Law Sciences of Ukraine*, 4(71), 3–17. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

3. Vilchuk, T. B., Karkach, P. M., Lapkin, A. V. et al. (2016). Orhanizatsiia sudovykh ta pravookhoronnykh orhaniv. (Vols. 1–2); Vol. 2 [Organization of the judicial and law enforcement authorities; Vol. 2]. L. M. Moskvych (Ed.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
4. Baulin, Iu. V., Borysov, V. I., Tiutiuhin, V. I. et al. (2013). (5th ed.) Kryminalnyi kodeks Ukrainy. Naukovo-praktychnyi komentar. (Vols. 1–2); Vol. 2: Osoblyva chastyna [The Criminal Code of Ukraine. Scientific and practical commentary; Vol. 2: Special part]. V. Ia. Tatsii, V. P. Pshonka, V. I. Borysov, V. I. Tiutiuhin (Eds.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
5. Osadchyi, V. I. (2004). Kryminalno-pravovyi zakhyst pravookhoronnoi diialnosti [Criminal Legal Protection Enforcement]. – Kiev: Atika [in Ukrainian].
6. Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [Great Dictionary of Modern Ukrainian]. V. T. Busel (Ed.) (2004). Kiev: Irypn, VTF «Perun» [in Ukrainian].
7. Holovkin, B. N. (2009). Koryslyva nasyly'nyts'ka zlochynnist' v Ukraini: fenomen, determinatsiia, zapobihannia [Violent acquisitive crime in Ukraine: the phenomenon, determination, prevention]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
8. Holovkin, B. M. (2015). Vydy zlochynnosti [Types of crime]. Zhurnal skhidnoievropejs'koho prava – Journal of East European law, 18, 14–21 [in Ukrainian].

Єрмоласва-Задорожня С. В. Перешкодження службовій діяльності працівників правоохоронних органів: поняття, різновиди та форми прояву

У статті розглянуто перешкодження службовій діяльності працівників правоохоронних органів як негативне соціальне явище. На думку автора, перешкодження службовій діяльності працівників правоохоронних органів – це окремий різновид протиправної поведінки, що полягає у створенні умов та будь-яких інших перешкод, спрямованих на унеможливлення належного виконання службових обов'язків працівниками правоохоронних органів. Структура цього явища складається із двох категорій злочинів: а) злочини, безпосередньо спрямовані на перешкодження службовій діяльності працівників правоохоронних органів; б) злочини, пов'язані із перешкодженням службовій діяльності працівників правоохоронних органів. Автор зазначає, що перешкодження службовій діяльності працівників правоохоронних органів поділяється на внутрішнє та зовнішнє перешкодження. Під внутрішнім перешкодженням розуміють протидію, яка вчиняється посадовими та службовими особами державних органів, установ та організацій, що тим чи іншим чином причетні до правоохоронної діяльності. Зовнішнє перешкодження службовій діяльності працівників правоохоронних органів проявляється в цілеспрямованій діяльності всіх інших осіб, які не наділені повноваженнями в цій

сфері (безпосередньо правопорушників, їх близьких осіб, знайомих, представників засобів масової інформації чи громадських організацій та ін.), дії яких спрямовані на протидію належному виконанню службових обов'язків працівника правоохоронного органу.

Ключові слова: перешкодження службовій діяльності, злочини проти працівників правоохоронних органів, опір працівнику правоохоронного органу, втручання в правоохоронну діяльність.

Ермолаєва-Задорожня С. В. Воспрепятствование служебной деятельности сотрудников правоохранительных органов: понятие, разновидности и формы проявления

В статье рассматривается препятствование служебной деятельности сотрудников правоохранительных органов как негативное социальное явление. По мнению автора, препятствование служебной деятельности сотрудников правоохранительных органов – это отдельный вид противоправного поведения, заключающийся в создании условий и любых других препятствий, направленных на противодействие надлежащему выполнению служебных обязанностей работниками правоохранительных органов. Структура этого явления состоит из двух категорий преступлений: а) преступления, непосредственно направленные на препятствование служебной деятельности сотрудников правоохранительных органов; б) преступления, связанные с препятствием служебной деятельности сотрудников правоохранительных органов. Автор отмечает, что препятствование служебной деятельности сотрудников правоохранительных органов делится на внутреннее и внешнее препятствование. Под внутренним понимается противодействие, совершаемое должностными и служебными лицами государственных органов, учреждений и организаций, причастных тем или иным образом к правоохранительной деятельности. Внешнее препятствование служебной деятельности сотрудников правоохранительных органов проявляется в целенаправленной деятельности иных лиц, не наделенных полномочиями в этой сфере (непосредственно правонарушителей, их близких лиц, знакомых, представителей средств массовой информации или общественных организаций и др.), действия которых направлены на противодействие надлежащему выполнению служебных обязанностей сотрудников правоохранительных органов.

Ключевые слова: препятствование служебной деятельности, преступления против сотрудников правоохранительных органов, сопротивление сотруднику правоохранительного органа, вмешательство в правоохранительную деятельность.

Ermolaeva-Zadorozhna S. V. Obstructing official activities of law enforcement: concept, forms, methods

The article deals with obstructing official activities of law enforcement as a negative social phenomenon. According to the author, obstructing official activities of law enforcement officers is a particular kind of illegal behavior, that create conditions and any other barriers aimed at countering the proper performance of official duties

law enforcement officers. The structure of this phenomenon consists of two categories of crimes: a) crimes directly aimed at obstructing official activities of law enforcement agencies; b) crimes related to the official activities of obstruction of law enforcement. The author notes that obstructing official activities of law enforcement is divided into «internal» and «external» interference. «Internal» obstruction is counteracting that committed by officials of state bodies, institutions and organizations involved in one or another way to law enforcement. «External» obstruction of the official activities of law enforcement officers manifested in purposeful activities of all other persons who don't have the authority in this area (offenders, their close persons, friends, the media or NGOs etc.), that actions are aimed at countering the proper on duty law enforcement officer.

Key words: *obstruction of official activities, crimes against law enforcement officers, resisting a law enforcement officer, interference in law.*

*Рекомендовано до опублікування на засіданні кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (протокол № 10 від 23.03.2017 р.).
Рецензент – доктор юридичних наук, професор
Б. М. Головкін.*

УДК 343.126

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПРИМУС У СИСТЕМІ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ

К. О. Серета, ад'юнкт кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ

Постановка проблеми. Протягом тривалого часу у вітчизняній кримінальній процесуальній літературі стверджувалося, що запобіжні заходи є частиною більшої системи – заходів кримінального процесуального примусу. Така точка зору була усталеною як у науковій [1], так і у навчальній літературі [2, с. 12]. З набранням чинності Кримінальним процесуальним кодексом України 13 квітня 2012 р. (далі – КПК України) в слідчій і судовій практиці використовують термін «заходи забезпечення кримінального провадження», до числа яких належать і запобіжні заходи. Попри це в науці кримінального процесу вживають терміни «кримінальний процесуальний примус», «заходи процесуального примусу» тощо, отожднюючи їх із заходами забезпечення кримінального провадження. Між тим у законодавстві європейських держав і в практиці його застосування вкрай обережно ставляться до визначення системи заходів примусу, притаманних кримінальному провадженню, і система запобіжних («примусових») заходів в українському кримінальному процесі не збігається із системами таких заходів у законодавстві держав Європейського Союзу. В умовах інтеграції правової системи України до правової системи Європейського Союзу питання щодо того, чи є примус обов'язковим у системі запобіжних заходів у кримінальному провадженні, є вкрай актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання щодо наявності в запобіжних заходів такої ознаки, як примус, досліджувалося в багатьох наукових працях, виданих як до набрання чинності КПК України 2012 р., так і після цього. Як приклад можна навести дослідження в межах наукової статті Г. І. Голуба [3] та дисертаційні дослідження К. К. Білецької [4, с. 6, 8], А. О. Побережник [5, с. 8],

в яких автори ототожнюють систему запобіжних заходів із системою кримінально-процесуального примусу. Такий широкий підхід до розуміння примусу в системі запобіжних заходів зараз є традиційним у науковій літературі з кримінального процесу.

Постановка завдання. Для повного і всебічного дослідження питання щодо включення процесуального примусу до системи запобіжних заходів треба виконати такі завдання: з'ясувати, чи є доцільним у сучасному кримінальному процесі широке розуміння примусу при визначенні запобіжних заходів; за яких умов примус у перебігу застосування запобіжних заходів є виправданим.

Виклад основного матеріалу дослідження. У підручниках, виданих у часи незалежності України, вживають термін «заходи процесуального примусу». Так, наприклад, В. М. Тертишник у своєму підручнику (2003 р.) зазначає, що для забезпечення вирішення завдань кримінального процесу органи досудового розслідування, прокурор та суд можуть застосовувати різні *заходи процесуального примусу* (курсив мій. – К. С.). Причому до їх числа він, серед іншого, відносить також окремі слідчі дії: обшук та огляд [6, с. 656]. Згаданий підручник виданий 2003 р., тобто ще в період дії КПК України 1960 р. Ситуація у навчальній літературі з розглядуваного питання не змінилася і після набрання чинності КПК України 2012 р. У підручнику, виданому процесуалістами Національної академії внутрішніх справ у 2013 р., також вжитий термін «заходи кримінально-процесуального примусу» [7, с. 163], а вченими Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого – «заходи примусового характеру» [8, с. 256].

Видається, що причиною поширення в кримінальному процесі термінів, що містять слово «примус», обумовлено традиційним для юридичної науки радянського періоду підходом до визначення поняття права. Наведемо дослівно позицію з цього приводу, висловлену класиком радянського права С. С. Алексєєвим: «Право – це гетерономне соціально-класове утворення, загальнообов'язковий регулятор, дія якого підтримується *примусовою силою держави*.

Звідси нероздільний зв'язок права і державного *примусу*, який з граничною чіткістю виражений у відомих лєнінських словах про те, що право – ніщо без апарату, здатного примушувати до дотримання норм права» [9, с. 266].

Автори сучасного українського підручника із загальної теорії права, викладаючи витоки радянського розуміння права, що склалися переважно в 30-ті рр. XX ст., пишуть: «Перемагає вульгарний марксизм в інтерпретації А. Вишинського, який на Першій нараді науковців права в липні 1938 р. визначив право як сукупність правил поведінки, що виражають волю пануючого класу і забезпечуються примусовою силою держави. Таке розуміння права відкривало широку можливість для свавілля можновладців» [10, с. 49].

У науковій літературі з кримінального процесу ставлення до запобіжних заходів як частини системи примусових (хоча й кримінальних процесуальних) має місце і після набрання чинності КПК України 2012 р. Так, Г. І. Голуб зазначає, що «за своєю правовою природою запобіжні заходи є *примусовими засобами*, що застосовуються до особи, коли вона ще не визнана винною у вчиненні злочину» [3]. Цей автор, проводячи різницю між заходами забезпечення кримінального провадження (до числа яких за законом належать і запобіжні заходи) та «іншими» заходами процесуального примусу, погоджується з позицією, висловленою ще в 2009 р. в одному з вітчизняних підручників¹, і ототожнює ці заходи [3].

В. О. Попелюшко в контексті визначення нової конституційної формули презумпції невинуватості також оперує термінологією, притаманною радянському кримінальному процесу, і, ототожнюючи державний та процесуальний примус, зазначає таке: «справжній принцип презумпції невинуватості для усіх без винятку, а для слідчого, прокурора, судді особливо і обов'язково, є правилом їх поведінки, згідно з яким їм забороняється поступати з обвинуваченим як із злочинцем до моменту, поки не набере законної сили обвинувальний вирок суду, що означає нормальне взаємовідношення між ними як між людьми рівними; що *державний (процесуальний) примус* під час кримінального провадження може застосовува-

¹ Учені-процесуалісти одеської школи кримінального процесу в зазначеному підручнику ілюстрували відмінності заходів державного примусу від заходів суто процесуального примусу, зазначаючи, що останні «застосовуються компетентними органами і в межах своїх повноважень відносно осіб, які беруть участь у справі та неналежна поведінка яких може створити перешкоду для успішного ходу кримінального судочинства, та застосовуються при наявності передбачених законом підстав, умов і порядку, що гарантує їх законність та обґрунтованість» [11, с. 325–326].

тися лише в тій мірі і лише настільки, наскільки це необхідно для того (виходячи виключно із його поведінки під час кримінального провадження), щоби він міг постати перед судом» [12].

Виходячи з викладеного, можна зробити такі проміжні висновки: традиційно однією з ознак норм права вважають забезпеченість її реалізації примусовою силою держави; заходи кримінального процесуального примусу є частиною заходів державного примусу. Але чи дійсно це так?

Запобіжні заходи в коментарях до КПК України визначають як «заходи процесуального *примусу попереджувального* характеру, пов'язані з позбавленням або обмеженням свобод підозрюваного та обвинуваченого, які за наявності підстав та в порядку, встановленому законом, застосовуються під час кримінального провадження слідчим суддею, судом з метою забезпечення їх належної процесуальної поведінки» [13, с. 401].

В іншому коментарі до КПК України заходи забезпечення кримінального провадження визначені як «передбачені кримінально-процесуальним законодавством процесуальні *засоби примусового характеру*, що застосовуються у сфері кримінального судочинства уповноваженими на те посадовими особами і державними органами за наявності підстав і в порядку, передбаченому законом, щодо обвинувачених, підозрюваних та інших осіб для попередження і припинення їхніх неправомірних дій з метою успішного розслідування і вирішення завдань кримінального судочинства» [14, с. 290].

Як бачимо, зміна в 2012 р. законодавчої термінології (запобіжні заходи стали частиною системи заходів забезпечення кримінального провадження) не стала причиною відмови науковців від наукової термінології радянського кримінального процесу.

Якщо вести мову про забезпеченість норм права примусом з боку держави, то процесуальний примус має застосовуватися лише в разі порушення приписів конкретних норм права, тобто як реакція державних органів, уповноважених здійснювати кримінальний процес, на неправомірну поведінку підозрюваного, обвинуваченого чи засудженого. Іншими словами, примус у кримінальному процесі мав би бути частиною санкційних заходів за неправомірну поведінку. Натомість запобіжні заходи застосовують до особи для забез-

печення її належної поведінки в майбутньому. Якщо пристати на позицію, згідно з якою запобіжні заходи є різновидом заходів кримінального процесуального примусу, то виходить, що ці заходи вже в момент їх обрання повинні виконувати функцію примусового стороннього впливу. Але практично всі запобіжні заходи функції «залакування» не виконують. Їхнє завдання полягає лише в тимчасовому гарантуванні належної поведінки особи, щодо якої висунуто підозру, обвинувачення чи постановлено обвинувальний вирок.

Тому ми не можемо повністю погодитися з визначенням примусу, запропонованим А. І. Каплуновим, який вважає, що примусом є «процес обмеження індивідуальної волі шляхом зовнішнього впливу, спрямованого на те, щоб примусити індивіда зробити щось або утриматися від яких-небудь дій» [15, с. 10].

Покладання на особу певних обов'язків і вимога щодо їх виконання не завжди є примусом. Так, у кримінальному процесуальному законі сформульовано багато різноманітних обов'язків щодо різних суб'єктів кримінального провадження. Але цей факт сам по собі не є підставою для визнання всіх обов'язків запобіжними заходами.

У словниках української мови слово «примус» тлумачать як натиск із чийогось боку [16, с. 1122], застосування сили [17, с. 365].

Слід погодитися з позицією авторів одного з посібників з кримінального процесу в тому, що «теперішнє розуміння примусу в українському кримінальному процесі є застарілим, а тому непридатним для майбутнього розвитку інституту процесуального примусу. Це пов'язано зі збереженням радянського підходу до права і жодним чином не стосується захисту прав людини. Під час перевірки документів чи відвідування житла не відбувається жодного «примусу». Адже особа може добровільно надавати документи або допускати осіб у житло чи на інші об'єкти володіння. Ці заходи в законодавстві СРСР іменувалися «примусовими» тільки на тій підставі, що посадові особи *уповноважувалися* вимагати здійснювати певні дії, а інші особи були *зобов'язані* дотримуватися цих вказівок. Тобто відбувалося змішування в межах одного інституту юридичного змісту й емоційного, вольового ставлення осіб до юри-

дичних положень» [18, с. 131]. Це пояснюється, на думку С. Г. Головатого, панівним на той час підходом до права, закладеним у працях К. Маркса, Ф. Енгельса, В. Леніна і продовженим А. Вишинським [19, с. 1305]. Коротко узагальнюючи цю відому позицію, слід згадати, що держава в радянській юридичній традиції визначалася як машина для придушення (примушування) одного класу іншим. А право виконувало роль форми політики диктатури пролетаріату. У цьому полягав винятково інструментальний підхід до права, який означав, що всі рішення державних органів забезпечуються примусовою силою.

Вивчення змісту праць українських вчених, виданих до Жовтневого перевороту 1917 р., у тому числі професора Київського університету І. Т. Тарасова, засвідчує, що вони розглядали примус лише як один із елементів у процедурі виконання прийнятого акта, коли особи відмовляються ці акти виконувати добровільно. Для застосування примусу необхідно, щоб була протидія з боку особи, яка не бажає виконувати рішення адміністрації. «Необхідно встановити такі перехідні моменти від розпорядження до примусу, які, з одного боку, забезпечували б *застосування примусу тільки у виняткових випадках і за наявності спротиву*, а з другого – попереджувало б заінтересованих про те, що настане примус», – зауважував І. Т. Тарасов [20, с. 66].

Основними вимогами до права примусової влади визнавалися такі: межі примусу залежать не від значення того, що має бути виконане, а від роду і міри протидії; примус має місце тільки там, де є протидія, а тому припиняється із припиненням протидії; форми примусу можуть передбачатися тільки законом; сила примусу повинна бути пропорційною протидії, а тому має відбуватися послідовно, від нижчих до вищих заходів доти, доки не буде зламано спротив; законність застосування примусових заходів повинна підлягати судовому контролю за скаргами потерпілих осіб [20, с. 67, 68]. Видами примусових заходів були: наказ; наказ з погрозою виконання наказаного за рахунок зобов'язаної особи; наказ з погрозою покарання; наказ з погрозою фізичного примусу [20, с. 68].

Зазначені висловлення І. Т. Тарасова повністю збігаються з положеннями сучасного західноєвропейського права.

Так, поняття «примус» використовують у німецькому праві (Федеральний Закон від 10 березня 1961 р. «Про безпосередній примус при здійсненні публічної влади чиновниками виконавчих органів Федерації») лише для позначення окремої процедури виконання рішень. До того ж Федеральний Закон обмежує примус впливом на осіб або речі за допомогою фізичної сили, допоміжних засобів та зброї (§ 2).

У Голландії під примусовими заходами розуміють тільки фізичні заходи, які застосовують органи влади або від їх імені, спрямовані проти діяльності (бездіяльності), що перешкоджає виконанню обов'язків, установлених статутною нормою або відповідно до неї (ст. 5:21 Акта із загального адміністративного права від 4 червня 1992 р.) [21, с. 310].

У жодній європейській державі не йдеться про так зване «широке» розуміння примусу. Такий підхід дозволяє культивувати ідеологію винятковості примусових заходів для забезпечення правопорядку в суспільстві. Цього не відбувається в нашій державі, коли до інституту примусу відносять перевірку документів у осіб, з одного боку, і застосування зброї чи наручників – з другого.

Слід повернутися до дореволюційного поняття примусу, оскільки воно в цій частині більше відповідає нинішній правовій доктрині країн Європи [21, с. 310–311].

Запобіжні заходи застосовують не у зв'язку з тим, що підозрюваний, обвинувачений чи засуджений вчинили якийсь правопорушення. За правопорушення вони можуть бути притягнуті до юридичної, у тому числі і кримінальної процесуальної, відповідальності. Запобіжні заходи не є санкціями за неправомірну поведінку. Вони, як правило, полягають у покладанні на зазначених вище осіб обов'язку належно себе поводити під час кримінального провадження. Зрозуміло, що різновид обраного запобіжного заходу залежить від попередньої поведінки особи, але сам цей захід не є примусом у тому розумінні, яке в нього вкладають у європейських державах.

О. А. Банчук та І. Б. Коліушко вважають, що існуючий інститут адміністративного примусу потребує ґрунтовного переосмислення і зміни у певних напрямках [21, с. 312]. Підтримуючи таку ідею, вважаємо за можливе адаптувати запропоновані цими вченими на-

прями трансформації інституту адміністративного примусу до інституту кримінального процесуального примусу, запропонувавши такі напрями його трансформації в науці і під час викладання: відмови від широкого розуміння процесуального примусу; звуження змісту примусу лише до процедури примусового виконання судових рішень; визнання заходів примусу, про які йдеться у навчальній та науковій літературі, різновидами заходів забезпечення провадження. З урахуванням цього заходами примусу серед заходів забезпечення кримінального провадження доцільно визнавати лише привід, затримання особи, вилучення майна чи документів та деякі інші заходи, під час яких застосовується фізична сила.

За результатами дослідження, здійсненого в цій статті, можна зробити такі **висновки**: широке розуміння примусу при визначенні запобіжних заходів в сучасному кримінальному процесі є недоцільним; існуючий інститут кримінального процесуального примусу потребує ґрунтовного переосмислення і зміни.

Перспективи подальших розвідок. Тема, досліджена в цій статті, є доволі об'ємною. Для її повного опрацювання потрібно здійснювати подальше дослідження за такими напрямками: з'ясування критеріїв розумного співвідношення в перебігу застосування запобіжних заходів примусових та інших елементів забезпечення кримінального провадження; вивчення можливості відмови (повної чи часткової) від примусу в системі запобіжних заходів.

Перелік літератури

1. Петрухин И. Л. Свобода личности и уголовно-процессуальное приращение. М.: Наука, 1985. 240 с.
2. Советский уголовный процесс / С. А. Альперт, М. И. Бажанов, Ю. М. Грошевой и др. Харьков: Вища шк., 1983. 440 с.
3. Голуб Г. І. Нові види запобіжних заходів згідно з КПК 2012 року. *Часопис Нац. ун-ту «Остроз. акад.»*. Серія «Право». 2013. №1 (7). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2013/n1/13hihzkr.pdf> (дата звернення: 02.03.2017).
4. Білецька К. К. Особиста порука як запобіжний захід: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2017. 20 с.

5. Побережник А. О. Гарантії забезпечення права на свободу та особисту недоторканність в кримінальному провадженні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2017. 20 с.
6. Тертишник В. М. Кримінально-процесуальне право України: підручник. 4-те вид., допов. і перероб. Київ: А. С. К., 2003. 1120 с.
7. Кримінальний процес України: підручник / Л. Д. Удалова, Д. П. Письменний, О. І. Галаган та ін. Київ: ЦУЛ, 2013. 544 с.
8. Кримінальний процес: підручник / Ю. М. Groшевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін. Харків: Право, 2013. 824 с.
9. Алексеев С. С. Общая теория права: в 2 т. Т. 1. М.: Юрид. лит., 1981. 360 с.
10. Загальна теорія держави і права: підручник / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін. Харків: Право, 2009. 584 с.
11. Кримінально-процесуальне право України: підручник / за заг. ред. Ю. П. Аленіна. Харків: ТОВ «Одіссей», 2009. 816 с.
12. Попелюшко В. О. Чому конституційну формулу презумпції невинуватості треба змінити. *Часопис Нац. ун-ту «Остроз. акад.»*. Серія «Право». 2012. №1 (5). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n1/12pvontz.pdf> (дата звернення: 02.03.2017).
13. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. Київ: Юстініан, 2012. 1224 с.
14. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. Харків: Право, 2012. 844 с.
15. Каплунов А. И. Об основных чертах и понятии государственного принуждения. *Государство и право*. 2004. №12. С. 10–17.
16. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
17. Івченко А. Тлумачний словник української мови. Харків: Фоліо, 2002. 541 с.
18. Банчук О. А. Кримінальний процес: навч. посіб. Київ: Ваіте, 2014. 280 с.
19. Головатий С. Г. Верховенство права: монографія: у 3 кн. Кн. третя: Український досвід. Київ: Фенікс, 2006. С. 1277–1747.
20. Тарасов И. Т. Очерк науки полицейского права. М.: Печатня С. П. Яковлева, 1897. 718 с.
21. Банчук О., Коліушко І. Поняття адміністративного примусу потребує ґрунтовного переосмислення. *Право України*. 2010. №4. С. 307–313.

Транслітерація переліку літератури

1. Petruhin, I. L. (1985) *Svoboda lichnosti i ugovovno-processual'noe primuzhdenie [Personal freedom and criminal procedure coercion]* Moscow: Nauka [in Russian].
2. Al'pert, S. A., Bazhanov, M. I., Groshevoj, Ju. M. et al (1983). *Sovetskij ugovovnyj process [Soviet criminal trial]*. Kharkiv: Vishha shkola. [in Russian].
3. Holub, H. I. (2013) Novi vydy zapobizhnykh zakhodiv zghidno z KPK 2012 roku [New types of precautionary measures in accordance with the Criminal Procedure Code, 2012]. *Chasopys Nats. un-tu «Ostroz'ka akademiia». Seriiia «Pravo» – Journal of National University «Ostroh Academy». Series «Law»*. Retrieved from <http://lj.oa.edu.ua/articles/2013/n1/13hihizr.pdf> [in Ukrainian].
4. Bilets'ka, K. K. (2017) Osobysta poruka iak zapobizhnyj zakhid [Personal surety as a precaution]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
5. Poberezhnyk, A. O. (2017) Harantii zabezpechennia prava na svobodu ta osobystu nedotorkannist' v kryminal'nomu provadzheni [Guarantees the right to liberty and security of person in criminal proceedings]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
6. Tertyshnyk, V. M. (2003) *Kryminal'no-protsesual'ne pravo Ukrainy [Criminal Procedural Law of Ukraine]* Kyiv: A. S. K. [in Ukrainian].
7. L. D. Udalova, D. P. Pys'mennyj, O. I. Halahan et al. (2013). *Kryminal'nyj protses Ukrainy: pidruchnyk [Criminal trial of Ukraine]*. Kovalenko, V. V. (Ed.). Kyiv [in Ukrainian].
8. Yu. M. Hroshevyj, V. Ya. Tatsij, A. R. Tumanians et al. (2013) *Kryminal'nyj protses [Criminal procedure]*. V. Ya. Tatsiia, Yu. M. Hroshevoho, O. V. Kaplinoi, O. H. Shylo (Ed.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
9. Alekseev S. S. (1981) *Obshhaja teoriia prava [General theory of Law]*. Vols.1–2, Vol.1. Moscow: Jurid. lit. [in Russian].
10. Tsvik M. V., Petryshyn O. V., Avramenko L. V. et al. (2009) *Zahal'na teoriia derzhavy i prava [General theory of State and Law]*. M. V. Tsvika, O. V. Petryshyna (Eds.) Kharkiv: Pravo. [in Ukrainian].
11. Yu. P. Alenin (Ed.) (2009) *Kryminal'no-protsesual'ne pravo Ukrainy [Criminal procedural law of Ukraine]*. Kharkiv: TOV «Odisej». [in Ukrainian].
12. Popeliushko V. O. (2012) Chomu konstytutsijnu formulu prezumptsii nevinovatosti treba zminyty [What constitutional formula of presumption of innocence must be replaced]. *Chasopys Nats. un-tu «Ostroz'ka akademiia» – National Institute Journal «Ostroh Academy»*. Ser. «Pravo», 1 (5). Retrieved from: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n1/12pvontz.pdf>. [in Ukrainian].

13. V. H. Honcharenka, V. T. Nora, M. Ye. Shumyla (Eds.) (2012) *Kryminal'nyj protsesual'nyj kodeks Ukrainy: nauk.-pract. komentar* [Criminal Procedure Code of Ukraine: Scientific and practical commentary]. Kyiv: Yustinian. [in Ukrainian].

14. V. Ya. Tatsiia, V. P. Pshonky, A. V. Portnova (Eds.) (2012) *Kryminal'nyj protsesual'nyj kodeks Ukrainy: nauk.-prakt. komentar* [Criminal Procedure Code of Ukraine: Scientific and practical commentary]. Nats. un-t «Yuryd. akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho»; Nats. akademiia pravovykh nauk Ukrainy. Kharkiv: Pravo. [in Ukrainian].

15. Kaplunov A. I. (2004) *Ob osnovnyh chertah i ponjatii gosudarstvennogo prinuzhdenija* [On the main features and concepts of state compulsion]. *Gosudarstvo i pravo – State and Law*, 12. 10–17. [in Russian].

16. V. T. Busel (Ed.). (2005) *Velykyj tлумachnyj slovnyk suchasnoi ukrains'koi movy (z dod. i dopov.)* [The great explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. Kyiv: Irpin': VTF «Perun» [in Ukrainian].

17. Ivchenko A. (2002). *Tлумachnyj slovnyk ukrains'koi movy* [The great explanatory dictionary of the Ukrainian language]. Kharkiv: Folio [in Ukrainian].

18. Banchuk O. A. (2014) *Kryminal'nyj protses* [Criminal trial]. Kyiv: Vaite. [in Ukrainian].

19. Holovatyj S. H. (2006) *Verkhovenstvo prava* [The rule of Law] Vols. 1–3. Vol. 3 *Ukrains'kyj dosvid – Ukrainian experience*. Kyiv: Vyd-vo «Feniks». pp. 1277–1747. [in Ukrainian].

20. Tarasov I. T. (1897) *Ocherk nauki policejskogo prava* [Essay on the science of police law]. Moscow: Pechatnja S. P. Jakovleva. [in Russian].

21. Banchuk O., Koliushko I. (2010) *Poniattia administratyvnoho prymusu potrebuie gruntovnoho pereosmyslennia* [The concept of administrative enforcement requires thorough rethinking] I. Koliushko, O. Banchuk (Eds.) *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine*, 4, 307–313. [in Ukrainian].

Середа К. О. Кримінальний процесуальний примус у системі запобіжних заходів

У статті розглянуто причини існування в науці кримінального процесу широкого підходу до розуміння примусу в системі запобіжних заходів. Обґрунтовано висновок про потребу відмови від широкого розуміння примусу в цій системі з метою наближення правового регулювання і теоретичних позицій до регламентації заходів кримінального процесуального примусу в державах Європейського Союзу.

Ключові слова: запобіжні заходи, примус, заходи кримінального процесуального примусу.

Серета К. А. Уголовное процессуальное принуждение в системе мер пресечения

В статье рассмотрены причины существования в науке уголовного процесса широкого подхода к пониманию принуждения в системе мер пресечения. Обоснован вывод о необходимости отказа от широкого понимания принуждения в этой системе с целью приближения правового регулирования и теоретических позиций к регламентации мер уголовного процессуального принуждения в государствах Европейского Союза.

Ключевые слова: *меры пресечения, принуждение, меры уголовного процессуального принуждения.*

Sereda K. O. The criminal procedural primus in the precaution system

This article is about the reasons of the existence in the science of the criminal process of the wide approach to the primus understanding in the precaution system. The conclusion is well-founded about the necessity of the denial from the wide primus understanding in this system with a goal of the approaching of the law handling and theoretical positions to the measures regulation of the criminal procedural primus in states of the European Union.

Key words: *precautions, primus, the criminal.*

*Рекомендовано до опублікування на засіданні кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ (протокол № 21 від 06.04.2017 р.).
Рецензент – доктор юридичних наук, професор, полковник поліції Л. Д. Удалова.*

УДК 343.544

ЩОДО ОСОБЛИВОСТЕЙ ДЕТЕРМІНАЦІЇ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ЗІ СТВОРЕННЯМ АБО УТРИМАННЯМ МІСЦЬ РОЗПУСТИ ТА ЗВІДНИЦТВОМ

Т. І. Усатова, здобувач Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Постановка проблеми та її зв'язок із важливішими науковими і практичними завданнями. Найскладнішим завданням у процесі дослідження протиправних діянь, пов'язаних зі створенням або утриманням місць розпусти та звідництвом, без сумніву, є з'ясування причин їх вчинення. У методологічному плані виявлення детермінант, що призводять до протиправної поведінки осіб у сфері сексуальних стосунків, видається важливим для розуміння в загальних рисах механізму формування в особи злочинця, що займається протиправною організацією надання сексуальних послуг, відповідної мотивації на вчинення зазначених діянь. Крім того, поглиблений аналіз цих явищ є необхідним не лише для визначення комплексу ефективних заходів запобігання й протидії цим фактам та розв'язання проблеми подолання надлатентності останніх, а й для встановлення теперішніх тенденцій, що намітилися в суспільстві стосовно підходів у розумінні сексуальної свободи людини, відповідного виховання і культури та ін. Знання особливостей детермінації злочинів, передбачених ст. 302 Кримінального кодексу України (далі – КК України), зрештою сприятиме визначенню перспектив можливого виправлення злочинця, що дуже важливо для практики призначення покарань за ці діяння.

Стан розробки проблеми. На перший погляд зараз проблематиці походження злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків стало приділятися багато уваги. Ґрунтовні дослідження детермінаційного комплексу походження цих злочинів проводили, зокрема, такі українські та зарубіжні вчені, як І. О. Бандурка, Я. І. Гі-

лінський, О. О. Дудоров, А. П. Дьяченко, О. Г. Манич, Д. О. Назаренко, А. М. Орлеан, О. О. Петрянина, Л. В. Плотнікова, Н. В. Уханова, М. І. Хавронюк, С. В. Шлик, А. Є. Шпаков та ін. Проте аналіз робіт, присвячених саме проблемам походження й існування проституції як фонового явища злочинності в цілому та звідництва й створення або (та) утримання місць розпусти зокрема, свідчить, що відповідний матеріал викладається безсистемно. Під час вивчення діянь, передбачених ст. 302 КК України, постає завдання не лише просто перерахувати детермінанти, а й пояснити логіку наукового пошуку та встановлення їх особливостей, оскільки, на наш погляд, жодним із дослідницьких підходів до пізнання проблеми криміногенної детермінації фонового явища злочинності – проституції, та певних посередницьких форм протиправної організації сексуальних стосунків не враховуються повністю особливості механізму взаємодії всіх учасників кримінально караного звідництва й організації і створення місць розпусти та чітко не виокремлюються основні детермінанти, що призводять до вчинення злочину саме в цій специфічній площині людських стосунків. До того ж не робилися спроби пояснити, чому звідництво як менш прибуткова форма організації сексуальних стосунків, порівняно із сутенерством, усе одно є доволі поширеним явищем. Тому є сенс запропонувати власне розуміння походження діянь, кримінальна відповідальність за які встановлюється ст. 302 КК України.

Метою статті є виявлення особливостей детермінації звідництва, створення або утримання місць розпусти з огляду на розуміння складної природи взаємодії учасників злочинної події та сприйняття того факту, що поведінкова активність злочинця у своїй основі спирається на певну сексуальну поведінку інших учасників протиправної події.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як справедливо визначає Я. І. Гілінський, різні види небажаних для суспільства проявів – суть форми соціальної активності [1, с. 309]. Іншими словами, постає питання: що лежить в основі соціальної активності звідника або створювача (утримувача) місць розпусти?

Видається, що двигунами такої активності є певні мотиви людей, якими, власне, й зумовлюється протиправна поведінка правопорушника.

Оскільки і звідництво, і створення (утримання) місць розпусти є, так би мовити, груповою злочинною подією, яка не може відбутися без участі інших осіб (наприклад, особи, які готові надавати сексуальні послуги, особи, які готові використовувати ці приміщення як клієнти (гості), тощо), то аналіз детермінації цих злочинів слушно починати саме із зовнішніх стосовно поведінки злочинця спонукальних сил. Останніми, на наш погляд, теж виступають мотиви, хоча й інших осіб. Отже, зупинимось спочатку на мотивах інших учасників протиправної події.

Основним мотивом клієнтів, що звертаються за сексуальними послугами до звідників, утримувачів місць розпусти, є прагнення задовольнити статеву пристрасть (сексуальний мотив). Звісно ж, поряд із цим мотивом можуть мати місце й інші мотиви, навіть цілком схвалювані мотиви, як-от: улаштувати особисте життя, запліднити, розширити уявлення про сексуальну сферу, здолати певні комплекси, знайти сексуального партнера, будучи фізично неповноцінною особою, та ін. Проте все одно слід виходити з того, що пропозицію у вигляді організації надання сексуальних послуг породжує попит саме на задоволення сексуальної пристрасті. Тому під час аналізу детермінації злочинів, передбачених ст. 302 КК України, інші мотиви осіб, що звертаються за сексуальними послугами, слід залишити осторонь, сконцентрувавши увагу головним чином на розгляді сексуального мотиву.

Необхідність задоволення сексуальної пристрасті поза межами шлюбних стосунків (унаслідок різних причин) в умовах економії часу на пошук сексуальних партнерів або взагалі небажання витрачати на це свій особистий час стимулює розвиток різних організованих форм надання сексуальних послуг. Цікаво, що сексуальний потяг, напевно, є єдиною із біологічних потреб людини, задоволення якої обмежується вимогами законодавства (неприпустимість насильницького задоволення цієї потреби у формі, наприклад, звалтування, неприродним способом, заборона статевих зносин з особою, яка не досягла статевої зрілості, та ін.). У цьому плані більш широко до проблеми сексуальних табу підходить сучасний дослідник фонових явищ злочинності Д. О. Назаренко. Розмірковуючи про протидію проституції, він пише, що ця протидія є доволі

специфічним організаційно-правовим утворенням, що зводиться в основному до подолання соціальних відхилень, іншими словами, до забезпечення *нормативної* поведінки соціальних об'єктів [2, с. 254] (курсив мій. – Т. У.). Отже, якщо виходити з того, що проституція зумовлюється насамперед існуванням попиту на задоволення сексуальних потреб, то наведений висновок цілком підтверджує нормативну складову в реалізації деяких форм сексуального поведіння. Із цим висновком органічно пов'язане і таке спостереження: якщо в людства, життєдіяльність якого нехай навіть й організована у формі високорозвиненого сучасного соціуму, існує такий інстинкт та є біологічно зумовлена потреба в його задоволенні, то завжди будуть і люди, що сприятимуть його задоволенню за певну користь від цього для себе. Звісно ж, під час пояснення поведінки саме правопорушника не слід спростовувати справедливую тезу про те, що біологічні чинники не можуть самі по собі бути причиною злочинів, якою завжди виступають антисуспільні погляди й звички [3, с. 185].

Отже, питання полягає в тому: що рухає правопорушниками, які готові взяти участь в організації надання сексуальних послуг?

Убачається, що тут, з одного боку, має місце суто корисливий мотив, а з другого – проявляється нібито альтруїзм у широкому розумінні слова – зробити благу справу у вигляді допомоги налагодити сексуальні стосунки між незнайомими людьми, які прагнуть до задоволення своїх сексуальних потягів. Принаймні чимало винних у такий «альтруїстичний» спосіб намагаються пояснити власну поведінку. Проте необхідно наголосити, що такий альтруїзм має дуже опосередковане відношення до істинного розуміння цього феномену.

Зосередивши увагу на корисливості, точніше, на тому, чому її задоволення набуває протиправних форм, зазначимо, що злочинним мотивом її роблять саме шляхи, які обираються людиною для її задоволення та роблять поведінку останньої протиправною. Узагалі про корисливість як мотив злочину та важливішу детермінанту в причинно-наслідковому комплексі злочинності за різних часів написано багато, особливо тими вітчизняними і зарубіжними авторами, які досліджували проблематику корисливої та корисливо-на-

сильницької злочинності, а ось щодо вчинення злочинів проти засад моральності, то це питання практично не ставало об'єктом дослідницького інтересу. Вважаємо, що тут головним, крім витоків утворення цього мотиву, є й обрання сфери суспільних відносин, в якій цей мотив призводить до проявів відповідної людської активності. У зв'язку із цим заслуговують на увагу два аспекти: 1) пояснення того факту, чому він проявляється у певній сфері (частково нами вже дана відповідь на це запитання з позиції теорії інтеракції (великий попит на сексуальні послуги породжує інтерес задовольнити свої корисливі прагнення за рахунок надання або організації надання відповідних послуг)); 2) унаслідок яких чинників цей мотив формується та стає домінантним у поведінці людини.

Видається, що відповідь на це є доволі простою: обрання зазначеної сфери зумовлюється відсутністю в людини відчуття відповідальності за дотримання моногамності в сексуальних стосунках і свого роду сакральності інтимної сфери людських взаємин, звільненням від будь-яких обов'язків за наслідки такої поведінки, неповагою до традицій цивілізованого світу в міжстатевому спілкуванні та ін. Подібному світогляду сприяє наявність у людини таких якостей, як елементарна розбещеність, зрадництво, цинізм, грубість, брутальність, що є наслідком морального занепаду особи, її морально-правової та соціально-психологічної дезадаптації. Усі ці якості в поєднанні із бажанням швидкого збагачення, в основі якого можуть бути елементарна жадність і користолюбство, призводять до обрання відповідної сфери людських стосунків, у якій вчинятиметься злочин. Але таке поєднання кількох визначальних ланок людської активності з огляду на положення все тієї ж теорії інтеракції пояснює, так би мовити, лише причини «на виході», що виявляються в цілком конкретній сфері. Напевно, у цьому випадку особистісні риси та якості, що зумовлюють спрямованість діянь особи, саме і становлять ту детерміністичну категорію, що в кримінологічній науці має назву причин злочинності.

Що ж формує окреслені вищі негативні риси та якості, які мають безпосереднє значення для пояснення злочинної поведінки? Убачається, що вони мають цілком соціальний характер, адже породжуються внаслідок впливу соціуму.

Якщо звернутися до історії людства, життя якого вписується в ті чи інші цивілізаційні форми, то пересічна людина завжди перебувала на перетині конфронтації численних течій із різними уявленнями про сексуальне облаштування життя та межі дозволеної сексуальної свободи особи. І до виру цієї конфронтацією іноді втягувалися цілі прошарки населення, впливові політичні сили, кримінальні клани. Протидія різних уявлень із цього питання відбувається й за наших часів.

Як справедливо зазначається в юридичній літературі, уявлення про свободу вибору є не лише одним із напрямів сексуального лібералізму й основою руху за легалізацію сексуального бізнесу, а також досить поширеною позицією громадськості, особливо серед чоловіків [1, с. 210]. Оскільки проституція є спорідненим явищем із розглядуваними нами проблемами звідництва та створення або утримання місць розпусти, то основний фокус проблеми сексуальної свободи, що саме й спрямований на проституцію, не оминає й інші форми організації протиправного надання сексуальних послуг. Видається, що ставлення до останніх завжди залежатиме від визначення позиції суспільства стосовно «статусу» основного явища – проституції. А до того часу, як це відбудеться, наше суспільство живе в системі подвійних координат. З одного боку, йдеться про надмірну західну пропаганду сексуальної толерантності та свободи, що подається під виглядом сексуальної культури та обізнаності в питаннях сексу, а з другого – про правові заборони проявів сексуального лібералізму. У такій ситуації навіть доросла доповідана людина не в змозі остаточно визначитися з межею дозволеної поведінки в цій сфері. До цього слід додати і повну відсутність державницької волі у справі боротьби із такими фактами протиправної поведінки. Маємо на увазі незадовільну роботу правоохоронних органів: замість того, щоб викривати подібні правопорушення, ці органи самі через відомі причини «зацікавлені» в існуванні місць розпусти та процвітанні проституції.

Навіть перелічених чинників, що принизують наше суспільство зверху до низу, вже достатньо, щоб у свідомості людини сформувався нігілістичне ставлення не лише до засад моральності. Слід ураховувати й той факт, що за незначний час у суспільстві відбула-

ся переоцінка багатьох попередніх пріоритетів. Наслідком розвитку ринкової (економіко-ліберальної ідеології) як на рівні управління економікою, так і на рівні міжособистісних відносин, правовідносин (правовий економізм), відносин у сфері політики стала масова психологія споживання й корисливості [4, с. 336]. Як нами встановлено, переважно злочинцями є представники незаможних прошарків населення, для яких досягнення стандартів життєвого успіху є досить проблематичним від самого початку. Це створює додаткове навантаження на випробування міцності людини в складних життєвих ситуаціях, прискорює процес формування корисливих прагнень без розуміння шляхів їх легального задоволення.

Із надр слов'янської ментальності походять традиції звідництва (сватання) як способу знайомства майбутнього подружжя. Звісно ж, і сексуальний підтекст таких знайомств був завжди присутнім. Ця традиція існує й зараз, оскільки відсутність можливості познайомитися і знайти свою другу половину стає великою проблемою для зайнятих молодих людей. Однак чомусь в одних випадках звідництво – нормальна практика, а в інших – розцінюється як правопорушення. Видається, що це – не що інше, як наочний прояв подвійних стандартів суспільної моралі.

Цілком справедливим у плані розкриття сутності детермінації розглядуваних правопорушень на макрорівні є зауваження Т. А. Шевчук стосовно соціально-економічних і морально-ідеологічних чинників, що призводять до сутенерства або втягнення особи в заняття проституцією. Оскільки йдеться про детермінанти спільних за спрямованістю злочинів, а саме злочинів проти засад моральності, то буде цілком доречним навести деякі із цих чинників, що є актуальними й для аналізу детермінант правопорушень, передбачених ст. 302 КК України. Отже, до соціально-економічних чинників ученим віднесено, зокрема: низький рівень життя населення; різке розшарування суспільства на багатих і бідних; складнощі в отриманні професійної освіти та відсутність перспектив працевлаштування; низькі соціальні виплати, а також небажання займатися некваліфікованою або низькооплачуваною працею; підвищення конкуренції із боку чоловіків щодо жінок у плані трудової зайнятості; зростання кількості безпритульних [5, с. 241]. Серед мораль-

но-ідеологічних чинників помітне місце в детермінації зазначених правопорушень посідають такі: деморалізація суспільства в цілому та окремих осіб; пропаганда культу насильства та жорстокості; зневага до встановлених у суспільстві норм і правил поведінки; поширення попиту на продукцію порнографічного характеру; попит на надання послуг сексуального характеру; недоліки у виховній роботі серед молоді щодо статевого виховання; зростання безпритульності та маргіналізації населення; сучасна міграція населення; високий рівень латентності сутенерства та втягнення особи в заняття проституцією; роль засобів масової інформації в популяризації надання сексуальних послуг та вигоди від цього заняття [5, с. 241]. Згодом ці негативні процеси, на жаль, лише заглиблюватимуться в нашому суспільстві.

Базисом задовільного рівня життя окремої пересічної людини є стан економіки країни. В умовах безпрецедентного розшарування українського суспільства переважна частина населення не в змозі задовольнити навіть елементарних матеріальних потреб. Болючою проблемою сучасного українського суспільства є проблема безробіття та низької оплати праці. Тривала економічна криза згубно позначається на зайнятості в країні. Через економічні дисбаланси та наслідки військового конфлікту на Сході країни ситуація на ринку праці є напруженою [6, с. 20]. Наслідком безробіття є міграція населення. Тому особливо слід зазначити про таку детермінанту правопорушень, як сучасна міграція населення. Залишається традиційним такий вид міграції, як зовнішня сексуальна міграція. Великі міста України в останні роки стають центрами сексуального туризму: все більше іноземців щороку прибувають до України з метою отримання у тому числі й сексуальних послуг. До цього слід додати й маятникову внутрішню міграцію в пошуках заробітків до великих населених пунктів як з боку організаторів протиправного надання сексуальних послуг, так і з боку осіб, що ці послуги надають. Подібна міграція, викликана бажанням задовольнити сексуальні потреби та бажанням заробити на експлуатації сексуальної сфери, безумовно, є вагомою криміногенною детермінантою.

Разом із тим останнім часом в Україні з'явився новий різновид міграції – міграція внутрішньо переміщених осіб унаслідок відомих

воєнних подій на Сході України та анексії Автономної Республіки Крим. Це не могло не відбитися на кримінальній обстановці на підконтрольних українській владі територіях. В умовах відсутності придатного житла, будь-якої роботи, а отже, й достатніх засобів існування, поведінка таких осіб загрожує кримінальними ексцесами. Уже зараз цей різновид міграції та його причини й наслідки потребують ретельного кримінологічного аналізу, адже в будь-якому разі ми зіштовхнулися з ще одним новим для України явищем, що згодом заявить про себе вголос [7, с. 299]. Нашим дослідженням встановлено: понад 8% осіб, які займалися організацією налагодження сексуальних стосунків між незнайомими людьми, мали реєстрацію в Луганській та Донецькій областях, а також в Автономній Республіці Крим.

Як справедливо зауважує В. І. Шакун, особливе занепокоєння викликають процеси деформації правової свідомості, як індивідуальної, так і групової та суспільної, а так само недоліки правового виховання молоді [8, с. 67]. Усе це виявляється живильним ґрунтом розквіту корупції. Наголосимо ще раз, що не обходить стороною цю проблему й можливість безкарного вчинення злочинів проти моральних засад суспільства. Адже заняття таким протиправним бізнесом нерідко перебуває в прямій залежності від ступеня поширеності в тому чи іншому регіоні корупційних практик. Прикро, але такий стан речей є вигідним як для тих, хто вчиняє злочин, передбачений ст. 302 КК України, так і для тих, хто цей злочин приховує.

Як відомо, чимало коренів майбутніх проблем виростають із часів дитинства, юнацтва. Автори відомої праці за загальною редакцією В. В. Голіни та В. П. Ємельянова «Кримінологічні проблеми попередження злочинності неповнолітніх у великому місті: досвід конкретно-соціологічного дослідження» (2006), досліджуючи злочинність неповнолітніх, справедливо зазначали, що неповнолітні завжди відчувають вплив не лише свого найближчого оточення: батьків, вихователів, друзів, сусідів тощо, а й усього суспільства і держави, що здійснюється через відповідні навчальні і виховні установи, засоби масової інформації, громадські організації тощо [9, с. 58–59]. У зв'язку з цим хотілося б особливо наголосити на зміні вектора організації та дії виховної системи нашого суспільства:

від майже тотальної опіки над підростаючим поколінням за радянських часів до повної байдужості протягом уже тривалого часу до необхідності реалізації завдань позашкільного виховання дітей, зокрема щодо допомоги батькам у цьому питанні. Крім культивування патріотизму, що останнім часом став популярною темою серед усіх верств населення, навіть серед дітей, школі слід здійснювати й контроль за тим, чим займаються діти у вільний від навчання й обов'язкових педагогічних заходів час. Але тут спрацьовує, очевидно, відомий постулат сучасної правової доктрини про невтручання в особисте життя людини. Тому знаходження дітей і підлітків у тих закладах і місцях, в яких їм за віком перебувати не можна, стає нормою. Отже, фактично відбувається манкірування і батьками, і школою своїми високими покликаннями – формувати всебічно розвинуту особистість із міцними моральними засадами. Одним із наслідків такого підходу до відповідальної справи є формування не лише правового нігілізму, а й сексуальної розпусти, цинізму, підступності в міжособистісних стосунках.

Серйозною медико-соціальною проблемою сучасного українського загалу є проблема алкоголізму. Ще понад 10 років тому в Рекомендаціях Верховної Ради України на тему: «Соціально-економічні проблеми ВІЛ/СНІДу, наркоманії та алкоголізму в Україні та шляхи їх розв'язання» наголошено, що на алкогольні розлади, за оціночними даними (з урахуванням прихованої їх кількості), страждає майже 7% (!) населення України працездатного віку. При цьому з року в рік число таких осіб залишається стабільним, не зазнаючи зменшення, а питома вага дітей та молоді серед них поступово зростає [10]. Не менш тривожною є ситуація й з поширенням в Україні наркоманії. Зазначені психоактивні речовини є супутниками злочинності у сфері сексуальних відносин, не говорячи вже про інші види загальнокримінальної злочинності. Тому навряд чи можна заперечувати проти відомої триади «алкоголізм і наркоманія – моральне зубожіння і деградація суспільства – злочинність».

Макрорівневі детермінанти злочинності безпосередньо зумовлюють і детермінанти макрорівня. Поширюється макрорівневий негатив у вигляді асоціальної поведінки окремих представників

суспільства у мікрогрупах, в яких протікає життя будь-якої особи. До них, як відомо, належать сім'я, професійні осередки, побутове оточення, групи, в яких особа проводить своє дозвілля, інші неформальні колективи тощо. Саме цим суспільним ланкам (у більшій або меншій мірі) нерідко належить вирішальна роль в остаточній руйнації моральних засад особи, їх заміщенні хибними ідеалами і поглядами та трансформації попередньої поведінки особи в таку, що має негативну спрямованість. У контексті зазначеного видається цікавим наголосити ще раз на деяких можливих каналах набуття особою негативного досвіду. Таким каналом може виступати родина, особливо батьківська. На жаль, стосовно засуджених за звідництво, створення або утримання місць розпусти нам вдалося отримати дуже фрагментарну інформацію. Єдине, що можна стверджувати, що серед винних зустрічалися як ті, що виховувалися в благополучних родинях, так і ті, батьківські сім'ї яких розпалися ще в дитинстві. Унаслідок цих подій в особи цілком могло сформуватися негативне ставлення до родинних цінностей, сімейних стосунків, партнерської любові тощо.

Водночас не можна не відмітити і той факт, що найближче побутове оточення доволі формально підходить до оцінки поведінки винних після вчинення ними злочину. Так, на вимогу правоохоронних і судових органів з боку громадськості (з місця проживання та роботи винних) надавалися стандартні, нібито знеособлені характеристики, що, напевно, може свідчити про байдужість, відстороненість і незацікавленість життям інших.

Дослідження природи кримінологічної детермінації звідництва, створення або утримання місць розпусти дозволяє зробити такі

ВИСНОВКИ:

1. Оскільки діяння, передбачене ст. 302 КК України, є злочинною подією, що відбувається за участю інших осіб, то серед детермінант цих злочинів насамперед треба виокремлювати зовнішні спонукальні сили, що є головною умовою протиправної активності злочинця. Такими зовнішніми детермінантами є масовий попит на сексуальні послуги, що є наслідком бажання інших осіб задовольнити статеву пристрасть, улаштувати особисте життя, запліднити, розширити

уявлення про сексуальну сферу життя, знайти постійного сексуального партнера та ін. До внутрішніх причин протиправної поведінки злочинця належать корисливість та хибно зрозумілий альтруїзм. Але роблять поведінку особи злочинною конкретна сфера людських стосунків та шляхи, в яких умотивовані дії втілюються. Обрання зазначеної сфери зумовлюється відсутністю в людини відчуття відповідальності за дотримання моногамності в сексуальних стосунках і свого роду сакральності інтимної сфери людських взаємин, звільненням від будь-яких обов'язків за наслідки такої поведінки, неповагою до традицій цивілізованого світу в міжстатевому спілкуванні, сприйняттям проституції як цілком нормального явища, нігілістичним ставленням до засад моральності в цілому та ін. Подібному світогляду сприяє наявність у людини таких якостей, як елементарна розбещеність, зрадництво, цинізм, грубість, брутальність, глупство, що є наслідком морального занепаду особи, її морально-правової та соціально-психологічної дезадаптації.

2. Чинники, внаслідок яких корисливий та альтруїстичний мотиви формуються та стають домінуючими, набуваючи ознак особливої стійкості, мають цілком соціальний характер, оскільки зумовлені впливом соціуму – як на найширшому рівні, представленому системою суспільних відносин як таких, так і на рівні найближчого побутового й дозвільного оточення. Серед таких негативних впливів слід назвати: загальну соціальну аномію українського суспільства як прояв тривалої економічної і політичної кризи; низький рівень життя населення країни з одночасними процесами різкого розшарування соціуму та маргіналізації; безробіття, вимушену міграцію населення і зростання кількості безпритульних; звільнення від багатьох традиційних моральних імперативів і процвітання етичного «плюралізму»; невизначеність суспільства в ставленні до проституції; поширення в Україні алкоголізму і наркоманії; прорахунки й недоліки правового виховання молоді та деформацію правосвідомості; існування традицій звідництва (сватання); негативну роль ЗМІ; незадовільну роботу правоохоронних органів щодо запобігання існуванню місць розпусти та процвітанню проституції; незначний каральний ефект за вчинення злочинів проти моральності тощо.

Перелік літератури

1. Глобализация и девиантность / науч. ред. Я. Гишинский. СПб.: Юрид. центр Пресс, 2006. 393 с.
2. Назаренко Д. О. Протидія проституції як фоновому для злочинності явищу. *Наук. зап. Львів. ун-ту бізнесу та права*. 2013. Вип. 11. С. 254–258.
3. Сравнительное криминологическое исследование преступности в Москве в 1923 и 1968–1969 гг. / под ред., вступ. ст. и заключением Н. Ф. Кузнецовой. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1971. 196 с.
4. Орлов Ю. В. Політико-кримінологічна теорія протидії злочинності: монографія. Харків: Діса плюс, 2016. 656 с.
5. Шевчук Т. А. Кримінологічна характеристика сутенерства або втягнення особи в заняття проституцією. *Право і безпека*. 2011. №2. С. 240–245.
6. Соціальний звіт за 2015 рік. Київ: Департамент стратег. планування та аналізу М-ва соц. політики України, 2016. 60 с.
7. Батиргареева В. С. До аналізу криміногенної ситуації в Україні: у світлі подій останніх років. *Правова реформа в сучасних умовах: досягнення і перспективи*: матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, Нац. авіац. ун-т, 26 лют. 2016 р.). Т. 1. Тернопіль: Вектор, 2016. С. 297–300.
8. Шакун В. І. Кримінологічна доктрина у правовій системі України. *Актуальні проблеми кримінальної відповідальності*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (10–11 жовт. 2013 р.) / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків: Право, 2015. С. 64–70.
9. Кримінологічні проблеми попередження злочинності неповнолітніх у великому місті: досвід конкретно-соціологічного дослідження: монографія / за заг. ред. В. В. Голіни та В. П. Ємельянова. Харків: Право, 2006. 292 с.
10. Рекомендації парламентських слухань на тему: «Соціально-економічні проблеми ВІЛ/СНІДу, наркоманії та алкоголізму в Україні та шляхи їх розв'язання»: затв. постановою Верхов. Ради України від 3 лют. 2004 р. № 1426-IV. *Відом. Верхов. Ради України*. 2004. № 16. Ст. 244.

Транслітерація переліку літератури

1. Gilinskij, Ja. (Eds.). (2006). *Globalizacija i deviantnost' [Globalization and deviance]*. Sankt-Peterburh.: Yuryd. Tsentr Press, 393 p. [in Russian].
2. Nazarenko, D. O. (2013). *Protydiia prostytutsii iak fonovomu dlia zlochynnosti iavyschu [Opposition to prostitution as a background for the crime phenomena]*. Nauk. zapysky L'viv. un-tu biznesu ta prava. 2013. Issue 11, pp. 254–258. [in Ukraine].

3. Kuznetsova, N. F. (1971) *Sravnitel'noe kryminologicheskoe issledovanye prestupnosti v Moskve v 1923 y 1968–1969 hh.* [Comparative criminological study of crime in Moscow in 1923, 1968–1969]. Moskva: Yzdvo Mosk. un-ta, 196 p. [in Russian].

4. Orlov, Yu. V. (2016). *Polityko-kryminologichna teoriia protydiv zlochynnosti* [Politico-criminological theory of combating crime]: monohrafiia. Kharkiv : Disa plius, 656 p. [in Ukraine].

5. Shevchuk, T. A. (2011). *Kryminologichna kharakterystyka sutenerstva abo vtiahnennia osoby v zaniattia prostytutsiieu* [Criminological characteristic of a pimping or involvement of persons in prostitution]. Pravo i bezpeka, №2, pp. 240–245. [in Ukraine].

6. *Sotsial'nyj zvit za 2015 rik. (2016).* [Social report for 2015]. Kyiv: Departament stratehichnoho planuvannia ta analizu Min-va sots. polityky Ukrainy, 60 p. [in Ukraine].

7. Batyrgareieva V. S. (2016). *Do analizu kryminohennoi sytuatsii v Ukraini: u svitli podij ostannikh rokiv.* [To the analysis of a criminogenic situation in Ukraine in light of events in recent years]. Pravova reforma v suchasnykh umovakh: dosiahnennia i perspektyvy: materialy VI Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Kyiv, Nats. aviats. un-t, 26 liutoho 2016 r.). T. 1. Ternopil': Vektor, pp. 297–300. [in Ukraine].

8. Shakun, V. I. (2015). *Kryminologichna doktryna u pravovij systemi Ukrainy.* [Criminological doctrine in the legal system of Ukraine]. Aktual'ni problemy kryminal'noi vidpovidal'nosti: materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf., 10–11 zhovt. 2013 r. redkol.: V. Ya. Tatsij (Ed.), V. I. Borysov (deputy ed.). Kharkiv: Pravo, pp. 64–70. [in Ukraine].

9. Holina, V. V., Yemel'ianov, V. P. (Ed). *Kryminologichni problemy poperedzhennia zlochynnosti nepovnotitnikh u velykomu misti: dosvid konkretno-sotsiologichnoho doslidzhennia. (2006).* [Criminological problems of prevention of juvenile crime in a big city: experience of concrete sociological research] : monohrafiia. – Kharkiv: Pravo, 2006. 292 p. [in Ukraine].

10. *Rekomendatsii parlaments'kykh slukhan' na temu: «Sotsial'no-ekonomichni problemy VIL/SNIDu, narkomanii ta alkoholizmu v Ukraini ta shliakhy ikh rozv'iazannia»: postanova Verkhov. Rady Ukrainy vid 3 liutoho 2004 r. № 1426-IV* [The recommendations of the parliamentary hearings on the theme: «Socio-economic problems of HIV/AIDS, drug addiction and alcoholism in Ukraine and ways of their decision»: decision. The Ukrainian Parliament on 3 February 2004 № 1426-IV]. // Vidom. Verkhov. Rady Ukrainy, 16. – Art. 244. [in Ukraine].

Усатова Т. І. Щодо особливостей детермінації злочинів, пов'язаних зі створенням або утриманням місць розпусти та звідництва

Статтю присвячено з'ясуванню особливостей детермінації злочинів, кримінальна відповідальність за які встановлюється у ст. 302 Кримінального кодексу України. Наголошується, що специфіка походження цих злочинів зумовлена насамперед тим фактом, що створення або утримання місць розпусти та звідництво є злочинною подією, в якій беруть участь кілька осіб. Мотивація цих осіб у походженні аналізованих правопорушень є зовнішньою детермінантою протиправної активності злочинця. Ця мотивація пов'язана, зокрема, із масовим попитом на сексуальні послуги. До внутрішніх причин протиправної поведінки злочинця належать корисливість та хибно зрозумілий альтруїзм. Разом із тим у статті підкреслюється, що поведінку особи роблять злочинною конкретна сфера людських стосунків та шляхи, в яких втілюються дії правопорушника. Останній обирає цю сферу внаслідок відповідного світогляду та наявності таких якостей, як розбещеність, зрадництво, цинізм, брутальність, глупство, що є наслідком морального занепаду особи, морально-правової та соціально-психологічної дезадаптації такої людини. Усі перелічені якості мають цілком соціальний характер та зумовлені впливом соціуму на різних рівнях, у тому числі на рівні найближчого побутового й дозвільного оточення. Серед негативних чинників у статті зазначаються: загальна соціальна аномія суспільства як прояв тривалої економічної і політичної кризи; низький рівень життя населення країни; безробіття; вимушена міграція; етичний «плюралізм»; поширення алкоголізму і наркоманії; недоліки морального і правового виховання; негативний вплив засобів масової інформації та ін.

Ключові слова: детермінація, створення або утримання місць розпусти, звідництво, корисливість, альтруїзм.

Усатова Т. И. Относительно особенностей детерминации преступлений, связанных с созданием или содержанием притонов и сводничеством

Статья посвящена выяснению особенностей детерминации преступлений, уголовная ответственность за которые устанавливается в ст. 302 Уголовного кодекса Украины. Подчеркивается, что специфика происхождения этих преступлений обусловлена прежде всего тем фактом, что создание или содержание мест разврата и сводничество являются преступным событием, в котором принимают участие несколько человек. Мотивация этих лиц в происхождении рассматриваемых правонарушений выступает внешней детерминантой противоправной активности преступника. Эта мотивация связана, в частности, с массовым спросом на сексуальные услуги. К внутренним причинам противоправного поведения преступника относятся корысть и ложно понятый альтруизм. Вместе с тем в статье подчеркивается, что поведение лица делают преступным конкретная сфера человеческих отношений и пути, в которых воплощаются действия правонарушителя. Последний выбирает данную сферу вследствие соответствующего мировоззрения и наличия таких качеств, как распущенность, предательство, цинизм, грубость, глупость, что является следствием морального упадка лично-

сти, морально-правової та соціально-психологічної дезадаптації такого члена. Все перелічені якості мають повністю соціальний характер і обумовлені впливом соціуму на різних рівнях, в тому числі на рівні найближчого побутового та дозвільного оточення. Серед негативних факторів в статті вказуються: загальна соціальна аномія суспільства як проявлення затягнутого економічного та політичного кризи; низький рівень життя населення країни; безробіття; вимушена міграція; етичний «плюралізм»; поширення алкоголізму та наркоманії; недоліки морального та правового виховання; негативний вплив засобів масової інформації та ін.

Ключові слова: детермінація, створення або збереження місць розврату, сводництво, користь, альтруїзм.

Usatova T. I. About the peculiarities of determination of the crimes connected with the creation or holding the places of sexual abuse and pandering

The paper is dedicated to the clarification of peculiarities of determination of crimes, the criminal responsibility for which is provided in the Article 302 of the Criminal Code of Ukraine. It is emphasized, that the specificity of these crimes' origin is primarily due by the fact, that the creation or holding the places of sexual abuse, as well as pandering, are a criminal event, in which several people take part. The motivation of these people, concerning the analyzed offence origin, is the external determinant of illegal criminal activity. This motivation is associated, in particular, with the massive demand for sexual services. The internal reasons of illegal criminal behavior belong to the greed and misguided altruism. At the same time the author emphasized, that a person's behavior becomes criminal due to particular areas of human relationships and the ways, in which an offender's actions, are realized. The criminal chooses this area because of a certain view of world and the possession of such qualities as depravity, treachery, cynicism, brutality, folly, that is the result of the person's moral decline, of moral and legal, as well as social and psychological, maladjustment of such individual. All these qualities are quite social in their nature and due to the influence of society on various levels, including at the level of the nearest household and permissive environment. As for the negative factors, the following ones are mentioned in the paper: general social anomie of society as a manifestation of the prolonged economic and political crisis; the low standard of living of the population; unemployment; forced migration; ethical pluralism; the spread of alcoholism and drug addiction; disadvantages of moral and legal education; the negative impact of the media, etc.

Key words: determination, pandering, creation or holding the places of sexual abuse, greed, altruism.

Рекомендовано до опублікування на засіданні відділу кримінологічних досліджень НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПРН України (протокол № 5 від 22.03.2017 р.).

Рецензент – доктор юридичних наук **В. С. Батир-гарєва**.

УДК 343.14

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ОБСЯГУ ДОКАЗІВ ТА ПОРЯДОК ЇХ ДОСЛІДЖЕННЯ В СУДОВОМУ ПРОВАДЖЕННІ

І. І. Шепітько, здобувач кафедри кримінального процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Постановка проблеми. Здійснення судового розгляду (судового слідства) передбачає визначення обсягу доказів та порядку їх дослідження. Процесуальний порядок визначення обсягу доказів та їх дослідження регламентовано ст. 349 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України). У цій нормі процесуального закону встановлено, що після роз'яснення обвинуваченому суті обвинувачення (тобто після виконання дій, передбачених ст. 348 КПК України) головуючий з'ясовує думку учасників судового провадження про те, які докази потрібно дослідити, та про порядок їх дослідження.

У п. 8 листа Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ від 5 жовтня 2012 р. №223-1446/0/4-12 «Про деякі питання порядку здійснення судового розгляду в судовому провадженні у першій інстанції відповідно до Кримінального процесуального кодексу України» встановлено, що головуючий має з'ясувати в учасників судового провадження думку про те: 1) які докази необхідно дослідити; 2) в якому порядку слід досліджувати докази [21].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У спеціальних джерелах проблемам доказування в кримінальному процесі приділялася постійна увага. Про це свідчить значна кількість наукових праць відомих учених: Ю. М. Грошевого, М. М. Михеєнка, С. М. Стахівського, М. С. Строговича, Ф. Н. Фаткулліна, С. А. Шейфера та ін.

Правову регламентацію щодо «визначення обсягу доказів, що підлягають дослідженню, та порядку їх дослідження», яку передбачено ст. 349 КПК України, необхідно віднести до новел кримі-

нального процесуального закону 2012 р. У КПК України 1960 р. було передбачено порядок направлення прокурором справи до суду. Зокрема, у ст. 232 КПК України 1960 р. було встановлено, що «прокурор або його заступник, затвердивши обвинувальний висновок, складений слідчим, або склавши новий обвинувальний висновок, направляє *справу до суду*, якому вона підсудна...» (курсив мій. – *I. Ш.*). На відміну від КПК України 1960 р., згідно з яким суду перед початком судового розгляду надавалися матеріали кримінальної справи цілком, ч. 4 ст. 291 КПК України 2012 р. забороняє надавати суду до початку судового розгляду будь-які документи, крім зазначених у ч. 4 ст. 291 КПК України. Це зроблено законодавцем з метою створити рівні умови для сторін захисту та обвинувачення стосовно надання доказів, запобігання обвинувальному нахилу суду [19, с. 105]. Крім того, М. І. Шевчук прямо вказує, що аналіз норм КПК України 1960 р. та норм КПК України 2012 р. дав підстави для висновку, що з набранням чинності новим КПК України ініціатива суду щодо дослідження доказів під час судового розгляду кримінальної справи значно зменшилася, внаслідок чого змінилася роль суду в дослідженні доказів під час судового розгляду [32, с. 134]. КПК України 2012 р. наділяє суд відносно пасивним положенням. Цій моделі властиві певні елементи активності суду, оскільки саме на суд покладається відповідальність за законність та обґрунтованість рішень, що ухвалюються в стадії судового розгляду, у зв'язку з чим він не може бути зв'язаний тією сукупністю доказів, які були надані сторонами [32, с. 130–135].

У сучасній процесуальній літературі недостатньо уваги приділялося проблемі щодо визначення обсягу доказів, що підлягають дослідженню, та порядку їх дослідження [6, с. 135–142; 12, с. 158–162; 32, с. 130–135 та ін.]. Так, О. В. Кучер справедливо зазначає, що ця проблема «майже не розглянута в доктрині вітчизняного кримінального процесуального права» [12, с. 158].

Метою статті є визначення обсягу доказів та встановлення порядку їх дослідження в судовому провадженні.

Виклад основного матеріалу. У кримінальному процесуальному законодавстві вжито термін «обсяг доказів», який раніше не використовувався в теорії доказування. Термін «обсяг доказів»

є оціночним поняттям і тому потребує більш глибокого вивчення [12, с. 159].

Теорія доказування не визначала поняття «обсяг доказів», а традиційно розглядала такі поняття і категорії, як «доказ», «доказування», «джерела доказів», «предмет доказування», «межі доказування» та ін. Вживання терміна «обсяг доказів» потребує визначення його сутності і відмежування від близьких процесуальних термінів, категорій або інститутів (наприклад, предмета і меж доказування).

Аналіз норм кримінального процесуального законодавства також свідчить про відсутність нормативного визначення поняття «обсяг доказів». Те саме стосується й ст. 349 КПК України, в якій лише використовують це словосполучення, але відсутнє його тлумачення¹. Тому існує нагальна потреба у формулюванні поняття та визначенні змісту «обсягу доказів».

У спеціальних процесуальних джерелах доказами в кримінальному судочинстві визнають фактичні дані, які містяться в законному встановленому джерелі [25, с. 225]. При цьому деякі процесуалісти наголошують, що докази – це не самі факти об'єктивної дійсності, а відомості про них, які відобразились у свідомості людей (свідків, потерпілих тощо) або відбилися на матеріальних об'єктах. Змістом доказів є відомості, інформація, яка здатна встановлювати обставини, що мають значення для правильного вирішення справи [11, с. 122].

У ст. 84 КПК України надано нормативне (процесуальне) визначення доказу, де в ч. 1 вказано, що «доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому цим Кодексом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню». У деяких джерелах справедливо зауважується, що «законодавець не випадково визначає докази як фактичні дані, а не факти» [9, с. 181].

У лексичному розумінні слово «обсяг» означає величину чогонебудь у довжину, висоту і ширину, що вимірюється в кубічних

¹ Термін «обсяг доказів» було застосовано у ст. 299 КПК України 1960 р. (у редакції Закону України від 21 червня 2001 р. №2533-III).

одиницях, або взагалі величину, кількість [20, с. 377] чи зміст чого-небудь з погляду його величини, кількісного вираження тощо; зміст чого-небудь з погляду його значення, важливості [4, с. 653]. Таким чином, обсяг доказів має означати величину, кількість або зміст інформації (відомостей, даних), яка здатна встановлювати обставини, що мають значення для правильного вирішення справи. Обсяг доказів – це кількість та зміст фактичних даних.

Обсяг доказів певним чином співвідноситься з межами доказування. Різниця між обсягом доказів і межами доказування полягає в тому, що стосовно обсягу доказів мова йде про їх кількість, а стосовно межі доказування – про певне обмеження процесу щодо збирання, дослідження та оцінки доказів, яке визначається на шляху встановлення обставин злочину. Доказування, на відміну від доказу, – різновид практичної пізнавальної діяльності. Тому метою доказування завжди є пізнання всіх суттєвих обставин, що мають значення для прийняття правильного рішення по справі [25, с. 116]. Межі доказування – це необхідна і достатня зібрана по справі сукупність доказів, яка забезпечує правильне її вирішення шляхом установлення «шуканого комплексу» обставин, що підлягають доказуванню [25, с. 187].

У процесуальній літературі інколи ставиться знак рівності між межами доказування й обсягом доказування, вказується, що ці поняття тотожні [17, с. 106–107]. Зокрема, у сучасних джерелах зазначається, що межі доказування (або обсяг доказування) – оцінна категорія, яка визначається по кожному кримінальному провадженню та кожному конкретному процесуальному рішення, що приймається залежно від зібраних доказів і внутрішнього переконання особи, яка збирає докази. Звичайно, що кількісна сторона меж доказування не може бути визначена через цифрові показники. Вона може бути розкрита через такі показники, як сукупність доказів, зіставлення цієї сукупності з предметом доказування, та залежати від рішення, яке необхідно прийняти, або дії, яку необхідно вчинити» [9, с. 193]. Існує й інша позиція про те, що межі доказування й обсяг доказування повною мірою не збігаються, оскільки межі доказування – це певна ідеальна сукупність доказів, а обсяг доказування – сукупність доказів, які реально наявні у кримінальному

провадженні. Ю. М. Грошевий та С. М. Стахівський пишуть, що термін «обсяг доказування» має право на існування, проте він не є рівнозначним термінові «межі доказування». Обсяг доказування – це наявність усіх доказів у справі, а межі – їх мінімальна сукупність, яка дозволяє якісно і ґрунтовно дослідити обставини, що входять до предмета доказування [5, с. 43]. Цей погляд поділяють й деякі інші науковці [24, с. 8]. У процесуальній літературі висловлювалася також і позиція про недоцільність узагалі виокремлювати поняття «обсяг доказування», оскільки практично він не є потрібним, а теоретично це може призвести до плутанини [28, с. 23].

Необхідно відрізнити обсяг доказів і предмет доказування. Предмет доказування дає відповідь на питання: що підлягає доказуванню у справі. У процесуальній теорії обставини, що підлягають доказуванню (або, по-іншому, – предмет доказування), розглядають як сукупність фактів і обставин, які мають значення для правильного вирішення кримінальної справи і підлягають встановленню за допомогою доказів [26, с. 114]. Предмет доказування – це певна сукупність обставин, установлення яких необхідно по кожному кримінальному провадженню, без виявлення яких неможливо розкрити кримінальне правопорушення, встановити особу, котра його вчинила, прийняти законне, обґрунтоване, вмотивоване рішення [9, с. 190]. Іншими словами, предмет доказування – система обставин, що виявляє властивості і зв'язки досліджуваної події, суттєві для правильного вирішення кримінальної справи та реалізації в кожному конкретному випадку завдань судочинства. Ці обставини встановлюються шляхом процесуального доказування [25, с. 139].

Предмет доказування визначено в кримінальному процесуальному законодавстві. У ч. 1 ст. 91 КПК України надано перелік обставин, які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні: 1) подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення); 2) винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення; 3) вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат; 4) обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення,

характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження; 5) обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання.

Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що запропонований у кримінальному процесуальному законі термін «обсяг доказів» певним чином співвідноситься з термінами «предмет» та «межі доказування». Тлумачення терміна «обсяг доказів» розкриває його змістовну сторону, яка означає кількість фактичних даних у кримінальному провадженні, що виявляється у певному їх поєднанні як належна сукупність (або система).

Згідно із ч. 2 ст. 84 КПК України процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи, висновки експертів. Необхідно наголосити, що в процесуальному розумінні до документів за наявності в них відомостей належать у тому числі протоколи процесуальних дій та додатки до них, а також носії інформації, на яких за допомогою технічних засобів зафіксовано процесуальні дії (п. 3 ч. 2 ст. 99 КПК України).

У ст. 349 КПК України йдеться про дослідження доказів. У юридичній літературі дослідження доказів розглядаються як елемент процесу доказування. Метою дослідження доказів є встановлення змісту доказу, його достовірності та узгодженості з іншими доказами в справі. Здійснюється слідчим (судом) безпосередньо або за допомогою експерта [18, с. 199].

У теорії кримінального процесу дослідження доказів визначають як їх перевірку, яка провадиться шляхом їх аналізу, зіставлення з іншими доказами, що може призвести до висновку про необхідність збирання нових доказів, які підтверджують або спростовують докази, що перевіряються. Отже, особливість перевірки доказів полягає в тому, що вона здійснюється як логічним, тобто розумовим шляхом, так і за допомогою практичних дій, які можуть бути пов'язані зі збиранням нових доказів, відповідно до закону (ст. 93 КПК України) [9, с. 203]. Існує також думка про те, що докази можуть правильно відображати об'єктивну дійсність, а можуть і викривлювати її, тобто вони можуть бути достовірними або недостовірними.

вірними. Тому всі вони підлягають ретельній, всебічній та об'єктивній перевірці [26, с. 142].

У процесуальній літературі існують різні підходи щодо розуміння та тлумачення поняття «дослідження доказів». Так, О. В. Литвин пише, що «у доктрині кримінального процесуального права склалися декілька підходів до визначення “дослідження доказів”» [13, с. 728]. При цьому зауважується, що окремі автори ототожнюють дослідження та перевірку доказів, інші – вважають термін «перевірка» неточним [13, с. 728].

Поряд із термінами «дослідження доказів» та «перевірка доказів» використовують також і такий термін, як «верифікація даних». Так, О. П. Ващук пише, що, «застосовуючи метод верифікації, учасники судового провадження першої інстанції перевіряють, чи відповідають обставини, встановлені в ході кримінального провадження, – фіксованому результату події, що мала місце в минулому... Верифікація на судовому провадженні першої інстанції – це метод підтвердження того, що хід і результати судового провадження першої інстанції відповідають дійсним обставинам події, що мала місце» [3, с. 89]. Дослідження доказів на стадії судового розгляду передбачає здійснення їх верифікації. На можливість верифікації відомостей (даних) й на інших стадіях кримінального провадження теж зверталася увага в літературних джерелах [2, с. 89–92].

Термін «верифікація» походить від лат. *verus*, що означає справжній і *facio* – роблю. Верифікація у довідкових джерелах визначається як перевірка, емпіричне підтвердження теоретичних положень науки шляхом зіставлення їх із об'єктами, що спостерігаються чуттєвими даними, експерименту [1, с. 194] або «перевірка істинності, встановлення достовірності» [4, с. 82]. Тому термін «верифікація» може бути використаний і в кримінальній процесуальній теорії для позначення порядку перевірки істинності фактичних даних і встановлення їх достовірності.

Визначення обсягу доказів, що підлягають дослідженню, передбачає визначення їх належності (ст. 85 КПК України) і допустимості (статті 86, 87, 88, 89 та 90 КПК України). У ч. 3 ст. 17 КПК України встановлено, що «обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, отриманих незаконним шляхом». У ч. 1 ст. 86 КПК України

передбачено, що «доказ визнається допустимим, якщо він отриманий у порядку, встановленому цим Кодексом». При цьому в ч. 2 ст. 86 КПК України наголошено на тому, що «недопустимий доказ не може бути використаний при прийнятті процесуальних рішень, на нього не може посилається суд при ухваленні судового рішення». Крім того, у ст. 87 КПК України визначено поняття «недопустимість доказів, отриманих внаслідок порушення прав та свобод людини». У ч. 2 ст. 87 КПК України вказано, що суд зобов'язаний визнати істотними порушеннями прав людини і основоположних свобод такі діяння: 1) здійснення процесуальних дій, які потребують попереднього дозволу суду, без такого дозволу або з порушенням його суттєвих умов; 2) отримання доказів внаслідок катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність особи, поводження або погрози застосування такого поводження; 3) порушення права особи на захист; 4) отримання показань чи пояснень від особи, яка не була повідомлена про своє право відмовитися від давання показань та не відповідати на запитання, або їх отримання з порушенням цього права; 5) порушення права на перехресний допит.

Згідно із ч. 2 ст. 89 КПК України у разі встановлення очевидної недопустимості доказу під час судового розгляду суд визнає цей доказ недопустимим, що тягне за собою неможливість дослідження такого доказу або припинення його дослідження в судовому засіданні, якщо таке дослідження було розпочате. При цьому сторони кримінального провадження, потерпілий мають право під час судового розгляду подавати клопотання про визнання доказів недопустимими, а також наводити заперечення проти визнання доказів недопустимими.

Цікавою є практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) щодо визнання доказів недопустимими. Аналіз правових позицій ЄСПЛ у частині доказування у кримінальному провадженні віддзеркалює тенденцію у зміні підходів у питаннях про допустимість доказів у контексті справедливого судового розгляду. С. О. Ковальчук пише, що із часом ЄСПЛ почав поступово відходити від застосування традиційного підходу, використовуючи динамічний підхід до визначення недопустимості доказів. ЄСПЛ пере-

носить акцент на процедуру дослідження й перевірки доказів та аналізує докази, отримані із порушенням гарантій ст. 6 Європейської конвенції – презумпції невинуватості, права не свідчити проти себе і своїх близьких, права на допомогу адвоката (зокрема, докази, отримані в результаті провокації або особливо цинічних форм обману) [7, с. 201].

Сторони судового провадження мають надавати свої пропозиції щодо обсягу доказів, що підлягають дослідженню, та порядку їх дослідження. С. Л. Шаренко зазначає, що суд на початку судового розгляду має з'ясувати думку учасників судового провадження (насамперед сторін), які докази необхідно дослідити. З урахуванням обсягу відповідних доказів від сторін таку думку доцільно витребувати в письмовому вигляді (клопотання тощо). Зокрема, від учасника кримінального провадження слід з'ясувати: 1) які саме докази він бажає надати для дослідження суду; 2) які саме обставини мають підтвердити чи спростувати ці докази; 3) чи дотримано порядок відкриття матеріалів (ч. 12 ст. 290 КПК України); 4) в якому порядку слід досліджувати докази [30, с. 105].

У ст. 349 КПК України встановлено загальне правило про те, що докази зі сторони обвинувачення досліджуються в першу чергу, а зі сторони захисту – у другу. Більш конкретного порядку дослідження доказів кримінальний процесуальний закон не передбачає. У процесуальній літературі висловлювалася позиція про те, що пропонуваній порядку «не є імперативним, він може бути змінений ухвалою суду, відповідно до ч. 2 ст. 349 КПК. Зокрема, така зміна є доцільною в разі, якщо сторона захисту стверджує про недопустимість певного доказу зі сторони обвинувачення і бажає надати свої докази на підтвердження цього. Також необхідність зміни обсягу дослідження доказів може бути зумовлена появою нових доказів (наприклад, коли під час дослідження обставин справи та перевірки їх доказами суд дійде висновку про необхідність проведення судової експертизи)» [30, с. 107].

Відповідно до ч. 2 ст. 349 КПК України обсяг доказів, які будуть досліджуватися, та порядок їх дослідження визначаються ухвалою суду і в разі необхідності можуть бути змінені. У п. 8 листа Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних

справ «Про деякі питання порядку здійснення судового розгляду в судовому провадженні у першій інстанції відповідно до Кримінального процесуального кодексу України» вказано, що обсяг доказів, які досліджуватимуться, та порядок їх дослідження (послідовність) визначаються ухвалою суду і за необхідності може бути змінено.

Певною новелою кримінального процесуального законодавства України є встановлення можливості спрощеного порядку дослідження доказів¹. Цей порядок передбачено згідно із Рекомендацією №6 R (87) 18 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Стосовно спрощення кримінального правосуддя», якщо конституційні й правові традиції допускають це, то має бути введена процедура «заява підсудного про визнання провини», за якої від обвинуваченого потрібна явка в суд на ранній стадії правосуддя, щоб заявити в суді публічно про те, що він приймає чи відкидає звинувачення проти себе, або мають бути введені подібні процедури. У таких випадках суд першої інстанції повинен бути в змозі вирішувати, чи обійтися без усього процесу розслідування або його частини та негайно перейти до розгляду особи правопорушника, винесення вироку й по можливості вирішення питання про компенсацію [22].

У ч. 3 ст. 349 КПК України регламентовано, що «суд має право, якщо цього не заперечують учасники судового провадження, визнати недоцільним дослідження доказів щодо тих обставин, які ніким не оспоруються. При цьому суд з'ясовує, чи правильно розуміють зазначені особи зміст цих обставин, чи немає сумнівів у добровільності їх позиції, а також роз'яснює їм, що у такому випадку вони будуть позбавлені права оскаржити ці обставини в апеляційному

¹ Цей порядок було встановлено ч. 3 ст. 299 КПК України 1960 р., в якій зазначалося, що «суд вправі, якщо проти цього не заперечують учасники судового розгляду, визнати недоцільним дослідження доказів стосовно тих фактичних обставин справи та розміру цивільного позову, які ніким не оспоруються. При цьому суд з'ясовує, чи правильно розуміють підсудний та інші учасники судового розгляду зміст цих обставин, чи немає сумнівів у добровільності та істинності їх позиції, а також роз'яснює їм, що у такому випадку вони будуть позбавлені права оспорювати ці фактичні обставини справи та розмір цивільного позову в апеляційному порядку». Норму ст. 299 КПК України сформульовано в редакції Закону України від 21 червня 2001 р. №2533-III.

порядку». У п. 8 листа Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про деякі питання порядку здійснення судового розгляду в судовому провадженні у першій інстанції відповідно до Кримінального процесуального кодексу України» вказано, що «ці роз'яснення суду та пояснення обвинуваченого, потерпілого, прокурора та інших мають бути відображені в усіх засобах фіксування кримінального провадження» [21].

У процесуальній літературі висловлені різні (навіть протилежні) погляди щодо порядку спрощеного дослідження доказів у судовому розгляді (спрощеного порядку судового слідства) [15, с. 248–250; 23, с. 74–77; 27; 31, с. 175–181 та ін.]. Окремі науковці роблять заяви про те, що треба виключити можливість спрощеного дослідження доказів. Так, А. В. Форостяний зазначає, що «необхідно взагалі виключити ч. 3 ст. 349 КПК України. Обґрунтування цієї пропозиції полягає в тому, що під час проведення спрощеного судового розгляду обмежується така конституційна засада кримінального провадження, як презумпція невинуватості та доведення вини» [29, с. 66].

Л. М. Лобойко наголошує, що спрощення у провадженні судового слідства, яке полягає в обмеженні дослідження доказів у справі, у кримінальному процесі змішаної форми за умов, коли Україна лише буде правову державу, призведе до загрози наближення форми процесу не до змагальної, а, навпаки, до інквізиційної [15, с. 250].

Інші процесуалісти більш обережно підходять до інституту спрощеного дослідження доказів. Такі позиції полягають у необхідності внесення змін та доповнень до кримінального процесуального закону щодо порядку спрощеного дослідження доказів. Зокрема, Л. Д. Удалова та В. Я. Корсун пишуть, що потрібно заборонити проведення спрощеного судового розгляду в таких випадках: 1) у разі обвинувачення особи в учиненні тяжких та особливо тяжких злочинів; 2) у справах, у яких матеріали щодо однієї або кількох осіб, які заперечують свою вину, виділені в окреме провадження; 3) у справах щодо неповнолітніх підсудних та осіб, які через свої фізичні вади не можуть повною мірою реалізувати свої права; 4) у всіх випадках, коли у суду виникає сумнів у тому, що позиція обвинуваченого є добровільною та істинною [27, с. 56–57].

Поряд із терміном «спрощений порядок судового розгляду (судового слідства)» використовується також і термін «скорочена процедура судового слідства». Зокрема, О. В. Литвин використовує термін «скорочений судовий розгляд» (ч. 3 ст. 349 КПК України) і вказує, що «умовою проведення скороченого судового розгляду є правильність розуміння учасниками судового провадження змісту обставин, які не оспоруються, добровільність їх позиції» [14, с. 172]. Ю. Л. Лопанчук зазначає, що скорочена процедура судового слідства – повне або часткове виключення етапу дослідження доказів по справі, що відбувається за рішенням суду за згодою сторін процесу і спрямоване на пришвидшення та спрощення розгляду кримінальної справи [16].

У КПК деяких країн Європи передбачено процедуру щодо «скороченого розгляду доказів». Так, у ст. 273 КПК Литовської Республіки встановлено: якщо обвинувачений, якого не обвинувачують у вчиненні тяжких чи дуже тяжких злочинів, після проголошення акта обвинувачення повідомить, що визнає свою вину та бажає з приводу цього давати свідчення і погоджується на не розгляд доказів, тоді розгляд і дослідження доказів при опитуванні обвинуваченого, згідно з вимогами ст. 291 цього Кодексу, можуть зупинитися і в разі відсутності сумнівів щодо характеру та мотивів скоєного злочину після короткого ознайомлення з доказами слідства розгляд справи закривається за згодою прокурора та захисника. У ч. 2 ст. 273 КПК Литовської Республіки зазначається: якщо з'ясується, що обвинувачений вчинив один чи декілька злочинів, скорочений розгляд доказів проводиться тоді, коли визначені у частині першій цієї статті умови підпадають під усі обвинувачення [10].

Висновки. На нашу думку, проведений аналіз дозволяє стверджувати, що терміни «спрощення» та «скорочення» судового розгляду необхідно розглядати як співвідношення загального та окремого понять, оскільки до спрощеного судового розгляду може бути також віднесено процедуру спрощеного провадження щодо кримінальних проступків (статті 381, 382 КПК України), кримінальне провадження на підставі угод (статті 468, 469 КПК України). При цьому спрощене судове слідство означає скорочений порядок у дослідженні доказів, а скорочений порядок дослідження доказів об-

умовлений необхідністю економії процесуальних засобів. Тому така процедура повинна міститися в чинному кримінальному процесуальному законодавстві. Повною мірою можна погодитися із пропозиціями тих науковців, які пропонують внесення доповнень до ч. 3 ст. 349 КПК України про встановлення певних умов або процесуальних меж щодо використання спрощеної процедури судового розгляду і можливостей скороченого дослідження доказів щодо тих обставин, які ніким не оспорується.

Перелік літератури

1. Большой энциклопедический словарь. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Большая Рос. энцикл.; СПб.: Норинт, 1998. 1456 с.
2. Ващук О. П. Верифікація відомостей/даних на початку досудового розслідування. *Наук. вісн. Херсон. держ. ун-ту. Серія Юрид. науки*. 2015. Т. 3, вип. 6. С. 89–92.
3. Ващук О. П. Особливості верифікації даних у судовому провадженні першої інстанції. *Прикарпат. юрид. вісн.* 2016. Вип. 2 (11). С. 87–90.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. 1440 с.
5. Грошевий Ю. М., Стахівський С. М. Докази і доказування у кримінальному процесі: наук.-практ. посіб. Київ: КНТ, 2006. 272 с.
6. Дехтяр О. Г. Реалізація засади безпосередності дослідження показань, речей і документів під час судового розгляду кримінальної справи судом першої інстанції. *Наше право*. 2013. № 7. С. 135–142.
7. Ковальчук С. О. Європейські правові стандарти подання, дослідження, оцінювання й використання речових доказів під час кримінального провадження. *Наук. пр. Нац. ун-ту «Одес. юрид. акад.»*. Т. XV / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.) [та ін.]; відп. за вип. М. В. Афанасьєва. Одеса: Юрид. літ., 2015. С. 200–210.
8. Кримінально-процесуальний кодекс України 1960 р. (у ред. Закону України від 21.06.2001 № 2533-III).
9. Кримінальний процес: підручник / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін. Харків: Право, 2013. 824 с.
10. Кримінально-процесуальний кодекс Литовської Республіки: ухвал. законом № IX-785 14 берез. 2002 р. URL: [http://www.pravo.org.ua/files/_\(2\).pdf](http://www.pravo.org.ua/files/_(2).pdf) (дата звернення: 15.02.2017).

11. Кузнецов Н. П. Доказательства и доказывание. *Уголовный процесс России: учеб. пособие* / под ред. З. Ф. Ковриги, Н. П. Кузнецова. Воронеж: Воронеж. гос. ун-т, 2003. 453 с.
12. Кучер О. В. Про деякі проблеми визначення обсягу та порядку дослідження доказів відповідно до вимог ст. 349 КПК України. *Вісн. кримінал. судочинства*. 2015. №3. С. 158–162.
13. Литвин О. В. Дослідження доказів у судовому розгляді: деякі питання. *Актуал. проблеми держави і права*. 2013. Вип. 67. С. 728–732.
14. Литвин О. В. Скорочений судовий розгляд за КПК 2012 р.: теорія та практика. *Вісн. кримінал. судочинства*. 2015. №3. С. 170–177.
15. Лобойко Л. М. Допустимість спрощення порядку судового розгляду справи у кримінальному процесі змішаної форми. *Судова реформа в Україні: проблеми і перспективи: матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 18–19 квіт. 2002 р.)*. Київ; Харків: Юрінком Інтер, 2002. С. 248–250.
16. Лопанчук Ю. Л. Скорочена процедура судового слідства за чинним КПК України: суть, мета та умови застосування. URL: <http://www.eprints.oa.edu.ua/755/1/Lopanchuk.pdf> (дата звернення: 02.03.2017).
17. Михеенко М. М. Доказывание в советском уголовном судопроизводстве. Киев: Вища шк., 1984. 134 с.
18. Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. / відп. ред.: Є. М. Моїсєєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. Київ: Атіка, 2009. Т. V: Кримінально-процесуальна та криміналістична діяльність поліцейських організацій. 1008 с.
19. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України: у 4 т. / за заг. ред. О. В. Стовби. Харків: Вид. агенція «Апостиль», 2015. Т. III. 372 с.
20. Ожегов С. И. Словарь русского языка: ок. 57 000 слов / под ред. Н. Ю. Шведовой. 16-е изд., испр. М.: Рус. яз., 1984. 797 с.
21. Про деякі питання порядку здійснення судового розгляду в судовому провадженні у першій інстанції відповідно до Кримінального процесуального кодексу України: лист Вищ. спеціаліз. суду України з розгляду цивіл. і кримінал. справ від 05.10.2012 № 223-1446/0/4-12: URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v1446740-12> (дата звернення: 02.03.2017).
22. Рекомендація № 6 R (87) 18 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Стосовно спрощення кримінального правосуддя» від 17.09.1987. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_339 (дата звернення: 02.03.2017).
23. Сокира Л. Спрощений порядок розгляду кримінальних справ. *Прокуратура. Людина. Держава*. 2004. №9. С. 74–77.

24. Старенький О. С. Щодо визначення поняття меж доказування в кримінальному провадженні. *Часопис Нац. ун-ту «Остроз. акад.»*. Серія «Право». 2014. №1 (9). С. 1–12.
25. Теория доказательств в советском уголовном процессе / отв. ред. Н. В. Жогин. Изд. 2-е, испр. и доп. М.: Юрид. лит., 1973. 736 с.
26. Уголовный процесс России: учеб. пособие / под ред. З. Ф. Ковриги, Н. П. Кузнецова. Воронеж: Воронеж. гос. ун-т, 2003. 453 с.
27. Удалова Л. Д., Корсун В. Я. Суд як суб'єкт кримінально-процесуального доказування: монографія. Київ: Скіф, 2012. 168 с.
28. Ульянова Л. Т. Оценка доказательств судом первой инстанции. М.: [б. и.], 1959. 167 с.
29. Форостяний А. В. Проведення спрощеного судового розгляду за новим кримінальним процесуальним кодексом України. *Юрид. часопис Нац. акад. внутр. справ*. 2013. №2. С. 64–68.
30. Шаренко С. Л. Стаття 349. Визначення обсягу доказів, що підлягають дослідженню, та порядку їх дослідження. *Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України: у 4 т. / за заг. ред. О. В. Стовби*. Харків: Вид. агенція «Апостиль», 2015. Т. III. С. 104–109.
31. Шаренко С. Проблеми скороченого судового розгляду кримінальної справи. *Вісн. Акад. прав. наук України*. 2005. №1. С. 175–181.
32. Шевчук М. І. Власна ініціатива суду щодо дослідження доказів під час судового розгляду кримінальної справи. *Наук. вісн. Міжнар. гуманітар. ун-ту. Серія: Юриспруденція*. 2013. №6–3, т. 2. С. 130–135.

Транслітерація переліку літератури

1. *Bol'shoj jenciklopedicheskij slovar' [Great encyclopedic dictionary]* (2nd ed). (1998). Moscow, Saint-Peterburg: «Norint». [in Russian].
2. Vaschuk, O. P. (2015) Veryfikatsiia vidomostej /danykh na pochatku dosudovoho rozsliduvannia [Information data verification at the beginning of pre-trial investigation]. *Naukovyj visnyk Khersons'koho derzhavnoho universytetu – Scientific Bulletin of Kherson State University*, 6, ser. Jurisprudence T. 3. p. 89–92. [in Ukrainian].
3. Vaschuk, O. P. (2016) Osoblyvosti veryfikatsii danykh u sudovomu provadzhenni pershoi instantsii [Data validation features in the first instance proceedings]. *Prykarpats'kyj iurydychnyj visnyk – Carpathian Law Gazette*, 2 (11). p. 87–90. [in Ukrainian].
4. Busel, V. T. [Eds.]. (2001) *Velykyj tlumachnyj slovnyk suchasnoi ukraïns'koi movy [Great Explonatory Dictionary of Modern Ukrainian]*. Kyiv. Irpin': VTF «Perun». [in Ukrainian].

5. Hroshevyj, Yu. M., & Stakhivs'kyj, S. M. (2006) *Dokazy i dokazuvannia u kryminal'nomu protsesi* [Evidence and proof in criminal proceedings] nauk.-prakt. posibnyk. Kyiv: KNT. [in Ukrainian].
6. Dekhtiar, O. H. (2013) Realizatsiia zasady bezposerednosti doslidzhennia pokazan', rechej i dokumentiv pid chas sudovoho rozghliadu kryminal'noi spravy sudom pershoi instantsii [Implementation of the principles of directness of studies testimony things and documents during the criminal trial at the first instance court]. *Nashe pravo – Our right*, 7, 135–142 [in Ukrainian].
7. Koval'chuk, S. O. (2015). Yevropejs'ki pravovi standarty podannia, doslidzhennia, otsiniuvannia j vykorystannia rechovykh dokaziv pid chas kryminal'noho provadzhennia [EUROPEAN legal standards of provision, study, evaluation and use of physical evidence in criminal proceedings]. *Naukovi pratsi Natsional'noho universytetu «Odes'ka iurydychna akademiia» – Scientific papers of National Law University «Odessa Law Academy»*. T. XV. Kivalov, S. V. (Ed.); Odesa: Yuryd. lit. [in Ukrainian].
8. KPK Ukrainy 1960 r.: u redaktsii Zakonu Ukrainy vid 21.06.2001 r. №2533-III [Criminal Procedure Code of Ukraine 1960: the Law Ukraine dated 21.06.2001 №2533-III]. [in Ukrainian].
9. Hroshevyj, Yu. M., Tatsij, V. Ya., Tumanians, A. R. et al. (2013). *Kryminal'nyj protses [Criminal Procedure]*. V. Ya. Tatsiia, Yu. M. Hroshevoho, O. V. Kaplinoi, O. H. Shylo (Ed.); Kharkiv: Pravo. [in Ukrainian].
10. Kryminal'no-protsesual'nyj kodeks Lytovs'koi Respubliki: ukhvaleno zakonom Nr. IX-785 14 bereznia 2002 r. [Criminal Procedure Code of the Republic of Lithuania: passed by the law IX-785, 14 march 2002]. Retrieved from: [http://www.pravo.org.ua/files/_\(2\).pdf](http://www.pravo.org.ua/files/_(2).pdf). [in Ukrainian].
11. Kuznecov, N. P. (2003). Dokazatel'stva i dokazyvanie [Evidence and Proof]. *Ugolovnyj process Rossii – The Criminal Procedure in Russia*. Z. F., Kovrigi, & N. P., Kuznecova (Ed.). Voronezh: Voronezh. gos. un-t. [in Russian].
12. Kucher, O. V. (2015) Pro deiaki problemy vyznachennia obsiahu ta poriadku doslidzhennia dokaziv vidpovidno do vymoh st. 349 KPK Ukrainy [On some problems of determining the amount and the procedure of evidence study in according with the Article 349 of Criminal Procedure Code of Ukraine]. *Visnyk kryminal'noho sudochynstva – Journal of Criminal Justice*, 3, 158–162. [in Ukrainian].
13. Lytvyn, O. V. (2013) Doslidzhennia dokaziv u sudovomu rozghliadi: deiaki pytannia [Research of evidence in the trial]. *Aktual'ni problemy derzhavy i prava – Actual problems of state and law*, 67, 728–732. [in Ukrainian].
14. Lytvyn, O. V. (2015) Skorochenyj sudovyj rozghliad za KPK 2012 r.: teoriia ta praktyka [Reducing trial activity to the Criminal Procedure Code of

Ukraine in 2002: Theory and Practice. *Visnyk kryminal'noho sudochynstva – Bulletin of criminal justice*, 3, 170–177. [in Ukrainian].

15. Loboiko, L. M. (2002) Dopustymist' sproschennia poriadku sudovoho rozghliadu spravy u kryminal'nomu protsesi zmishanoi formy [simplify the admissibility to trial in a mixed criminal proceedings]. The Judicial reform in Ukraine: Problems and Prospects '02: *Nauk.-prakt. konf. (18–19 kvitnia 2002 r.) – Materials of Scientific and Practical Conference*. (pp. 248–250). Kharkiv,). – Kyiv; Kharkiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].

16. Lopanchuk, Yu. L. Skorochena protsedura sudovoho slidstva za chynnym KPK Ukrainy: sut', meta ta umovy zastosuvannia [Simplified trial under the current Criminal Procedure Code of Ukraine: the nature, purpose and conditions of use]. Retrieved from: <http://www.eprints.oa.edu.ua/755/1/Lopanchuk.pdf>. [in Ukrainian].

17. Miheenko, M. M. (1984). *Dokazyvanie v sovetskom ugovnom sudoproizvodstve [Proving in Soviet criminal proceedings]*. Kyiv: Vishha shkola [in Russian].

18. Moiseiev, Ye. M., Tatsij, V. Ya., & Shemshuchenko, Yu. S. (2009) *Mizhnarodna politsejs'ka entsyklopediia: v 10 T., T. 5 Kryminal'no-protseual'na ta kryminalistychna diial'nist' politsejs'kykh orhanizatsij – International Police encyclopedia In 10 Volumes, Vol. 5 Criminal procedure and forensic police organizations activities*. Kyiv: Atika. [in Ukrainian].

19. Stovby, O. V. (Eds.). (2015). *Naukovo-praktychnyj komentar Kryminal'noho protseual'noho kodeksu Ukrainy: u 4 t. [Scientific and practical commentary of The Criminal Procedure Code of Ukraine in 4 Volumes: Vol. 3]*. Kharkiv: Vyd. ahentsiia «Apostyl'». [in Ukrainian].

20. Ozhegov, S. I. (1984) *Slovar' russkogo jazyka: ok. 57 000 slov [Dictionary of Russian language: about 57 000 words]*. Shvedovoj, N. Ju. (Ed.). Moscow: Rus. jaz. [in Russian].

21. Pro deiaki pytannia poriadku zdijsnennia sudovoho rozghliadu v sudovomu provadzhenni u pershij instantsii vidpovidno do Kryminal'noho protseual'noho kodeksu Ukrainy: lyst Vyschoho spetsializovanoho sudu Ukrainy z rozghliadu tsyvil'nykh i kryminal'nykh sprav vid 05.10.2012 №223–1446/0/4–12 [On some issues of the order of proceedings at first instance according to the Criminal Procedure Code of Ukraine: The letter of the High Specialized Court of Ukraine for Civil and Criminal Cases dated November 5, 2012 №223–1446/0/4–12]. Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v1446740-12>. [in Ukrainian].

22. Rekomendatsiia №6 R (87) 18 Komitetu ministriv Rady Yevropy derzhavam-chlenam «Stosovno sproschennia kryminal'noho pravosudiva» vid 17.09.1987 r. [The Recommendation number 6 R (87) 18 of the Committee of

Ministers to member states «Concerning the simplification of criminal justice» from September, 17, 1987]. Retrieved from: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_339. [in Ukrainian].

23. Sokyra, L. (2004) Sproschenyj poriadok rozghliadu kryminal'nykh sprav [Simplified procedure in criminal cases]. *Prokuratura. Liudyna. Derzhava. – The prosecutor's office. Human. State, 9, 74–77*. [in Ukrainian].

24. Staren'kyj, O. S. (2014) Schodo vyznachennia poniattia mezh dokazuvannia v kryminal'nomu provadzheni. [Regarding the definition of the limits of proving in criminal proceedings]. *Chasopys Natsional'noho universytetu «Ostroz'ka akademiia». Serii «Pravo» – The Journal of National University «Ostroh Academy». Ser.Law, 1(9), 1–12*. [in Ukrainian].

25. Zhogin, N. V. (Eds.). (1973). *Teoriya dokazatel'stv v sovetskom ugolovnom processe. [Theory of Evidence in the Soviet Criminal Process]*. Moscow: Jurid. lit. [in Russian].

26. Kovrigi, Z. F., & Kuznecova, N. P. (Eds.) (2003). *Ugolovnyj process Rossii Voronezh [The Criminal Procedure of Russia]*. Voronezh. gos un-t. [in Russian].

27. Udalova, L. D., & Korsun, V. Ya. (2012) *Sud iak sub'iekt kryminal'no-protsesual'noho dokazuvannia [The court as the subject of criminal procedure proving]*. Kyiv: Skif [in Ukrainian].

28. Ul'janova, L. T. (1959) *Ocenka dokazatel'stv sudom pervoj instancii [The court as the subject of criminal procedure proving]*. Moscow: [B.i.]. [in Ukrainian].

29. Forostiany, A. V. (2013) Provedennia sproschеноho sudovoho rozghliadu za novym kryminal'nym protsesual'nym kodeksom Ukrainy [Holding simplified proceedings under the new Criminal Procedure Code of Ukraine]. *Yurydychnyj chasopys Natsional'noi akademii vnutrishnikh sprav – Legal journal of the National Academy of Internal Affairs, 2, 64–68*. [in Ukrainian].

30. Sharenko, S. L. (2015) Stattia 349. Vyznachennia obsiahu dokaziv, scho pidliahaiut' doslidzhenniu, ta poriadku ikh doslidzhennia. [Article 349. Determination of the amount of evidence subject to investigation and the order of their research]. *Naukovo-praktychnyj komentar Kryminal'noho protsesual'noho kodeksu Ukrainy – Scientific and practical commentary of the Criminal Procedure Code of Ukraine, Vol. 3, 104–109*. Stovby, O. V. (Ed.). Kharkiv: Vyd. ahentsiia «Apostyl'» [in Ukrainian].

31. Sharenko, S. (2005) Problemy skorochenoho sudovoho rozghliadu kryminal'noi spravy [The problem of reducing the trial of a criminal case]. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy. – The Bulletin of the Academy of Sciences of Ukraine, 1, 175–181*. [in Ukrainian].

32. Shevchuk, M. I. (2013) Vlasna initsiatyva sudu schodo doslidzhennia dokaziv pid chas sudovoho rozghliadu kryminal'noi spravy [The courts own initiation of court for examination of evidence during the trial of the criminal case]. Naukovyj visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu – The Scientific Journal of International Humanitarian University, 6–3, Vol.2, 130–135. Ser.: Yurysprudentsiia. [in Ukrainian].

Шепітько І. І. Проблеми визначення обсягу доказів та порядок їх дослідження в судовому провадженні

Стаття присвячена новелі кримінального процесуального законодавства, яка передбачає порядок визначення обсягу доказів та їх дослідження в процесі судового розгляду (ст. 349 КПК України). Здійснено аналіз поняття «обсяг доказів» і встановлено його співвідношення з межами і предметом доказування. Приділено певну увагу розгляду проблеми дослідження і перевірки доказів у судовому провадженні. Аргументовано позицію про те, що дослідження доказів на стадії судового розгляду передбачає їх верифікацію.

Визначення обсягу доказів, що підлягають дослідженню, вимагає встановлення їх належності та допустимості. У зв'язку з чим у статті звернуто увагу на практику Європейського суду з прав людини. У роботі проаналізовано також можливості у визначенні оптимального порядку дослідження доказів під час судового розгляду.

У статті розглянуто специфіку спрощеного порядку дослідження доказів і скороченого судового розгляду. Висловлено думку про доцільність встановлення певних умов (або меж) у використанні цих процедур.

Ключові слова: обсяг доказів, доказування, межі доказування, дослідження доказів, порядок дослідження доказів, судове провадження, судовий розгляд, спрощене дослідження доказів, скорочений судовий розгляд.

Шепітько І. І. Проблеми определения объема доказательств и порядок их исследования в судебном производстве

Статья посвящена новелле уголовного процессуального законодательства, предусматривающей порядок определения объема доказательств и их исследования в процессе судебного разбирательства (ст. 349 УПК Украины). Проведен анализ понятия «объем доказательств» и установлено его соотношение с пределами и предметом доказывания. Уделено определенное внимание рассмотрению проблемы исследования и проверки доказательств в судебном производстве. Аргументирована позиция о том, что исследование доказательств на стадии судебного разбирательства предполагает осуществление их верификации.

Определение объема доказательств, подлежащих исследованию, требует установления их относимости и допустимости. В этом отношении в статье обращено внимание на практику Европейского суда по правам человека. В работе проанализированы также возможности в определении оптимального порядка исследования доказательств в судебном разбирательстве.

В статье рассмотрена специфика упрощенного порядка исследования доказательств и сокращенного судебного разбирательства. Высказано мнение

о целесообразности установления определенных условий (или пределов) в использовании данных процедур.

Ключевые слова: объем доказательств, доказывание, пределы доказывания, исследование доказательств, порядок исследования доказательств, судебное производство, судебное разбирательство, упрощенное исследование доказательств, сокращенное судебное разбирательство.

Shepitko I. I. Problems of determination of the scope of evidence and order of their examination in judicial proceedings.

This article is dedicated to a novel of criminal procedure legislation, which provides for the order of determination of the scope of evidence and their study in the process of judicial examination (art. 349 of the Criminal Procedure Code of Ukraine). The concept «scope of evidence» is analyzed and its correlation with the limits and the ultimate fact is established. A particular attention is paid to the examination of the problem of evidence study and verification in judicial proceedings. Some arguments are given concerning the position, that the evidence research on the stage of judicial examination provides for the realization of their verification.

The determination of the scope of evidence to be researched suggests the establishment of their relevance and admissibility. In this regard, the article draws attention to the practice of the European Court of Human Rights. The possibilities of determining the optimal order of investigating evidence in a court proceeding are also analyzed in the work.

The article considers the specifics of the simplified procedure for the study of evidence and a shortened trial. The opinion is expressed on the expediency of establishing certain conditions (or limits) in the use of these procedures.

Key words: scope of evidence, proving, limits of proving, study of evidence, order of evidence study, judicial proceedings, judicial examination, simplified study of evidence, fast track trial.

Рекомендовано до опублікування на засіданні кафедри кримінального процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (протокол № 10 від 04.04.2017 р.).

*Рецензент – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України **О. В. Капліна**.*

ЗМІСТ

НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ

<i>Loboyko L. M.</i> Problem questions of the realization by the law-court of the appeal instance principles of the direct evidences investigation.....	3
<i>Sheremet O. S.</i> Corruption in Local Government and its Prevention in Ukraine	14
<i>Кузнецов В. В.</i> Удосконалення кримінально-правового регулювання відповідальності за злочини проти державного діяча.....	23
<i>Харченко В. Б.</i> Кримінально-правове забезпечення охорони власності Українського народу	32
<i>Грищак С. В., Бабенко М. В.</i> Проблеми ефективності застосування норм кримінального права для захисту довкілля в Україні та країнах ЄС	46
<i>Голіна В. В., Шрамко С. С., Калініна А. В.</i> Участь громадськості в запобіганні та протидії злочинності в Україні.....	56
<i>Батургарєєва В. С.</i> Торгівля людьми в Україні: погляд із сьогодення	68
<i>Головкін Б. М.</i> Віктимологічне запобігання грабежам і розбоям	78
<i>Мота А. Ф.</i> Взаємодія державної прикордонної служби України з іншими правоохоронними органами в протидії нелегальній міграції	97
<i>Шевчук В. М.</i> Проблеми вдосконалення науково-технічного забезпечення слідчої діяльності	108
<i>Нетеса Н. В.</i> Суспільні та приватні інтереси в кримінальному праві: до питання пошуку балансу.....	123
<i>Медицький І. Б.</i> Політична злочинність: поняття, структура, наслідки для суспільства.....	138

Гальцова О. В. Принцип поваги до прав і свобод людини в міжнародних стандартах з прав людини та поведження із засудженими	151
Богатирьов А. І. Місця несвободи: поняття та сутність	166
Касаноглу С. О. Щодо поняття і структури реалізації норм кримінального процесуального права.....	176
Дунаєва Т. Є. Щодо доцільності правової регламентації кримінального проступку в законодавстві України.....	186
Павлюк Н. В. Науково-технічне забезпечення слідчої діяльності	199

Трибуна докторанта, аспіранта і здобувача

Ніколаєнко Т. Б. Окремі питання нормативного регулювання покарання у виді службового обмеження для військовослужбовців залежно від зміни правового режиму в державі	214
Турлова Ю. А. Соціально-рольова характеристика осіб, які вчиняють екологічні злочини.....	228
Білецький А. В. Громадський контроль за діяльністю спеціалізованих суб'єктів запобігання корупції	240
Дзюба А. Ю. Деякі проблеми запобігання корупції в публічній та приватній сферах	249
Єрмолаєва-Задорожня С. В. Перешкоджання службовій діяльності працівників правоохоронних органів: поняття, різновиди та форми прояву.....	261
Серєда К. О. Кримінальний процесуальний примус у системі запобіжних заходів.....	273
Усатова Т. І. Щодо особливостей детермінації злочинів, пов'язаних зі створенням або утриманням місць розпусти та звідництвом	285
Шепітько І. І. Проблеми визначення обсягу доказів та порядок їх дослідження в судовому провадженні.....	301

Підписано до друку 01.09.2017.
Формат 60×84 ¹/₁₆. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Ум. друк. арк. 18,83. Обл.-вид. арк. 17,75. Вид. № 1695.
Тираж 200 прим.

Видавництво «Право» Національної академії правових наук України
та Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
Україна, 61002, Харків, вул. Чернишевська, 80а
Тел./факс (057) 716-45-53
Сайт: www.pravo-izdat.com.ua
E-mail для авторів: verstka@pravo-izdat.com.ua
E-mail для замовлень: sales@pravo-izdat.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 4219 від 01.12.2011 р.

Виготовлено у друкарні ФОП Леонов
Тел. (057) 717-28-80

ПЕРЕЛІК
ПЛАТНИХ ПОСЛУГ, ЩО МОЖУТЬ НАДАВАТИСЬ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИМ ІНСТИТУТОМ ВИВЧЕННЯ
ПРОБЛЕМ ЗЛОЧИННОСТІ ІМЕНІ АКАДЕМІКА
В. В. СТАШИСА НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ
ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ

1. Проведення науково-дослідних робіт у сфері законодавства і права.
2. Проведення судових експертиз та попередніх досліджень:
 - з дослідження об'єктів інтелектуальної власності (об'єктів авторського і суміжних прав, торговельних марок, фірмових найменувань, промислових зразків, винаходів, корисних моделей та ін.);
 - почеркознавчих;
 - авторознавчих;
 - трасологічних (слідів рук, ніг, взуття людини, вузлів та петель, слідів знарядь та інструментів, холодної зброї, замикаючих пристроїв, ідентифікаційних номерів транспортних засобів тощо);
 - психологічних;
 - техніко-криміналістичного дослідження документів;
 - встановлення механізму пошкодження товарів народного споживання (одягу, взуття, побутової та іншої техніки тощо).
3. Складання фотороботів.
4. Надання усних та письмових консультацій та науково-правових висновків, у тому числі з питань інтелектуальної власності.
5. Підготовка наукових кадрів (аспірантів, здобувачів вченого ступеня кандидата юридичних наук).
6. Наукове рецензування дисертаційних досліджень.
7. Підготовка бібліографічних, реферативних і аналітичних оглядів, довідок, добірок, каталогів, науково-практичних та методичних довідників, коментарів законодавства тощо.
8. Надання інформаційних послуг по мережі Інтернет.

Заявки щодо отримання послуг надсилати за адресою:

61002

м. Харків

вул. Пушкінська, 49

E-mail: ivpz@aprn.uol.net.ua

Контактний телефон: (057) 715-62-08, Факс: (057) 715-62-08